

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**93 HARBİ'NE KADAR RUSYA'NIN OSMANLI
POLİTİKASI VE AHMED SAİB'İN "SON OSMANLI-
RUS MUHAREBESİ" ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)**

HUZEYFE ŞEKER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET DÖNMEZ**

KONYA-2019



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Huzeyfe ŞEKER		
	Numarası	138105011002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	93 Harbi'ne Kadar Rusya'nın Osmanlı Politikası ve Ahmed Saib'in "Son Osmanlı-Rus Muharebesi Adlı Eseri" (İnceleme-Metin)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

08.04.2019
Huzeyfe ŞEKER



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Huzeyfe ŞEKER
	Numarası	138105011002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih /Tarih
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DÖNMEZ
	Tezin Adı	93 Harbi'ne Kadar Rusya'nın Osmanlı Politikası ve Ahmed Saib'in "Son Osmanlı-Rus Muharebesi Adlı Eseri" (İnceleme-Metin)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *93 Harbi'ne Kadar Rusya'nın Osmanlı Politikası ve Ahmed Saib'in "Son Osmanlı-Rus Muharebesi Adlı Eseri" (İnceleme-Metin)* başlıklı bu çalışma 15/03/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Caner ARABACI	
2	Prof. Dr.	Mehmet MERCAN	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Ahmet DÖNMEZ	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Huzyefe ŞEKER		
	Numarası	138105011002		
	Ana Bilim /BilimDalı	Tarih /Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DÖNMEZ		
Tezin Adı	93 Harbi'ne Kadar Rusya'nın Osmanlı Politikası ve Ahmed Saib'in "Son Osmanlı-Rus Muharebesi Adlı Eseri" (İnceleme-Metin)			

Rusya, 18. yüzyıldan itibaren Boğazlar üzerinden Akdeniz'e inmeyi hedeflemiş ve her fırsatta bunu gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ne saldırmıştır. 19. yüzyıla gelinceye kadar topraklarını kendi başına savunan Osmanlı Devleti, bu yüzyılda bir başka devletin yardımı olmaksızın bunu başaramayacağını anlamış ve Rusya'ya karşı Avrupa'daki güç dengelerinden yararlanmak istemiştir. Bu dönemde İngiltere, Rusya'nın Akdeniz'deki varlığını kendi çıkarları açısından tehlikeli görmüş ve Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemiştir. Bu çerçevede Rusya'nın Akdeniz'e inme siyasetine engel olmuştur. İngiltere'nin desteği olmadan amacına ulaşamayacağını anlayan Rusya, Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma hususunda İngiltere'ye 1843 yılından itibaren tekliflerde bulunmuştur. Fakat İngiltere, bu teklife sıcak bakmamış, böylece Rusya tek başına Doğu Sorununu çözmeye teşebbüs etmiştir. Bu girişim Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Kırım Savaşı'na (1853–1856) sebep olmuştur. Avrupa Devletleri'nin bu savaşa müdahil olmasıyla Rus emellerine set çekilmiştir.

1870'ten itibaren Avrupa'daki güç dengelerinin değişmesiyle birlikte harekete geçen Rusya, Panslavizm politikasıyla Balkanlar'daki isyan hareketlerini desteklemiş, bu tutum Osmanlı-Rus Savaşı'na (1877–1878) sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisiyle sonuçlanan bu savaş Osmanlı'nın yıkılma sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle İngiltere'nin bu tarihten itibaren Osmanlı politikasını değiştirmesi Osmanlı'nın parçalanmasını hızlandırmıştır.

Tarihe 93 Harbi adıyla geçen Osmanlı-Rus Savaşı (1877–1878) ile ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Ahmed Saib Bey'in "Son Osmanlı–Rus Muharebesi" adlı kitabı bu konuda yazılmış birinci el kaynak eserlerden biridir. Tez çalışmasında incelenecek olan bu eserin üzerinde bilimsel bir çalışma yapılmamış olması bugüne kadar kitaptan istifade edilememesine sebep olmuştur. Bu çalışma ile yapılacak inceleme-değerlendirme sonucu eserin öneminin ve sınırlılıklarının ortaya koyulması ve transkribe edilerek gün yüzüne çıkarılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 93 Harbi, Ahmed Saib, Doğu Sorunu, Türk-Rus İlişkileri, Son Osmanlı-Rus Muharebesi, Panslavizm.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Huzeyfe ŞEKER		
	Student Number	138105011002		
	Department	History/History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Academic Member Ahmet DÖNMEZ		
Title of the Thesis/Dissertation	The Ottoman Policy Of Russia Until The 93 War and Ahmed Saib's Work Called "The Last Ottoman-Russian Battle" (Review-Text)			

Since the 18th century, Russia has aimed to extend their influence into the Mediterranean through the Straits and attacked the Ottoman lands to accomplish it at every opportunity. Defending its territory by itself until the 19th century, the Ottoman Empire understood that it could not protect its territory without the help of another state in that century and wanted to take advantage of the balance of power in Europe against the Russian threat. Particularly, during the period, when Britain saw the Russia's presence in the Mediterranean as dangerous in terms of its own interests pursued a policy of protecting the Ottoman territorial integrity. In this context, Russia's policy of landing into the Mediterranean was hindered. Therefore, realizing that it could not achieve its purpose without the support of Britain, Russia presented bills to Britain in from 1843 onwards sharing the territories of the Ottoman Empire. But Britain, in its own interests, did not lean towards Russia's proposal, thus Russia attempted to solve the eastern problem on its own. This attempt led to the Crimean war between Russia and the Ottoman Empire (1853–1856). As a result of the involvement of the European States in the war, Russian ambitions were blocked by the Treaty of Paris Peace signed in 1856.

With the change of the balance of power in Europe from 1870 onwards, Russia supported the rebel movements in the Balkans with the policy of Panslavism and this attitude caused the Ottoman-Russian war (1877–1878). by igniting the wick of a new conflict. This war, which resulted in the severe defeat of the Ottoman Empire, was an important turning point in the collapse of the Ottoman Empire. Especially since Britain changed the Ottoman policy from this date, it accelerated the disintegration of the Ottoman Empire.

Many works have been written in history about this war, named as The 93 War in history. Ahmed Saib's work called "The Last Ottoman-Russian Battle" is one of the first written works on this subject. The fact that there is no scientific study on this work which will be examined in the thesis study has caused the failure to benefit from the book. The aim of this study is to reveal the importance and limitations of the work as a result of the examination-evaluation and to bring it to light by transcribing the work.

Key Words: 1877–1878 Ottoman-Russian War, The 93 War, Ahmed Saib, Turkish-Russian Relations, Eastern Problem, The Last Ottoman-Russian Battle, Panslavism.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
ÖN SÖZ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

93 HARBİ'NE GİDEN SÜREÇTE RUSYA'NIN OSMANLI POLİTİKASI

A. 19. Yüzyıla Kadar Rusya'nın Osmanlı Politikası	9
B. 19. Yüzyılda Rusya'nın Osmanlı Politikası	15
1. Yunan İsyanı	21
2. Mısır Meselesi	23
3. Kırım Savaşı.....	28
4. 93 Harbi'ne Doğru	33

İKİNCİ BÖLÜM

SON OSMANLI-RUS MUHAREBESİ:

İNCELEME VE METİN

A. İnceleme ve Değerlendirme	38
B. Transkripsiyonlu Metin	44
[3] Mukaddime.....	45
[6] Kable'l-Muhârebe Tarafeyn Orduları Hakkında Ba'zı Mülâhâzat.....	47
[17] Birinci Fasl	53
[37] İkinci Fasl.....	64
[59] Üçüncü Fasl.....	77
[75] Dördüncü Fasl	86
[96] Beşinci Fasl	97
[123] Altıncı Fasl	113
[152] Yedinci Fasl.....	129
[180] Sekizinci Fasl	146
[204] Dokuzuncu Fasl.....	159

[227] Onuncu Fasl.....	172
[249] On Birinci Fasl	185
[275] On İkinci Fasl	200
[296] On Üçüncü Fasl	212
[320] On Dördüncü Fasl.....	225
[341] On Beşinci Fasl	238
[359] Ayastefanos Muahedesi.....	248
SONUÇ	263
BİBLİYOGRAFYA	266
EKLER.....	270
ÖZGEÇMİŞ	276

KISALTMALAR

age.	Adı Geçen Eser
agm.	Adı Geçen Makale
agt.	Adı Geçen Tez
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bk.	Bakınız
BEO	Bab-1 Âli Evrak Odası
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DTCF	Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
İSTEM	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsiki Dergisi
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
S.	Sayı
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay. haz.	Yayına Hazırlayan
Y.PRK.	Yıldız Perakende Evrakı
MK.	Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı

ÖN SÖZ

Türkiye bulunduğu coğrafya itibariyle stratejik bir noktada yer almakta ve jeopolitik olarak Osmanlı Devleti'nin bakiyesi durumunda olduğundan geçmişteki bazı sorunları üzerinde taşımaktadır. Bugün Türkiye'nin gündemini meşgul eden sorunları daha iyi anlayabilmek için yakın geçmişe ve özellikle Osmanlı-Rus ilişkilerinin seyrine bakmak gereklidir. Osmanlı Devleti, son dönemlerinde Avrupa devletlerinin ve özellikle de Rusya'nın yoğun saldırısıyla karşı karşıya kalmıştır. Rusya'nın 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne yönelik son saldırısı 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. “93 Harbi” diye de bilinen bu savaşın neticeleri kendisinden sonraki birçok olayı etkilediğinden Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

Ahmed Saib Bey'in *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* adlı eseri 93 Harbi'ni konu edinen birinci el kaynaklardandır. Tarihin aydınlatılmasında büyük rol oynayan bu tür kaynakların literatürümüze sağlayacağı katkılar oldukça önemlidir. Ancak genelde Osmanlı Türkçesi ile yazılan bu nitelikteki orijinal birinci el eserlerin çoğu ya unutulmuş ya da hakkında yüzeysel araştırmalardan öteye gidilmemiştir. Bu doğrultuda Ahmed Saib Bey'in *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* adlı eserini incelemekle birlikte bu kitabı transkribe ederek günümüz tarihçilerinin istifadesine sunmak son dönem Osmanlı Tarihi araştırmaları açısından önemlidir. Söz konusu eserin bu çalışmayla ele alınmasının literatürün geliştirilmesine katkı sağlayacağını ümit ediyorum.

Tez çalışmamda *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* eserini temin etmemi sağlayan TTK Kütüphanesi çalışanlarına müteşekkirim. Tezimizin konu belirleme aşamasından yazımına kadarki tüm sürecinde ilgisi ve desteğini esirgemeyen Danışman Hocam Öğr. Üyesi Dr. Ahmet Dönmez ve Prof. Dr. Caner Arabacı'ya ayrıyeten teşekkür ederim.

Huzeyfe ŞEKER

Konya 2019

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 1678–1878 yılları arasındaki 200 yıllık süre içinde Rusya ile tam on defa karşı karşıya geldi ve iki ülke arasındaki savaşlar Avrupa Diploması Tarihi'nin önemli konularından biri hâlini aldı.¹ II. Viyana Bozgunu'ndan sonra Osmanlı Devleti, Batı'ya karşı art arda aldığı mağlubiyetlerin sonucu olarak 1699 yılında Karlofça Antlaşması'nı imzalayarak gerileme dönemine girmiş ve böylece bir devri kapatmış bulunuyordu.² Bu tarihten itibaren Batı'nın birçok alanda üstün bir konuma gelmesi ve kuzeyde Rusya Devleti'nin doğuşu Osmanlı Devleti açısından güç dengelerini alt üst etti. Bu durum Osmanlı yöneticilerini birtakım çareler aramaya mecbur etti. Ordunun bozulmaya başlaması, Yeniçerilerin disiplinsiz hareketleri ve Padişah açısından Yeniçerilerin tehlike olarak görülmesi neticesinde Osmanlı Devleti yönünü Batı'ya çevirme kararı aldı.³ Bu sebeple Avrupa Devletleriyle münasebetlerinde silah olarak savaşın yerine artık diplomasi araçlarını kullanması gerektiğinin farkına vardı. Buna rağmen Osmanlı Devleti bu süreçte Avrupa diplomasisinde etkin bir devlet olmak yerine büyük güçlerin (Fransa, Avusturya, İngiltere ve Rusya) genişleme alanına girerek topraklarını savunamayan bir devlet durumuna düştü.⁴

Osmanlı Devleti'nin bu müşkül durumundan yararlanmak isteyen en büyük hasmı ise şüphesiz Rusya idi.⁵ 18. yüzyılın başlarından itibaren Rusya Boğazlar, Kafkaslar ve Balkanlara sahip olmak, Ege Denizi üzerinden Akdeniz'e ve Doğu Anadolu üzerinden Basra Körfezi'ne inmek suretiyle büyük bir imparatorluk haline gelmeyi kendisine geleneksel bir politika haline getirdi.⁶ Özellikle Çariçe II. Katerina döneminde Rusya, Osmanlı Devleti'nin zayıflığından istifade ederek Karadeniz'e inmek, Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmek hatta Osmanlı Devleti'ne son vermeyi

¹ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 136.

² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınları, Ankara 2011, s. 53.

³ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 92.

⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 41.

⁵ Cemal Tükin, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayınları, İstanbul 1999, s. 37.

⁶ Hasan Şahin, "Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış", *Türkler*, C. XII, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s. 531.

bile düşünüyordu.⁷ Bu politikayı hayata geçirebilmek için Avrupa'dan destek de bulmuştu. Avusturya'nın 18. ve 19. yüzyılda zaman zaman Rusya'yla birlikte hareket etmesi özellikle Balkanlarda Osmanlı'yı zor duruma soktu.⁸

Bu gelişmeler İngiltere'yi gittikçe rahatsız etmeye başladığı gibi Avusturya-Rusya ittifakı da İngiltere açısından Balkanlardaki dengeyi Osmanlı Devleti aleyhine bozmaktaydı. Çünkü Rusya tarafından Osmanlı Devleti'nin parçalanması Avrupa güç dengelerini Rusya lehine değiştirebilirdi.⁹ Bu gerekçeyle İngiltere 1791'den itibaren Rusya'ya karşı Osmanlı toprak bütünlüğünü muhafaza etmeyi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar bir devlet politikası hâline getirdi.¹⁰

Rusya'nın Osmanlı üzerindeki baskıları 19. yüzyılda da devam etti ve Rusya'nın bu hareket tarzı sadece bu yüzyıl içerisinde Osmanlı Devleti ile 4 büyük savaşa neden oldu. Bununla birlikte Osmanlı toprakları üzerine yöneltilen Rus emelleri, Napolyon Savaşları, Yunan İsyanı, Mısır Sorunu gibi olayların da tarihi seyrinde önemli rol oynadı. Özellikle 19. yüzyılın ortalarına doğru artan Rus baskısı İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirerek Londra Boğazlar Sözleşmesi (13 Temmuz 1841) ve Paris Barış Antlaşması (30 Mart 1856) ile Boğazlar üzerinde beliren Rus tehdidine bu devletlerce önemli bir darbe vuruldu.¹¹ Ancak Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupa diplomasisinde görülen değişiklikler Rusya'nın Osmanlı üzerindeki emellerini daha rahat takip etmesini sağladı. Bu doğrultuda 1870'lerden itibaren uygulamaya koyduğu Panslavizm politikası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na neden oldu.¹² Tarihimize "93 Harbi" adıyla geçen bu savaş, 19. yüzyılın dördüncü Osmanlı-Rus çatışması olup Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını tamamıyla parçalayan ve büyük değişmelere neden olan önemli bir savaş durumundadır.¹³

19. yüzyıl Türk tarihi ve genel Avrupa tarihini etkilemiş olması bakımından oldukça önem arz eden bu büyük savaş üzerine, olayın gerçekleştiği tarihten bu yana

⁷ Akdes Nimet Kurat, *XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 25.

⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2010, s. 44.

⁹ Mehmet Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Milli Mücadeleye Bakışı", *Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi*, C. I, S. 1, Balıkesir 1998, s. 122.

¹⁰ Armaoğlu, *age.*, s. 37.

¹¹ Mithat Aydın, "19. yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 15, Denizli 2004, s. 76.

¹² Armaoğlu, *age.*, s. 694-695.

¹³ Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, s. 249.

yerli ve yabancı pek çok kişi tarafından çalışma yapılmıştır. Özellikle bu savaşa iştirak eden asker ya da bir şekilde bu savaşın içinde bulunmuş kişilerce kaleme alınmış eserler kaynak değeri bakımından oldukça önemlidir. Ancak 93 Harbi’ni konu alan eserler incelendiğinde genellikle savaşın sadece belli bir safhasını ya da belli bir mekânda cereyan eden savaşları anlattığı görülür. 93 Harbi’nde Anadolu kuvvetleri kumandanlığı görevinde bulunmuş olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa’nın *Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sânisî* adlı eseri, 93 Harbi Tuna Muharebesi başkumandanlığı görevinde bulunan Şıpkı Kahramanı unvanlı Süleyman Hüsnü Paşa’nın 6 ciltlik *Umdetü’l-Hakâyık* isimli eseri, Ali Fuad’ın (Erden) *Musavver 1293–1294 Osmanlı-Rus Seferi* adlı eseri, Mahmud Celaleddin Paşa’nın *Mirât-ı Hakikat* eseri, Gazi Ahmed Muhtar Paşa’nın Mühimme Başkatibi Mehmed Arif Bey’in *93 Osmanlı-Rus Harbi ve Başımıza Gelenler* adlı eseri, Ahmed Mithad Efendi’nin 93 Harbi’nin yaşandığı sırada savaşın arka planında gerçekleşen resmi yazışmalar ve görüşmeleri konu edinen *Zübdetü’l-Hakâyık* isimli eseri, 93 Harbi sonunda gerçekleşen Berlin Kongresi (1878) üzerine Ahmed Selahaddin tarafından yazılan *Berlin Kongresi Diploması Tarihine Bir Nazar* adlı eser, Keçecizade İzzet Fuad Paşa’nın 1877–1878 Savaşında Osmanlı ordusu tarafından kaçırılan fırsatlar üzerine askeri bir inceleme niteliğindeki *Les Occasions Perdues* adıyla Fransızca olarak basılan eseri ve Halil Rüşdi Bey’in 93 Harbinde görev almış kumandanlar hakkında bilgi veren *1877–1878 Osmanlı-Rus seferinde Osmanlı kumandanları* isimli eseri 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nı konu edinen belli başlı eserlerdendir.

Bu konuda yazılmış önemli çalışmalardan biri de Ahmed Saib Bey’in *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* adlı eseridir. 93 Harbi’nin başlangıcından sonuna kadar tüm safhalarını ayrıntılı bir şekilde ele alan bu eser, savaşın ana kaynaklarından istifade edilerek kaleme alınması bakımından oldukça değerlidir. Bu yönüyle 93 Harbi’ni konu alan birinci el kaynaklar arasındadır.

Ahmed Saib Bey, 1908 yılında neşr ettiği *Abdülhamid’in Evâil-i Saltanatı* adlı eserinde, Sultan II. Abdülhamid döneminin 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na kadar olan dahili ve harici siyasi olaylarını ele almış ve eserini Rusya’nın Osmanlı’ya savaş ilan etmesini anlatarak tamamlamaktadır. Bu eserin son sayfasında yazar, dipnot olarak savaşın devamını bilmek isteyenlerin *Son Osmanlı-Rus*

Muharebesi adında yakınlarda yayınlanacak olan esere müracaat edebileceklerini belirtmektedir. Ahmed Saib Bey, belirttiği gibi 1909 yılında söz konusu bu eseri de Mısır'da Hindiyeye Matbaası'nda bastırarak okuyucuya sunmuştur. Ayastefanos Antlaşması'ndan sonraki gelişmelere ve Berlin Kongresi'ne (1878) dair ayrıntılara *Ayastefanos'tan Berlin'e Doğru* adındaki bastırılmamış eserinde yer verdiği anlaşılmaktadır.

Bu tez çalışmasında 93 Harbi öncesinde Rusya'nın Osmanlı politikası ayrı bir bölüm şeklinde ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Ayrıca Ahmed Saib Bey'in *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* eseri çok yönlü ele alınacaktır. Hakkında çok az çalışma bulunan Ahmed Saib Bey'in tarihçiler nezdinde fazlaca bilinmeyen bu eserinin inceleme ve değerlendirmesi yapılarak transkribe edilmiş tam metni sunulacaktır. Fakat bu noktada öncelikle kitabın yazarı Ahmed Saib Bey'in hayatı hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

İkinci Meşrutiyet hareketinin hazırlayıcılarından ve son asırda yetişmiş tarihçilerimizden olan Ahmed Saib Bey Kuzey Kafkasya bölgesinde Terek vilâyetinde 1860 yılında doğmuştur. Aslen Dağıstan kökenli olup Kaplanzâde ailesindedir.¹⁴ Rusya'da eğitim gören Ahmed Saib¹⁵, ilk ve harbiyye tahsilini orada tamamladıktan sonra Türkiye'ye göç etmiştir.¹⁶ 1887 yılında İstanbul'da Padişah İradesi'yle Süvari İkinci Alayı Birinci Bölüğü'nde yüzbaşı rütbesinde devlet hizmetine girmiştir.¹⁷ Bir süre sonra Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya yaver olarak görevlendirilen Ahmed Saib Bey, İstanbul'da hürriyetçiler ile irtibata geçmiş ve özellikle (Mizancı) Murad Bey'le olan ilişkileri kendisinin II. Abdülhamit yönetimine karşı durmasına sebep olmuştur.¹⁸

Osmanlı Devleti'nin 24 Ekim 1885'te imzaladığı İstanbul Antlaşması hükümleri gereğince Mısır meselesini İngilizlerle görüşüp halletmek üzere Fevkalade

¹⁴ Tülay Ercoşkun, "Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Kaplan[zade] Ahmed Saib (1860–1918)", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXVI, S. 61, Ankara 2017, s. 97.

¹⁵ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçok), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 436.

¹⁶ Haluk Y. Şahsuvaroğlu, "Tarihten Sayfalar: Ahmed Saib Bey", *Akşam Gazetesi*, 4 Mart 1950, s. 5.

¹⁷ Tülay Ercoşkun, "Ahmed Saib ve Sancak Gazetesi", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Ankara 2008, s. 97.

¹⁸ Şahsuvaroğlu, *agm.*, s. 5.

Komiser tayin ettiği Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yaveri olarak İkinci Abdülhamit tarafından görevlendirilen¹⁹ Ahmed Saib Bey, bu durumu, “1311 senesinde Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın yaverlik hizmetine ta'yîn olunarak Mısır'a gitdim. Orada beş sene hizmet ettikten sonra İttihad ve Terakki Cemiyetine intisabımdan dolayı 17 Nisan 1316 (M. 30 Nisan 1900) tarihinde ba-İrade-i Seniyye askerlikten tard ve Divan-ı Harbe verilmek için İstanbul'a davet olundu isem de gelmedim. Hariçte neşriyatla meşgul bulundum” şeklinde anlatmaktadır.²⁰ Ahmed Saib Bey, askerlik görevinden azledildikten sonra Mısır'da yazı hayatına *Sancak* ve *Kanun-ı Esâsi* gazeteleriyle başlamış, sonra *Şûra-yı Ümmet* heyetine dahil olmuştur.²¹ *Sancak* gazetesi ve Osmanlı devlet yöneticilerine yönelik eleştirilerinin yer aldığı *Rehnümâ-yı İnkılâb*²² adlı eserinin Osmanlı yönetimi tarafından memlekete girişinin yasaklandığı arşiv belgelerinde yer almaktadır.²³ Daha sonra Yıldız Sarayı Hümayunu baş kitabet dairesinden Mısır Fevkalade Komiserliği'ne gönderilen emirle Mısır'da bulunan firarilere ait gazetelere basım yasağı getirilmiş ve muzır yayınlar arasında Ahmed Saib Bey'in çıkardığı *Şûra-yı Ümmet Gazetesi* de zikredilmiştir.²⁴

II. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a gelen Ahmed Saib Bey, Mısır'da on beş yıl boyunca yayımlamış olduğu *Sancak* adındaki ilmi gazeteyi bu defa İstanbul'da yayımlamak üzere 27 Mayıs 1909'da ruhsat başvurusunda bulunmuştur. Yaptığı başvuru üzerine Ahmed Saib Bey hakkındaki soruşturma temiz çıkmış²⁵ ve söz konusu gazeteyi ücretiyle mevcut matbaalardan birinde bastırmıştır.²⁶

Ahmed Saib Bey İstanbul'a geldikten sonra bir süre herhangi bir göreve atanamamış açıkta kalmıştır. 1914 yılında Bursa iskân-ı muhacir memurluğu görevine atanan Ahmed Saib Bey, Dahiliye Nezareti'nin 5 Temmuz 1914 tarihli emriyle Ankara Vilayeti Muhacirun memurluğuna atanmıştır. Kısa bir süre sonra ise

¹⁹ Hüsnâ Olga Çakal, *Ahmed Saib Bey, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi SBE, Kırıkkale 2004, s. 14, .

²⁰ Ercoşkun, “Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında”, s. 101.

²¹ Şehsuvaroğlu, *agm.* s. 5.

²² Ahmed Saib, *Rehnümâ-yı İnkılâb*, Hindiyne Matbaası, Kahire 1327.

²³ BOA, DH. MKT., nr. 631/31, 1903.

²⁴ BOA, Y. PRK. MK., nr. 21/14, 1905.

²⁵ BOA, ZB, nr. 333/25, 1909.

²⁶ Ercoşkun, “Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında”, s. 115.

çıkarılan İrade ile 19 Ağustos 1914 tarihinde Konya Vilayeti muhacirun memurluğu görevine getirilmesi uygun görülmüştür.²⁷ Konya’da bir süre bu görevi yürüttükten sonra “iktidarsız” olduğu gerekçe gösterilerek görevden alınmıştır.²⁸

Ahmed Saib Bey Konya’da muhacirun memurluğundan azl edilmesinden sonra 11 Aralık 1915’te Darülfünûn El sine Şubesi’nde Rusça Muallimliği görevine getirilmiştir. Darülfünûndaki görevi sırasında 27–29 Haziran 1916’da İsviçre’nin Lozan Şehri’nde gerçekleştirilen Lozan Milliyetler Konferansı’na Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Yusuf Akçura ile gönderilen grup içerisinde Ahmed Saib Bey de yer almıştır.²⁹ 1917 Stockholm Barış Konferansı’na da Kafkasya Delegatesi olarak katılan Ahmed Saib Bey konferans üyelerine bir konuşma yapmıştır.³⁰ Ahmed Saib Bey, Rusça Muallimliği görevini sürdürdüğü dönemde 28 Kasım 1918’de İstanbul’da vefat etmiş ve Erenköy Sahra-i Cedid Kabristanı’na defnedilmiştir.³¹

Ahmed Saib Bey yaşadığı devrin Osmanlı Tarihi’ne ait birtakım eserler yazmış ve eserleri oldukça büyük rağbet görmüştür.³² Dokuzu basılmış, dördü ise basılmamış olmak üzere toplam on üç eseri bulunan yazar bu eserlerin beşini Mısır’da, dördünü ise İstanbul’da yayımlamıştır.³³ *Vakayi ‘-i Sultan Abdülaziz, Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis, Sultan Abdülhamid’in Evâil-i Saltanatı, Rehnümâ-i İnkılab, Son Osmanlı-Rus Muharebesi, Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mes’ele-i Hâzırası, Nereye Gidiyoruz, Hakayik-ı Tarihiyye ve Siyasiyye* Ahmed Saib Bey’in kaleme aldığı eserleridir.

Ahmed Saib Bey tarih ilmiyle ilgili görüşlerini Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası’nın dört sayısında “*Rehber-i Müverrihin: Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmani Nasıl Yazılır?*” başlığındaki makalesinde anlatmıştır.³⁴ Ona göre,

²⁷ BOA, BEO, nr. 4297/322207, 1914.; BOA, BEO, nr. 4306/322905, 1914.

²⁸ Ercoşkun, “Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında”, s. 118.

²⁹ Vahdet Keleşyılmaz, “Teşkilât-ı Mahsûsa, Yusuf Akçura ve 1916 Lozan Milliyetler Konferansı” *Türkler*, C. XVIII, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 461.

³⁰ Ercoşkun, “Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında”, s. 124.

³¹ Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 8.

³² Babinger, *age.*, s. 436.

³³ Çakal, *agt.*, s. 54.; Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 8–9.

³⁴ Ahmed Saib, “Rehber-i Müverrihin: Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmani Nasıl Yazılır?” *Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası*, 2 Teşrin-i Sâni 1918, Cilt V, Numara 92, s. 1110–1112; 9 Teşrin-i Sâni 1918, Cilt V, Numara 93, s. 1117–1123; 16 Teşrin-i Sâni 1918, Cilt V, Numara 94, s. 1133–1135; 23 Teşrin-i Sâni 1918, Cilt V, Numara 95, s. 1149–1155.

mükemmel bir tarih yazmak için yazım tarzı çok önemlidir ve tarihçi burada sanatkârlığını gösterir. Bunun için bir tarihçi, ilk önce ileriye sürdüğü fikrin doğruluğunu ispatlamak üzere ikna edici tarihi deliller bulmak ve bunları yerinde kullanmak durumundadır. Tarihçi, geniş bir fikir ve tasavvura sahip olmalıdır.³⁵

Tez çalışmamız iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na giden süreçte Rusya’nın Osmanlı politikası ele alınacak, ikinci bölümde eserin inceleme/değerlendirmesi yapılacak ve *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* eserinin Latin harflerine çevirisi (transkripsiyon) verilecektir.

Çalışmamızın metin bölümü, eser metninin yalnızca Arap harflerinden Latin harflerine dönüşümüyle sınırlı olduğundan herhangi bir sadeleştirmeye gidilmemiştir. Kitap transkribe edilirken kelimeler okunduğu şekilde aktarılmıştır. Eserde sıkça adı geçen Rus komutanlarından bahsederken yazar, “General” unvanını “Ceneral” olarak zikretmiş, bu ifade değiştirilmeden metne yansıtılmıştır. Eserde adı geçen yabancı şahısların isimleri de okunduğu şekilde bırakılmıştır. Örneğin 1877–1878 savaşında Rus Orduları komutanı Grandük Nikola’nın Başkatibi General Mihail Gazenkampf, eserde “Hazenkampf” adıyla; Anadolu ordusu Miralayı Stepan Oseboviç Kişmişov “Kişmişof” olarak yer aldığından çeviride yazara bağlı kalınarak değişikliğe gidilmemiştir. Bunun dışında Latin harflerine çeviri yapılırken Türkçe’nin gramer kurallarına riayet edilmiş, okuyucuyu yormamak amaçlanmıştır. Transkripsiyon çalışmamızda Ferit Devellioğlu’nun *Osmanlıca-Türkçe Lügati*³⁶ ile Prof. Dr. Mehmet Kanar’ın *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*³⁷ eserlerinden yararlanılmıştır.

Yazar, eserinde dipnot numaralama yöntemi olarak her sayfada dipnota-1-numarasıyla başladığından, eserde yer alan dipnotlar çalışmamızın metin bölümünde aynı usulle gösterilmiştir.

Eserin sonunda “Ayastefanos Muahedesi” başlığındaki bölümde Ayastefanos Antlaşması’nın metni de yer almaktadır. Antlaşmanın maddelerinin Latin harflerine

³⁵ Ali Ertuğrul, “Rehber-i Müverrihin: Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmani Nasıl Yazılır?”, *İstem*, S. 1, Konya 2003, s. 203;

³⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.

³⁷ Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2011.

dönüşümünde, özellikle de yer isimlerinin tespitinde Nihat Erim'in *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*³⁸ eserinin I. cildinden faydalanılmıştır.

³⁸ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 387-400.

BİRİNCİ BÖLÜM

93 HARBİ'NE GİDEN SÜREÇTE RUSYA'NIN OSMANLI POLİTİKASI

Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde yayılmacı politikalara başladığı devir 18. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri karşısında gerilemeye başlaması Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir politika izlemesi için uygun bir ortam oluşturmuştu. Karadeniz üzerinden Boğazları ele geçirmek ve Akdeniz'e inmeyi hedefleyen Rusya, Çar I. Petro'nun çizdiği istikamet doğrultusunda emellerine ulaşmak için ortaya çıkan her fırsatı değerlendirmek istemiştir. Özellikle 18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti üzerine artan Rus baskısı İngiltere'nin Doğu Akdeniz çıkarları açısından tehlike taşıdığından 1791'den itibaren Rusya'nın Osmanlı politikasında İngiltere unsuru belirleyici rol oynamıştır. 1878 tarihine kadar Osmanlı toprak bütünlüğünü savunan İngiltere, bu tarihten sonra politika değişikliğine giderek Osmanlı topraklarını işgale başlamış, bu da Osmanlı Devleti'ne yönelik izlediği yayılmacı siyasetinde Rusya'nın elini güçlendirmiştir.

Bu bağlamda Rusya'yı Osmanlı Devleti üzerinde saldırgan bir politika takip etmeye iten sürecin nasıl geliştiği, Avrupa Devletlerinin 18. yüzyıldan 93 Harbi'ne kadar Osmanlı-Rus ilişkilerine nasıl etki ettiği, Boğazların Rusya açısından neden önemli olduğu, 1791'den 1878'e giden süreçte İngiltere'yi Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya zorlayan gelişmelerin nasıl meydana geldiği ve 1878'den itibaren Osmanlı Devleti politikasında değişikliğe giden İngiltere'nin 93 Harbi'nin seyrini ne yönde etkilediği gibi konular ele alınarak 93 Harbi'ne giden tarihi süreç Rusya'nın ve Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları çerçevesinde ortaya konulacaktır.

A. 19. Yüzyıla Kadar Rusya'nın Osmanlı Politikası

Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı 15. yüzyıla dayanmaktadır. 15. ve 16. yüzyıllarda Rusya ve Osmanlı ilişkileri savaş ve ticaret etrafında dönmektedir ancak Rusya o dönemde 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'na kadar Osmanlı Devleti ile doğrudan ilişki kurabilen bir devlet değildir. Bu dönemde ilişkiler Rus sefaret heyetleri vasıtasıyla sürdürülmüş

olup devamlı bir Rus elçiliği ilk kez 1700 yılında Knez Pyotr Aleksiyeviç Tolstoy'un İstanbul'a elçi olarak gönderilmesi ile söz konusu olmuştur.³⁹

Rusya tarihinde çok eski bir yeri olan ve Tsar'grad⁴⁰ namıyla anılan İstanbul'u ele geçirme emellerinin Rusya'nın siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerinde büyük rolü olmuştur. Karadeniz'in kuzeyinde kurulan Peçenekler, Uzlar, Kıpçaklar ve ileride Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirecek olan Osmanlılar Ruslara İstanbul yolunu ve Boğazları sekiz yüz yıl gibi uzun bir süre kapalı tutmuşlarsa da Ruslar İstanbul ile ilgilenmeye devam etmişlerdir. Bu ilgilenme önceleri dini mahiyette iken sonraları tamamı ile siyasi bir nitelik almaya başlamıştır. Bir müddet sonra ekonomik faktörler de işe karışınca Doğu Sorunu doğmuş ve bu konu 20. yüzyıl başlarına kadar Rus siyasetinin bel kemiğini teşkil etmiştir.⁴¹

Osmanlı-Rus ilişkilerinin yoğunlaştığı dönem kuşkusuz 18. yüzyıldır.⁴² Bu dönemde Çar I. Petro Rusya'yı sıcak denizlere çıkarmak ve Türkleri en nazik yerinden vurmak maksadıyla 1695 yılında kalabalık bir Rus ordusuyla Azak kalesine saldırmış, ilk seferde başarılı olamasa da bir yıl aradan sonra tekrar saldırıya geçerek Rusların çabucak geri döneceğini beklemeyen Türk kuvvetlerini gafil avlayıp Azak Kalesi'ni ele geçirmişlerdir.⁴³ Bu olay Osmanlı Devleti'ne indirilen ilk büyük darbe olması itibarıyla mühim sayılıyordu.⁴⁴ Ancak 1711'de yapılan Prut Savaşı ile Osmanlılar Çar I. Petro'nun ordusunu mağlup etmiş, Azak ve Çevresinin geri alınmasıyla Rusların Karadeniz'i bir Rus denizi haline getirme çabası engellenmiş oldu. Bu savaş neticesinde imzalanan anlaşma ile Türk-Rus ilişkilerinde 25 yıllık bir barış dönemine girilmiştir.⁴⁵

Çar I. Petro kendi döneminde Türk meselesini arzu ettiği gibi çözememiş olsa da icraatları ve faaliyetleri ile kendisinden sonra gelenlere bir istikamet çizmiştir. Nitekim kendisinden sonraki Çariçe ve Çarlar Petro'nun siyasetini benimseyecek ve

³⁹ İlber Ortaylı, "18. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", *Türk – Rus ilişkilerinde 500 yıl (1491–1992)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 125.

⁴⁰ *Şehirlerin şahı*.

⁴¹ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 2.

⁴² Ortaylı, *agm.*, s. 125.

⁴³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye kadar*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 252–253.

⁴⁴ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 13.

⁴⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih- Başlangıcından 1918'e kadar*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 199.

gerçekleştirmeye çalışacaklardır.⁴⁶ Böylece Petro'dan sonraki Rusya tarihi, kendisinin çizdiği yoldan yürüyerek büsbütün emperyalist bir çehre aldı. Tarihi literatürde geçtiği şekliyle “*Büyük Petro'nun siyasi vasiyetnamesi*”nde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu zararına genişlemesi, İstanbul'u ele geçirmesi, Lehistan'ı zapt etmesi gibi sonraki yüzyıllarda Rusların tahakkuk ettirmek istedikleri maddeler Büyük Petro tarafından birer birer tespit edilmiş ve kendisinden sonraki Rus Çarlarına bunu gerçekleştirmeleri için temennide bulunduğu iddia edilmiştir.⁴⁷

Çar I. Petro'dan itibaren Rusya, ileri bir toplum ve büyük bir devlet olmak yolunda asrın getirdiği yenilikleri alırken, Osmanlı Devleti ise aksine bir yola giriyordu. Bunun neticesinde de, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki dengeler Rusya lehine geliyordu. 18. yüzyılın başlarından itibaren, Boğazları ele geçirmeyi, Kafkaslara ve Balkanlara hâkim olmayı, Ege Denizi'nden Akdeniz'e, Doğu Anadolu üzerinden de Basra Körfezi'ne sahip olmak suretiyle, büyük bir imparatorluk kurmayı kendilerine geleneksel bir politika haline getiren Ruslar, bunu gerçekleştirmek için Osmanlı tebaası olan Hıristiyanları Müslümanlara karşı himaye ederek Osmanlı Devleti'ni nüfuzu altına almayı amaçlamıştır. Çar I. Petro döneminden itibaren Rusya, Osmanlı Devleti'nin zaafa uğradığını biliyordu. Türk ordusu Rus askeri kuvvetlerine nazaran eski değerini kaybetmişti.⁴⁸ Çariçe II. Katerina Türklerin bu zaafından yararlanarak Osmanlı Devleti'ni yıkma yolundaki emellerini gerçekleştirebileceğini düşünüyordu. Bunun ilk adımı olarak Karadeniz'e inecek ve Kırım'ı ele geçirecek; daha ileri safhalarda da Boğazlar ile İstanbul'u Rus hâkimiyetine alarak sözde bir Grek (Yunan) devleti kurmak suretiyle, Osmanlı Devleti'ne son verecekti.⁴⁹

Çariçe II. Katerina Yunanistan'ı Türklerden kurtarma hayaliyle, henüz Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasına başlamamış olan ve Fransa'ya karşı herhangi bir devletle ittifak kurabilen İngiltere'nin de yardımıyla 1770 yılında Mora'ya Akdeniz üzerinden bir donanma ile saldırdıysa da başarılı

⁴⁶ Kurat, “Türkiye ve Rusya”, s. 22.

⁴⁷ Kurat, “Rusya Tarihi”, s. 272.

⁴⁸ Şahin, “Kaynarca'dan Paris Barışı'na”, s. 531.

⁴⁹ Kurat, “Türkiye ve Rusya”, s. 25.

olamadı.⁵⁰ Fakat Rus donanması 7 Temmuz 1770'te Çeşme Körfezi'ndeki Osmanlı donanmasını bir baskınla ateşe verdi. Ege Denizi'nde bir Osmanlı donanması kalmayınca Rus gemileri Çanakkale Boğazı'na doğru ilerledi. O sırada Osmanlı ordusunda bulunan Baron de Tott tarafından Boğazın süratle tahkim edilmesi üzerine Rus donanması Boğaz'ı daha fazla zorlamaya cesaret edemedi.⁵¹ Rus donanması bir müddet daha Ege Denizi'nde kaldı ve Ruslar burada bazı adaları işgal ettiler. Hatta Mısır'da Osmanlı Padişahına karşı isyan eden Ali Bey'i de kışkırtarak kendisine yardım vaadinde bulundular. Böylece Rus kışkırtmaları yalnız Hıristiyan tebaaya yönelik olmakla kalmamış, Mısır'a kadar uzanmıştı.⁵²

Bu arada savaş Kafkaslar ve Avrupa'da da iyi gitmiyordu; Osmanlı orduları Tuna'nın güneyine kadar çekilmişti. Fakat Rusya'nın bu kadar güçlenmesine karşı olan Prusya ve Avusturya arabuluculuk yaparak 1771 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ateşkes yapılmasını sağlamışlardır. Bükreş'te başlayan barış görüşmeleri Osmanlı Devleti'nin Kırım'ın elden çıkmasına göz yummak istemeyişi nedeniyle sonuçsuz kaldı.⁵³ Fakat yeni Türk mağlubiyetleri karşısında Osmanlı Devleti yeniden müzakerelere girişmek zorunda kaldı ve neticede Tuna Nehri'nin güneyindeki Küçük Kaynarca Köyü'nde 12 Temmuz 1774'te Türk-Rus ilişkileri açısından dönüm noktası niteliğindeki Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı.⁵⁴ Bu anlaşma Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni içerden, çeşitli ulusları bağımsızlık için kışkırtarak ve onlara yardım ederek dağıtma politikasının başlangıcı mahiyetindedir. Bundan sonraki süreç özellikle 19. yüzyıl Osmanlı tarihi, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde hep bu politikayı uygulamaya koyduğunun örnekleriyle doludur. Bu politikanın izlenmesini kolaylaştıracak bir adım olarak Küçük Kaynarca ile Rusya'nın İstanbul'da sürekli bir elçi bulundurması resmen kabul edildi.⁵⁵ Ayrıca Rus elçiliğine İstanbul'da umumi bir Ortodoks kilisesi yapma hakkı tanınacak ve Rus

⁵⁰ Sander, "Siyasi Tarih", s. 205.

⁵¹ Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1841 Londra Sözleşmesi'ne Kadar Boğazlar Meselesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Afyonkarahisar 2001, s. 75.

⁵² Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 27.

⁵³ Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, s. 150.

⁵⁴ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s.27.

⁵⁵ Sander, "Siyasi Tarih", s. 206.

elçisine de bu kilisenin ve hizmetkârlarının yararına Babiâli nezdinde isteklerde bulunmaya izin verilecekti.⁵⁶

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya Kırım Hanlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız kalmasını sağlamış ve ülkesi içinde yaşayan Ortodoks halkın koruyuculuğunu Rusya'ya bırakmıştır.⁵⁷ Bu durum Rusya'nın Kırım Savaşı'na kadar varacak olan müdahalelerinin temelini oluşturmuştur.⁵⁸

Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Barışı ile Boğazlar meselesinin tarihinde büyük önem arz eden bazı ağır şartları da kabul etti. Anlaşmanın 11. maddesi gereği Rus ticaret gemileri Osmanlı sularında serbestçe dolaşabilecek ve buralarda ticaret yapabilme hususunda diğer devletlere tanınan ayrıcalıkların tamamıyla Rus ticaret gemilerine de verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁹ Ancak Rus savaş gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e çıkması yani İstanbul Boğazı'ndan geçmesine Osmanlı yönetimi müsaade etmedi. Zira İngiltere, Fransa ve diğer Devletlerin de savaş gemilerine İstanbul'u geçip Karadeniz'e girmelerine izin verilmediğinden Babiâli bu hususta direnebildi. Böylece Küçük Kaynarca Barışı ile Boğazlar meselesi Rusya açısından halledilmiş olmadı. Böylece bu konu Rus diplomasisi ve siyaseti nazarında en mühim problem olmakta devam etti.⁶⁰

Kırım Hanlığı'nın Rusya tarafından bağımsızlığının sağlanması burayı kendi egemenliği altına almak için Rusya'nın attığı bir adımdı. Nitekim antlaşmanın imzalanmasından sonra Ruslar Kırım Hanlarına karşı halkı kışkırtmaya ve devamında Kırım'a asker çıkartmak suretiyle istedikleri kişileri Han seçtirmeye başladılar. II. Katerina'nın sempatisini kazanan Şahin Giray baskılar sonucu Han seçtirilmiş ve Ruslar böylece Kırım'a daha kolay nüfuz edebilmiştir. 1783 yılında da Rusya Kırım'ı resmen işgal ederek kendi topraklarına ilhak etmiştir.⁶¹

Ruslar Kırım'ın ilhakından sonra, Avrupa'daki emellerini gerçekleştirmek isteyen Avusturya ile anlaşarak Osmanlı Devleti'ne ikinci bir darbe indirmek

⁵⁶ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 28.

⁵⁷ Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler-Diplomasi Tarihi*, C. I, (çev. Atilla Tokatlı), Evrensel Yayınları, İstanbul 2009, s. 284.

⁵⁸ Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, s. 151.

⁵⁹ Tuğkin, *age.*, s. 76.

⁶⁰ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 31.

⁶¹ Armaoğlu, *age.*, s. 48.

istiyordu. II. Katerina ve Avusturya İmparatoru II. Josef daha önce 1780’de bir görüşme yapmışlardı. Yapılan bu görüşmede ortak bir proje hazırladılar.⁶² *Grek Projesi* adını alan bu proje ile Osmanlı Devleti’nin merkezi İstanbul başta olmak üzere, Balkanlar ve Doğu Avrupa’daki topraklarının paylaşılması öngörülüyordu.⁶³ Böylece Osmanlı’yı büsbütün ortadan kaldırmak isteyen Katerina, İstanbul merkezli ve Rus himayesinde bir Rum İmparatorluğu kurmayı tasarlamış⁶⁴, kurulacak olan bu imparatorluğun başına da torunu Konstantin’in kral olmasını planlamıştır.⁶⁵

Avusturya ile anlaşarak Osmanlı Devleti’ne son darbeyi vurmaya amaçlayan Katerina, Türkleri savaşa tahrik etmek maksadıyla bir takım ağır taleplerde bulundu. Besarabya üzerinde hak iddia etmekle kalmadı, Özi (Oçakov) Kalesi’nin Ruslara teslimini de istedi. Bununla birlikte Eflak-Boğdan halkını isyana teşvikten de geri kalmadı.⁶⁶

Ocak 1787’de II. Katerina’nın Güney Rusya’da kalabalık bir maiyetle büyük bir seyahate çıkarak Sivastopol ve Bahçesaray’a kadar gelip adeta Osmanlı Devleti’ne meydan okuması padişahın büsbütün sabrını tüketti. Fransa ve İngiltere’nin de teşvikiyle Osmanlı Devleti Rusya’ya savaş ilan etti.⁶⁷ Savaşta Avusturya Devleti’nin de Rusya’nın tarafında yer alması Osmanlı Devleti’ni iki cephede savaşmak zorunda bırakıyordu.⁶⁸

Osmanlı Devleti’nin Doğu Akdeniz’deki etkinliğini kaybetmesinden sonra bölgede aktif bir ticari faaliyet sürdürme imkânı elde eden İngiltere, sömürgelerine giden su ve kara yollarının Osmanlı Devleti mülkünden geçiyor olması nedeniyle bu devlete ait meselelere önem vermeye başladı. Kaynarca Antlaşması’nın (1774) ardından Rusya’nın Osmanlı Devleti üzerinde elde ettiği kazanımlar ve güneye yayılma siyaseti İngiltere’nin dikkatini çekti. Rusya’nın yeni anlaşmalarla Osmanlı toprakları üzerinde ilerlemesi üzerine İngiltere, Rusya’nın söz konusu ilerlemesini yakın takibe aldı. Rusya’nın Özi Kalesi’ni ele geçirmesi (1788) İngiltere’yi büsbütün

⁶² Dördüncü, *agm.*, s. 77.

⁶³ Şahin, “Kaynarca’dan Paris Barışı’na”, s. 532.

⁶⁴ Kurat, “Rusya Tarihi”, s. 291.

⁶⁵ Armaoğlu, *age.*, s. 49.

⁶⁶ Kurat, “Türkiye ve Rusya”, s. 37.

⁶⁷ Armaoğlu, *age.*, s. 51.

⁶⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 14.

rahatsız etti. İngiltere Başbakanı William Pitt bu gelişme üzerine Özi Kalesi'nin Osmanlı Devleti'ne iadesi konusunda Rusya'ya bir ulti-matom gönderdi.⁶⁹ Ancak İngiliz Parlamentosu'nda ve Hükümet üyeleri arasındaki muhalif görüşler Başbakan Pitt'i, gönderilen ulti-matom konusunda geri adım atma kararı almasına neden oldu. Neticede ulti-matom Petersburg'a ulaşmadan kararı taşıyan kurye geriye çağrıldı.⁷⁰

Fransız İhtilali'nin başlaması ve 1790 yılında II. Joseph'in ölümü üzerine Avusturya Osmanlı Devleti ile Zıştovi Barışı'nı imzalayarak savaştan çekilmiş fakat Rusya harbe devam ederek Osmanlıları yeni mağlubiyetlere sürüklüyordu. Artarda gelen yenilgiler üzerine zafer hakkında ümidi kalmayan Osmanlı Devleti 9 Ocak 1792'de Yaş Antlaşmasını imzalayarak savaştan çekildi.⁷¹ Yaş Barışı ile Osmanlı Devleti Kırım'ı geri alamadığı gibi Aksu Nehri'nden Dinyester Nehri'ne kadar geriye kaydırarak Özi ve arazisini Rusya'ya bırakmak zorunda kalıyordu. Ancak Avusturya ile Rusya'nın ayrı anlaşmalar imzalayarak savaştan çekilmeleri üzerine Türkiye'yi taksim projesi de suya düşmüş oldu.⁷²

Yaş Barışı, Küçük Kaynarca gibi ne Osmanlı Devleti'ni ne de Rusya'yı tatmin etti. Osmanlı Devleti Kırım'ı geri alamadığı gibi Rusya da istediği şekilde Karadeniz'den dışarıya açılma hakkını henüz elde edemedi. Her ne kadar Karadeniz'deki Rus varlığı sağlamlaştırılmış olsa da herhangi bir zamanda Osmanlı Devleti ya da başka bir ülke donanmasının Rus sahil şeridini vurabilme ihtimali tam olarak önlenebilmiş değildi.⁷³ Bununla birlikte Özi Krizi (1791), o güne kadar İngiltere'nin izlediği Osmanlı politikasında değişikliğe gitmesi ve bunun Osmanlı-İngiliz ilişkileri bakımından dönüm noktası teşkil etmesi açısından özel bir öneme sahiptir.⁷⁴

B. 19. Yüzyılda Rusya'nın Osmanlı Politikası

Küçük Kaynarca ve Yaş Muahedeleriyle birlikte Türklerin can düşmanı olduğunda şüphe kalmayan Rusya ile olan ilişkilerde Napolyon Bonapart'ın Mısır

⁶⁹ Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833–1841)*, Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 31–32.

⁷⁰ Dönmez, *age.*, s. 33.

⁷¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 19–20.

⁷² Dördüncü, *agm.*, s. 78.

⁷³ A.B, Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 264.

⁷⁴ Dönmez, *age.*, s. 34.

Seferi'ne girişmesi üzerine önemli bir değişim görüldü. Fransa'nın 1797 yılı sonlarında Arnavutluk sahilleri ile Mora yakınlarındaki Yunan adalarını hâkimiyetleri altına almaları ve Toulon'da geniş çaplı askeri hazırlıklara girişmeleri Osmanlı yönetimini oldukça tedirgin etti. 1798 yılı Temmuz'unda ise Bonapart'ın Mısır'a karşı harekete geçmesi Osmanlı Devleti'ne açık bir tecavüz niteliğindedir.⁷⁵

Fransa'nın Mısır'ı işgal ederek Doğu Akdeniz'e yayılma faaliyetleri, İngiltere ve Rusya tarafından endişe ile takip ediliyordu. Nitekim Rusya Balkanlar ve Adriyatik üzerine plan kurarken İngiltere de Akdeniz, Basra ve Kızıldeniz ticaretine büyük önem vermekteydi. Mısır'ın işgali Osmanlı Devleti'ni Rusya ile yakınlaşmaya mecbur etti. Bu görüşmelerin sonucunda Osmanlı'nın en büyük ve korkulu düşmanı Rusya ile 23 Aralık 1798'de ittifak antlaşması yapıldı. 5 Ocak 1799'da ise benzer şartlarda İngiltere ile ittifak antlaşması yapıldı.⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin bu girişimleri denge politikasının başlangıcını oluşturduğu gibi Rusya ile yaptığı ilk ittifak antlaşmasıdır. Anlaşmaya göre Napolyon'un işgal ettiği Yedi Ada'nın Fransızlardan kurtarılması için Rus donanması Boğazlardan serbestçe geçecek, ancak savaş bittikten sonra Karadeniz'e çekilecekti.⁷⁷ Boğazlardan savaş gemilerini geçirmeyi uzun zamandır hedefleyen Rusya, ilk kez bu anlaşmayla hedefini gerçekleştireceğinden anlaşma şartlarından oldukça memnundu. Çünkü Ruslar, her ne kadar bu anlaşma gereği Boğazlardan kısa süreli olarak geçiş hakkı elde etmiş olsa da Osmanlı'nın içinde bulunduğu zayıflıktan faydalanıp geçici olarak tanınan geçiş hakkını devamlı mahiyete getirmek amacını taşımaktaydı.⁷⁸ Anlaşma ile Osmanlı Devleti uzun bir süreden beri izlemekte olduğu Boğazların kapalılığı ilkesinden ilk ödünü vermiş oldu.⁷⁹

Osmanlı Devleti girdiği bu ittifaklar ile Fransa'nın eline geçirdiği toprakları geri almaya muvaffak oldu. Bunun yanında ortak Rus-Osmanlı donanması Yedi Ada'yı da Fransa'nın elinden aldı. Daha önce Osmanlı Devleti'ne ait olmayan bu adaların durumu ise Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 21 Mart 1800'de imzalanan

⁷⁵ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 40.

⁷⁶ Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, C. XII, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 634.

⁷⁷ Sander, "Siyasi Tarih", s. 296.

⁷⁸ Tükin, *age.*, s. 119-120.

⁷⁹ Sander, "Siyasi Tarih", s. 296.

bir anlaşma ile belirlendi. Anlaşmaya göre Yedi Ada Osmanlı Devleti himayesinde bir cumhuriyet olacak ve Osmanlı Devleti'ne üç yılda bir 75.000 kuruş vergi ödeyecekti. Yedi Ada'nın toprak bütünlüğünü ise Rusya sağlayacaktı.⁸⁰ Ancak Rusya'nın üç ay zarfında geri çekmeyi vaat ettiği 3000 askerini geri çekmek şöyle dursun aksine adalardaki kuvvetini artırması ve Rus savaş gemilerinin anlaşmaya aykırı şekilde Boğazdan geçiş yapmaları sebebiyle Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki münasebetler gerginleşmeye başladı.⁸¹

İngilizlerin de yardımı ile Mısır Fransızlardan temizlendikten ve Osmanlı idaresi orada tekrar kurulduktan sonra Fransa ile Türkiye arasındaki ihtilaf son buldu. Zaten Sultan III. Selim Fransa ile anlaşmak siyasetine daima bağlı kalmak taraftarı idi. Nitekim 1802 yılı Haziran'ında Fransa ile barış imzalanarak Fransız ticaret gemilerine Karadeniz'e geçme izni verildi.⁸² Ancak Napolyon Bonapart'ın kendini İmparator ilan ederek genişleme siyasetine devam etmesi üzerine İngiltere, Rusya, Avusturya ve İsveç'ten müteşekkil Fransa'ya karşı bir koalisyon grubu meydana geldi. Rusya ve İngiltere ise mevcut tüm imkânları kullanarak Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak 1798 tarihli ittifak antlaşmasının yenilenmesini talep etmeye başladılar. Neticede 23 Eylül 1805 tarihinde dokuz yıl yürürlükte kalması ve icap ederse uzatılması suretiyle Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ittifak antlaşması imzalandı.⁸³

Rus ve İngiliz baskısı nedeniyle Napolyon'un imparatorluğunu tanımayan Osmanlı yönetimi ancak 2 Aralık 1805'te Fransız kuvvetlerinin Avusturya ve Rusya ordularını yenmesinden sonra tanımıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti İmparator Napolyon'a elçi gönderince İngiliz ve Ruslar telaşlandı.⁸⁴ Fransa'nın desteğiyle Rus taraftarı Eflak ve Boğdan beyleri azledildikten sonra da Rusya harp ilanı bile etmeksizin buraları işgal etti ve yeni bir Osmanlı-Rus savaşı başladı.⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşa tutuşması, İngiltere'yi harekete geçirdi. Napolyon'a karşı savaş yapan Rusya'nın iki cephele bir savaş karşısında kalmasından

⁸⁰ Armaoğlu, *age.* s. 144.

⁸¹ *age.*, s. 146.

⁸² Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 48.

⁸³ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 49.

⁸⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 49-50.

⁸⁵ Şahin, "Kaynarca'dan Paris Barışı'na", s. 533.

ve Napolyon'a karşı Rus mücadelesinin zayıflamasından endişelenen İngiltere savaşı durdurması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya karar verdi. Ancak İngiltere'nin istekleri Fransa Büyükelçisi Sebastiani'nin teşvikleri ile reddedildi.⁸⁶ Çanakkale istihkâmlarının zayıflığından yararlanıp Boğaz'dan içeri girip İstanbul kıyılarına demirleyerek Padişah'ın Rus isteklerine boyun eğmesini amaçlayan İngiliz donanması, şehrin savunma hattının oluşturulması sonucu hiçbir sonuç elde edemedi geri dönmek zorunda kaldı.⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin İngiltere karşısında direnmesi gerçekten de işe yaradı. Çünkü Napolyon 14 Haziran 1807'de Friedland'da Rusya'yı yenince iki devlet arasında Tilsit barış görüşmeleri başladı.⁸⁸ Ancak Rusya yenildiği bu savaş sonucunda İngiltere ile ticari ilişkilerini kesme sözü karşılığında herhangi bir toprak kaybına uğramamıştır. Tilsit Antlaşmasına göre Fransa, Rusların Avrupa da kendisine yapacağı yardımlara karşılık, sürmekte olan Osmanlı-Rus savaşında iki taraf arasında arabuluculuk ederek ateşkes ve barış yapılmasını sağlayacaktı. Şayet Osmanlılar bunu kabul etmezse, o zaman antlaşmanın gizli maddelerine göre, Fransa ve Rusya birlikte Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarına saldırarak ve onu paylaşacaktı. Yalnız İstanbul ve Rumeli'ye dokunmayacaklardı. Böylece Napolyon Avrupa kıta siyasetinde başarılı olabilmek için İngiltere'nin dostu olan Rusya'yı kazanma uğruna Osmanlıları feda etmişti.⁸⁹

Rusya ve Fransa arasındaki bu siyasi görüşme ve anlaşmalar Osmanlı- İngiliz siyasi münasebetlerinin yeniden düzelmesine ve bu iki devlet arasında bir savunma paktının imzalanmasına sebebiyet verdi. Esasen yapılacak olan bir anlaşma için zaman ve zemin müsaitti; çünkü her iki devleti de birbirine hasım kılan engeller ortadan kalkmış ve onları birbirine yaklaştıracak unsurlar meydana çıkmıştı. Fransa ile Rusya arasındaki Tilsit görüşmelerinin İngiltere aleyhinde kararlar içerdiği gibi Osmanlı topraklarının da paylaşılması hedef tutulmuştu. Bu da er ya da geç Osmanlı Devleti'ni çıkarlarını korumak bakımından İngiltere ile anlaşmaya sevk edecekti.⁹⁰ İki ülke arasında yapılan görüşmeler sonucu 5 Ocak 1809 tarihinde Çanakkale

⁸⁶ Armaoğlu, *age.*, s. 151.

⁸⁷ Yalçınkaya, *agm.*, s. 635.

⁸⁸ Armaoğlu, *age.*, s. 153.

⁸⁹ Yalçınkaya, *agm.*, s. 637.

⁹⁰ Tükin, *age.*, s. 154.

(Kal'a-i Sultaniye) Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından savaş gemilerinin geçmesi yasak olacaktı. Bu hususta, Osmanlı Devleti'nin öteden beri uyguladığı kural, yine geçerli olacaktı. Bu kurala, barış zamanında bütün devletler ile İngiltere'de uyacaktı. Ayrıca kabul edilen dört maddelik gizli ittifaka göre de Fransa Osmanlı Devleti'ne saldıracak olursa İngiliz donanması Karadeniz'e kadar Osmanlı sahillerini koruyacak, silah ve mühimmat yardımında bulunacaktı.⁹¹

Kal'a-i Sultaniye Antlaşması ile "Boğazların kapalılığı" ilkesi ilk kez bir taahhüt olarak anlaşmaya girmektedir. Bu taahhüt şimdilik sadece İngiltere tarafından alındığından bundan sonra İngiltere diğer devletleri de bu taahhüdü aldirmaya çalışacak ve 1841 yılında buna muvaffak olacaktır. İngiltere bu suretle Rusya'nın Boğazlardan Akdeniz'e inmesini önlemiş olmaktadır.⁹²

Bu sırada Eflak ve Boğdan beylerinin azliyle 1806'da başlayan ve Osmanlı Devleti aleyhine gelişen savaş, 1812'de Napolyon'un Moskova seferi hazırlıklarına başlaması üzerine ve Rusya'nın barış istemesiyle sona erdi. Savaş sonunda imzalanan Bükreş Antlaşmasıyla Ruslar toprak kazançlarından sadece Baserabya ile yetinecek, Eflak ve Boğdan ise Osmanlı Devleti'nde kalacaktı. Bunun yanında Rusya'ya güvenerek isyan hareketine girişen Sırp tebaası için Osmanlı Devleti bazı ayrıcalıklar verecekti. Bu da Balkanlardaki ilk ulusçuluk kıvılcımı ve bu yönde Osmanlıların verdiği ödünlerin başlangıcıdır. 19. Yüzyıl boyunca da bu verilen ödünler artarak devam edecektir.⁹³

Bükreş Anlaşması Rusya politikası açısından kazançlı iken Osmanlı açısından bir gaflet eseridir.⁹⁴ Çünkü Rusya, o esnada patlak veren Napolyon savaşı için Osmanlı'nın tarafsızlığını sağlamış,⁹⁵ Napolyon'a karşı rahat bir mücadele ortamı oluşturmuştur.⁹⁶

⁹¹ Dördüncü, *agm.*, s. 81.

⁹² Armaoğlu, *age.*, s. 157.

⁹³ Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, s. 183.

⁹⁴ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 51.

⁹⁵ Şirokorad, *age.*, s. 311.

⁹⁶ Armaoğlu, *age.*, s. 158.

1812 yılında Napolyon topladığı orduyla Rusya'yı kesin bir barışa zorlamak için istila hareketine girişti. Ancak Napolyon, gerek Rusya'nın iklim şartları ve gerekse Rus halkının bu istila karşısında milliyetçi duygularla bir vatan savaşı vermesi sonucunda başarısız oldu. Bu durum Rusya'nın Avrupa'da galip devlet sıfatıyla en güçlü devlet statüsüne gelmesini sağladı.⁹⁷ Neticede Napolyon Rusya'dan hezimetle dönmüş ve Paris bile Rus orduları tarafından ele geçirilmişti. Napolyon'un iktidarı ile birlikte vatandaş imparatorluğu adını verdiği rejim de sona ermişti.⁹⁸

Bu süreci fırsata çevirmek isteyen Çar I. Aleksander, Napolyon'un mağlubiyetinden faydalanarak Balkanları ve Güney Kafkasya'yı hâkimiyeti altına almayı düşünmüştür. Avrupa milletlerini Napolyon'un zulmünden kurtarma kisvesi altında Avrupa'nın kurtarıcısı rolünü oynayan Aleksander, 1813'te Prusya'ya ve Mart 1814'te Paris'e girmiştir.⁹⁹

Napolyon'un Moskova seferlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından 1814 Eylül ayında müttefik ülkeler Avrupa'ya yeniden düzen vermek maksadıyla Viyana'da bir kongre topladılar. Fransa'ya karşı Napolyon Seferi dolayısıyla savaşmış olan Osmanlı Devleti'nin de kongreye katılması gerekiyordu. Bu nedenle Viyana Kongresi'nin toplanmasına karar verildiği zaman Avusturya Başbakanı Metternik Osmanlı Devleti'ni de kongreye davet etti. Kongreye katılmasa bile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasını istemesi yönünde telkinde bulunan Metternik, Rusya'nın Balkanlardaki genişleme çabasından endişe ediyordu. İngiltere ise Rusya'nın Karadeniz'deki genişlemesinden ve Boğazları geçerek Akdeniz'e inmesinden korkmaktaydı. Ancak Bâb-ı Ali, Metternik'in toprak bütünlüğünü garanti altına alma teklifini de bunun devletin bağımsızlığına aykırı olacağını öne sürerek reddetmiştir. Aynı zamanda Osmanlı yöneticileri kongreye katılması halinde Rusya'nın Eflak ve Boğdan meselesini gündeme getirerek kendisini zor durumda bırakabileceğini de hesaba katmış ve bu nedenle kongreye katılmamayı daha uygun görmüştür.¹⁰⁰

⁹⁷ Kurat, "Rusya Tarihi", s. 307.

⁹⁸ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun Son Nefesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 43.

⁹⁹ Kurat, "Rusya Tarihi", s. 309.

¹⁰⁰ Armaoğlu, *age.*, s. 158–159.

Rusya Çar'ı Aleksander ise kongre üyelerinin dikkatini sürekli Rum davasına çekmek istiyordu. Kongre, milliyetçilik düşmanı Metternik'in ve doğuda Rusya'nın genişlemesini daima endişe ile karşılamış olan İngiltere'nin tesiriyle, bu konu üzerinde görüşmeler yapılmasını reddetti. Buna rağmen, Rus delegeleri, resmî görüşmelerin dışında, Kongre üyelerinin dikkat nazarını Osmanlı İmparatorluğu idaresinde yaşamakta olan Hıristiyan halkın durumu üzerine çekmeye çalıştılar ve bu durum için Doğu Sorunu terimini kullandılar.¹⁰¹

1. Yunan İsyanı

Viyana Kongresi sonrası oluşan Mukaddes İttifak (Rusya, Prusya, Avusturya) Devletleri aldıkları karar gereği Avrupa'da meydana gelen milliyetçi isyan hareketlerine engel olacaktı. Ancak Rusya buna rağmen Yunanistan'da Osmanlı'ya karşı başlayan isyan hareketini desteklemiştir.¹⁰² Yunanistan'ın Rus etkisi altında kalmasını istemeyen İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri de isyanı destekleme kararı aldılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti isyanı kendi başına bastıramayınca Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım talep etti. Mehmet Ali Paşa Mora ve Girit Valiliği'nin kendisine verilmesi karşılığında yardım edeceğini bildirdi. İsteğinin yerine getirileceğinin iletilmesi neticesinde İbrahim Paşa komutasındaki Mısır kuvvetleri yardıma gelerek isyanı büyük ölçüde bastırmaya muvaffak oldu.¹⁰³

Mora isyanını beklemedik bir şekilde bastırmaya muvaffak olan Osmanlı-Mısır kuvvetlerinin bu başarısı üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa Osmanlı Devleti'ne karşı bir protokol imzaladılar. Protokol gereği bu üç devlet isyancılarla Osmanlı Devleti arasında bir ateşkes sağlanmasını istediler. Ateşkesin ardından da Yunanistan Devleti kurulacağını bildirdiler. Osmanlı hükümeti bu kararları tanımayınca Osmanlı-Mısır donanması İngiliz-Rus-Fransız ortak donanması tarafından ani bir baskınla Navarin'de 20 Kasım 1827'de batırıldı.¹⁰⁴

¹⁰¹ Karal, *age.*, C. V, s. 203.

¹⁰² Kurat, "Rusya Tarihi", s. 309.

¹⁰³ Dördüncü, *agm.*, s. 82.

¹⁰⁴ Mehmet Kocaoğlu "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", *OTAM*, C. VI, S. 6, Ankara 1995, s. 197.

Navarin olayını Bâb-ı Âli, ilgili devletler nezdinde şiddetle protesto etmiş ancak üç devlete birden savaş açacak durumda olmadığı için yalnızca Rus saldırılarına karşı Tuna boylarına asker sevk etmekle yetinmiştir.¹⁰⁵ Navarin olayı bütün Avrupa'da özellikler Fransa, Rusya ve Yunanistan'da büyük sevinçle karşılandı. Hıristiyanlığın Müslümanlık karşısındaki zaferi olarak telakki edildi. Rusya İngiltere ile kurduğu ittifaktan Osmanlı Devleti aleyhine yararlanabilmek için harekete geçti. Osmanlı üzerindeki baskıyı artırmak maksadıyla kendisinin Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesini, İngiltere'nin de Boğazları zorlamasını teklif etti. Rusya'nın bu teklifi ve Navarin olayı İngiltere'yi endişelendirmekteydi. Nitekim Navarin olayı sonucunda Rusya'yı Doğu Akdeniz'de zorlayacak bir donanma kalmamıştı. Ayrıca Rusya yayılcı emellerini artık açıktan gerçekleştirmeye çalışmaktaydı.¹⁰⁶

Navarin olayından sonra Osmanlı-Rus ilişkileri iyice bozuldu. Bu olay Osmanlı halkının Rusya'ya karşı büyük bir kin duymasına sebep olmuştur. Padişah II. Mahmut da Rusya'nın bu hareketinden rahatsız olmuş ve devrin ulemasını İstanbul'da yapılacak toplantıya çağırarak Rusya aleyhine söylemlerde bulunmuştur. Bütün bunlara karşı Rusya da Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlıkları yapmaktaydı. Bu doğrultuda henüz savaş halinde olduğu İran ile bir barış imzalamış ve İran cephesinden çekilerek padişahın tavır ve söylemlerini bahane ederek Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir.(26 Nisan 1828).¹⁰⁷ Osmanlı Devleti Rusya ile bir savaş yapacak durumda değildi. Zira Osmanlı donanması Navarin'de yok edilmiş ve Mora isyanları da devam etmekte idi. Bununla birlikte Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yerine getirilecek olan ordu henüz yeni kurulmaktaydı.¹⁰⁸

Rusya, 1828 yılında Balkan sıradağlarını aşarak İstanbul üzerine yürüyebilmeyi hedefleyen bir saldırı planı hazırladı. Osmanlı Devleti'nin ise 18. yüzyılın son yıllarında Rusya'yla giriştikleri savaşlarda sürekli olarak savunmaya dönük karşı saldırı stratejisini benimsemiş olması ve Balkan bölgesinin bu konuda Osmanlı Devleti'ne fayda sağladığı gerçeği dikkate alındığında Rusya'nın söz

¹⁰⁵ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 56.

¹⁰⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 275.

¹⁰⁷ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 277.

¹⁰⁸ Armaoğlu, *age.*, s. 277.

konusu hedefini gerçekleştirmesi kolay olmayacaktı.¹⁰⁹ Nitekim Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan yeni Türk ordusu Tuna boylarında Ruslara karşı başarılı mücadeleler vermiş ancak Rusların Balkanları aşmalarına engel olamamışlardır. Ağustos 1829 tarihinde de Ruslar Edirne'yi ele geçirdiler.¹¹⁰ Rusların İstanbul'a bu kadar yaklaşmış olmaları üzerine Sultan II. Mahmut ateşkes antlaşması istemiş ve iki ülke arasında barış görüşmelerine başlanmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde 14 Eylül 1829'da Ruslarla Edirne Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmaya göre Doğu Anadolu ile Ahıska bölgesi, Tuna deltasındaki adalar Rusların eline geçecek ve Rusya ticaret gemileri için Boğazlardan geçiş hakkı elde edecekti.¹¹¹

Edirne Barışı ile Boğazlarda ilk kez ticaret gemileri ile ilgili genel bir kural da ortaya koyulmuştur. Karadeniz artık Türk-Rus denizi olmaktan çıkarak ticaretle uğraşan tüm milletlerin gemilerine açık kalacak şekilde milletlerarası bir statü kazandı. Bu suretle Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarının ekonomik kalkınmasını sağlayacak imkânlar da sağlanmış olmaktadır.¹¹²

Edirne Barışı Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında önemli bir aşamadır. Barış sonucunda Osmanlı Devleti Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımış ve Eflak-Boğdan'ı Ruslara bırakmıştır. Yunanistan'ın bağımsız olması Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan diğer uluslara örnek olmuş ve imparatorluğun dağılmasında bir başlangıç olmuştur. Bundan sonra Osmanlı Devleti kendi toprağını kendi gücüne dayanarak savunamayacağını anlamış ve özellikle Rusya'nın yayılmacı emellerine karşı Avrupa'daki güç dengeleri üzerinden toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığı ve Cezayir'in Fransa tarafından işgalinden sonra Osmanlı Devleti on yıl boyunca Mehmet Ali Paşa isyanı ile uğraştı.¹¹³

2. Mısır Meselesi

Mehmet Ali Paşa, hüküm sürdüğü Mısır'da askeri, ekonomik ve sosyal alanda birçok başarılı ıslahat girişimleriyle ülkesini bayındır hale getirdi. Osmanlı

¹⁰⁹ Alexander Bitis, "1828–1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması" (çev. Nasuh Uslu), *Türkler*, C. XII, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 703.

¹¹⁰ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s.56.

¹¹¹ Potyemkin, *age.*, s. 410–411.

¹¹² Tükin, *age.*, s. 169.

¹¹³ Sander, *Ankanın Yükselişi ve Düşüşü*, s. 189.

Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı süreç Mehmet Ali Paşa'nın yapacağı işlerde daha rahat hareket etmesini sağladı. Bu sayede Mısır'da modern bir ordu kuran Mehmet Ali Paşa Osmanlı yönetimi açısından oldukça tehlikeli birisi haline geldi.¹¹⁴

Navarin Olayı ile donanması yakılan Mehmet Ali Paşa'nın Padişah'tan onay almadan müttefiklerle anlaşarak Mora'dan kuvvetlerini çekmesine ve 1828–1829 Osmanlı-Rus harbinde Osmanlı ordusuna yardım etmeyişine Padişah çok öfkelenmişti. Mehmet Ali Paşa'nın bu olumsuz atmosferde Girit ve Suriye Valiliği'ni de talep etmesi bardağı taşıran son damla oldu.¹¹⁵ Sultan Mahmut Girit ve Suriye Valiliği'ni Mehmet Ali Paşa'ya vermediği gibi Mısır Valiliği'ni de elinden almayı, hatta çevresindeki paşaların da etkisiyle düzenlenecek bir komplo ile Mehmet Ali Paşa'yı büsbütün ortadan kaldırmayı bile düşünmüştür.¹¹⁶

Ordusunu büyük gayretle modernize eden Mehmet Ali Paşa, Suriye topraklarını kendi gücü ile almaya karar verdi. Bunun için elverişli bir zaman kolladı ve Akka Valisi ile kendi arasındaki meseleyi fırsat olarak değerlendirdi. Bu sorunu halletmek için Padişahın onayı olmaksızın Akka üzerine İbrahim Paşa kuvvetlerini gönderdi. Uzun zamandır Suriye topraklarında emelleri olan Mehmet Ali Paşa 1 Kasım 1831'den itibaren Suriye topraklarını ele geçirmeye başladı.¹¹⁷ Osmanlı ordusuna nazaran daha iyi bir eğitim görmüş ve daha donanımlı bir yapıya sahip olan Mısır ordusu Suriye'yi işgal edip kısa zamanda Anadolu'ya yöneldi. İbrahim Paşa kumandasındaki bu ordu Osmanlı kuvvetlerini Konya'da 21 Aralık 1832 tarihinde bozguna uğrattı.¹¹⁸

Mısır kuvvetlerinin Kütahya önlerine kadar gelmesi karşısında Osmanlı Devleti kendi sorununu kendisinin çözemeyeceğini anlayarak Avrupa ülkelerinden yardım istemek zorunda kaldı.¹¹⁹ Yardım talebi önce İngiltere'ye yapıldı ancak İngiltere bu talebe aldırış etmedi. Fransa'nın da zaten Mehmet Ali Paşa ile yakın münasebetlerinin olduğunun aşikâr olması nedeniyle Osmanlı Devleti Rusya'dan

¹¹⁴ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831–1841 I. Kısım*, TTK Yayınları, Ankara 1945, s. 25

¹¹⁵ Armaoğlu, *age.*, s. 299.

¹¹⁶ Kocaoğlu, *agm.*, s. 199.

¹¹⁷ Altundağ, *age.*, s. 29.

¹¹⁸ Potyemkin, *age.*, 420.

¹¹⁹ Sander, "Siyasi Tarih", s. 301.

yardım istemek zorunda kaldı. Zaten Rusya, daha evvel Padişah'a kendisinden yardım talep etmesi yönünde telkinlerde bulunmuştu.¹²⁰ Aslına bakılırsa Padişah II. Mahmut bir süredir devleti ıslahatlarla modernleştirmeye çalışırken Avrupa devletleri ile de yakın işbirliği içerisinde olmak istiyordu. Mısır İsyanı başlayınca da İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin bu meselesine tepkisiz kalmaları, üstüne Fransa'nın 1830'da Cezayir'i işgal etmiş olması onu Avrupa devletlerinden uzaklaştırdı.¹²¹ Zaten Sultan Mahmut, Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'ya yardım etmekte olduğunu ve Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'dan güç alarak isyanını artırdığının farkındaydı.¹²² İngiltere ve Fransa'nın bu tavrı Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın eline düşürdü. Padişah'ın 3 Şubat 1833'te Rusya'dan yardım talebinde bulunması üzerine 20 Şubat 1833'te Rus donanması harekete geçerek İstanbul önlerine kadar geldi.¹²³

Boğazda Rus donanmasının görünmesi üzerine İngiliz ve Fransız elçileri Saray'a gelerek Rus askerlerinin İstanbul toprağına ayak basması durumunda başkenti terk edeceklerini Osmanlı yönetimine bildirdiler. Hatta isteklerinin reddedilmesi halinde Mehmet Ali Paşa'yı destekleyeceklerini ima eden bir ültimatoma dahi verdiler. 2 Nisan 1833'de ikinci Rus filosu da Boğaz'da görüldükten sonra üçüncü bir filonun da gelmesiyle on dört bin Rus askeri Boğaz'ın kıyısına çıkmış bulunmaktaydı.¹²⁴ Rus askerinin Boğaz'a gelişi üzerine endişelenen İngiltere ve Fransa harekete geçerek buradan Rus askerlerinin çekilmesini sağlamak için Mehmet Ali Paşa'ya baskı uyguladılar ve bu baskı neticesinde Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında 24 Nisan 1833 Tarihi'nde Kütahya Antlaşması imzalandı.¹²⁵ Ancak Sultan Mahmut uzlaşmanın geçici olacağını düşündüğünden Mehmet Ali'nin tekrar saldırması halinde Rus yardımını temin edecek olan Hünkâr İskelesi Anlaşması'nı Rusya ile 8 Temmuz 1833'te imzaladı.¹²⁶

¹²⁰ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 60.

¹²¹ Dönmez, *age.*, s. 110.

¹²² BOA, HAT, nr. 20602, 1833; BOA, HAT, nr. 20238, 1833.

¹²³ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 60.

¹²⁴ Potyemkin, *age.*, s. 422

¹²⁵ Sander, "Siyasi Tarih", s. 302.

¹²⁶ Dördüncü, *agm.*, s. 84.

Sekiz yıllığına akdedilen antlaşma, altı madde ve bir de gizli maddeden müteşekkil olup her iki ülke, karşılıklı fiili yardımlarda bulunmayı taahhüt etmiştir. Osmanlı Devleti'nin başka bir ülke tarafından saldırıya uğraması durumunda Rusya'nın kara ve deniz kuvvetleri ile yardımda bulunacağı; buna karşılık antlaşmanın gizli maddesi ile Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Boğazı'nı Rusya'nın güvenliğini tehdit eden donanmalara ve harp gemilerine kapalı tutması kararlaştırılmıştır.¹²⁷ Rusya'nın bu maddeyi anlamaya koymasına en çok İngiltere tepki gösterdi. Zira bu anlaşmayla Rusya Osmanlı Devleti'ne müdahale edebilecek ortam oluşturduğu gibi boğazlardan da serbestçe geçebilecekti.¹²⁸ Ayrıca Osmanlı Devleti bu anlaşmaya imza koymakla Rusya'nın himayesi altına girmeyi de kabul etmiş oluyordu.

Tüm bu gelişmelere rağmen Sultan II. Mahmut İngiltere'den Mehmet Ali Paşa meselesini kesin olarak halletmek için yardım talebini yinelemiş ancak bu talebe İngiltere olumsuz cevap vermiştir. Londra Sefiri Namık Paşa aracılığıyla, II. Mahmud'un yaptığı reformlarla devleti medeni ülkeler arasına dâhil etmek istediği ancak Mehmet Ali Paşa'nın bir kanser gibi iyi olan her şeyi engellediği İngiltere Dış İşleri Bakanı Dük Wellington'a iletilmiştir. Ancak Namık Paşa'nın bu talebini Dük Wellington, her devletin kendi gücüne itimat etmesi gerektiğini hatırlatarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahil olamayacağını bildirmiştir.¹²⁹ Sultan II. Mahmut'a da iç işlerini düzene koymasını, ordu ve donanmasını güçlendirmesini ve diğer devletlere güvenmemesi gerektiğini tavsiye etmiştir.¹³⁰

Sultan Mahmut hayatında bir leke addettiği Mehmet Ali Paşa sorununu çözmek için Vali'nin üzerine tekrar bir ordu gönderdi. Fakat 24 Haziran 1839'da Nizip'te karşılaşılan iki ordu arasındaki savaşı yine Mehmet Ali Paşa'nın ordusu kazandı. O sıralarda ağır hasta bulunan Sultan Mahmut ise yenilgi haberini alamadan 29 Haziran 1839'da vefat etmiştir.¹³¹

¹²⁷ Tükin, *age.*, s. 229.

¹²⁸ Sander, "Siyasi Tarih", s. 302

¹²⁹ Dönmez, *age.*, s. 140.

¹³⁰ BOA, HAT, nr. 37504, 1835.

¹³¹ Armaoğlu, *age.*, s. 313

Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında başlayan ikinci ihtilaf Avrupa devletlerine Osmanlı Devleti'ni Hünkâr İskeleyi Anlaşması'yla Rusya'ya karşı düşmüş olduğu durumdan kurtarmak ve aynı zamanda bu yeni sorunu ortaklaşa bir çözümle düzene koyma fırsatı verdi. Bunun neticesinde Osmanlı- Rus meselesi olan Boğazlar sorunu artık milletler arası bir konu oldu.¹³² 1833'teki olayları unutmayan İngiltere bu kez Osmanlı Devleti'nin arkasında etkin bir tavır aldı.¹³³ İngiltere'nin bu konu üzerine eğilmesi Rusya'yı oldukça rahatsız etti. Çünkü Rusya, Hünkâr İskeleyi sorununu gündeme getirmek istemiyordu.¹³⁴ Ancak bir süre sonra anlaşmadan sağladığı üstünlüğü daha fazla sürdüremeyeceğini anlayan Rusya ile kendi aleyhine oluşacak olan bir ittifakın karşısında duramayacağını anlayan Fransa da İngiltere ile birlikte hareket etme kararını alarak 1840 yılında Londra'da toplanan konferansa katılmaya karar verdiler.¹³⁵ Yapılan konferansın sonunda imzalanan Londra Mukavelenamesiyle Osmanlı İmparatorluğu; Avusturya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Prusya'nın ortak garantisi altına alındı. Bu şekilde Hünkâr İskeleyi Anlaşması hukuken son bularak Rusya'nın Osmanlı üzerindeki tek başına elde ettiği hâkimiyeti de kaldırılmış oldu.¹³⁶

Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın sekiz yıllık süresinin bitmesi ve Mısır meselesi çözümlenmedikçe Boğazlarla ilgili herhangi bir anlaşmaya yanaşmayacağını iddia eden Fransa'nın bu sorunun çözülmesi üzerine Boğazlar konusunda uluslararası bir antlaşma önünde engel kalmamıştı. Bu suretle devletler Osmanlı Devleti ile Fransa'nın da katılımıyla Londra Konferansı sonunda 13 Temmuz 1841'de Londra Boğazlar Sözleşmesini imzaladılar.¹³⁷ Londra Boğazlar Sözleşmesi'ne göre;

- Osmanlı Devleti eskiden beri uyguladığı “Boğazların kapalılığı” ilkesini devam ettirecek,
- Osmanlı Devleti dost devletlerin hafif muharebe gemilerinin geçişine özel fermanlarla izin verecektir.

¹³² Tükin, *age.*, s. 249–250.

¹³³ Sander, “Siyasi Tarih”, s. 302.

¹³⁴ Armaoğlu, *age.*, s. 319.

¹³⁵ Sander, “Siyasi Tarih”, s. 303.

¹³⁶ Kurat, “Rusya Tarihi”, s. 326.

¹³⁷ Armaoğlu, *age.* s. 325.

Bu anlaşmayla Boğazların kapalılığının devam etmesi Rusya açısından olumlu olsa da Hünkâr İskeleyi Anlaşması'yla elde ettiği egemenlik haklarının daralmış olması Rusya'nın aleyhine olmuştur. Bu anlaşma Rusya'nın Akdeniz üzerine genişleme siyasetine karşı çıkan devletlerin de çıkarlarına gayet uygundu.¹³⁸

Bu anlaşmayla Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını teyit ve tasdik ettikleri halde Boğazları kapalı tutmak gibi onun egemenlik haklarını sınırlayıcı bir zorunluluk getirmekle tezat duruma düşmüşlerdi. Çünkü Boğazların kapalılığı ilkesi eskiden Padişah'ın tek başına aldığı bir idari tedbir iken şimdi Padişah kapalılık ilkesinin gelecekte de yürürlükte kalacağını kararını ilan etmiş oluyor, onun bu kararına saygı gösterilmesi ise büyük devletlerin teminatı altına alınmış gibi gösteriliyordu. Böylece esas mesele, büyük devletlerin menfaatleri doğrultusunda çözülmüş oluyor, Padişah'ın haysiyeti de göstermelik de olsa korunuyordu.¹³⁹

Boğazların kapalılığı konusunda söz konusu anlaşmanın muhtevası Osmanlı Devleti'nin tarafsız olduğu durumlarla alakalıdır. Osmanlı Devleti'nin kendi açtığı bir savaş durumunda ise istediği bir devletin savaş gemilerine Boğazları açık tutması mümkündür. Zira Osmanlı Devleti bu hukuki durumdan Kırım Savaşı'nda yararlanmıştı.¹⁴⁰

3. Kırım Savaşı

Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra Boğazlar meselesi 10 yıl tekrar gündeme gelmedi. Ancak Rus Çar'ı Nikola'nın hasta adam olarak nitelediği Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma konusunda 1853 yılında İngiltere'ye sunduğu anlaşma teklifi İngiliz Hükûmeti tarafından kesin bir dille reddedilince Rusya, hasta adamın mirası hakkında tek başına tedbirler almaya kalkıştı. Bu konuda kendisine hareket noktası olarak ise kutsal yerler meselesini seçti.¹⁴¹ Rusya ile Fransa arasında çok önceden var olan Kudüs'teki kutsal yerlerin bakım ve onarımına dair hak ve

¹³⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 209.

¹³⁹ Tükin, *age.*, s. 278–279

¹⁴⁰ Tükin, *age.*, s. 282.

¹⁴¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 222.

imtiyaz elde etme mücadelesi 1850 tarihinde yeniden alevlenmişti.¹⁴² Ortodoksları Rusya, Katolikleri ise Fransa destekliyordu. Osmanlı hükümeti ise her iki mezhebe de eşit davranmaya çalışsa da Çar I. Nikola o bölgedeki Ortodokslara haksız muamelelerde bulunulduğunu söylüyordu. Bu meselenin halli için olağanüstü yetkilerle donatılmış olan Prens Mençikof İstanbul'a 23 Şubat 1853'te büyükelçi sıfatıyla geldi.¹⁴³

Mençikof İstanbul'a gelirken Çar Nikola'dan aldığı bir takım talimatları da elindeydi. Öncelikle Kudüs meselesinde Ortodoksların himayesi ile ilgili ve Osmanlı Devleti'nin Rus himayesine alınmasına dair bir ittifak yapılması Mençikof'a verilen en önemli talimattı. Eğer söz konusu ittifaklar imzalanırsa Osmanlı, Rusya'nın himayesine girmiş olacaktı.¹⁴⁴ Ortodoksların koruyuculuğunun Rusya'ya bırakılması önerisini, Osmanlı devleti İngilizlerin de desteği ile reddedince 19. yüzyılın üçüncü Osmanlı-Rus harbi çıkmış oldu.¹⁴⁵

Prens Mençikof'un 2 Mayıs 1853 tarihinde İstanbul'dan ayrılmasından sonra Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne verdiği son ultiatomun da reddedilmesi üzerine Rus ordusu Boğdan'da bir ordu kurarak Tuna'ya kadar bütün şehirleri işgal etti. Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma amacıyla Çanakkale Boğazı'nın girişine demir attılar.¹⁴⁶ Rusya bir taraftan da Hıristiyan Rumları Osmanlı aleyhine isyana teşvik ediyor, bir taraftan da Haçlı muharebesine davet ediyormuşçasına ahalisini savaşa çağırıyordu. Bu durum karşısında İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı gereken tedbiri almaya ve harp ilânına teşvik ediyordu.¹⁴⁷ Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgali üzerine Türk ordusu Ömer Paşa komutasında 3 Ekim 1853'te Tuna'nın karşı sahilinden Rus ordusuna ateş açtı. Rus ordusu komutanı Gorçakof'un Tuna'ya donanmayı indirme emrini vermesiyle savaş şiddetlendi. Türkler ve Ruslar ağır kayıplar verdiler.¹⁴⁸

¹⁴² Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nda (1853–1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi", *OTAM*, S. 23, 2008, s. 160.

¹⁴³ Öztuna, *age.*, s. 42.

¹⁴⁴ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 72.

¹⁴⁵ Sander, "Siyasi Tarih", s. 306.

¹⁴⁶ Eduart Driault, *Şark Meselesi (Bidayet-i zuhurundan zamanımıza kadar)*, (çev. Nafiz), (Yay. haz. Emine Erdoğan), Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 248.

¹⁴⁷ Driault, *age.*, s. 250.

¹⁴⁸ Şirokorad, *age.*, s. 361.

Osmanlı donanması bir aralık Boğazları Rus saldırılarına karşı korumak amacıyla Karadeniz'e açıldı ve Sinop limanında demir attı. Fakat burada güçlü bir Rus filosu tarafından aniden saldırıya uğradı ve Osmanlı donanması imha edildi. Bu gelişme üzerine Marmara Denizi'ne giren İngiliz ve Fransız donanmaları, Ocak 1854'te Karadeniz'e açıldıkları gibi, bu iki devlet 12 Mart 1854'te Osmanlı Hükümeti'yle bir askeri ittifak antlaşması imzalayarak Osmanlı Devleti'nin yanında resmen savaşa katıldılar.¹⁴⁹ İngiliz ve Fransız donanması Karadeniz'e açılınca, Rus donanması derhal Azak Denizi'ne çekilmişti. Böylece Sinop baskınının hemen arkasından, Rus donanmasının Karadeniz'deki etkinliği sona ermiş oluyordu.

Müttefikler Türklerin yardımına yetişmeden evvel Rus ordusu Osmanlı Devleti'ne kesin bir darbe indirmek istiyordu. Bunun için Rus ordusu Tuna'nın güneylerine kadar inmiş ancak bu sefer Avusturya'nın sert ultimatoyuyla karşı karşıya kaldı. Avusturya Rusya'dan Prut'un ötesine çekilmesini ve Eflak-Boğdan'ı boşaltmasını istedi. Rusya şartlar gereği bu notayı dikkate alarak Tuna'dan çekildi. Müttefik kuvvetler savaşı Kırım üzerinden devam ettirme kararı aldı. Zira Kırım, Rusya'nın Boğazları zorlayabileceği, Akdeniz'e inmesini kolaylaştırabileceği bir üs konumundaydı. Buradaki kuvvetlerin yok edilmesi hem Rusya'yı barışa zorlayabilecek hem de Rusya'nın olası Akdeniz yayılmasını önleyebilecekti. Bu da Osmanlı Devleti ve müttefik devletlerin çıkarına uygundu.¹⁵⁰

Avusturya verdiği notayla Rus ordusunun Tuna'nın diğer tarafına geri çekilmesini sağladı ve savaş sonrası bu durumun devamı için yapılacak olan barışın esasını belirlemeye karar verdi. Avusturya, Fransa ve İngiltere arasında Viyana'da görüşmeler yapıldı ve bunun sonucunda 8 Ağustos 1854'te "Dört Nokta" denen şu esaslar tespit edildi:

- Eflak-Boğdan ile Sırbistan üzerindeki Rus himayesi kaldırılacak, Osmanlı Devleti'nin bu topraklara verdiği hak ve ayrıcalıklar, büyük devletlerin ortak garantisi altına konacak.

¹⁴⁹ Hasan Şahin, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri (Başlangıcından Paris Barışına)", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Ankara 2009, s. 308.

¹⁵⁰ Özcan Yeniçeri, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", *Türkler*, C. XII, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 845.

- 1815 Viyana Kongresi'nde kabul edildiği gibi, Tuna'da seyrüsefer serbestisi sağlanacak.
- 1841 tarihli Boğazlar Sözleşmesi, Avrupa dengesinin gereklerine göre yeniden gözden geçirilecek.
- Padişah'ın egemenlik hakları ile uyuyacak şekilde Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Hıristiyanların hakları büyük devletler tarafından korunacak.

Bu esaslar içerisindeki 1. ve 4. maddelerle Rusya'nın tek başına Osmanlı Devleti'ne baskı yapma imkânı ortadan kaldırılıyor, bu sorunlar Rusya'nın tekelinden alınarak Avrupalı beş devletin ortak sorunu haline getiriliyordu.¹⁵¹

Rusya'nın söz konusu dört noktayı kesin bir dille reddetmesi üzerine görüşmeler bir süre kesildi. Kırım adasında devam eden savaşlarda ağır yenilgiler alan Rusya 28 Kasım 1854 tarihinde prensipte dört noktayı kabul ettiğini bildirdi. Ancak, Müttefik devletler Rusya'nın teklifi kabul ettiğine dair haberi dikkate almayarak barış masasında kesin bir netice almak için Rusya'ya ağır bir darbe indirmek gereğini düşünüyorlardı.¹⁵² Müttefik kuvvetlerinin 10 Eylül 1855'te Sivastopol'ü ele geçirmesi ve Ömer Paşa kuvvetlerinin Rusları Eupatoria'da kesin bir yenilgiye uğratmaları ve bunun yanında Çar II. Nikola'nın ölümü üzerine Rusların başarı ümitleri kalmadı. Yeni Çar II. Aleksander'in yapılacak olan barışa hazır olduğunu bildirmesi üzerine müttefik devletler Paris'te bir barış Kongresi düzenlenmesine karar verdiler.¹⁵³

Bu arada Paris Kongresi'nden önce devletlerarasında Hıristiyan tebaa üzerinde yapılması gereken ıslahatlar gündeme gelmişti. İngiltere ve Fransa daha savaşa fiilen katılmadan önce Osmanlı Devleti'ne Rusya'nın Hıristiyan tebaa üzerindeki iddialarını çürütmek üzere ekonomik, hukuki ve sosyal alanda bir takım ıslahatlar yapması gerektiğini telkin etmişlerdi. Yapılacak olan ıslahatların Osmanlı Devleti'ne büyük yarar sağlayacağını, böylelikle isyan hareketlerinin de son

¹⁵¹ Armaoğlu, *age.*, s. 366.

¹⁵² Keleş, *agm.*, s. 180.

¹⁵³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 240.

bulabileceğini öne sürmüşlerdi.¹⁵⁴ Müttefik devletler daha önce de Rusya'nın Ortodoks halk üzerindeki kontrolünü ortadan kaldırmak için 8 Ağustos 1854 tarihinde kabul ettikleri dört nokta ile Hıristiyan halkın hak ve ayrıcalıklarının ortak garantileri altına alınmasını istemişlerdi. Kırım Savaşı'nın kazanılmasının ardından düzenlenen Paris Kongresi'nde de bu konu masaya yatırıldı. Devletler Fransa'nın önerisiyle Müslüman tebaa ile Hıristiyanlar arasındaki eşitsizliği gidermek amacıyla bir ferman yayınlanmasını ve Tanzimat Fermanı ile öngörülen eşitliğin tam olarak gerçekleştirilmesini istediler.¹⁵⁵ Londra Sefiri Kostaki Bey de Rusya'nın Osmanlı Hıristiyan tebaası hakkındaki söylemlerinin çürütülmesi için Kongre öncesinde ıslahat yapılması fikrini arz ediyordu.¹⁵⁶ Neticede Paris Kongresi'nin devam ettiği sırada Padişah tarafından 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı ilan edildi. Bu ferman ile Rusya'nın Paris Kongresi'nde, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beri Hıristiyan tebaa çıkarlarını koruma bahanesiyle Osmanlı iç işlerine müdahale etme çabasını kongrede de göstermesinin önüne geçilmiş oldu.¹⁵⁷ Islahat meselesi Osmanlı Devleti'nin kendi iç meselesi iken Rus tehdidinin ortadan kaldırılması ve İngiltere'den alınan borçlar nedeniyle devletin dış meselesi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti Islahat Fermanı'nı Avrupa devletlerinin baskısıyla ilan etmek zorunda kalsa da bunu Paris Kongresi'nden önce gerçekleştirdiği için fermanı kendiliğinden ilan etmiş izlenimi verilerek devletin izzeti nefsi kurtarılmıştır.¹⁵⁸

Müttefikler, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında sürdürülen görüşmeler neticesinde 30 Mart 1856 tarihinde Paris Barış Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Karadeniz tarafsız olacak ve burada hiçbir devletin savaş gemisi bulunmayacaktı. Aynı zamanda anlaşmaya göre Boğazlar barış zamanında tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulacak, Boğazların kapalılığı eskisi gibi devam edecekti. Böylelikle Karadeniz'de Rusların donanma bulundurma ve İstanbul ile Boğazlar üzerinde baskı kurmalarının önüne geçilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Erdoğan Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2009, s. 347; BOA, İ.HR. nr. 5151, 26 Ocak 1853.

¹⁵⁵ Armaoğlu, *age.*, s. 380–381.

¹⁵⁶ BOA, İ.HR. nr. 129/6537, 1 Mart 1856.

¹⁵⁷ Berkes, *age.*, s. 216.

¹⁵⁸ Keleş, *agt.*, s. 353.

¹⁵⁹ Kurat, "Türkiye ve Rusya", s. 74

Paris Barışı ile doğu meselesi Osmanlı Devleti açısından oldukça uygun, Rusya açısından ise elverişli olmayan bir surette halledildi.¹⁶⁰ Özellikle Karadeniz'in tarafsız hale getirilmiş olması Rusya açısından tam bir yıkımdı. Zira Osmanlı Devleti Karadeniz'de donanma bulunduramasa da boğazlarda ve Marmara'da donanma bulundurabilecekti. Oysa Rusya donanmasını Baltık Denizi'ne nakledecek ve Karadeniz'den Boğazlara asla geçemeyecekti. Bu da anlaşma yürürlükte kaldığı sürece Rusların Karadeniz üzerinden yaptığı tehditlerin Osmanlı açısından sona ereceği anlamına geliyordu. Neticede Rusya, sıcak denizlere inme politikasını bir süre daha ertelemek zorunda kaldı.¹⁶¹

4. 93 Harbi'ne Doğru

Paris Antlaşması'yla ortaya konulan durum 1870 yılında başlayan Fransa-Prusya savaşına kadar devam etti. Bismark'ın daha önce desteğini alan Rusya tek taraflı olarak, 31 Ekim 1870 tarihinde, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'de Rus donanması bulundurulmasını yasaklayan maddesini kaldırdığını ilan etti.¹⁶² Bu süreçte Rusya, Fransa'nın içerisinde bulunduğu olumsuz durumdan ve Bismark'ın Rusya'ya karşı tepki göstermemesinden istifade etmek istiyordu.¹⁶³ Rusya'nın bu sorunu bir olupbittiyle çözmeye çalışmasına karşılık İngiltere Dışişleri Bakanı, Rusya'nın Londra elçisine: *“Bir anlaşmaya imza atan devletlerin onayı olmadan anlaşmada herhangi bir değişiklik yapılamaz.”* kaidesini bildirerek çözümün esasından ziyade usulüne itirazını dile getirmiştir. Ancak Prusya Şansölyesi Bismark'ın o sırada bu sorunun uluslararası bir konferansta çözülebileceği önerisi devletler tarafından uygun görüldü. Osmanlı idaresi, ilgili diğer devletlerin Rusya ile herhangi bir savaşta Osmanlı Devleti'ni destekleyeceklerine artık inanmadıklarından Rusya ile görüşmelere açık kapı bırakıldı. Sultan Abdülaziz tarafından Rus elçisine Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı iyi niyet beslediğini ve Rusya'nın da bir takım tavizlerde bulunması gerektiğini belirtti. Konferansın toplanması hususunda ilgili

¹⁶⁰ Tükin, *age.*, s. 342.

¹⁶¹ Keleş, *agm.*, s. 188.

¹⁶² Kurat, “Türkiye ve Rusya”, s. 75.

¹⁶³ Driault, *age.*, s. 295.

tüm devletlerin hemfikir olması üzerine Osmanlı Devleti de itirazda bulunmayarak 17 Ocak 1871’de Londra Konferansı’na iştirak etmiştir.¹⁶⁴

Londra Konferansı uzun süren müzakerelerden sonra 13 Mart 1871’de 9 maddelik bir anlaşmayla sonlandırıldı. İmzalanan anlaşmaya göre 1856 Paris Anlaşması’nın 11, 13 ve 14. maddeleri gereğince Osmanlı Devleti ile Rusya arasında kabul edilen Karadeniz’in tarafsızlaştırılması konusundaki şartların kaldırıldığı onaylanıyor ve anlaşmaya konulan 7. maddeye göre Osmanlı Devleti’nin barış zamanında da dost devletlerin harp gemilerine boğazları açık tutma hakkının varlığı tasdik ediliyordu.¹⁶⁵ Sonuç olarak Londra Antlaşması’nın imzalanmasıyla Avrupalı devletler Rusya’nın Paris Muahedesi’nin Karadeniz’le ilgili hükümlerini tek başına kaldırdığını bildiren oldubittisini onaylamış oldular.¹⁶⁶

Çarlık Rusya’sı her ne kadar Karadeniz’in tarafsızlığının kaldırıldığını bildiren Londra Boğazlar Sözleşmesi’nde Doğu Sorununu tekrar gündeme getirmeyi amaçlamadığı konusunda Avrupa devletlerine teminat vermiş olsa da sözünde durmadı. Çünkü Rusya, Kırım Harbi’nde İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti’ne karşı mukavemet gösteremeyip Paris Barış Antlaşması’nı imzalamaya mecbur kalmıştı. Bu durum karşısında Rus İmparator’undan köylüsüne kadar her Rus vatandaşı derinden etkilenmiş ve ülke içerisinde bu mağlubiyetin sebepleri araştırılmaya başlanmıştı.¹⁶⁷

Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksları, özellikle Balkanlar bölgesindeki Slav toplulukları nüfuzu altına alarak Osmanlı’dan ayrı müstakil birer hükümet olmaları yönündeki planını yani Panslavizm projesini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti’nin Avrupa topraklarında Rusya’nın yürüttüğü bu proje bir hayli ilerleme kaydetmiş, bu sayede kısa zamanda Slav topluluklar Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanmışlardır.¹⁶⁸ Öncelikle 1858’den beri basın-yayın yoluyla Osmanlı içerisindeki gayrimüslimlerin Osmanlı’dan memnun olmadıklarını ve isyana meyilli olduklarını uluslararası camiaya duyurmaya çalışan Rusya her fırsatta

¹⁶⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s. 63.

¹⁶⁵ Tükin, *age.*, s. 362.

¹⁶⁶ Nedim İpek, “1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi”, *Türkler*, C. XVIII, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 9.

¹⁶⁷ Ahmed Saib, *Son Osmanlı-Rus Muharebesi*, Hindiyeye Matbaası, Kahire 1327, s. 7.

¹⁶⁸ Tükin, *age.*, s. 367–368.

Balkanlardaki milliyetçi ayaklanmaları desteklemiştir. Sırbistan-Karadağ, Bosna-Hersek ve Bulgar ayaklanmaları bu Panslavist politikalar neticesinde Balkanlarda oldukça güç kazanmış ve Osmanlı yönetimini çok zor durumda bırakmıştır.¹⁶⁹ Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ'ın yanında o tarihlerde çobanlık ve ziraatçılıktan başka (özellikle savaşa dair) bir işle meşgul olduğu görülmemiş olan Bulgarlar dahi Panslavizm'in etkisiyle Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağı açmıştı. Osmanlı Devleti bu isyanları bastırmak üzere birtakım askeri önlemler aldıysa da Rusya'nın işe dâhil olması Müslümanların felaketine neden oldu.¹⁷⁰

Rusya'nın izlediği Panslavizm politikası sonucu ilk olarak Bosna-Hersek'te 1 Ağustos 1875'te ayaklanma hareketi başlamış, kısa zamanda isyan genişleyerek tüm Balkanları etkisi altına almıştır.¹⁷¹ Neticede Avrupa Devletleri Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki durumunu ve buralarda yapılacak olan İslahatları görüşmek üzere bir konferans düzenlenmesine karar verdiler. Konferans teklifi Osmanlı Devleti tarafından da kabul edildi.¹⁷² İstanbul'da ilgili devletlerin elçileriyle yapılan konferansta meselenin çözüme kavuşturulamaması üzerine Londra'da toplanan elçiler Osmanlı yönetimine baskı yapılması yoluyla meselenin halli için ortak bir protokol imzaladılar.¹⁷³ Osmanlı yönetimi Londra Protokolü'ne cevap olarak verdiği notada, bu protokolün Osmanlı ahalisinin yalnız bir kısmının asayişine yönelik olduğu ve Kanunu esasının Osmanlı halkının tamamına yönelik, hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm Osmanlı halkı için geçerli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne toplumun yalnızca belli bir kısmı için ıslahat yapmasının dayatılması Osmanlı yönetimince halkı ayırıştırıcı bir teklif olarak addedilmiş ve Protokol'ün Paris Muahedesine aykırılığı beyan edilmiştir.¹⁷⁴ Bu sebepten ötürü Osmanlı Devleti tüm tehdit ve baskılar karşısında boyun eğmeyerek teklifleri reddetti. Bunun üzerine kendisini Avrupa devletlerinin icra kuvveti olarak gören Rusya, Hristiyanlık adına çok önemli bir harekete girişmiş olmakla gurur duyarcasına bu fırsattan

¹⁶⁹ İpek, *agm.*, s. 9–10.

¹⁷⁰ Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, (Yay. haz. Yahya Kemal Taştan), Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 23.

¹⁷¹ Bülent Şener, "Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 26, İzmir 2014, s. 480.

¹⁷² Armaoğlu, *age.*, s. 724.

¹⁷³ Tükin, *age.*, s. 368.

¹⁷⁴ Ahmed Saib, *Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı*, Hindiyeye Matbaası, İkinci Tab', Kahire 1326, s. 195.

yararlanmaya çalıştı.¹⁷⁵ Ancak her ne kadar Osmanlı Hristiyanlarını kurtarmak maksadıyla hareket ettiğini ve bütün Avrupa Devletleri adına hareket etmek konusunda Avrupalı Devletlerden salahiyyet isteyecek kadar ileri gitmesine rağmen bu, hiçbir ülkeye inandırıcı gelmemiştir. Zira Rusya'nın asıl emelinin Akdeniz'e inebilmek olduğu aşikârdır.¹⁷⁶ Buna rağmen savaş çıkınca Osmanlı Devleti'nin devletlere arabuluculuk müracaatında hiçbiri yerinden bile kıımıldamadı.¹⁷⁷

Savaş ilanından önce Romanya ile anlaşma yolunu seçen Rusya 16 Nisan'da yapılan askeri bir antlaşma ile bu devletin arazisini ve geçit ücretini ödemek suretiyle demiryollarını kullanacak, ikinci bir antlaşma ile de Rusya Romanya'nın toprak bütünlüğünü taahhüt ediyordu.¹⁷⁸ Nihayet askeri ve siyasi tüm şartları avantaja dönüştüren Rusya, tek başına kalmış Osmanlı Devleti'ne karşı 26 Nisan'da savaş açmıştır.¹⁷⁹

Ruslar harbe başlarken kolaylıkla zafere ulaşacaklarını ve kısa sürede İstanbul önlerine ulaşabileceklerini ümit ediyordu. Ancak Süleyman Paşa'nın General Gurko kuvvetlerini geri çekilmeye zorlaması ve özellikle Osman Paşa'nın Plevne'yi kahramanca savunması Rusları hayal kırıklığına uğrattı.¹⁸⁰ Osman Paşa'nın bu başarısı Türklere adeta yeniden hayat vermiş, Osmanlı Devleti Rusları yenebileceğini ispatlamıştı. Büyük Avrupa Devletleri'nin işe karışarak Rusların İstanbul'a kadar inmesini önleyeceklerini düşünen Sultan Abdülhamid'in zaman kazanmaya ihtiyacı vardı. Osman Paşa'nın Rusları Plevne'de durdurması ona bu zamanı tedarik ediyordu. Çünkü Plevne dayandığı sürece Rusların ilerlemesi zorlaşmaktaydı. Osman Paşa'nın bu az sayıdaki kuvvetle Ruslara karşı kazandığı zafer Avrupa kamuoyunu Türklerin lehine çevirmekteydi.¹⁸¹ Plevne savunması ile Osman Paşa kuvvetlerinin Rusları dört ay oyalamış olmasaydı, Ruslar elde edebilecekleri sonuca 1877 Temmuz'unda ulaşacaklardı ve çıkarları çok daha fazla olacaktı. Ancak Plevne'de

¹⁷⁵ Tükin, *age.*, s. 369.

¹⁷⁶ Bekir Sıtkı Baykal, "Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. III, S. 2, 1945, s. 185.

¹⁷⁷ Armaoğlu, *age.*, s. 732.

¹⁷⁸ Yuluğ Tekin Kurat, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Sebepleri", *Bellekten*, C. XXVI, S. 103, TTK Yayınları, Ankara 1962, s. 592; Ahmed Saib, "Abdülhamid'in", s. 202.

¹⁷⁹ Kurat, *agm.*, s. 592.

¹⁸⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 49.

¹⁸¹ Rupert Furneaux, *Tuna Nehri Akşam Diyor*, (çev. Şeniz Türkömer/Deniz Türkömer), Doğan Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1999, s. 75.

Osman Paşa'nın kahramanca savunması Avrupa kamuoyunu Türkler lehine çevirince Rusya İstanbul kapıları önüne geldiğinde Avrupalıların kendisine müdahale edeceğini biliyordu.¹⁸²



¹⁸² Furneaux, *age.*, s. 183.

İKİNCİ BÖLÜM

SON OSMANLI-RUS MUHAREBESİ:

İNCELEME VE METİN

Bu bölümde inceleyeceğimiz *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* kitabı üzerinde eserin genel özellikleri, değişkenleri, kaynak değeri, sınırlılıkları ve Tarih bilimi açısından ihtiva ettiği önem esas alınarak detaylı bir değerlendirme yapılacaktır. Daha sonra kitabın transkribe edilmiş tam metni verilerek günümüz tarihçilerinin eserde yer alan bilgilere daha kolay erişiminin sağlanılmasına çalışılacaktır.

A. İnceleme ve Değerlendirme

Ahmed Saib Bey'in *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* adlı eseri Hicri 1327 (1909) yılında Mısır'da Hındiyye Matbaası'nda basılmış olup bu ilk basımı dışında eserin basımının gerçekleştirildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Toplam 382 sayfadan oluşan eserin TTK Kütüphanesi'nde AÜ/1252 yer numarası ve 28706 numarasında kayıtlı nüshası incelenmiştir.

Son Osmanlı-Rus Muharebesi eserinin muhtevasını 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) oluşturmaktadır. Eser mukaddime, iki ülke orduları hakkında ön bilginin verildiği giriş bölümü ile savaşın başlangıcından Ayastefanos Antlaşması'na kadar ele alınan 15 fasıldan ve bu antlaşmanın orijinal metninin yer aldığı son bölümden oluşmaktadır. Yazar, eserini Birinci Dünya Savaşı'ndan daha evvel bir tarihte (1909) kaleme aldığından 93 Harbi, eserde Osmanlı-Rus savaşlarının sonuncusu olarak nitelenmiştir.¹⁸³ Bu sebeple eser *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* adını almıştır.

Kitap, Ahmed Saib Bey tarafından oldukça sade bir üslupla¹⁸⁴ ve Arap harfleri ile yazılmış matbu bir eserdir. Yazar eserini vücuda getirirken olaylar örgüsünün anlatımında kronolojiye büyük ölçüde dikkat etmiş ve birbirine yakın zaman dilimi içerisinde farklı cephelerde cereyan eden olayları fasıllar halinde sunmuştur. Ahmed Saib Bey, sözgelimi Anadolu cephesinde süregelen savaştan bir

¹⁸³ Osmanlı Devleti ile Rusya bu savaştan sonra Birinci Dünya Savaşı'nda (1914–1918) Kafkas Cephesi'nde karşı karşıya gelmiştir.

¹⁸⁴ Yazar mukaddime bölümünde eserini tanıtırken “*Eser-i âcizânem ahaliye mücmel bir fikir vermek maksadıyla telif olunmuşdur*” demektedir. Buradan da anlaşılıyor ki bu eser yalnız elit bir kesime değil herkese hitap ediyor. Dolayısıyla herkesin okuyabileceği ve anlayabileceği sade bir üslup tercih edilmesindeki maksat buradan ileri geliyor olabilir.

bölümü aktardıktan hemen sonra Rumeli cephesinin anlatımına geçerek eserde zaman akışının bir bütün olarak ilerlemesini tercih etmiştir. Bu şekilde eserin okuyucuda 93 Harbi'nin gidişatı hakkında toplu bir fikir oluşturmasını amaçlamıştır.

Eserin yazımında çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Amédée Jean Le Faure'nin *La Guerre D'Orient en 1877–1878* adlı Paris'te basılmış eseri, Osmanlı-Rus Savaşında bulunmuş olan General Gazenkampf'ın *Hatıratı*, Rus askeri erkanından Stepan Oseboviç Kişmişov'un *Anadolu Muhârebesi* adlı eseri, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın *Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi* adlı eseri, Mehmed Ârif Bey'in *Başımıza gelenler* adlı eseri, İzzet Fuad Paşa'nın *Les Occasions perdues* adlı Fransa'da basılmış eseri, Eski Zağra Rüşdiyye Muallimi Hüseyin Râci Efendi'nin *Târihiyye-i Zağra* adlı eseri ve adı kitap içerisinde zikredilmeyen çeşitli gazeteler ile *Vakit ve Basiret* gazeteleri gibi önemli kaynaklar bunlardan bazılarıdır. Buna ek olarak Ahmed Saib Bey'in ulaşabildiği ölçüde resmi arşiv evraklarında yer alan telgraf yazışmalarından da yararlandığı söylenebilir.¹⁸⁵

Son Osmanlı-Rus Muharebesi eserine yazar mukaddime bölümüyle başlangıç yapmaktadır. Bu bölümde yazar kitabı niçin yazdığını, yazım sürecinde hangi zorluklarla karşılaştığını ve eserin meydana getirilişinde takip ettiği yöntem, araştırma metodu ve yararlandığı kaynaklar konusunda bilgi vermektedir. Yazar *Abdülhamid'in Evâil-i Saltanâtı* adlı eserinin gördüğü ilgi ve memleketin her tarafından gelen taleplerin motive ediciliğinin kendisini bu eseri yazmaya sevk ettiğinden bahsetmektedir. Kitabı yazmadaki maksadı ise okuyucularına 93 Harbi hakkında genel bilgi vermek, savaşın manevi boyutu ve tarihi önemini ortaya koymaktır.

Konu seçiminde askerliğe ve askerlikle ilgili neşredilmiş yazılara, özellikle de savaş tarihine olan ilgisinin etkili olduğu görülen Ahmed Saib Bey bu çalışmasıyla ilk defa bir eseri vücuda getirirken zorlandığını da belirtmektedir. 93 Harbi'nin tamamı hakkında bilgi veren bir eserin olmayışı, Avrupalı yazarların tarafsızlığının

¹⁸⁵ Serasker Mahmud Paşa'nın 9 Temmuz târihli Süleyman Paşa'ya telgrafı; Mehmed Ali Paşa'nın 10 Temmuz târihli Süleyman Paşa'ya telgrafı; Süleyman Paşa'nın Mehmed Ali Paşa'ya 12 Temmuz Târihli telgrafı; Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatoruna 18 kânûn-u sâni târihli telgrafı.

şüphe uyandırması ve Ahmed Saib Bey'in yasaklı olması nedeniyle resmi arşiv kaynaklarına ulaşamaması yazım sürecinde esere referans olabilecek kaynak temini noktasında onun bir takım zorluklarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.

Kitabın içeriği konusunda yapılabilecek tespitlere gelince, eserde mukaddime bölümünden sonra savaş öncesi Osmanlı ve Rus ordularının içinde bulunduğu askeri, sosyal ve ekonomik şartlar ile ordular hakkında çeşitli istatistiksel ve demografik bilgiler verildiği ancak bu bölümde herhangi bir kaynak belirtilmediği görülmektedir. Kitabın ileriki bölümlerinde sıkça adı geçen Rus generallerinin hatıratlarının ve Rusça eserlerin bu bilgilere kaynak teşkil ettiğini görmek mümkündür. Rusya'da öğrenim gören ve askerlik mesleğine orada başlayan Ahmed Saib Bey'in çok iyi derecede Rusça bilmesi bu tespiti güçlendirmektedir.

Savaş öncesi iki ülkenin durumlarından bahsederken yazar bu konuda kendi düşüncelerini de açıklamaktadır. Ona göre Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülaziz dönemindeki idarecilerin keyfi tutumları ve yönetimdeki bozulmalar neticesinde ülkede isyanlar baş göstermiş ve devlet iç isyanlarla meşgul olurken gücü de zayıflamıştır. Rusya ise Çar II. Aleksander önderliğinde Kırım Harbi'nde aldığı yenilginin zararlarını bertaraf etmek için çeşitli ıslahatlara girişmiş ve neticede Rusya iç ve dış politikasında önemli bir noktaya gelmiştir. Rusya bu toparlanmadan elde ettiği güçle kendisinde Doğu Sorununa daha fazla eğilme azim ve kuvveti bulmuştur.

Eser her iki devlet ordularının da sahip olduğu asker sayıları, mühimmatları ve donanmalar hakkında tafsilatlı bilgi vermektedir. Eserde verilen bilgilere göre savaş öncesinde Rusların bu konuda üstünlüğü göze çarpmaktadır. Türk ordusunun ise Müslüman olmanın da getirdiği avantajla manevi yönden ve savaş tecrübesi bakımından Rus askerine kıyasla önde olduğunu söylemek mümkündür.

Ahmed Saib Bey, eserinde savaş öncesi genel durumu değerlendirirken Rusların bu savaşta yalnız Türklerle savaştığını, Türklerinse hem Ruslara hem de Balkan Milletlerine karşı savaştığını belirtmektedir. Savaş esnasında yüz on milyonluk nüfusuyla Rusya'nın her bölgesinden gelen farklı etnik unsurların bu savaşta Rus ordusunun muhtelif aksamında Osmanlı askerine karşı savaştığı, hatta Rus ordusunda sadece Müslüman Kafkas ahalisinden müteşekkil on bin civarında

süvari askerinin olduğu da eserde dikkat çeken önemli bir ayrıntıdır. Osmanlı memleketinde ise neredeyse nüfusun yarısını oluşturan farklı etnik unsurların hemen hiçbirisinin bu savaşa katılmadığı, bilakis buldukları topraklarda ihtilal hareketleri olduğundan güvenliği sağlamak için Osmanlı askerinin önemli bir kısmının da buralarda meşgul edilmesi aslında savaşın kaybedilmesindeki önemli bir etken olarak eserde göze çarpmaktadır.

Yazar bu bölümde Rumeli Başkumandanı Serdar Abdülkerim Paşa ve Rus orduları Rumeli Başkumandanı Grandük Nikola'dan da kısaca bahsetmektedir. Yazar, Abdülkerim Paşa'yı bulunduğu makama layık görmemekte ve o günün kumandanlarında bulunması gereken orduyu süratle intikal ettirme ve hızlı hareket etme gibi kabiliyetlerin Kumandan Paşa'da bulunmadığını ifade etmektedir. Yazara göre Rus Ordusu Kumandanı Grandük Nikola ise küçük yaştan itibaren iyi bir askeri eğitim almış, ancak iyi bir kumandan vasfını taşııyordu. Buna rağmen Grandük Nikola'nın Başkumandan olarak tayin olunmasının sebebi kendisinin İmparator'un öz kardeşi olması nedeniyle prenslik iddiasına meydan vermemektir.

Kitabın ilk bölümlerinde 93 Harbi'nde görev yapan Rus ordu kumandanları hakkında önemli bir tespitlere yer verilmiştir. Burada Rus ordu kumandanının sorumlu olduğu bölgede oldukça bağımsız hareket edebildiği, sadece askeri konularda değil bölgeyle ilgili tüm konularda müstakil hareket edebildiği bilgisi yer almaktadır. Rus ordusuna komuta eden şahıs belli aralıklarla Petersburg'a rapor sunmak suretiyle emrindeki birlikleri yönetmekte İmparator'un dahi müdahalesine muhatap olmadığı anlatılır. Rus ordusu kumandanı emrindeki askerlerin yerlerini değiştirmek, azletmek hatta mahkemeye bile çıkarmadan kurşuna dizdirmek konusunda salahiyyet sahibidir. Zira mesuliyet kumandanda olduğu gibi yetkiyi kullanacak olan da yine kendisidir.

Ahmed Saib Bey, savaşı anlatırken olayları çok boyutlu olarak ele almış ve neden-sonuç ilişkisine bağlı kalmak suretiyle savaşın tüm resmini ortaya koymaya gayret etmiştir. Eserde Payitaht ile ordu kumandanları arasındaki diyaloglara telgraf metinleri ile ışık tutmuş, Hükümet yetkilileri ve Sultan'ın orduya müdahale etmeleri savaşın gidişatını olumsuz etkilediği gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Eser, Rusya'nın 93 Harbi öncesi uygulamaya koyduğu Panslavizm siyasetinin perde arkasını aydınlatacak çarpıcı bilgiler de vermektedir. Ruslar, Slav milletlerini Osmanlı zulmü altında fakirleşmiş, perişan olmuş; kendilerini ise bu milletlerin yegâne kurtarıcısı olarak görüyorlardı. Ancak savaş başlayıp Rus askeri Bulgar topraklarına gelince gerçek ortaya çıkmış ve Rusların bu konudaki düşünceleri değişmiştir. Rus General Gazenkampf'ın hatıratına referansla aktarılan şu bölüm özellikle açlık, sefalet ve fakirlikle anılan Bulgarların ekonomik ve sosyal durumunun Rus halkından bile daha iyi olduğunu, Rusya Devleti'nin kendi kamuoyunu bile bu konuda yanlış yönlendirdiğini gözler önüne sermektedir: *“Vakitâki Ruslar Tuna'nın beri tarafına geçdiler. Bulgarların ahvâl-ü maişetlerini gördüler. Meşhûdâtı âdetâ Rusları şaşırtdı. Bulgar köylerinde o kadar zenginlik, köy ahâlîsinin refah ve saâdetini mûcib olacak zirâatın bolluğu, hayvânâtın kesreti var idi ki bu saâdeti Rus köylü ahâlîsi rûyâlarında bile görememiş oldukları meydâna çıkdı. Bir derecede ki Rus köy ahâlîsinin en mütemevvili, Bulgar köylüsünün en fakîrine dahî kıyas olunamıyordu. Bu hâl Rus köylerinden müteşekkil bulunan ordu neferâtının hasedlerini mûcib oldu.”*¹⁸⁶ Bulgar halkı ile ilgili diğer bazı önemli bilgilere de eserin muhtelif kısımlarında yer verildiği görülmektedir. Bu bilgiler Osmanlı Devleti'nin son döneminde Rusya ile Bulgarlar arasındaki gizli ilişkileri ve Bulgarların Osmanlı Devleti aleyhindeki propagandalarının hiç bir haklı gerekçeye dayanmadığını açığa çıkarması açısından son derece önemlidir.

Eserde Rusya'nın 93 Harbi öncesinde bir bölgede uyguladığı demografik stratejiye de değinilmiştir. Ruslar, Karadeniz'in Kafkasya kıyılarından içeriye doğru iki yüz kilometrelik bir alandaki Çerkez Müslümanlarının yaşadığı bölgeye tamamen Rus ve Kazak nüfusunu yerleştirerek bölgedeki Müslümanları azınlık durumuna düşürmüş, bu sayede Kafkas bölgesinin denetimi açısından elini güçlendirmiştir. Rusya'nın izlediği bu strateji Suriye ve Irak gibi ülkelerde bugün bazı güçlerin benzer demografik yapıyı değiştirmeye yönelik girişimlerini akla getirmektedir.

Tarihimizde önemli bir yeri olan Plevne Muharebelerine de eserinde geniş yer veren Ahmed Saib Bey, Osman Paşa'nın Plevne Muharebelerindeki başarısının Türk ve dünya kamuoyundaki yansımalarını Osmanlı-Avrupa ilişkileri açısından

¹⁸⁶ Ahmed Saib, *Son Osmanlı-Rus Muharebesi*, s. 83.

yorumlamıştır. Plevne'deki direnişin malzeme ve cephane eksikliği gibi sebeplerle sona ermesi üzerine tüm ümidini buraya bağlamış olan Osmanlı yöneticilerinin içinde bulunduğu çaresizlik ve kararsızlık “İzmihlal ve Perişanlık” başlığı altında ele alınmıştır. Eserin son bölümünde de mütareke öncesi Osmanlı Devleti ile Rusya yetkilileri arasındaki diplomatik görüşmeler ile telgraf yazışmalarına yer verilmiş, 93 Harbi sonucunda 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan ancak Avrupa Devletlerinin etkisiyle uygulanamayan Ayastefanos Antlaşması'nın orijinal metni ile eser tamamlanmıştır.

Son Osmanlı-Rus Muharebesi eserini bir bütün olarak değerlendirmek gerekirse, eserin 93 Harbi ile ilgili tatmin edici bilgiler verdiğini söylemek mümkündür. Eserin sınırlılıklarına gelince, Ahmed Saib Bey'in eseri kaleme aldığı yıllarda Mısır'da Jön Türkler hareketi içerisinde bulunması nedeniyle Osmanlı yöneticileri ve bilhassa Padişah II. Abdülhamid'i eleştiren ifadelerinin eseri kısmen bilimsellikten uzaklaştırdığı kanaatini doğurmaktadır. Yazarın eseri kaleme alırken bilimsel çalışma metotlarına da tam anlamıyla riayet ettiği söylenemez. Dipnot gösterirken yararlanılan kaynakların künyesi ile ilgili gerekli bilgiler verilmediği gibi alıntı yapılan bilgilerin kaynakların hangi sayfasında yer aldığı da belirtilmemiştir.

Ahmed Saib Bey'in eseri, alanında yazılmış eserlerin ilklerinden biri olması bakımından oldukça önemli ve değerlidir. Kitapta, dikkatle incelenmesi halinde 93 Harbi ve dönemini araştırmak isteyen günümüz tarihçileri ve tarihi olaylara ilgi duyan tüm okuyucular için faydalı bilgiler bulunmaktadır.

B. Transkripsiyonlu Metin

SON OSMANLI- RUS MUHÂREBESİ

Muharriri

Ahmed Sâib

Birinci Tab‘

Fiâtı posta ücretiyle beraber üç frankdır.

Her hakkı mahfûzdur.

Mısır’da Hindiyye matbaasında tab‘ olunmuşdur.

[3] Mukaddime

Târih-i cedîd-i ‘Osmaniyye’imizin devr-i ahîrini tenvîr etmek üzere bir zamandan beri neşr etmekte olduğum eserlerin en sonu bulunan “*Abdülhamid’in Evâil-i Saltanâtı*” Memâlik-i Mahrûsede şems-i hürriyetin açıldığı zamana tesâdüf etmiş olmakla külliyyetlice tab‘ olunan nüshaları iki ay zarfında dağıldı. Şu kitabın nihâyetinde etmiş olduğum va‘ad üzerine “*Son Osmanlı-Rus Muhârebesi*” nâmındaki eserimi dahî bir an evvel meydân-ı intişâre getirmekliğim için Memâlik-i Mahrûsenin her tarafından gelen taleblerle teşvîk edildim. Bu arzumun husûlüne elimden geldiği kadar gayret ederek bugün onu dahî enzâr-ı umûmiyyeye takdîm ediyorum. Şu kadar ki bu son eser-i âcizânemin te’lîf ve tahrîrinde epeyi müşkilât çektiğimi kar‘în-i kirâma arz etmekte bir mecbûriyet hissediyorum. Şöyle ki:

Esâsen asker bulunduğum cihetle askerlik ve askerliğe âid bil-cümle te’lîfâta bil-hassa târih-i harbe pek ziyâde merâkım vardır. Fakat Son Osmanlı-Rus Muhârebesi hakkında ilk def‘a olarak bir eserin neşri pek müşkil bir mes‘ele idi. Çünkü muhârebe-i mezkûreye âid lisânımızda evvelce yazılmış bir eser yoktur. Varsa o da muhârebenin yalnız bir devrini tenvîr eden birkaç risâleden ibâretidir. Bu suretle her vak‘ayı Osmanlı evrâk-ı resmiyyesine müsteniden tenvîri mümkün olamıyordu. Diğer taraftan şu muhârebenin tafsîlâtını Avrupa eserlerinden naklen yazmak fikrimce muvâfık değildi. Çünkü bunların bizim işlerimize âid ma‘lûmatları pek noksân ve pek çok ahvâlde bî-tarafâne olmadığı Avrupa lisânlarına kesb-i vukûf eden zevâta ma‘lûmdur. Binâen-aleyh işbu muhârebeye âid yazılan eserlerden efkâr ve mülâhazâtlarına tamâmiyle itimâd etmeyip bu bâbda ihtiyâtlı davranmayı ahvâl-i zarûriyyeden add ve ona göre silsile-i vukû‘âtı ta‘kîb etdim.

Bu def‘a kâri’lerimize takdîm ettiğim eser yukarıda gösterdiğim müşkilâtın kâffesine galebe çalarak vücûda geldiği iddiâsında bulunmuyorum. Çünkü eser-i âcizânemin noksanı pek çokdur. Fakat muhârebe-i mezkûreye âid mühim vak‘ayı ecnebî ve Türk lisânlarında yazılmış eser ve risâlelerle oldukça tenvîr etdim fikrindeyim. Bil-hassa şimdiye kadar mechûl kalan bazı mevâdin tenvîri pek mühim bir mes‘ele idi. Bendeniz o cihetde dahî gayret etdim. Bu hususda muhârebe hakkında Rusça te’lîf olunan eserlerden pek büyük istifâde edildi. Ez-cümle Rumeli dârülharbinde Rus ordusunun başkumandanı bulunan Grandük Nikola’nın serkâtibi

bulunan Cenerâl Hazenkamf'ın iki sene evvel neşrettiği eserinde bu muhârebeye âid esrârın kâffesi mevcûd olduğundan şu eser ve pek emsâli kemâl-i dikkatle mütâlâadan geçirilip lüzûmu görülen mevâd iktibâs olundu.

Eser-i âcizânem Rus ve Osmanlı ordularının harekât-ı askeriyyeleri hakkında mufassal ma'lûmat vermiyor. Zaten bu cihete mahsûsan ehemmiyet verilmemiştir. Çünkü mâdde-i mezkûre Harbiyye Nezâreti'mizin Erkân-ı Harb dairesine âid bir mes'eledir. Eser-i âcizânem ise muhârebe-i mezkûre hakkında ahâlimize mücmel bir fikir vermek, muhârebenin cihet-i manevîye ve husûsiyyesini tenvîr ve burada evvelce neşrolunan eserlerimi ikmâl etmek için te'lîf edilip ittihâz olunan programdan hârice çıkmamıştır. Eğer bu husûsda muvaffakiyet hâsıl olmuş ise kitabın te'lîfinden intizâr edilen maksad da bendenizce hâsıl olmuş demektir. Veminallahi-t-tevfik

Ahmed Sâib

Mısru'l-Kâhire

[6] Kable'l-Muhârebe Tarafeyn Orduları Hakkında Ba'zı Mûlahâzat

Vak'a-i Hayriyye'den sonra Devlet-i Âliyye'nin ıslâh ve tanzîmi cihetine esâsen karar verilmiş idiye de hakikat-i hâlde devlet için fevâid-i azîmeyi mûcib olacak çok şeyler yaşamışlardır. Sultân Abdülazîz devirlerindeki sû-i idâreden dolayı parasızlık milletin servet ve sa'âdetini temin edecek vesâitin nedreti, hemen her sene mülkün ötesinde berisinde zuhûr eden isyânlar, bu isyânları teskîn için devlet tarafından edilen büyük fedâkârlıklar memleketin kuvvetini inhitâta uğratmakta idi.

Kırım Muhârebesi'nden sonra bize lâzım olan, bir daha öyle bir tehlikeye düşmemek için, tarîk-i teceddüd ve ıslâh-ı mülke gayret etmek idi. Şu muhârebede bize muavenet ve himmetleri sebk eden Fransa ve İngiltere hükûmetleri dahî bize bu ciheti İstanbul'daki sefirleri vâsıtasıyla nasihat ediyorlardı; fakat ne fâidesi var ki bu teblîgât-ı dostâneye dahî kulak verilmedi. İdâremiz evvel ne yolda ve ne hâlde ise yine o yolda devâm etdi. Saray ve vükelâmız kendi keyiflerine daldılar, umûr-u devlet için keyiflerini bozmak zahmetini ihtiyâr etmediler.

Ruslar, Kırım Muhârebesi'nde İngiltere, Fransa, Türkiye'ye mukavemet edemeyip mağlûb oldukları için haklarında muzır olan Paris Muahedesi'ni imzalamaya mecbûr oldular. Bu hâl o memleketin idâresini İmparator'un sarayından bir köylünün kulübesine kadar, şiddetle sarsdı. Millet ve hükûmet esbâb-ı mağlûbiyyeti aramağa koyuldular. İdâre-i dâhiliyede pek çok fenâlık olduğunu, tecdîd-i kuvvet etmek için ıslâhâtı ciddiye icrâ'sı elzem bulunduğunu anladılar ve olanca himmet ve kuvvetlerini sarf ederek yirmi senelik bir gayret-i fevkalâde ile def'i mümkün olan fenâlıkları izâle etdiler. İdârenin mütenevvi' şu'âbâtını tensîk ve tanzîm etdiler. Bu asrın imparatoru bulunan İkinci Aleksander memleketine cidden hizmet etmek arzusunda bir adam olduğundan karşısına çıkan mevâni' ve i'tirâzâta ehemmiyet vermez, kulak asmaz idi. Bu son yirmi sene içinde Rusya'da ıslâhât birbirini ta'kîb etdi. Bu azîm ve gayretin netîcesi memleketin idâre-i dâhiliyesi matlûba muvâfık bir hâle vâsıl oldu. Bu hâl, Rusya hâricî politikasının üssülesâsı olan şarka taarruz mesleğini ta'kîbe dahî kuvvet verdi.

İşte son Osmanlı-Rus Muhârebesi açıldığı zaman bu iki devletin ahvâl-i dâhilîyeleri bu merkezde idi. Biz evvelce neşr olunan eserlerimizde muhârebeye sebep olan ahvâli ber-tafsil-i beyân etdik. Burada ise muhârebe-i mezkûre ne gibi

ahvâlde vukû'a geldiğine ve tarafeynin kuvveti neden ibâret olduğuna dâir ma'lûmat vermek istiyoruz...

Şu muhârebede Ruslar yalnız bizimle muhârebe ediyordu. Biz ise Sırb, Karadağ, Rumlarla dahî muhârib idik desek câ'izdir. Çünkü ma'lûm-ı enam olduğu üzere Ruslar, ilân-ı harb etmezden evvel Rumeli Hıristiyanlarını isyâna kaldırmıştı. Biz bir hayli telefât vererek Sırbiyeyi ve bir dereceye kadar Karadağ'ı mağlûb ettik ve Bulgar isyânını bastırdık. Fakat Ruslarla muhârebe ederken Sırb, Karadağ hatta Yunan hudûdlarında birer kuvve-i kâfiye buldurmak mecburiyetinde kaldık.

Diğer ahvâle gelince: Rusya şu muhârebede memleketinde ne kadar kuvve-i maddiye var ise cümlesini istihdâm ve isti'mâl etdi. Bu esnâda Rusya'nın nüfus-u umûmiyyesi yüz on milyon olduğu hâlde memleketi teşkil eden anâsır-ı muhtelif ordularında müstahdem idi. Ale'l-usul alınma Nizâmiye Alaylarındaki Kazan ve Sibirya Tatarları neferatından mâadâ yalnız Kafkaziyye ahâlî-i İslâmiyyesinden Rumeli ve Anadolu dârülharblerinin her ikisinde on bin kadar süvârî var idi.

Bizde ise memâlik-i mahrusenin yarısından ziyâdesini teşkil eden anâsırın hemen hiçbirisi harbe iştirâk etmemiş idi. Ahâlîmizin üçte birini teşkil eden Hıristiyanlar hizmet-i askeriyeden zâten mu'âftırlar. Bundan mâadâ umum Arabistan, (Yemen dâhil olduğu hâlde) İrân hudûdundaki Kürdler, Bağdâd ve Basra çöllerinde bulunan Arap aşîretleri, Cebel-i Lübnân, Trablusgarp, Girid, İstanbul ahâlîsi, şimâl Arnavudluk şu muhârebeye bir nefer göndermediklerinden sarf-ı nazar, pek çoğu da buldukları yerlerde ihtilâl ettiklerinden asâyîşi muhafaza etmek için askerinin bir kısm-ı küllisini işgâl etmekte idiler.

Şu devrede bizde işe yarayacak tark-ı muvâsalat yok idi. İstanbul'dan Filibe'ye, Varnâ'dan Şumne'ye kadar iki hat şimendüfer var idi. Fakat bunların da o kadar fâidesi yok idi. Çünkü bizim asl kuvvetimiz Anadolu'da bulunduğu buradaki redifler tabana kuvvet binlerce kilometre mesâfeyi yaya olarak kat' ediyorlardı.

Bil-akis Ruslar, muhârebeden daha çok zaman evvel büyük askerî merkezlerini muntazam şimendüfer hatlarıyla rabt etmişlerdi. Şu zamanda Rusya'da hemen hiçbir şehir yok idi ki muntazam hatla bağlanmasın. Bu sebepten Rus aksâm-

ı askeriyyesi Tuna'ya kadar bir kilometreyi bile yaya yürümeyerek Romanya hudûduna ve bu son kıt'ada mevcûd müteaddid şimendüfer hatlarıyla Tuna'ya kadar geliyorlardı.

Erzak ve levâzım sâire cihetleri dahî Ruslar'da bize nisbeten mükemmel idi. Rus ordularının ictimâ'ı öteden beri zirâ'atça pek zengin bulunan Romanya ve cenûbi Rusya vilâyetlerinde vukû'a geldiğinden ordunun tûl müddet iâşesi pek kolay temîn edilmişdi.

Şu muhârebede iki tarafın çıkardığı kuvvete gelince: Muhârebenin mütenevvi' edvârında Ruslar'da mevcûd kuvve-i harbiyyenin mikdârını evrâk-ı resmîyyeye istinâden irâ'e etmek mümkün ise de iki dârülharbde mevcûd Osmanlı kuvve-i mevcûdesi mikdârını tayin etmek kolay değildir. Çünkü bizde bugüne kadar şu muhârebeye âid hükûmetin evrâk-ı siyasîsi neşr edilmemiştir. Devr-i istibdâdda öyle evrâk-ı resmîyye neşr etmek değil muhârebe-i mezkûre hakkında söz söylemek dahî memnû' olduğu ma'lûmdur. Ma'ahâzâ hakîkate yakın olmak üzere gerek ecnebî ve gerekse bizde meydân-ı intişâre konulan ba'zı risâlelerin verdiği ma'lûmata göre: Muhârebe i'lân olunduğu günler Rumeli'de mevcûd kuvve-i Osmaniyye tahmînen 318 taburdan ibâret olup bu kuvvetin taksîmi bir vech-i âtî idi:

Tuna ile Balkan arasında ve bin-nefs Ruslara karşı bulunan kuvvet 210 tabur idi. Bu kuvvetden 50 tabur Osman Paşa kumandasında dârülharbden uzak Vidîn ve civârında, 30 tabur Eşref Paşa kumandasında Rusçuk ve Tutrakan arasında, Selâmî Paşa kumandasında 20 tabur Silistre ile Cironova arasında, 4 tabur Tırnova'da 5 tabur Varna'da, 8 tabur orada burada ve nihâyet Ahmed Eyüp Paşa kumandasında 50 tabur Şumne'de yerleşmişdi.

Rumeli'nin diğer cihetinde mevcûd kuvve-i askerîyyeye gelince: Karadağ karşısında, Bosna Hersek ve Yenipazar sancağında tahmînen 80 tabur, Selânîk ve Teselya'da 24 ve İstanbul'da orduya imdâd olmak üzere kırk tabur bulunur idi.

Osmanlı taburlarının mevcûdiyet-i tâmmesi kanuûnen 800 neferden ibâret ise de hakikat-i hâl böyle olmayıp şu muhârebede hiçbirisi altı yüz, yedi yüzü tecâvüz etmemiş pek çok taburlar muhârebenin vasatında dörtyüz ve daha sonraları taburların mevcûduları iki yüz, üç yüz neferden ziyâde değildi.

Ma'lûm olduğu üzere bizde Sultân Abdülazîz devrindeki teşkîlat ve tensîkât -
 1 askerîyye muhârebeden evvel merhûm Hüseyin Avnî Paşa'nın Seraskerliği'nde
 1286 târihinde, vücûda getirilmişdi. Bu tensîkât mûcibince kuvve-i Osmaniyye dört
 sınıf askere taksîm olunup bunlardan birincisi nizâmiye askeri idi. Nizâmiye askerine
 dâhil olan efrâd kanûnen piyâdede dört sene, süvârî ve topcu sınıfında beş sene
 hizmet etmeğe mecbûr idi. İkinci sınıf efrâd, redîflerdi ki bunlar dahî oldukça ta'lîm
 görmüşlerdi. Üçüncü sınıf müstahfiz askeri olup bunlar devletin kuvve-i askerîyyeye
 pek ziyâde ihtiyacı olduğu zaman toplanıp ordularda hemen kâffesi muntazâm ta'lîm
 görmemiş başıbozuk askerinden o kadar farkı yok idi. Dördüncüsü ihtiyât askeri olup
 bunlar da ta'lîm görmemiş asker idi.

Şu muhârebede bizim en güzide askerimiz nizâmiye ve redîfler idi. Redîfler
 Bosna, Hersek'de isyân çıktığı zaman toplanmış ve o zamandan itibâren ateş içinden
 çıkmamış idi dense câ'izdir. Müstahfiz ve ihtiyât askeri ise pek zaîf olduklarından,
 ta'lîm de görmediklerinden muhârebede lâzım olan metânete mâlik değildi. Bu son
 sınıfı teşkîl eden taburlarda herşey noksân idi. Ba'zı taburlarda iki, üç zâbitden
 ziyâde yok idi. Bu sınıfların birbirlerine olan nisbeti şurada da idi. Nizâmiye ve redîf
 askerimiz muhârebenin ibtidâsında umûm kuvvetimizin tahmînen üçde ikisini teşkîl
 ediyordu. Muhârebenin son devrinde ise müstahfiz ve ihtiyât taburları çoğalıp
 ekseriyet bunlarda idi.

Son Rus- Osmanlı Muhârebesi'nde ileride göreceğimiz üzere piyâdemiz pek
 güzel, hattâ hârikulâde diyecek sûrette işi gördü. Topcu sınıfımız dahî fenâ değildi.
 Fakat bunların ateşle olan mahâretleri topculuk fenninin künhüne vâkıf olduklarından
 değil müteaddid muhârebelerde vukû'a gelen ameliyâtın netîce-i tecrübesi idi. Süvârî
 sınıfımız bu muhârebede hiç iş göremedi. Fakat bu kusûru, vukû'ât ta'kîb oldukca
 anlaşılacağı vechile, bunlara atfetmekden ise ümerânın bu sınıfı kullanmasındaki
 cehâletine isnâd etmek daha ziyâde muvâfık olur.

Ruslara gelince: Bunların şu muhârebede Rumeli dârülharbine çıkardıkları
 kuvvet, yirmi piyâde fırkası, dokuz muntazâm süvârî fırkası, dört Kafkâziye süvârî
 alayı, dokuz Don Kazak süvârî alayı, sekiz tabur istihkâm, yüz yürmi batarya topdan
 ibâret idi. Rus taburlarının kanûnen mevcûdiyetyleri bin neferden ibâret olup zâyî'âtı

vukû' buldukca derhal Rusya'dan gelen yeni efrâdla doldurulur idi. Bu hesabca Osmanlı-Rus ordularının kuvve-i müttekâbileleri şudur:

	Tabur	Süvârî bölükleri	Batarya	Kuvve-i mevcûde
Rusların	328	200	120	360.000
Kuvveti				
Türklerin	210	50	25	150.000
Kuvveti				

Bu kuvvet, muhârebenin birinci devrinde kabul olunup muhârebenin ikinci devrinde ise ya'nî Plevne mağlûbiyyetinden sonra Rusların kuvveti dört yüz binden ziyâde olup içlerinde otuz bin kuvvetinde Romanya ordusu dahî var idi. Maâ'hâza Ruslar, (sonraları neşr ettikleri eserlerde) muhârebenin ibtidâsında iki yüz bin kuvvetden ziyâde bir ferde mâlik olmadıklarını iddiâ ediyorlarsa da peyder pey toplanan kuvvetin dört yüz bine karîp olduğunu inkâr etmiyorlar.

Şu muhârebede Osmanlıların Tuna'da küçük monitorlardan müteşekkil fakat erbâbının elinde pek çok işe yarayan yirmi üç kıt'adan ibâret bir donanma var idiye de maa't-teessüf bizinkiler kullanamayıp Rus mâhir bahriye zâbitlerinin ellerinde mahvolup gitmiştir. Nasıl mahvolunduğu mahalinde söyleyeceğiz.

Osmanlı-Rus ordularının diğer ahvâllerine gelince: Ruslar çoktan beri muhârebe etmediklerinden askerin hemen kâffesi ve zâbitânın çok bir kısmı şiddet, darp ve ateşin ne olduğunu yalnız kitaplarda görmüşler, bi'n-nefs tecrübe etmemişlerdi. Rus zâbitlerinin tahsîl ve terbiye-i askeriye cihetleri zâhiren pek parlak görünüyor idiye de bil'âhire ameliyât-ı harb cihetinde geride olduklarını şu muhârebe isbât etmiştir.

Rus ordularında bu muhârebeden evvel harbe girmiş olan ümerâ var idi. Fakat o zamanlarda bunların ekserîyesi küçük rütbede bulduklarından büyük kıt'ât-ı askeriyyenin sevk ve idaresini muhârebede bizzât tecrübe etmemişlerdi.

Bizim ordularımıza gelince: Vesâit-i maddiyyeleri nisbeten dîn idiye de cihet-i manevîleri itibâriyle düşmaninkine fâik olduğu muhakkak idi. Bu da öteden beri görülmekte olan Müslümanlara mahsûs bir haslet-i diniyeden ibârettir ki

asırlardan beri ecânibin dahî tasdik ettiği bir kifâyettir. Son muhârebede ise ordularımızın ba'zı mevâdda Ruslara takdîm ettiğini görmemek dahî mümkün değildir. Bil-hassa bizim asker yukarıda söylediğimiz vechile Rus askerleri gibi harbde tecrübesiz olmayıp son yirmi sene zarfında hiçbir zaman eksik olmayarak zuhûr eden isyânları bastırmak üzere dâima ateş içinde bulunmuşlar ve bu sebeble ahvâl-i harbe kesb-i vukûf ve mûmâresat peydâ etmişlerdi.

Her iki taraf ordularının kumandanlarına gelince: Rumeli dârülharbimiz kumandanlığına Sırbıye Muhârebesi'nde serdâr olan Çırpanlı Abdülkerim Paşa tayin olunmuş idi.

Abdülkerim Paşa, muhârebe i'lân olunduğu zaman tahmînen yetmiş yaşında idi. Müşârün-ileyh birçok dâhilî ve hâricî muhârebelerde bulunmuş, Kırım Muhârebesi'nde feriklik rütbesinde idi. Serdâr sâhib-i nâmus, tecrübedîde bir zât idiyse de ta'yîn edildiği o makam-ı âlîye muvaffak ma'lûmat sâhibi değil idi. Vücûdu dolgun, hareketi ağır, ağzından laf dirhemle çıkar. Avrupalıların Türk Paşası diye tevsîf ettiği evsâfın cümlesine mâlik bir zât idi. Abdülkerim Paşa merhûm eski usûl harb mektebinden çıkma olup zamanımızda kumandanlar için pek mühim bulunan sür'at-i harekete, sür'at-i intikâl meziyetine mâlik değildi. Vâkıa müşârün-ileyh Sırbıye Muhârebesi'ni kazandı. Fakat buradaki hareketi dahî fennî harb nokta-i nazarından batî idi. On beş-yirmi günde görülecek işi iki üç ayda gördü. Abdülkerim Paşa gâyet anûd idi. Hareket planı için bir kere aklına yerleşdirdiği fikrin ahvâl ve zamana göre tağyîri bu zât için mümkinsiz idi. Serdârın yalnız bir meziyeti var idi ki bu da eski ümerâyı askeriyyemizden bulunduğu cihetle uzman serdârın taht-ı kumandasında bulunan diğer kumandanlarca büyük tanınmış ve bu sebepten kendisinin fevkalâde mer'îl-hâtır ve muhterem bulunması idi.

Rus ordusu, İmparator'un öz birâderi bulunan Grandük Nikola'nın kumandasında idi. Bu zât umûm Avrupa prensleri gibi küçükten beri terbiye-i askeriyye ile büyümüş, muhârebeden evvel kendisini iyi süvârî cenerali tanıttırmışdı. Fakat iyi bir kumandan evsâfına mâlik olmadığı evvelden ma'lûm idiyse de böyle bir büyük makama ta'yîn olunuşundaki hikmet, prensliğine meydân vermemek için idi. Grandük hodbîn, acûl, etrâfındaki dalkavukların sözlerine mağlûb bir zât idi.

Bu muhârebede gerek Osmanlıların ve gerekse Rus'dan büyük şöhret kazanan diğer ümerâyaya gelince: Bunların hakkında sırası geldikçe ma'lûmât-ı lâzıme verilecektir. Fakat şimdilik bununla iktifâ ederek muhârebe i'lân olunur olunmaz dârülharbde vukû'a gelen vakâyi' hakkında lâzım gelen ma'lûmatı ta'kîb idelim.

[17] Birinci Fasl

İ'lân-ı Harbi Müteâkiben Rumeli Dârülharbindeki Ahvâl

Muhârebenin sûret-i i'lânı. – Romanya'nın Rus ordusu tarafından işgâli. – İ'lâmı harbi müteâkib millet-i Osmaniyye'de uyanan hamiyet. – Hükûmetin ba'zı tedâbir-i harbiyyesi. – Sohum seferi ve bu seferin hatâsı. – Muâvene süvârîsi hakkında mülâhazât. – Rumeli dârülharbi. – Osmanlı ordusunda keşf hidemâtının nevâkısı. – Tuna donanması hakkında birkaç söz. – Barboşi köprüsü hikâyesi. – Rus ordusunun Tuna sevâhilinde aldığı tertîbât. – Rus karargâhının “Pleveşti” Kasabası'na nakli. – Ruslarda kumandanlık. – Gazete muhâbirleri ve mes'elesi. – Grandük Nikola ve İngiliz ataşemiliteri. – Grandük ve Rus efkâr-ı umûmiyyesi.

Bin sekiz yüz yetmiş yedi Rûmî Mart'ının yirmi dördünde İstanbul'da bulunan Düvel-i Muazzama sefirleri Bâb-ı Âliye Londra Protokolü'nü takdîm etdiler.

Bundan evvelki eserimizde beyân etmiş olduğumuz bu protokolün ahkâmında: Bu sene Hersek ve Bulgaristan'da ıslahât-ı ciddiye icrâ'sıyla bu ıslahât ora konsolosları tarafından teftîş edilmesi ve Karadağ hudûdunun teslîhiyle Boyana Nehri'nde seyrü sefâine müsaade olunması gibi mevâd mûnderic olup nihayetinde Rus hükûmeti tarafından: “Eğer Devlet-i Osmaniyye Karadağ'la musâlaha eder ve Avrupa'nın nesâyihını dinleyerek kuvve-i askerîyyesini sulh zamanındaki mikdâra tebdîl ve sâlifü'z-zikr protokolün ahkâmını kabul eyler ve musâlaha-i kat'îyye için Petersburg'a kendi vükelâsından birini gönderirse Ruslar dahî askerlerini derhâl geriye çekeceklerdir.” diye bir fıkra ilâve olunmuş idi.

1877 senesi Mart'ında yirmi sekizinci günü Bâb-ı Âli bu protokolün ahkâmını reddetdi.

Nisan'ın on dördünde de Devlet-i Âliyye'nin Petersburg Sefâreti'nden Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'ya şu telgraf geldi:¹ “Gorçakof bu defa bendenize

¹ O günlerde neşr olunan Vakıt, Basîret ve diğer gazeteler.

gönderdiği notada, Rusya kabînesinin Bâb-ı Âli ile şarkda bir sulh-u dâimîyi istihsâl maksadıyla icrâ' etmiş olduğu mübâhasat-ı mühimmenin ârzû olunan ittifâkı intâc etmediğinden imparator kuvve-i cebriyyeye müracaata kendisini mecbûr gördüğünü beyân ve Rusya hemen bu günden itibâren kendisini Devlet-i Âliyye ile muhârebe hâlinde addetmiş ve binâen-aleyh münâsebât-ı diplomasiye münkâtı' olmuş olmakla keyfiyeti Bâb-ı Âli'ye arz etmeliğini tavsiye eylediğinden sonra Rusya memleketinde kalmak isteyen tebaa-i Osmaniyye'nin himâye-i kanûniyeye tamâmiyle nâil olacaklarından emîn olduklarını ilâve-i makâl eylemiştir.”

İşte bu sûretle muhârebe açıldı.

Rus imparatoru İkinci Aleksander muhârebe olunmazdan bir iki gün evvel ordusunun karargâh-ı umûmiyyesi olan Romanya hudûduna pek yakın bulunan Kişinof Şehri'ne gelmişti. İmparator'un yanında iki büyük oğlu ve hânedânından diğer prensler dahî var idi. İ'lân-ı harb edildiği gün imparator büyük Kilîsâlarda duâlar ettikten sonra orduya ileri hareket emrini verdi.

Yine o gün Rus ordusunun küllîyetli bir kısmı Prut Nehri'ni geçerek ikinci günü bu nehre yakın ve Romanya toprağında bulunan Yaş Şehri'ne girdi.

Evvelce Ruslarla Romanyalılar beyninde akdedilen bir muahede mûcibince bu şehir ve etrâf köylerde bulunan Romanya memurları vazîfelerini Ruslara terk edip çekilmişlerdir.

Şehr-i mezkûreden itibâren Rus ordusu mümkün olduğu kadar sür'atle Tuna'nın sevâhilini tutmak için evvelce tanzîm olunan plan mûcibince üç kol üzerine hareket ediyordu.

Sağ kol – Ceneral Brizon kumandasında Ongini nâm mahalle ve oradan Tuna'ya

Orta kol – Ceneral Vannovsky kumandasında Beştemak'a doğru ve oradan Tuna'ya

Sol kol – Ceneral Radetsky kumandasında yine Tuna'ya ilerliyordu. Bu kollardan mâadâ Rusların dördüncü bir kolu Tuna'nın boğazını zapt etmek için Ceneral Prens Şahodovsky kumandasında boğazlara doğru ilerliyordu.

Rusların Romanya toprağındaki hareketlerine mûmâna‘at edecek düşman bulunmadığından aksâm-ı askeriyyesi serbest hareket ve celb-i levâzime ve def‘i ihtiyâc husûsunda zâten zirâ‘atca zengin bulunan bu kıt‘anın mahsûlâtından bol bol istifâde ederler idi.

Maa‘hâzâ Rusların hareketleri pek ağır idi. Çünkü ordularının Tuna’nın öteki sâhilinde tamâmiyle yerleşmesi altmış beş gün sürdü. Sonraları Ruslar, bu ağırlığı münhasıran müsemmede Romanya’da vukû‘a gelen yağmurlara ve bundan dolayı yolların adem-i intizâmına atfetmek istedilerse de bu ağırlığın birinci sebebi hareketlerindeki adem-i intizâm olduğu ordularında bulunan ecnebî muhbirlerinin verdiği ma‘lûmatdan anlaşılıyor.

Muhârebenin bu devrinde kat‘ bir muhârebenin vukû‘i ihtimâli yok idi. Çünkü muhârib olan ordular temâsda değildi. Maa‘hâzâ muhârebenin şu devrinde vukû‘a gelen vakâyi‘ dahî ehemmiyetden ârî değildir. Şu kadar ki bu cihetin tafsîlâtına girişmezden evvel i‘lân-ı harbi müteâkib İstanbul’da vukû‘a gelen ahvâle ve Rusların karşısında bulunan Osmanlı ordusunun tertîbât ve tanzîmâtına dâir lâzım gelen ma‘lûmatı vermek lâzımdır.

Muhârebenin i‘lânı İstanbul ahâlîsi tarafından çokdan beri zarûrî def‘i gayri mümkün bir kazâ gibi kabûl olundu.

Memâlik-i Mahrûse, yirmi iki seneden beri eski düşmanımız bulunan Ruslarla muhârebe etmediğinden Bosna-Hersek ve Bulgaristan isyânları Rusların işi olduğunu bildiklerinden bu def‘a Ruslarla bir harb etmek ârzûsu ahâlîde yok değildi. Pek çokları Sırbıyye’de olan muvaffakiyâtın ehemmiyetini kâle alarak bi’inâyetillah Ruslara dahî galebe çalmak ümîdinde ve bu husus için samîmî duâlar etmekte idiler. Muhârebe i‘lân olunur olunmaz câmi’lerde va‘zlar edilerek ahâlîmiz izhâr-ı hamıyyete sevk olunmaktan dahî geri durulmuyordu. Bu hâlin netîcesi olarak İstanbul ve taşra ahâlîmizde zâten hiçbir zaman eksik olmayan hamıyyet-i islâmiyye uyandı. Pek çokları bizzât muhârebeye iştirâk etmek istiyorlardı. Diğerleri buna muvaffak olamayacaklarını bildiklerinden asker ve muhârebe için îaneler toplamaya başladılar. Muhârebeyi müteâkib İstanbul’un fakîr ve zengin evlerinde asker için melbûsât dikiliyor ve Bâb-ı Seraskerîye takdîm olunuyordu. Bir hiss-i hamıyyet

perverâne yalnız müslümânlarda değil Ermenî millet Patriki Narsis Efendi bir beyânnâme neşr ederek kendi milletini izhâr-ı hamîyyete sevk ve teşvîk etdi. Ahâlîmiz nesi varsa cümlesini fedâ etmeye râzı idi.

Maa'hâzâ Sultân Abdülazîz'in devr-i ahîrinde çıkan şark mes'elesi netîcesinin en sonra muhârebeyi mûcib olacağı fikri bizde pek kavî idiye de Nisan'ın on ikisinde i'lân olunan muhârebe İstanbul'da epeyi telâşî mûcib oldu.

Vükelâ sık sık ictimâ'le müzâkerede bulunuyor, her tarafda tedârikât-ı harbiyyenin ikmâliyle uğraşılıyordu.

Efkâr-ı umûmiyyemizin en ziyâde güvendiği donanma-yı hümâyûn idi. Zîrâ oldukça kuvvetli bulunan Osmanlı donanmasına mukâvemet edebilecek Rusların Karadenizde kuvvetleri olmadığı ma'lûm idi.

Muhârebe i'lân olunur olunmaz İstanbul gazetelerinde ahâlîyi teşvîk ve teşcî' sadedinde pek müessir makâleler yazıldı.

Hükûmet, gerek düvel-i ecnebîye ve gerekse vilâyetlere bâ-telgraf muhârebeyi eş'âr etdi. Muhârebe i'lân olunduğunun ikinci günü Zât-ı Şâhâne Serdâr Abdülkerim, Tuna ordu kumandanı Ahmed Eyüb, Anadolu dârülharb kumandanı Ahmed Muhtar Paşalarla Batum ordusu kumandanı Hasan Tahsin Paşa'ya telgraf-ı hümâyûnlar çekerek muhârebenin i'lânını bildirip teşvîkâmiz ve müessir bir hayli sözlerle, açılan bu harbde umûm asâkir-i Osmaniyeden fedâkarâne hizmetler beklediğini beyân etdi.¹

Bahriyye ümerâsına dahî o mealde ayrıca çekdiği telgrafda donanma-yı hümâyûndan büyük büyük hizmetler beklediğini bildirdi.

Meclis-i mebusânda dahî o günlerde söylenen nutklar hep hamîyyet-i Osmaniyeyi mahrek sözlerden ibâret idi.

Muhârebenin ikinci günü meclis-i mezkûrede mebusândan Halebli Manuk Karaca Efendi uzun bir nutk söyleyerek burada Rusya Devleti her vakit Hristiyânları himâye bahânesiyle icrâ'-yı zamâire çalışmakta olduğunu ve halbûki Memâlik-i Mahrûse hristiyânlarının böyle bir himâyeye kat'ıyyen ihtiyacları olmayıp fikren ve

¹ O günlerde neşr olunan matbûât

hamiyyeten hâlis Osmanlı bulduklarını ve binâen-aleyh serhadda bulunan asker kardeşlerinin yiyip içecek ve giyeceklerini tedârik için elden geleni fedâ edeceklerini beyân etdi.¹ Bu nutku diğer hristiyân mebusları dahî pek büyük alkışlarla kabûl etdiler.

Muhârebe i'lânından iki gün sonra serhadden haberler dahî gelmeye başladı.

14 Nisan târihli Batûm kumandanı Hasan Tahsîn Paşa'dan gelen bir telgraf Rusların, Çürüksu taraflarında Ali Paşa kumandasında bulunan asâkir-i Osmaniyye üzerine hücum ederek şiddetli bir muhârebe netîcesi epeyi telefât verip ric'at etdikleri haberini vermekte idi.

Yine oradan gelen bir telgrafdan Osmanlı zırhlıları Rusların Poti Şehri'ni döğmekde oldukları anlaşıldı. Bu esnâda Bahriyye ve Harbiyye Nezâretleri fevkalâde bir sûretde çalışıyorlar idi. Bahriyye Karadeniz'e kuvvetli bir donanma çıkarmakla meşgûl idi.

Bu donanma, Rus Karadeniz sevâhilini döğecek, ileride göreceğimiz vechile Sohum taraflarına Osmanlı askerinin çıkmasına yardım edecek idi. Hükûmetin şu hareketi ya'nî Sohum taraflarına destâne bir ordu çıkartması ise ileride anlaşılacağı cihetle büyük bir hata idi. Bu teşebbüs ol-vakit işbaşında bulunan ümerâmızın cehâletinden daha doğrusu o tarafların ahvâl-i coğrafyasını bilemediklerinden ileri geliyordu. Çünkü bu hengâmede Kafkâziyye sâhili Kırım Muhârebesi'ndeki gibi Çerkes müslümânları ile meskûn değildi. Rusların bu son muhârebeden on beş sene evvel deniz sâhilinden içerilere doğru iki yüz kilometrelik bir arâzide kâmilen Rus ve Kazak ahâlîsi iskân istemişler idi. Müslümân ahâlîsi orada pek az kalmış ve bunları bulmak için de uzun bir mesâfeyi kat' etmek lâzım idi. Bu ise oraya sevk olunacak olan yirmi binlik bir kuvvetin göreceği bir iş değildi.

O günlerde Harbiyye Nezâreti'nin en ziyâde uğraştığı bir madde varsa o da Kafkâziyye muhâcirlerinden süvârî alayları teşkîl edip bunlardan şu muhârebede lâyıkyı vechile istifâde etmek idi, filhakîka bu zamanda gerek Rumeli ve gerek Anadolu dârülharblerinin her ikisinde en za'f cihet Ruslara nisbeten süvârî sınıfının az bir mikdârda bulunması idi.

¹ O günlerde neşr olunan Vakit ve diğer gazeteler

Bu noksânı ikmâl etmek için fitraten süvârî bulunan Kafkâziyye muhâcirlerini istihdâm etmek fenâ bir fikr değildi. Bunlar kendi başlarına hareket etmeye alışmış olup muhârbeden ziyâde yağmaya meyyâl idiler. Muhârebe i'lân olduğu günler İstanbul işte bu sûretle meşgûl idi.

Bu zamanda Memâlik-i Mahrûsenin kısm-ı a'zamını teşkîl eden akvâm-ı mütenevvi'de (bi-t-tabi' İslav unsurundan mâadâ) hamiyet hissi uyanmış bulunduğu cihetle bu hissiyâtı, hükûmet matlûba muvâfık idâre etmiş olsa idi şu muhârebede görülen işlerinden ziyâdesinin görüleceği muhakkak idi. Fakat ne fâidesi var ki böyle olmadı.

Muhârebe uzadıkça İstanbul'daki ahvâl de dahî fenâlaşıyordu. Fakat biz bu fenâlığın İstanbul'dan evvel Rumeli ordusunun ahvâline bir göz atalım.

Serdâr Abdülkerim Paşa muhârebe i'lânından birkaç zaman evvel dârülharbe doğru hareket etmiş idi. Serdâr'ın pek kalabalıklı ma'iyyeti var idiyse de vukû'ât ta'kîb olundukça anlaşılacağı gibi bunların kısm-ı a'zamı işe yarayacak takımından değildi. Paşa Tuna vilâyetine gelir gelmez hudûdun muâyene ve nevâkısının ikmâline himmet etdi. Varna ve Şumnu tarîkiyle Ruscuğa ve Navarine kadar nukât-ı mühimmeyi bir kere gözden geçirdi. Bu esnâda Vidin, Rusçuk, Silistre mevâk'î matlûba muvâfık bir müdâfaa hâline getirilmiş idiyse de hudûdun sâir mahallerinde o kadar istihkâmlar yok idi. Serdâr burada birkaç mevâk'in daha tahkîmine emir verdi. Diğer taraftan orduya karargâh-ı umûmî olmak üzere Şumnu'yu intihâb etdi. Kendisi de burada bulunuyordu.

Serdâr, ordusunun tanzîmi ve dârülharbin tahkîmiyle uğraşırken Ruslar i'lân-ı harb ediverdiler. Bunu müteâkib sür'at-ı fevkalâde ile Tuna'ya doğru ilerlemesi, karargâhı epeyi telâşa düşürdü. Çünkü Tuna'nın öte tarafında bulunan Rus aksâm-ı askerîyesinin istikâmet-i hareketleri Tulcu, İsakçı, Mâcîn kasabalarına doğru olup bunlar ise beri tarafta bulunan ordumuzun tamâmen karşısında idi. Ruslar peyder pey bu Kal'aları işgâl etdiler. Bunu gören serdâr kendi ordusunu zaîf gördüğünden mi her nedense dârülharbde yeni taksîmât-ı askeriyye icrâ' etmeye lüzum gördü. Bu zamanda Osmanlı dârülharbinde bulunan kuvvet 170 taburdan ibâret olup muhârebe i'lân olduğu günler bu kuvvetden tahmînen altmış, altmış beşi Vidinde Osman

Paşa'nın kumandasında bulunuyor idi. Serdâr bu kuvvetden 30 taburu kendi tarafına aldı ve bu sûretle garb ordusunun kuvvetini nıfsa ya'nî yirmi bine indirdi. Ordu Erkân-ı Harbinin şu hareketi hata idi. Çünkü düşmanın ne taraftan geleceği meçhûl ve bu esnâda kesb edeceği ahvâl ma'lûm olmadığından şimdilik her tarafta kuvvetli ordular bulundurmaya behemehâl lâzım idi. Eğer Ruslar Ruscuk, Silistre cihetlerine doğru hücum edecek olsalar idi oradaki kuvvet Rusların tardına ma'aziyâde kâfi idi çünkü burada gâyet metîn Kal'alar ve seksen taburdan ibâret bir kuvvet var idi. Muhârebenin bu devrinde ordu Erkân-ı Harbimizin ta'kîb edeceği hareket askerinin taksîmi değil, düşmanın maksadını keşf ve şimdilik Tuna Nehri'ni güzelce müdâfaa etmek için lâzım gelen tedâbîrin icrâ'sıyla iktifâdan ibâret olacak idi.

Şu husûsta pek büyük kusûr vâki oldu. Bu istikşâf cihetine zerre kadar ehemmiyet verilmedi bu bâbdaki nevâkis ol-vakit ordunun başında bulunan ümerânın cehâletine atf edilemez çünkü meselâ umûm Erkân-ı Harb Reîsi bulunan Necîb Paşa'nın ma'lûmât-ı askeriyyesi mükemmel olup bin-nefs zamanımızdaki muhârebelerde keşf hıdemâtının ehemmiyetini takdîr edemeyecek zevâtta değildi. Mes'ele öteden beri bizim ordularımızda icrâ'-yı hizmet ve vazîfedeki tekâsül ve Başkumandanın nesîb ve gamsızlığından ileri geldiğini söylersek hakîkati beyan etmiş oluruz. Düşmanın her hareketini keşf etmek için o vakit Tuna ordusu gibi müsâid bir ahvâlde bulunan orduya nâdirenen tesâdüf olunur. Çünkü Tuna'nın öte tarafında deniz ve Tuna boğazları civârında Tatar Müslümân köyleri pek çok olup bunlar vâsıtâsıyla düşmandan muntazâm ma'lûmat mümkün olacağı gibi bu husûsta bizzât Ulâhlardan, o tarafta pek ziyâde bulunan Osmanlı Yahûdîlerin dahî lüzûmu kadar istifâde etmek mümkün idi. Bu akvâmın cümlesi Ruslara düşman, Osmanlı tarafına meyyâl idiler. Bu sebepten Ruslar, muhârebenin ibtidâsında bunların casusluklarından ziyâdesiyle korkmakta idiler.

O vakit düşmanın ahvâl ve hareketini tarassud için Osmanlıların ellerinde mezkûr Ulâhlarla Yahûdîlerden başka daha müessir bir vâsıta var idi ki bu da Tuna'da bulunan donanmadan lâyıkıyla istifâde etmek ya'nî merkezden monitorlarla karşı yakaya birkaç zâbit geçirip oranın ahvâline dâir lâzım gelen fikr ve ma'lûmatı edinmek idi. Hâlbuki donanmadan bu kadarca istifâde şöyle dursun bil'akis daha sonraları zararlar tevellüd etmiş, Serdâr'a iyi baş ağrısı olmuşdur. Çünkü o vakit

küçük büyük yirmi iki kıt'adan ibâret bulunan bu donanma muhârebe i'lân olunur olunmaz sözde Serdâr'ın taht-ı kumanda ve idâresinde bulunacak idi. Hakikat-i hâl bunun aksi oldu.

Muhârebe i'lân olunmazdan evvel bu donanmanın kumandanı Hüseyin Paşa nâmında birisi idi ki bu zât ümerâ-yı bahriyyenin muktedirlerinden ve husûsan Tuna'da tûl müddet gezdiğinden ora sevâhilini pek iyi bilir idi.

Bahriyye Nezâreti muhârebe i'lân olunduktan biraz sonra bu zâtı diğer mahallde istihdâm etmek üzere İstanbul'a aldı. Yerine Ârif Paşa nâmında birisini gönderdi, ki bu zât buralarının acemîsi ve zâten cesûr ve sâhib-i iktidâr bir zât değildi. Ârif Paşa Bahriyye Nezâreti'nden aldığı emir üzerine Serdâr'ın emrine o kadar kulak vermez, kendi başına hareket eder idi, bu fenâlığın netîce-i muzırrası biraz sonra olanca dehşetiyle meydâna çıktı.¹

Muhtasaran getirdiğimiz şu iki fıkradan dahî anlaşılacağı vechile muhârebenin birinci devrinde bile Tuna ordu kumandanlığı icrâ'-yı vazîfede metlûba muvâfık ve ahvâlin îcâbâtına göre hareket etmiyordu. Ma'ahâzâ Serdâr, kendi fikrince Memâlik-i Mahrûse hudûdunun muhafazası için elzem gördüğü tedâbirin îfâsından geri durmuyordu. Fakat bu tedâbir sâlifü'z-zikr maksadı îfâ edecek derecede müessir değildi. Çünkü Ruslar uyumuyor, Osmanlı ordusuna yaklaşmak üzere günden güne ilerliyordu.

Rusların, i'lân-ı harb eder etmez hatta bir gün evvel, ileriye doğru yürüdüklerini ve Yaş'dan itibâren üç kol üzerine hareket ettiklerini söylemiş idik. Fakat Rus Erkân-ı Harbi, kim bilir nereden aldığı ma'lûmata göre, Osmanlılar Tuna'yı geçerek Rusları Romanya'da karşılamak ihtimâlini düşündüğünden ne sûretle olursa olsun sür'at-i mümkin ile Tuna'nın en mühim noktasını elde etmeyi her şeyden elzem görüyordu.

Bu nukâtın en mühimi ise Mâçin'in karşısında ve Ulâhya'nın Tekûş Şehri'ne yakın ve Kalas'ın garbında bulunan (Siret) Barboş köprüsü idi, ki bu köprü 246 metre uzunluğunda ve demirden yapılmış idi.

¹ Târihiyye-i zağra nâmındaki eser. Bu eser Eski Zağra Rüşdiyye Muallimi Hüseyin Râcî Efendi tarafından yazılmıştır. Daha tab' edilmemiştir.

Bu köprünün bizim için dahî sevk-ül-ceyş nokta-i nazarından ehemmiyet-i fevkalâdesi var idi. Çünkü köprü tahrîb edildiği halde Rusların o taraflarda kolaylıkla yerleşmesi mümkün değildi. O taraf bataklıkla dolu olduğundan geçmek için yeni köprü yapmak lâzım idi. Şu muhârebeye âid ecnebî eserlerinde mezkûrdur ki muhârebe i'lân olunur olunmaz Barboş köprüsünün tahrîbi, Serdâr Paşa'ya pek çok evvel birkaç taraftan tavsiye edilmiş ve hatta Paşa İstanbul'dan dârülharbe hareket ettiği gün teşyî' için gelen Nemse ataşemiliteri Paşa'ya hitâben "Paşa Hazretleri bil-hassa size Barboş köprüsünün mümkün olduğu kadar sür'atle tahrîbini tavsiye ederim zîrâ pek mühim noktadır" diye söylemiştir.¹

Grandük böyle mühim bir noktayı zapt etmek için vakt-ü zamaniyle davrandı. Muhârebe i'lânından bir gün evvel kuvvetli süvârî aksâmından müteşekkil bir fırkayı Ceneral Eskobelof kumandasında serîan oraya sevk etdi. Bu fırka mola etmeksizin yüz kilometrelik mesâfeyi bir gün, bir gecede kat' ederek ikinci günü ya'nî i'lân-ı harb günü köprüyü zapt etdi.

Üçüncü günü bizim donanmamızdan bir monitor köprüyü tahrîb etmek için geldi. Fakat Ruslar tarafından işgâl edildiğini gördüğü gibi geriye ric'at ve Mâçin'de bulunan istihkâmların siperine sığındı...

Ruslar bu mühim noktayı tuttukdan sonra Tuna'nın sâhilinde bulunan şehir ve kasabaları zapt ve işgâl etdiler.

Muhârebe Nisan-ı rûmînin on ikisinde i'lân olunmuş idi. Temmuz'un dördüne kadar tahmînen üç yüz bin kadar kuvvette bulunarak Tuna sâhilinde bulunan, Kalas, İbrâîl, Otenise Corcova, Zemniyese, Magoriti mevki'lerini işgâl etdiler. Şu esnâda Rusların Tuna boğazlarından bu nehrin uzunluğuna kadar işgâl ettiği hattın uzunluğu altı yüz kilometre idi. Fakat muhtelif tarafta askerle işgâl ettiği mevâki' bir değildi. Tuna'nın o taraflarında kırk bin asker bulunuyordu 150000 Rus Bükreş ve Corcova arasında, elli bin İbrâîl ve Kalas'ta, elli bin diğer mevâki'de, yirmi otuz bin asker de bunların gerisinde tark ve şimendüferleri muhafaza ediyorlardı. Rusların Tuna sâhilindeki tanzîmât ve tertîbâtı gâyet mâhirâne ve fenn-i harbe tamâmiyle muvâfık idi. Sâhilde az piyâde ve çok süvârî bulunuyordu.

¹La Guerre D'Orient en 1877-1878 nâmındaki esere müracaat.

Ordunun kısm-ı küllisi geride ve Bükreş civârında idi. Ki buradan lüzumuna mebnî istediği tarafa sevk olunabilir idi.

Rus karargâh-ı umûmiyyesi Nisan'ın otuzuna kadar Kişinof Şehri'nde idi. Rus ordusunun külliyetli kısmı Tuna'ya yerleştikten sonra karargâh-ı umûmî de Piloveşti Kasabas'ına geldi. Bu kasaba Bükreş'den şimâlde olup mütenevvi' kıt'âtda birleştirilmiş orduların hemen umûmu bir mesâfede bulunur ve ordugâh için gâyet muvâfık bir mahall idi.

Rus ordusunun karargâh-ı umûmîsinde kalabalık pek ziyâde idi. Ma'iyet-i imparatorîden mâadâ vükelâdan ba'zı zevât, Petersburg ecnebî süferâsından dahî çoğu burada idi. Bu kalabalığın içinde ecnebî prenslerden de birkaç prens, ve Ma'ahâzâ muhârebeyi seyretmek için gelen Avrupa zevât-ı meşhûresi, atesemilerler, ve sâire ecnebîden ve Rus'dan pek çok kimseler var idi.

İmparator her ne kadar burada idiyse de hiçbir işe karışmıyordu. Bu husûs, öteden beri Rus ordularında kânûn tahtına alınmıştır. Dârülharbe kumandan-ı umûmî ta'yîn olan zât, hareketinde müstakildir. Bunun işine kimse karışmaz ve karışamaz da. Başka türlü olursa mes'uliyeti kimse kabûl edemez. Kumandan olan zât her on beş günde imparator ve Harbiyye Nezâreti'ne rapor verir. Burada hareket-i askeriyyesinden bahseder. Fakat azlolununcaya kadar ne imparatorun ve ne de Harbiyye Nezâreti'nden emr kabûl eder. Mes'uliyeti üzerine alarak hareket eder. O kadar. Muhârebe zamanında Rusların ordu kumandanlarına verilen iktidâr gâyet vâsi'dir. Bu hengâmede değil yalnız ordu, dârülharb ittihâz olunan vilâyetler dahî ona tâbidir. Dârülharb civârında donanma varsa kumandanın emri buna dahî şâmildir. Kumandan burada bulunan ümerâyı yerlerinden azletmek değil dîvân-ı harbe vermeksizin bir emriyle kurşuna dizdirebilir. Çünkü dârülharbdeki ahvâlden o mes'uldür. Her şeyden o cevâb verecektir.

Grandük Nikola işte böyle bir iktidara mâlik idi. Grandük sâlifü'z-zikr "Ploveşti" Kasabası'na gelir gelmez ma'iyetini Erkân-ı Harbiyye'siyle birkaç mühim işlerin tesviyesiyle uğraşdı. Bu işlerden en mühimi gazete muhbirleri mes'elesi idi.

Zamanımızdaki muhârebeler, gazete muhbirleri olmaksızın icrâ' olunmadığı ma'lûmdur. Çünkü asrımız terakkiyât asrı olduğundan bir memleketdeki ahâlînin efkâr-ı umûmiyyesi diğer memleketde vukû'a gelen mühim vakâyi'i lâıyıkı vechile anlamak ister. Bu vazîfeyi îfâ eden ise matbûât-ı yevmiyedir. Binâen-aleyh harb eden ordularının büyük kumandanları harbi görmek isteyen yerli ve ecebî muhbirlerinin tasallut ve ricâlarından hiçbir vakit kurtulamaz.

Şu muhârebede ise yalnız Avrupa efkâr-ı umûmiyyesi değil Amerika ve hatta umûm dünyânın enzâr-ı intibâhları açılmış her tarafın muhbirleri Osmanlı ve Rus ordularının muhârebelerini görmek istiyorlardı. Muharebe açılır açılmaz bunlar iki taraf muhârib ordularına hücum etdiler. Fakat muhbirlerin mikdârı Rus ordusunda ziyâde idi. Bura Erkân-ı Harb heyeti bunlara karşı bir tedbîr almak istiyorlardı.

Rus Erkân-ı Harbiyyesi bu işte gâyet ma'kûl bir tarîk ittihâz etdi. Tedbîr şundan ibâret idi. Yerli muhbirler, kendi gazete sâhiblerinden bir şehâdetnâme ve ecebî gazetelerinin muhbirleri sefâret veyahûd Rus ricâl-i ma'rufasından birisinin tavsiyesiyle gelirlere orduya kabûl olunmak esâs kâide ittihâz olundu. Diğer şerâita gelince gazete muhbirleri hiçbir zaman hareket-i askeriyeden gazetesine haber veremeyecek şâyet verirlere derhâl ordudan tard olunacaklar idi. Bundan mâadâ orduda bulunan muhbirler kendi gazetelerinin her günkü nüshasını ordu merkezine takdîm etmek mecbûriyyeti dahî kendilerine ayrıca tenbîh olunacak idi. Bu emrin icrâ' olup olunamayacağına dikkat etmek üzere de bir zâbit ta'yîn olundu. Bu zâbit muhbirlere vakâyi'-i harbiyyeden ma'lûmât-ı lâzime verecek idi. Fakat bu bâbda kendisine verilen ta'limâtda orduya muvâfık havâdisler yazdırmak için muhbirlere mümkün olduğu kadar teessîr-i nüfuz icrâ' etmeye dahî çalışacak idi.¹

Şu sırada Rus karargâh-ı umûmîsini rahatsız eden mes'elelerden birisi de şu idi. Muhârebe i'lânını müteâkib Avrupa'dan birkaç zât sevâh sıfatıyla orduya gelmiş ve burada vakâyi'-i harbiyyeyi ta'kîb etmek istiyorlardı. Grandük, bunların içinde Osmanlı hafiyeleri bulunmak ihtimâlini düşünerek şübhe üzerine birkaçını ordudan tard etdi. O günlerde Rusların tabassurları bir derecede idi ki orduda zarûrî kabûl olunan atşemiliterlerinin ba'zılarına yan gözle bakıyorlardı. Ez-cümle Grandük'ün hiç de hoşuna gitmediği zât İngiliz atşemiliteri Miralalay Evilsly idi. Bu zât gâyet

¹ "Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı" nâmındaki eser.

Türk muhibbî olduğunu Grandük bilir idi. Bu sebebden Miralay müşârün-ileyh orduya geldiğinde Grandük kendisini pek fenâ kabûl etdi. Resmî bir gün Grandük umûm ateşemiliterlere elini verdiği hâlde Miralaya vermedi. Terbiyesizlik etdi. Fakat bu iş epeyi gürültüyü mûcib olup herkes Grandük'ü takbîh etdi.¹ O günlerde Grandük yalnız bu terbiyesizliği değil diğer bir maddeden dolayı Rus efkâr-ı umûmiyyesi bu zâtı alenen tahkîr ediyordu. Madde-i mezkûre şudur. Muhârebe i'lân olunur olunmaz Rus Harbiyye Nezâreti Grandük'e ordunun lüzumâtı ve zehâir kontratlarının behemehâl Rus tebaasından tüccarlara verilmesini ve her ordu ve fırka için ayrı ayrı kontratlar yapılmasını teklîf etmişti. Zîrâ böyle yapıldığı hâlde tasarrufa riâyet, idârede suhûlet, fazla olarak hırsızlığa meydân verilmez zannediliyordu. Grandük Harbiyye Nezâreti'nin bu teklîfini kabûl etmedi. Üç yüz binlik ordusunun kâffe idâresini Romanya ve Nemse tebaalarından ve üç yahûdiden ibâret bir kumpanyaya teslim etdi. Bu hâl ise Rusya'da dehşetli bir memnûniyetsizliği mûcib oldu. Herkes Grandük şahsına karşı atâle-i lisân etmeye başladı. O zaman Rusya matbûâtının üzerine şiddetli sansür kânûnu var idiyse de ba'zı gazeteler Grandük irtikâb ve hırsızlığını ta'rîzlerle bildiriyorlardı. Hattâ bu esnâda Rusya'nın en muteber gazetesi bulunan "Gulûs" (Sadâ) nâmında bir gazete bu işe dâir parlak bir makâle yazdı. Fakat hükûmetin emriyle derhâl kapandı.²

İşte muhârebenin bu devrinde Rus erkânı ve bil-hassa Grandük Nikola'yı rahatsız eden bu mes'eleler idi. Muhârebenin bu devrinde Ruslar Osmanlılarla temâsta bulunmadığından Vakâyi'-i harbiyye daha ciddiyet kesb etmemiş idi. Biz bu hâlde bi-l-istifâde Osmanlıların düşmanla temâsda bulunduğu Anadolu dârülharbine göz atalım.

[37] İkinci Fasıl

Anadolu Dârülharbi

Kabl-el muhârebe Anadolu dârülharbi. – Bu orduya umûm kumandan ta'yîn olunan Müşir Ahmed Muhtar Paşa'nın vurûdi. – Anadolu dârülharbinde Rus ordusunun kuvveti. – İ'lân-ı harb ve bunu müteâkib Rusların derhâl taarruza başlamaları. – Muhtar Paşa'nın Kars'dan Soğanlık Dağı'na ric'ati. – Muâvene

¹ Yine "Ceneral Hazenkamın Hâtırâtı"

² O günlerde Rus matbûâtı.

Başbozuk Suvârîleri. – Kağızman’ın Ruslar tarafından işgâli. – Ardahan Kal’ası. – Rusların buraya hücumları ve bu Kal’anın sükûtu. – Benli Ahmed Muhârebisi. – Osmanlı ordugâhının Horum Mevki’ine nakli. – Kars’ın muhasarası. – Kal’a muhâfızı bulunan Hüseyin Hâmî Paşa’nın sû-i ahvâli.

Muhârebe i’lân olduğu zaman Rumeli dârülharbindeki ahvâl bu merkezde olduğu hâlde Anadolu dârülharbinin ahvâli bambaşka idi. Çünkü burada Tuna gibi iki ordunun hareketini te’hîr eden bir nehr yok idi. Hudûd muttasıl olduğundan düşman i’lân-ı harb olduğu gün bile hudûdu geçmiş ve Memâlik-i Mahrûse arâzîsine taarruz başlamıştı. Şu kadar ki biz bu taarruzun tafsilâtına girişmezden evvel mezkûr dârülharbde bulunan iki muhârib orduların ahvâllerine bir göz gezdirelim:

Rumeli karışıklığı ve Sırbîyye muhârebeleri zamanında merkez hükûmet ileride her ahvâle karşı bulunmak üzere, iki dârülharbde ba’zı tedârikatde bulunduğunu evvelce söylemişdik. Bu esnâda Erzurum Vâlîsi dördüncü ordu müşiri Samih Paşa nâmında bir zât olup müşârün-ileyh sâhib-i gayret ümerâdan idi. İstanbul’dan gelen emir üzerine dördüncü ordu redîfleri silahaltına alınıp Erzurum ve hudûda doğru sevk olunmakda idi. Bu kıt’ada zehâir ve levâzımât tedârikinde o kadar güçlük çekilmiyordu. Çünkü memleket zengin idi. Bu sebeble Kars, Erzurum, Ardahan mahzenlerinde hayli zehâir toplandı. Bundan mâadâ Erzincan, Harput, Diyarbekir, Sivas’da fırınlar yapıp askerın zehâiri oralardan sevk olunmakda idi. Cebhânenin istihzârı dahî sühûletle icrâ’ olunuyordu. Bu cihet Avrupa’dan geliyor, Trabzon tarîkiyle dârülharbe çabuk vâsıl oluyordu. Yine o zaman dârülharbde bulunan meşhûr Kars Kal’ası ve Kırım Muhârebisi’nden sonra Kars ile Batum arasında yapılan Ardahan Kal’ası dahî müdâfaa ve muhafazaya elverişli bir hâle getirildi.¹

Samih Paşa, konferans nihâyetleri zamanında, makamından azl olunup yerine Ahmed Muhtar Paşa ta’yîn olundu. Muhtar Paşa Erzurum’a Nîsan’ın birinci günü vâsıl oldu. Müşârün-ileyh gelir gelmez, orduyu muhârebeye hazırlamak için, fevkalâde bir gayretle çalışdı. Bu esnâda Anadolu dârülharbinde bulunan kuvve-i mevcûde şundan ibâret idi: (10) tabur piyâde, iki batarya top Ferik Kasab Hüseyin

¹ “Anadolu Muhârebisi.” Rus erkân miralayı “Kişmişof”un eserine müracaat ve kezâ merhûm Ârif Bey’in “Başımıza gelenler” nâmındaki eseri.

Paşa kumandasında Ardahan'da, (39) tabur ve (6) seyyar batarya Ferik Hüseyin Hâmî Paşa kumandasında Kars'ta, (12) tabur piyâde (2) batarya top Ferik Tatlıoğlu Mehmed Paşa'nın taht-ı idaresinde Kırk Kilisâ'da, (2) tabur Bayezid'de (4) tabur Van cihetinde, (6) tabur da Miralay Şâhîn Paşa kumandasıyla Erzurum ile Kars arasında vâki' mütenevvi' mevâki'de bulunuyordu. Bunların cümlesi altmış beş tabur piyâde, altmış kıt'a seyyâr topu ve dört alay süvârîden ibâret idi. Bu kuvvet cem'an yekûn otuz beş binden ziyâde değildi.

Ruslar i'lân-ı harbi müteâkib taarruza başlayacak olurlarsa Kars ve Ardahan Kal'aları'nda muhâfiz safetiyle kalacak asker tenzîl edildiğinde Ahmed Muhtar Paşa'nın idâresinde bulunan kuvvetin on binden daha dûn olacağı muhakkak idi. Binâen-aleyh Müşir Paşa Erzurum'a vâsıl olur olmaz merkez hükûmetden ordusunun takviye olunmasını istedi. Cevâben altıncı ordu taburlarının yakında vâsıl olacağı telgrafını aldı. Ahmed Muhtar Paşa Erzurum'da görülecek işleri gördükden sonra Kars'a doğru hareket etdi.

Oraya Nisan'ın sekizinci günü vâsıl oldu. Buradaki ahvâl ise metlûb derecede bulunmaktan pek uzak idi. Askerin beş altı aylık yiyeceği var idiyse de diğer her şeydeki noksâniyet göze çarpıyordu. Bil-hassa vasıtâ-i nakliyat mefkûd idi. Her askere ve bil-hassa Kal'ada muhâfiz bulunan askere lâzım olacak meselâ kazma, kürek ve sâire gibi edevât ve teferruatı hemen yok idi. Şu kadar ki Osmanlı orduları bu gibi nevâkîsa öteden beri alışmış olduklarından kumandanları tarafından çokluk aldırılmıyordu.

Müşir Paşa Kars'a geldiğinde hemen Ahmed Muhlis Paşa kumandasıyla altı tabur piyâde ve bir batarya topdan mürekkeb bir kolu Subatan Karyesi'ne sevk etdi. Bu kol pîş-dâr kolu olacak idi.

Fakat Ahmed Muhlis Paşa Kars'dan hareket ettiği gün i'lân-ı harb olundu. Ruslar taarruza başladılar.

Bunun için o günlerde Rus ordusunun ahvâl ve kuvvetinin ne merkezde olduğunu anlamak lâzımdır:

Şark mes'elesi ve daha doğrusu İslav mes'elesi ortaya çıktığından beri vukû'a gelmekte olan muhârebât-ı siyâsiyyeye tesîr etmek için Ruslar, muhârebe

i‘lânından üç ay mukaddem, hudûda bir mikdâr asker sevk etmesini muvâfık-ı maslahat görmüş olduklarından Avrupa kıt‘asında olduğu gibi Anadolu hudûduna dahî (16) tabur piyâde (32) top ve (11) bölük süvârîden mürekkeb bir fırka sevk etmişlerdi.¹

Bu firkanın orada tecemmu‘undan bir maksad dahî bu esnâda vukû‘a gelmekte olan Sırbıyye Muhârebesi mevki‘ine Osmanlı dördüncü ordusunun asker sevkine meydân vermemek idi. Muhârebât-ı siyâsiyye ağırlaşdikça Ruslar hudûdda toplanan fırkayı takviye ve i‘lân-ı harb olunduğu günlerde (43) tabur piyâde (86) süvârî bölüğü (156) top cem‘ etmişlerdi.

Bu ordu sefir bir halinde bulunduğundan cümle aksâm-ı askeriyyenin mevcûdu tam olup yekûnü elli bin neferden az olmadığı muhakkaktır.

Ordunun umûm kumandanı (Loris Melikof) nâmında bir zât idi. Harb işlerinden ziyâde idâredeki mahâretiyle meşhûr idi. Bayezid tarafından taarruza başlayacak olan zât Ceneral (Tergukasof) nâmında birisi idi.

Ahışha’dan yürüyecek firkanın kumandanı dahî Ceneral (Devel) olup bu son iki ceneraller de Kafkâziyye muhârebelerinde cesâretleriyle şöhet kazanan ümerâdan idiler.

Petersburg’dan ordu kumandanına Nîsan on bir târihiyle çekilen telgrafda “Rusya’nın Devlet-i Âliyye ile muhârib ve derhâl taarruza başlamak lâzım olduğunu bildirdi.”

Ceneral (Loris Melikof) (Aleksander Pol) civârında bulunan ordusunu toplayarak (25) tabur piyâde (48) süvârî bölüğü (96) topla Nîsan’ın on ikisinde ale-s-sabah hudûdda bulunan Arpaçay Nehri’ni geçerek Memâlik-i Mahrûse dâhiline girdi. Taarruza memur bulunan düşmanın mütenevvi‘ fırkaları hudûdun muhtelif tarafından geçtiler. Fakat burada Rusların taaccüblerini mûcib olan mes’ele: Hudûdda bulunan Osmanlı ileri karakollarının her taraftan çevrildikleri hâlde bile hiç de haberleri olmayıp uykuda bulduklarıdır. O günün sabahı Ruslar bura karakollarında bulunan Osmanlı süvârî alayının hemen kâffesini esir aldılar.

¹ “Anadolu Muhârebesi” Kışmışof’un eserine müracaat.

Ruslar esâsen iki kol üzerine hareket ediyorlardı. İ'ân-ı harbin birinci günü sol kol (Başşerğala) ve sağ kol (Molla Mûsa) köylerine kadar vâsıl oldu. Hiçbir yerde Osmanlılar gözükmediler. Yalnız ora ahâlîsinden birkaç kişi Ruslara ateş ederek tarruza mümâna'at etmek istediler. Bunlar da düşman süvârîsiyle az zamanda dağıtdırıldı. İkinci günü (Kızıl Çahçah) a vâsıl oldu.

Rusların daha ileride bulunan pîş-dârları Kars'dan altı taburla çıkmış olan Mehmed Hulûsi Paşa'nın Rusların taarruzundan haber alır almaz geriye döndüğünü ve Kars'a kadar imtidâd eden arâzîde hiç Osmanlı askerinin bulunmadığını haber verdi. O günlerde Rus kumandanını rahatsız eden madde Erzurum'da bulunan Rus konsolosundan bir haber alması idi. İ'ân-ı harb olunur olunmaz bu konsolosa geriye dönmek için emir gitmişti. Hesabca bu konsolosun şimdiye kadar 'avdet etmesi lâzım idi. Ceneral (Loris Melikof) bundan haber almak için Kars'da akrabâsından bulunan bir Ermenî'yi Ahmed Paşa'ya gönderdi.

Ruslar Nîsan'ın on beşinde Subatan Hacı Velî ve Gülveren köylerini işğâl etdiler. Daha birkaç gün sonra Kars'a daha yakın olmak üzere Rus ordusu Büyük ve Küçük Yahniler civârında (Vezin ve Yeniköy) leri işğâl edip burayı karargâh eindiler. Rusların Kars ve bu Kal'anın cenûbini tarassud için intihâb etdikleri sâlifü'z-zikr iki köyün mevâk'î müsâid idi. Buradan Ruslar Kars ve etrâfına doğru kuvvetli keşf kolları sevk edip etrâfı keşfediyorlardı.

Ahmed Muhtar Paşa'nın Nîsan'ın on ikisinde i'ân-ı harbden ma'lûmatı yok idi. Rusların taarruzunu haber alır almaz Ahmed Muhlîs Paşa'ya Subatan'dan Boz Kal'ası'na çekilmek için emir verdi.

Muhlîs Paşa'yı Kars'a celb ve bu Kal'adaki taburlara kumanda etmek için Mirliva Şâhîn Paşa'yı ta'yîn etdi.

Yine o esnâda ne yapılmak lâzım geleceğine dâir Erzurum, Ardahan, Eleşkird kumandanlarına lâzım gelen ta'lîmâtı vererek kendisi (Boz Kal'a) ya hareket etdi. Kars'ta Hüseyin Hâmî Paşa'yı bıraktı. Berâberinde ordu Erkân-ı Harb Reîsi bulunan Ferik Feyzi Paşa'yı götürdü. Müşir Paşa'nın maksadı: Soğanlı dağlarına doğru hareket edip orada ordusunu tanzîm etmek idi. Muhtar Paşa Boz Kal'ası'ndan

hareket ettiğinden yolda çok müşkilât çıktı.¹ Çünkü bir gün evvel yağmurlar yağmış olduğundan yollar gâyet çamur idi. Hareket edildiği gün güç belâ Kars'dan üç saatlik mesâfeyi geçip Benli Ahmed mevki'ine geldiğinde orada bulunan bir Rus süvârîsi aksâmı önlerine çıkıverdi.

Düşmanın niçün orada bulunduğunu şimdi îzâh edelim: Ruslar, bir kere Kars civârında yerleştikten sonra her gün etrâfı, orduda mevcûd külliyetli süvârî ile keşfetmekte olduğunu söylemişdik.

Nîsanın on beşinde düşmanın (42) birlik süvârî, (16) topdan ibâret fırkası Ceneral (Çavçavadze) kumandasında Hacı Veli'de toplandı. İkinci günü bu fırka (Han Köyü) ne hareket etti.

Orada Ceneral, fırkasından iki kuvvetli süvârî müfrezesini tefrîk ederek Kars'dan Erzurum'a giden yolu keşf için gönderdi. Bu kollardan birisi Sukûdlu'ya doğru hareket ve o yolda bulunan telgraf hattını tahrîb ederek döndü.

Diğeri (Malama) kumandasındaki (5) süvârî bölüğü Kars'dan çıkmış olan ve Soğanlı Dağı'na hareket etmekte bulunan Muhtar Paşa kolunun izine düştü, esnâ-yı ta'kîbde Ruslar, Paşa'nın kolundan geride kalan bir seksen nefer askerini esir etdiler.

Düşman bunları söyletğinde: Muhtar Paşa Kars'dan Nîsan'ın on beşinde çıkıp (Boz Kal'a) dan (Kabağağaç) a hareket ettiğini ve esnâ-yı râhde çok müşkilât çekildiğinden bu son mevki'de askere mola verileceğini anladılar.

Rus müfrezesi nihâyete kadar Osmanlıları ta'kîbe karar verip o tarafa hareket etti. Fakat bu esnâda Muhtar Paşa Kabağağaç'da olduğundan Osmanlı kolunun demdârlarına çatdı.

Miralay (Malama) burada dahî yirmi kadar neferi esir aldı. Muhtar Paşa, Rusları görür görmez kendisini ta'kîb eden süvârînin külliyetli mikdârda olduğu zannında bulunarak telâşa düştü. Fakat bir şey yapmak lâzım olduğundan hareketde bulunan fırkaya bir Kal'a şeklini aldirarak (Hazar Boğazı) nı düşmandan evvel tutmak için sür'atle oraya doğru ilerledi. Paşa'nın gayreti askere dahî sirâyete ederek boğazı zapt etmek için sevk olunan pîş-dâr Hazar Boğazı'nı düşmandan evvel tuttu.

¹ "Başımıza gelenler" ve Anadolu muhârebesi" nâmındaki eserlere müracaat.

Ruslar mezkûr boğaza kadar Türkleri ta'kîb etdi ise de Kal'a şeklinde bulunan piyâdenin üzerine hücum etmeye cesâret edemeyip geriye döndüler. Zâten bu kolun kumandanı Miralay (Malama) şu sırada kendisinin büyüğü olan Ceneral Prens (Çavçavadze) den 'avdet için emir almışdı.¹

Miralay (Malama) o gece (Hazar) Boğazı'nda Türkleri bırakıp geri döndü. Muhtar Paşa da (Zâkim) nâmında bir köyü karargâh-ı umûmî ittihâz ederek oralarda ordusunun tanzîmi için lâzım gelen teşebbüsde bulundu.

Muhârebenin bu devrinde Osmanlı ordusunun en zaîf tarafı orduda süvârî sınıfının derece-i kâffeye değil, hemen hiç de bulunmaması idi. Mevcûd süvârî, dört alaydan ibâret olup bu alaylardan birisi hudûdda karakollarda buldukları zaman i'lân-ı harbin ikinci günü birden bire hudûdu geçip taarruz eden Rus süvârîleriyle abluka olunarak hemen cümlesi düşman eline esir düşdü. Kalan üç alay oraya buraya dağıtdırılmış idi. Mütebaki süvârî cüziyâtta ibâret olup orduda keşf hidemâtını vücûda getirmekten âcizdi.

Bâb-ı Seraskerî muhârebeden evvel Anadolu dârülharbinde süvârînin fakdanını bilerek gerek Anadolu'ya vaktiyle hicret eden Kafkâziyye ahâlisinden ve gerekse dârülharbde sâkin Girit aşîretlerinden muâvene süvârîsi ve hatta gönüllü piyâde taburları toplamaya karar vermiş ve bu maksad için bura eşrâfindan bulunan Kürd İsmâil Hakkı Paşa'yı Erzurum Vâlîsi dahî ta'yîn etmişdi. Bu teşebbüs matlûbe muvâfık gidiyordu.

Bil-hassa esâsen Kafkâziyye'de müteber bir aileye mensûb olup Rus hizmetinde dahî mirlivalık rütbesine nâil olan ve ba'de-l-hicre kendisine yine mirlivalık rütbesi verilen Kundûhâde Mûsâ Paşa Anadolu'da bulunan Çerkes muhâcirlerinden bu kadar muâvene askeri toplamaya muvaffak olmuşdu. Fakat i'lân-ı harb olduğu zaman mezkûr muâvene dârülharbe vâsıl olmuşdu. Dârülharbde bulunan aşîretler dahî hükûmete pek çok va'ad vermişler ise de birden bire i'lân-ı harb edilince kendi köy ve ailelerini düşmandan muhafaza etmek için toplamaya vakit bulamayarak köylerine dağılmışlardı.²

¹ "Anadolu muhârebesi" Miralay Kışmışof'un eserine müracaat.

² "Başımıza gelenler" eser Ârif Bey.

Muhtar Paşa (Zâkim) mevki'inde bulunduğu müddet bunların hiç birisi orduya gelmemiş, fakat Musa Paşa Kafkâziyye muhâcirleriyle berâber yetişmek üzere bulunmuş idi. Her ne ise Rusların merkez ordusu hudûdu geçtikden birkaç gün sonra Kars'ın etrâfını sararak Muhtar Paşa'yı Soğanlığa sığınmaya mecbûr etmişti. Bu esnâda Rusların (Erivan) ordusu (bu ordu bizim Bayezid'e yakın bulunan Erivan Şehri'nde cem' edilmiş olduğundan Ruslarca bu nâm ile ma'rûftur.) Ceneral (Tergukasof) kumandasında olarak aheste aheste Bayezid'e doğru yürüyordu. Fakat ilerledikçe bu kolun merkez ordusuyla olan muhâberât ve irtibâtı dahî uzaklaşıyordu. Çünkü iki ordu meyânında Ruslar tarafından işgâl edilen arâzî var idi. Bu arâzî Kağızman kazâsı idi.

Rusların fikrinde bu mevki'in bir an evvel elde edilmesi gâyet mühim idi. Binâen-aleyh düşman Kağızmana iki taraftan yürüdü: Birisi (Erivan) kolundan ayrılan müfreze, diğeri de Kars civârında bulunan merkez ordusundan sevk olunan müfreze, ki (1) piyâde taburu, (10) Nizâmiye Kazak süvârî bölüğü ve altı topdan ibâret idi.

Bu esnâda Kağızmanda (3) Osmanlı süvârî bölüğü var idi. Ora Ka'im-makamı Rusların gelmekte olduklarını duyar duymaz bu süvârîleri berâberinde alıp kaçdı, Nisan'ın yirmi dördünde düşman burasını zapt etdi.

Bundan sonra Rusların en ziyâde ehemmiyet verdiği madde Ardahan'ın bir an evvel ele geçirilmesi oldu. Ardahan Kal'ası muhârebeden birkaç sene evvel Kal'a hâline koyulmuştur. Evveleri burası askerlik nokta-i nazarından mühim bir mevki' değildi. Hattâ kim bilir ne fikre mebnî burada bir Kal'anın bulunmasının lüzumsuzluğunu iddia ederek itirâz edenler bulundu ise de İstanbul kulak vermeyerek mühim bir Kal'ayı vücûda getirdi.

Ardahan'ın mevki'i, müdâfaa için elverişli değildi. Etrâfındaki tepeler bu Kal'aya hâkim bulunduğu cihetle bu tepeler düşman tarafından zapt olunduğu hâlde Kal'anın zabtı kolay olduğundan buna mukâvemet etmek üzere mikdârı dokuza varan istihkâm dikilmişti.

Bu istihkâmın en birincisi Emiroğlu tabyası idi. Ardahan'ın başka taraflarında Ramazan tabyası, Kayabaşı ve sâir tabyalar var idi. Kal'ada bulunan

muhafaza (12) tabur piyâde, üç bölük süvârî (16) sahrâ topdan ibâret olup tabyalarda Kal'a topları pek çok idi. Bir Kal'anın kumandanı Kasab Hüseyin Paşa olup bu zât kâtiplikten yetişme olmakla berâber buraya kumandan ta'yîn edilmişdi.

Hüseyin Paşa buraya ta'yîn olumasından memnûn olmayıp asker olduğunu iddia ederek mahall-i memûriyetine gitmeden ziyâdesiyle ictinâb etmiş idiyse de meşhûr Serasker Hüseyin Avnî Paşa'nın bacanağı bulunmak münâsebetiyle behemehâl İstanbul'dan teb'îdi münâsib görülen ârzûsunun hilâfına böyle mühim bir mevki'e kumandan ta'yîn edilmişdi.¹

Rusların Ardahan'a taarruz eden askeri (Ahışa) dan hareket eden ve Ceneral (Devel) in kumandası altında bulunan fırka idi. Bu fırka (9) tabur piyâde, (10) bölük süvârî (24) topdan ibâret olup muhârebe i'lân olunduğunun ertesi günü hudûdu geçmiş, Ardahan'a doğru tarruza başlamışdı.

Ardahan'da kumandan bulunan Ferik Kasab Hüseyin Paşa'ya Ahmed Muhtar Paşa tarafından verilen ta'limatda: “ Ruslar hudûdu tecâvüz edecek olursa Kal'ada bulunan mirlivalardan birisini Kal'ada terk etmek ve üç tabur piyâde, lüzumu kadar top ve yerli ahâlîsinden tertîb edilmiş gönüllü asâkir-i muâvene taburlarını alıp nefsi-i Ardahan'la hudûdun arayerinde vâki' arâzîde Rusların taarruzuna mukâvemet etmek” lüzumunu gösteriyordu.

Hüseyin Paşa, Rusların ilerlemede olduğunu görerek sâlifü'z-zikr ta'limât mûcibince hareket etmek istedi ise de umûm hareketinde betâeti zâhir olduğundan düşmana karşı bir hareketde bulunmayarak Ardahan'a sığınmaya mecbûr oldu. Ruslar Nîsan nihâyetinde Ardahan'ın etrâfını sardılar.

Umûm Rus ordusu kumandanı ve bu esnâda Kars civârında bulunan Ceneral (Melikof), Ceneral (Devel) in Ardahan'ı sardığını anlar anlamaz, ordusundan (8) tabur piyâde, (10) bölük Dragon ve Kazak süvârîsi, (28) top tefrîk ederek Ardahan'a doğru yürüdü. Mayıs'ın birinde buraya vâsıl oldu.

O gün Rusların Ardahan civârında topladığı kuvvet on sekiz taburdan ibâret idi. Kal'ada bulunan Osmanlı muhafazası da on iki taburdan ziyâde değil idi.

¹ “Başımıza gelenler” eser Ârif Bey.

Düşman birkaç gün etrâfı keşf ve Ardahan'ı bombardımanla berâber hücumla başladılar.

Yevm-i mezkûrda Rusların en ziyâde hedef taarruzu Emiroğlu tabyası olmuştu. Fakat burada bulunan Kapudan Miralay Mehmed Bey iki taburla fevkalâde sebât gösterdi. Fakat bu tabyanın sağ tarafında bulunan küçük istihkâmlardaki asker düşman tarafından püskürüldüğünden düşman küçük istihkâmları zapt, ikinci günü var kuvvetlerini bâzûya verip Emiroğlu Tabyası'na hücum etdiler.

Ateş gitdikçe şiddet kesb eder. Emiroğlundaki toplar körleşmiş olduğundan düşmana cevap veremez.

Bu esnâda tabyada telefât çoğalır. Ruslar mütemâdi bir sûrette icrâ' olunan hücumlarla taburların gözlerini yıldırırlar. Osmanlı neferâtı tabyadan çıkıp oraya buraya dağılmaya başlar. Ruslar Emiroğlu Tabyası'nı zapt etdiler.

O gün hücumdan yılmış bulunan asker burada bulunduğu ve bir de sâhib-i cesâret Başkumandana mâlik olmadığından az zamanda istihkâmdan çıkıp şehrin içine dağıldılar. Bunun üzerine Ruslar birer birer etrâftaki tabyaları alır, sonra şehre hücum ederler. Kasab Hüseyin Paşa bir iki taburla Ardahan'ı bırakıp dağlara kaçtı.

Ruslar Ardahan'ı çok zâyî'ât vermeksizin alırlar. Ardahan'da Rusların ellerine epeyi levâzımât ve diğer cenâhlarını metîn bir sûrette tahkîm etmiş olup bundan sonra Kars Kal'asını şiddetli bir tazyîk altına almak teşebbüsünde bulundular.

Muhtar Paşa'nın ordusuna gelince: Bu ordu şu sırada pek zaîf idi: Ya'nî beş on taburdan ibâret idi.

Müşir Paşa o günlerde Ardahan pek büyük tehlikede bulunduğu dâir vakt-ü zamanıyla haber almış idiyse de imdâd için gönderilecek kuvvet yok idi. Nâçâr bu on taburdan beşini tefrîk ederek Miraliva Şevket Paşa kumandasında ve Erzurum'da bulunan iki taburuda Miralay Hakkı Bey'in taht-ı idâresinde olarak oraya gönderdi.

Fakat Şevket Paşa ordugâhtan hareket ettikten ertesi günü Ardahan'da bozulup firâr eden askere yolda rast gelip iş işden geçtiğini anlayarak taburlarıyla geriye 'avdet etdi. Miralay Hakkı Bey de Erzurum'a döndü.

O günlerde Ahmed Muhtar Paşa, karargâhını Zâkim Köyü'nden Hünkardüzü Mahallesi'ne nakletti. Burada ehemmiyet-i askerîyesi mühim olan Çakır Baba Mahallesi tutulup her ahvâle karşı orada birkaç tabur bulundurdu.

Ardahan elden gittikten sonra ordunun sol cenâhı açık olduğundan Rusların taarruzu me'mûl bulunan Arvanuce Kazâsı'na ora eşrâfindan Dede Bey ta'yîn olundu, gayri muntazâm asâkir-i ma'lûne ile buralarının muhafazasına memur edildi.

Orduda şu tedbîr alınmakta iken Anadolu'dan başıbozuk Çerkes süvârîsi gelmeye başladı.

Bunların üzerine kumandan ta'yîn olunan Kundûhzâde Mûsâ Paşa'nın taht-ı idâresinde bin kadar süvârî var idi.

Bunlar Kars ile irtibâtı muhafaza etmeye memur olup o tarafa sevk olundu.

Mezkûr süvârîler o tarafa hareketle Kars Ovası'na inip orada Benli Ahmed karyesinde beytûtet ettikleri sırada düşman süvârîsi kendilerine gece yarısı hücum edip perîşan etdi. Bu perîşanlığa sebep olan ahvâl: Başıbozuk süvârîsinde zabtûrabt ve intizâm-ı askerîye riâyet olunmaması, hattâ gece etrâfa karakol bırakmayıp yerlerinde uyuması ve bu hâlden hafîye vâsîtâsıyla haber alan Ceneral (Çavçavadze) (35) süvârî Dragon ve Kazak alaylarıyla gece karanlığından bi-l-istifâde ordugâhlarını basması idi.

Benli Ahmed Muhârebesi'nde üç yüzden ziyâde telefât verildiği gibi iki top ve kırka kadar esir dahî Rusların ellerine geçmiştir.

Mûsâ Paşa, bizzât güç belâ ile düşmanın elinden yakayı kurtarıp ordugâha gelebilmiştir. Bundan sonra Ahmed Muhtar Paşa Çakır Baba mevki'inde durmasını dahî münâsib görmeyip o tarafı iyice keşf ettikten sonra (Karaorgan) ve (Zivin) karyeleri civârında bulunan Horumdüzü ismindeki mevki'i ordugâh intihâb etdi. Bu mevki'in tahkîmine fevkalâde ehemmiyet verildi. Etrâfdan ve bil-hassa Erzurum'dan altı fundalık toplar getirildi, münâsib yerlere yerleştirildi.

Orduda redîf taburları ziyâde olup bunlar ise asker ta'lîmini lâıyıkı vechile bilmediklerinden onlara her gün ta'lîm yapırdı. Bu esnâda Muhtar Paşa'ya Anadolu'dan gönderilmesi va'ad olunan birinci ve ikinci ordu-yu hümâyûnun sınıf-ı selâse-i redîf taburları dahî peyder pey dârülharbe vâsıl olmakda idi.

Düşman ise bu esnâda Kars Kal'ası'nı gâyet şedîd sûretde taht-ı muhasaraya alarak pek ziyâde sıkıştırmakda idi. Ruslar o günlerde geride bulunan (Aleksander Pol) Kal'ası'ndan muhasara toplarını getirdip bunları münâsib mevâki'e yerleşdirerek Kars'ın mütenevvi' istihkâmlarını döğmekde idi.

Düşman Zaîm cihetine ta'biye etdiği toplar, Kars'ın Karadağ ve Karapatlak istihkâmını döğüp yüksek kavis olarak attığı güller ba'zıan istihkâmları aşarak şehre düşmekte ve bu sûretle ahâlîye dehşet ilgâ etmekde idi. Hüseyin Hâmî Paşa Rus toplarına karşı mukâbelede bulunuyor idiyse de onları körletmeye muvaffak olamamış olduğundan bir gün Rus Tabyası'na hücum etdi. Topların gerisinde bulunan düşman piyâdesi yetişip hücum eden Türkleri geriye püskürtdü. Diğer taraftan Kal'anın içindeki mermiyât ve cebhâne az değil idiyse de muhasaranın ne vakte kadar devâm edeceği ma'lûm olmadığından burada ihtiyâta riâyet lâzıme-i hâlden bulunmakla günler uzadıkça Rusların ateşlerine Osmanlı tabyalarından nâdiren cevap veriliyor ve böylece muhâsara devâm edip duruyordu.

Ma'ahâzâ muhasara devâm etdikçe ahâlî pek çok ızdırap içinde bulunuyordu. Ahâlînin şu sırada sıkıntısı düşmandan ziyâde vâlî ve kumandan bulunan Hüseyin Hâmî Paşa'nın istibdâdından idi. Hüseyin Hâmî Paşa'nın muhasaraya dūçâr olduğu günde başına müstakillen kaldığı zaman kendisinde istibdâda olan meylini derhâl gösterdi. Neden ise sevmediği adamları (düşmana hafiyelik ediyor) bahânesiyle haphâneye atar, diğerlerini bilâ-sebeb sulbeyler, ba'zılarını da bir kayadan aşağı atmak sûretiyle âhirete gönderirdi. Git gide ora eşrâfına taarruza başladı. Bunlardan Atbaşızâde Ahmed Efendi nâmında birisine "senin konağına mechûl-ül ahvâl kimseler geliyor" diyerek kendisini sulb etmek istemiş idiyse de ümerâ-yı askeriyye ve eşrâfın ricâsıyla Kars'dan çıkarmakla iktifâ etdi.

Ma'ahâzâ bu hâl ile berâber Kars kemâl-i metânetle düşmana dayanıyor, bunlar da kal'ayı almak için hücumla cesâret edemiyorlardı.

Mayıs nihâyetlerinde Anadolu dârülharbinde bulunan ahvâl şu merkezde idi. Rusların büyük ordusu Ardahan'ı aldıktan sonra olanca kuvvetleriyle Kars Kal'ası'nı muhasara etmekte idi.

Bu ordunun piyâde ve topçu kısmı Kars civârındaki istihkâmlarda ve geride bulunan ordugâhlarda idi.

Süvârîsi ise Kars ile Soğanlıdağ arasında bulunup oradan Kars'a gelen yolları muhafaza etmekte idi.

Rusların (Erivan) nâmıyla ma'rûf olan ordusu i'lân-ı harbi müteâkiben hudûdu geçip âheste âheste bizim o civârda bulunan Bayezid Kal'ası'na doğru ilerlemekte olduğunu yukarıda söylemişdik.

Bu esnâda Bayezid'de iki taburdan başka Osmanlı askeri yok idi. Bunlar da düşman Kal'aya yanaşır yanaşmaz ric'at etmek için emir almışlardı. Bu sebepten Ruslar Bayezid'e takrîb ettiği zaman ora mutasarrıfı mezkûr iki taburu alıp Kal'adan çıkdı. Ruslar da gelip Bayezid'i bilâ-memnu'at zapt etdi. Bu ordunun kumandanı bulunan Ceneral (Tergukasof) Bayezid'i zapt ettiğiinden sonra derhâl ileriye hareket etmedi.

Osmanlı kuvvetinin bir kısmının Van taraflarında toplandığını haber alarak ileriye hareket olunacak olursa mezkûr kuvvet fırkanın gerisini alır mülâhazasıyla bir müddet yerinde tevkîf etdi. Kaldı.

Filhakîka muhârebe i'lân olunur olunmaz Ahmed Muhtar Paşa Erzurum'dan Van taraflarına Fâik Paşa'yı gönderip Van'da bulunan dört redîf taburunu ve diğer mevâki'de bulunan küçük müfrezeleri toplamasını ve bir de o civârda Kürd eşrâfindan Şeyh Abdullah Efendi'nin sûret-i küllîde cem'edeceği aşâir-i muâvenesini cem'etmesini ve Rusların Bayezid'e doğru hareket eden firkasına mukâvemet göstermeye memur Tatlıoğlu Mehmed Paşa ile haberleşip îcâb-ı hâle göre hareket etmesini kendisine emretmişdi.

Bu Fâik Paşa gâyet iktidârsız ve korkak bir herif olup icrâ'-yı vazîfesinde hiçbir yararlık göstermedi.

O civârda bulunan (Barkiri) nâm mevki'î kendisi için merkez ittihâz edip "Kürdler toplanmıyor" bahânesiyle yerinden ileri gidemeyip orada mihlandı. Kaldı. Bayezid'de düşman fırkası kumandanı Ceneral (Tergukasof) Fâik Paşa'nın betâet hareketini görerek ve bu taraftan tehlike olmadığını kestirerek Osmanlıların Eleşkird fırkasına ya'nî Tatlıoğlu Mehmed Paşa'nın üzerine yürüdü.

Mehmed Paşa şimdilik düşmanla harbe tutuşmayıp geriye ric'at etmek için Müşir Paşa'dan kat'î emir aldığından Ruslar tarruza bedâ edince geriye ric'at ederdi. Bu sûretle düşman Kara Kilîsâ nâm mevki'den hareketle Mayıs'ın yirmi sekizinde Eleşkird'i ve ikinci günü tâhir-ü hât mevki'lerini işgâl etdi.

Bu esnâda Ahmed Muhtar Paşa ise Horumdüzü mevki'ini ordugâh ittihâz ederek bu mevki'î gâyet ciddî sûretde tahkîm etmekte ve Mayıs nihâyetlerinde Anadolu'dan, Bağdad'dan gelmekte olan taburları buraya toplamakta idi. Osmanlı ordusu bu zamanda günden güne ziyâdeleşiyor ve Müşir Paşa da hangi tarafa hareket muvâfık olacağı mülâhazasını edip duruyordu. Haziran ibtidâlarında Anadolu dârülharbindeki ahvâl bu merkezde idi. Fakat vakâyi'-i âtiyenin ne olduğunu anlamazdan evvel Rumeli dârülharbine ircâ'-ı nazar edelim.

[59] Üçüncü Fasıl

Rumeli Dârülharbi

Tuna Muhârebeleri – Rusların Rumeli'ye Geçmeleri

Bulgarların casuslukları. – Tuna Osmanlı donanması. – Rusların bu donanmaya taarruzları. – Donamamızın perîşanlığı. – Tuna hakkında ba'zı mülâhazât. – Nehri geçmek için Rusların teşebbüsleri. – Geçit noktası olmak üzere Ziştove Kasabası'nın intihâbı. – Bu maksadı sızdırmamak için düşmanın nümâyişleri. – Geçmek için Ceneral Dragamirof'un aldığı tertîbât. – Şu sırada Ziştove'de bulunan kuvve-i Osmaniyye. – Ahmed Hamdî Paşa'nın ihtiyâtsizliği. – Geçit günü vukû'a gelen muhârebe. – Osmanlıların ciddî mukâvemetleri ve sonra ric'atleri. – Ziştove'nin düşman tarafından zabtı. – İleriye hareket için Rusların hazırlıkları.

Ruslar, bir kere Tuna sevâhiline yerleştikten sonra bura Erkân-ı Harb heyetinin en ziyâde meşgûl bulunduğu bir mes'ele, ordularında keşf hidemâtının

layıkı vechile tanzîmi oldu. Bu cihet zâten Ruslarda muntazam idi. Rumeli’de ve İslav komitelerine mensûb bulunan Bulgarlar, şimdi değil muhârebeden pek çok sene evvel Rumeli’de ne oluyorsa derhâl Ruslara haber verirlerdi. Bu zamanda Rumeli’nin büyük, küçük şehir ve kasabalarında bulunan Bulgar gençlerinin ekserîsi Rus mekteblerinde tahsîl etmiş Rus lisânına tamâmiyle vâkıf ediler. Pek çokları da Rus zâbitânı tarafından ileride hafiyelikde istihdâm edilmek üzere terbiye olmuş casusluk san’atını pekiyi bilirler idi.¹

Yukarıda, Devlet-i Aliyyenin şu sırada Tuna’da oldukça kuvvetli bir donanması olduğunu söylemiş idik. Bu donanma muhârebe i’lân olduğu günler yedi zırhlı ve on sekiz âdî gemiden ibâret olup bunlar da mevcûd top altmış iki kıt’adan, kuvve-i mevcûdesi sekiz yüz efrâddan dûn değildi. Rusların buhlara mukâvemet gösterecek kuvveti ise Romanyalıların üç küçük ve öbürü ile kendilerinin üç küçük monitorlerinden ibâret olup şu hesabca Tuna’da mevcûd Osmanlı donanması Ruslarinkinden nisbet kabûl etmeyecek derecede ziyâde idi.

Ruslar, buna çâre bulmak üzere ba’zı teşebbüsâtta bulundular. Ez-cümle Baltık Denizi’nde bulunan donanmasından birkaç bölük bahriyye askerini Tuna ordusuna celb etdiler ki bu bölükler zâbitânı arasında genç fakat bahriyye fenninde mâhir birkaç zâbit dahî var idi. Bunlar muhârebe i’lânından birkaç gün sonra berâberlerinde getirdikleri toplarıyla İbrâîl Kasabası’yla karşı (Osmanlı) yakada bulunan Renî arasındaki geçidi kapatdılar. Buralarda gâyet kuvvetli dinamitler koydular. Şu sûretle Tuna Osmanlı donanması ikiye ayrılmış bulundu. İbrâîl’in öte tarafında bulunan zırhlılar beri tarafa, beri tarafda bulunanlar da öteye geçemez oldular.

Rusların ağır topları muhârebenin i’lânından bir iki hafta sonra Tuna’ya yetmişti. Bunlar münâsib mevaki’de yerleşdirildi. Bundan sonra Tuna karakol hizmetlerinde bulunan Osmanlı zırhlıları, pek büyük tehlikeye dûçâr, ve peyder pey büyük zâyî’âtı vermeye başladı.

Nisan’ın yirmi dokuzunda bir küçük Osmanlı donanması Dilâver Paşa kumandasında İbrâîl’in karşısına gelip burasını topa tutmak üzere Mâçîn Kasabası’na

¹ General Hazenkamf’in hâtirâtı.

yakın bir mevki' tutdu. Bu donanmanın Rus bataryasına uzaklığı tahmînen dört bin beş yüz metre idi. Ruslar bunlara ateş etmeye başladı. Osmanlılar hiç cevap vermiyorlardı. Çünkü Dilâver Paşa, gelinceye kadar ateş etmemek üzerine emir verip kendisi zâbitlerden bir kaçıyla sâhile inmiş idi. Rusların ateşi epeyi müddet devâm etdi. Nihâyet ateşi kesmek üzere iken atılan mermiyâtın biri zırhlıların birisine isâbet etmiş olmalı ki bir kaç sâniye sonra Osmanlı donanması duman içinde kaldı. Bunu müteâkib dehşetli bir darbe işitildi. Zırhlılardan birisi ateşler içinde kaldı. İki dakîka sonra gemiden su üstünde eser kalmadı.¹

Bu sûretle mahvolan zırhlı “Lütf-ül Celîl” zırhlısı olup Necîb Bey kumandasında idi. Gemide yüzden ziyâde efrâd olup bunlardan pek azı kurtuldu. Bu zâyî'âtdan mes'ul olan şüphesiz Dilâver Paşa idi. Çünkü lüzûmsuz yere donanmayı Rus bataryalarının ateşleri tesîrinde bırakmış ve kendisi bu husûsa ehemmiyet dahî vermeyerek muhârebeden sıvışmış gitmişti.

Mayıs'ın on ikisinde Rusya'nın sâlifü'z-zikr Baltık donanmasından gelen Bahriyye zâbitlerinden (Dubasof) nâmında birisi İbrâîl'de bir kayığa binerek Osmanlı gemilerinin keşfine gider. Ve bunlardan “Seyf”, “Feth-ül İslâm” ve “Kılıç Ali” nâmındaki zırhlıların Mâçîn Kasabası'nın yanında ihtiyâtsiz yatmakta olduklarını görür, geriye döner. İkinci gece ya'nî Mayıs'ın on üçüncü gecesi akşam karanlığında arkadaşlarıyla berâber zırhlılara yanaşır. Osmanlı zırhlılarındaki gaflet o derecede imiş ki bunların takrîblerini hissetmezler. İyiden iyiye yanaşdıktan sonra “Seyf” zırhlısında bulunan nöbetçi bunları görür, bağırmaya başlar. Fakat bir fâidesi olamaz. (Dubasof) bulunduğu istinbottan bir torpido atar ve bu torpido isâbet eder. “Seyf” duman içinde kalır. Bir iki sâniye sonra havaya uçar. Üzerindeki tâife mahv olur, gider. Düşman hiç zâyî'âtı vermeksizin İbrâîl'e döner.²

Şu vak'a dahî bahriyye zâbitânımızın adem-i iktidâr ve icrâ'-yı vazîfedeki tekâsüllerinden ileri geldiği muhakkaktır. Bu bâbda uzun uzadıya tatvîl-i kelâma lüzum yoktur.

Bu iki vak'adan sonra Ruslar Tuna'da görünen Osmanlı zırhlılarının üzerlerine bilâ-pervâ hücum eder oldular. Fakat ba'zı def'a, Osmanlı muktedir

¹ “La Guerre Russo Turque”ve bu muhârebeye âid diğer eserler.

² Yine bu muhârebeye âid eserlere müracaat oluna.

zâbitânına rast geldikleri zaman, rezîlâne ric‘at veyâhud mahv olurlardı. Ez-cümle o günlerde Tuna’dan vukû‘a gelen bir vak‘a Rus bahriyye zâbitânını epeyi yıldırıldı. Şu vak‘anın tafsîlâtı bir vech-i âtîdir.

Haziran’ın on ikisinde Niğbolu’dan küçük bir zırhlı Rusçuğa doğru hareket eder. Bu zırhlıyı gören Rus bahriyye zâbitleri, berâberlerinde torpidolar alarak mezkûr zırhlının üzerine koşarlar. Bundan mâadâ sâhilde bulunan Rus bataryaları dahî tekâmîl ateşi zırhlıya doğrulturlar. Osmanlı zırhlısının kumandanı bulunan zâbitin, kapudanlara mahsûs olan mahalde telâşsız emirler vermekte olduğunu sâhilde temâşa için toplanan Rus askeri ve yerli ahâlî siper etdirilmiş. Zırhlı üzerine gelen iki Rus monitorları üzerine bir iki kere şiddetli ateş eder. Bu ateş o kadar güzel sevk olunur ki Rus monitorlarının birisi derhâl batır. Bunun üzerindeki Rusların ekseriyyesi boğulur. Bir iki nefer zor belâ ile yüzerek sâhile çıkar. Bu esnâda Osmanlı zırhlısı Rusların diğeri monitoruna hücum eder. Bir müsâdeme vukû‘a gelir. Monitorda bulunanların cümlesi suya dökülür. Hemen cümlesi mahvolur. Bu işi gördükten sonra zırhlı sâhili topa tutarak muzafferâne bir sûrette Niğbolu’ya döner. Bu vak‘a, Rus ve Avrupa matbûâtında ma‘lûm olup mezkûr zırhlının ve yevm-i mezkûrda böyle parlak iş gören zâbitin ismi el’ân mechûl kalmıştır.

Bu vak‘a, Osmanlı donanmasının gördüğü son işidir. Bundan sonra nehr muhârebesi olmadı. Osmanlı zırhlıları, buldukları iskeleden çıkamaz oldular. Ruslar Tuna’nın birkaç mevâki‘ine peyder pey torpidolar koydukları cihete gemilerin nehrde gezmeleri tehlikeli idi. Bu sûretle Osmanlı donanması birkaç aksâma ayrıldı. Ordu bunlardan zerre kadar istifâde edemedi.

Muhârebenin bu devrinde Rusların da Osmanlı donanmasıyla uğraşmaya vakitleri yok idi. Ordularının öte yakaya geçmeleri zamanı halûl ettiği için var kuvvetlerini verip geçmek teşebbüslerinde bulunur ve bu maksadın icrâ‘ı için lâzım olan tedârikâtı görüyorlardı. Şimdiye kadar Rusların bu cihete gayret etmeleri Tuna o sene tuğyânda ve sular yüksek olduğu için idi. Binâen-aleyh maksad-ı mezkûru Haziran’dan evvel vücûda getirmek mümkün olamazdı.

Tuna’yı geçmek, Ruslar için kolay bir iş değildi. Çünkü ma‘lûm enâm olduğu üzere, nehr Avrupa’nın en vâsi’ nehrlerinden olduğu hâlde Osmanlı tarafındaki

sevâhili yüksek, Romanya tarafı da alçak olup etrâfa geçmek kolay olduğu gibi Romanya sâhilinden, metîn Kal'alar ve diğer mevâki' müstahkeme bulunduğu ma'lûmdur. Ve eğer bu tarafda bulunan ordu kumandanı, taarruzda bulunan düşmana karşı şu kuvve-i müdâfaayı hüsn-i sûretle isti'mâl ederse Tuna'yı geçebilmek âdetâ muhal derecesinde idi. Hiç olmazsa böyle bir harekete cürret eden düşmana dehşetli bir zâyi'âtı vermek ihtimâli pek karîbdir. Binâen-aleyh o zaman Avrupa'da bulunan askerlikten anlar erbâb-ı fikr, şu ciheti nazar-ı mülâhazaya alarak Rusların buradaki zâyi'âtı behemehâl otuz kırk binden az olmayacağını tahmîn ediyorlardı. Hâlbuki bu hesâb yanlış çıktı. Nasıl geçtiğini kâr'ilerimize anlatmak için îzâhât etmeye ihtiyaç vardır.

Ruslar, bir kere tekmîl ordularını Tuna boyuna cem' ve lâzım gelen tedârikâtı gördükten ve bir de sular azalmakda olduğunu müşâhede etdikten sonra Tuna'yı geçmek gayretine koyuldular. Burada en mühim olan geçilecek noktayı ta'yîn etmek idi. Bu da kolay değildi. Evvelki muhârebelerde Ruslar, Tuna'yı birkaç kere Harsuh ve İsmâliyye Kal'ası arasından geçmişlerse de bu def'a Rus Erkân-ı Harbiyyesi ve bil-hassa Grandük, o tarafları münâsib görmüyorlardı. Çünkü karşı yakada Mâçîn, İsâkça ve Tulça gibi mevâki'-i müstahkeme olduğundan sarf-ı nazar bunların daha ilerisinde Silistre Kal'ası gibi bir metîn Kal'a ve bu Kal'anın garbında Abdülkerim Paşa ordusunun bir kısmı bulunduğunu biliyorlardı. Grandük ise Tuna'yı geçmez Osmanlıların büyük aksâm-ı askeriyyesiyle derhâl çarpışmak istemiyordu. Şu mülâhazât-ı nazar ehemmiyete alınarak birçok müzâkerâttan sonra Tuna'yı geçmek için Rusçuk ile Niğbolu arası intihâb olundu ki bu taraf Rus ordusu için daha muvâfık idi. Çünkü Rusçuk'la Niğbolu arasında Osmanlı askeri cüz'î bir kuvvette bulunduğu anlaşıldığından buraları sür'atle zabt olunabilecek idi. Sâniyen Tuna'yı burada geçip "Tırnova" ve Balkanlar zabt olunursa Osmanlı ordusu ikiye tefrîk edilmiş bulunacak idi. Sâlisen Tuna'nın bu sevâhili Edirne ve İstanbul'a giden en doğru tarîk idi. Râbian bura ahâlîsinin hemen kâffesi Bulgar bulunmasıyla bunlardan ezher cihet muâvenet görülecekti. Hâmisen Rumelinin bu ciheti zirâ'atca zengin bulunduğu cihetle ordunun erzâk ve levâzımâtı husûsunda müşkilât görülmecekti.

Bir kere Rusçuk ile Niğbolu arası İntihâb edildikten sonra asl geçilecek noktanın intihâbı elzem idi. Rus karargâhı, bir müddet Niğbolu'ya yakın bir mevki' düşündü. Çünkü burada nehr târ idi. Fakat Niğbolu istihkâmlarına yakın bir yerden geçmek güç olacağını mülâhaza ve bu fikrden dahî sarf-ı nazar edilerek karşı yakada mevâki'-i müstahkeme bulunmayan bir yer aramak mecbûriyeti hâsıl oldu.

Grandük, maiyyetine Erkân-ı Harb Reîsini alarak oralarını üç gün keşf ve en sonra Niğbolu ve Rusçuk arasında bulunan Zıştove Kasabası'nı intihâb etdi. Çünkü karşı yakada bulunan bu kasaba Tırnova Şipka ve Kazanlık tarîkinin Reîsi ve bir an evvel zabtı tasavvur bulunan Tırnova Şehri'nden üç günlük mesâfede bulunuyor idi. Bundan mâadâ kasaba-i mezkûre civârında istihkâmlar bulunduğunu ve buralarda bulunan Osmanlı kuvveti birkaç taburdan ibâret bulunduğunu Bulgar casuslarından anladılar.

Bir kere Zıştove Kasabası intihâb olunduktan sonra bu husûsu kimseye sızdırmamak için Grandük fevkalâde mahâret gösterdi. Grandük bu sırrı maiyyetinde bulunan cenerallerden sakladığından sarf-ı nazar bu ciheti kardeşi bulunan İmparator'dan dahî gizliyor, İmparator'un suallerine cevâb vermiyor. Şaka ile başından savıyordu.

Hâriciye'yi aldatmak için ise Grandük o günlerde bir çok nümâyişlerde bulundu. Askerinin büyük bir kısmını Zıştove'den uzak bulunan İbrâîl'de topladı. Oralarda bir çok manevralar icrâ' etdi. Haziran'ın on ikisinde Carcova'da bulunan Rus bataryaları karşıda bulunan Rusçuk Kal'ası'nı şiddetli bombardımana tuttular. Haziran'ın on üçünde Niğbolu'yu döğmeğe başladılar. Bu gürültüler arasında düşman ordusunda geçmek tedârikâtı görülüyor idi. O günlerde Zıştove'nin karşısında ve beri yakada bulunan Zemense nâmında küçük Ulâh Köyü'ne vesâit-i nakliyye hazırlanıyor. En evvel nehri geçecek olan aksâm-ı askeriyye buraya toplanıyordu.

Ma'ahâzâ Grandük bu nümâyişlerle dahî iktifâ etmeyerek Türkleri büsbütün iğfâl etmek için Tuna'yı Kalas ile İbrâîl arasından geçmek için o taraflarda kumandan bulunan Ceneral "Zimmerman"a emir verdi. Bu ceneralin taht-ı kumandasında otuz kırk bin asker vardı. Ceneral karşı yakaya geçmek için Osmanlı

sevâhilinde bulunan Şeyşe mevki'ini intihâb etdi. Çünkü burada nehrin vüs'ati altı yüz elli, yedi yüz metreden ziyâde değildi. Düşman burada hafif bir köprü yaparak geçti. Fakat karşı yakaya geçer geçmez dört yüz süvârîden ibâret bir Çerkes müfrezesine çatdı. Bu başıbozuk süvârîsi düşmana epeyi mukâvemet gösterdi. Fakat geride imdâdları bulunmadığından ric'ate mecbûr oldu. Ruslar yavaş yavaş ilerlediler ve birkaç gün zarfında bilâ-harb Tulcu'yu, Mâçîn'i, Babadağ'ı ve nihâyet Köstence'yi dahî zapt etdiler.

Rusların asıl büyük ordularına gelince Grandük kumandasında Ziştove'den geçmek niyetinde bulunduğunu söylemişdik. Geçit için intihâb olunan noktayı son zamana kadar sızdırmamak için Grandük bir taraftan Ziştove'nin karşısına asker toplamakda olduğu gibi o tarafda bulunan diğer mevâki'i dahî külliyetli kuvvet toplamışdı. Nihâyet Tuna'yı geçmek için Haziran'ın on beşinci gününe karar verip bundan yirmi dört saat evvel yanına iki zâbit alarak karargâh-ı umûmîden gâib oldu. Bu esnâda hasta olup dışarıya çıkamadığını dahî orduya îâşe etdi. Hakikat-i halde ise Ziştove'nin karşısında bulunan Zemnese Köyü'nde o gece karşıya geçecek olan askere son ta'lîmâtı vermek üzere buraya gelmiş, bu askeri sandal kayak ve büyük sallara bindirmekle meşgûl idi.

Grandük, en evvel karşı yakaya geçmek için sonraları Rusya ve hattâ Avrupa'da bile pek büyük şöhret kazanan Ceneral (Dragomirof) fırkasını ta'yîn etmişdi. Bu fırka (16) tabur piyâde ve birkaç batarya top, üç bölük Kazak süvârîsinden ibâret idi. Ceneral, nehri geçmek için fırkasını altı kola taksîm edip her kol üç tabur piyâde, sekiz top ve yarım bölük süvârîden ibâret idi. Kollar birbirlerinin arasından kendilerine mahsûs kayıklara binip nehri geçecek idiler. Esnâ-yı rahde sigara içilmemek, gürültü edilmemek ve karşı yakaya ayak basmayınca silah boşaltmamak askere sıkıca tenbîh edilmişdi. Karşı yakada yaşanılacak nokta Ziştove Kasabası'nın biraz yukarisında Osmanlılarca "Değirmendere" nâmıyla ma'rûf bir nokta idi. Bu noktanın yanaşmak için muvâfık bir mevki' olduğu hakkında Bulgar casuslarından evvelce ma'lûmat alınmışdı.

İşte bu tertîb üzere düşman 1877 senesi Haziran'ının on beşinde gece yarısı askerle dolu sandal ve salları karşı yakaya koyuyordular. Tuna'nın buradaki vasatı tahmînen dört bin metreden ibâret idi. Ruslar nehrin yarı mesâfesini pek büyük

suhûletle geçtiler. Fakat nehrin ortalarında akıntının kuvveti sandal ve salların ta'yîn olduğu noktada yanaşmalarına mani oldu. Salların bir kısmı yukarıya ve diğerleri de "Değirmendere" nin aşağısına yanaşdı. Sandal ve sallar yanaşır yanaşmaz askerler sâhile çıkdı. Fakat bu sâhil yüksek olduğundan geçmekte epeyi su'ûbet çekildi.

Tarih-i mezkûrda Zıştove'de bulunan kuvve-i Osmaniyye, altı İzmîd redîf taburlarından ve bir batarya topdan ibâret idi. Bu kuvvet Ahmed Hamdî Paşa kumandasında idi. Hamdî Paşa, kumandası tahtında bulunan bu altı taburdan birini Zıştove Kasabası'nda bırakıp diğer beşini ve bataryayı kasabadan üç kilometrelik bir mesâfede oraca "Değirmendere" nâmiyle marûf ve müdâfaaya elverişli olan bir mevki'e yerleşdirmişdi. Bu tedbîr fena değildi. Fakat burada Paşa'dan matlûb olan madde karşı yakayı mütemâdî bir sûrette taht-ı tarassudda bulundurmak idi. Burası dahî kolay idi. Çünkü Zıştove Kasabası'nda karşı yakanın ahvâlîni bilen bin altıyüz hâne müslümân var idi. Hamdî Paşa bu cihete ehemmiyet vermedi. Daha doğrusu bu işde büyük tekâsül gösterdi. Ve hattâ bir rivâyette o günlerde bu husûs hakkında Serdâr Abdülkerim Paşa'dan gelen telgrafa dahî kulak vermemiştir. Keşf ve tarassuddan sarf-ı nazar geceleri dahî gâyet ihtiyâtsiz bulunduğu şundan anlaşılıyor ki düşman Osmanlı toprağına ayak basdıktan sonra düşmanın vurûdunu haber aldı. Nehri geçmek için Rusların sarf ettiği iki saatlik bir müddet zarfında taburlar bunlara ateş etdi. Düşman sâhile çıkıp ileriye hareket etmek üzere iken karakolda bulunan nöbecilerden ba'zıları bunlara ateş ettikleri zamanda Osmanlı ordugâhında baskın boruları çalınmaya başlamıştır.

Her ne hâl ise! Düşman sâhile çıkdıktan biraz sonra Osmanlı taburları bunlara ateş etmeye başlar. Taburlar Değirmenderesi'nin iki tarafında bulunan tepeleri tutarak buralardan Ruslara şiddetli ateş ederler. Yarım saat içinde bu sandallardan bir kaç batara, bir kaç da epeyi hasârâta uğrayarak zor belâ ile sâhile yanaşabilir.

Bu esnâda şafak sökmeye başlamıştır. Etraftaki tepeler Türkler tarafından işgâl olduğundan sâhile çıkmış olan Rus topları ileriye hareket edemezler. Her dakikada külliyetli telefât verirlirse de arkalarından mütemâdî bir sûrette gelen imdâd düşmanın kuvvetini gıtdikçe pek çabuk icrâ' olunuyordu. Sallar, bir yakadan diğer yakaya üç çâryek saatde kat' ediyorlardı. Bu sebepten Rusların imdâdları

külliyetli mikdârda beri tarafa geçiyordu. Saat beş alafrangada bizzât Ceneral (Dragamirof) beri yakaya geçti, askere müessir nutklar söyleyerek bunları ileriye hareket için teşcî' ediyordu. Bunun üzerine mikdârı on beşe varan Rus taburları ileriye hareket etdiyse de İzmir redîf taburları dilîrâne mukâvemet ederek bunları birkaç kere püskürttü. Şu esnâda sâhile başka taraftan yanaşmış olan diğer Rus topları Osmanlıların cenâhlarını çevirmeye başladılar. Bunun üzerine redîfler, biraz geriye ric'atle bağcelerden, derelerden kurşun yağdırıp düşmana dehşetli telefât verdiriyordu. Ma'ahâzâ düşmanın kesretinden dolayı her saatde geriye ric'at etmeye mecbûr oluyorlardı. Nihâyet taburlar orada bulunan bir değirmene ilticâ ederek epeyi mukâvemet gösterdilerse de düşmanın kuvvetli muhâcemesine dayanmak mümkün olmadığından taburlardan bir kısmı Zıştove diğeri Rusçuk yoluna doğru çekildiler. Şu sûretle Ruslar, Zıştove'nin kilidi addolunan "Değirmendere" mevki'ini ele geçirdiler.¹

Yine o gün Ruslar, taburlarını biraz intizâma getirerek öğle vakti Zıştove Kasabası'na hücum etdiler. Oradaki Osmanlı taburları kasabanın her tarafı sarılmakda olduğunu görerek bir müddet mukâvemetde bulunduktan sonra ric'at etdiler. Haziran'ın on altısında düşman bu kasabayı da zapt etdi.

Rusların o günki zâyî'âtı iki bine kadar varıyordu. Düşman kasabayı zapt eder etmez evvelce hazırlanmış olan edevâtla bir köprü inşâsına teşebbüs ederek birkaç gün zarfında vücûda getirdiler. Ma'ahâzâ köprü bitmezden evvel dahî Ruslar sabahtan akşama kadar askerlerini Tuna'nın öteki yakasından beri yakasına taşıyorlardı. Haziran'ın yirmisinde ya'nî Rusların geçtiğinden dört gün sonra, düşmanın beri tarafa geçmiş kuvvetinin mikdârı seksen binden az değildi. Bu kuvvet o günlerde hücum etmiş me'mûl bulunan Abdülkerim Paşa'nın ordusuna mukâvemet etmek için kâfi idi. Haziran'ın on altısında Grandük Nikola, karargâhının Zıştove Kasabası'na nakledilmesi için emir verdi. Kendisi buraya gelip nuhârebe eden askeri tebrîk ve ba'zı zâbitânı terfi'-i rütbe ile taltîf etdi. Ve bir dakîka gâib etmeksizin ileriye hareket için lâzım gelen tertîbâtla meşgûl oldu.

¹ Muhârebeye âid yazılan eserler.

[75] Dördüncü Fasl

Anadolu Dârülharbi

Hazîran ibtidâlarındaki ahvâl. – Eleşkird fırkasının Babadağı'nda perîşân olması ve Tatlıoğlu Mehmed Paşa'nın şehâdeti. – Halpaz Muhârebesi. – (Tergukasof) fırkasını tehlikeden kurtarmak için düşman merkez idâresinin Soğanlık Dağı'na doğru hareketi. – Horum mevki'inde Osmanlıların ahvâli. – Horum Muhârebesi. – Rusların mağlûbiyyet-i kâmilleri. – Düşmanın ric'ati. – Osmanlıların bunları ta'kîbi ve Kars'ın düşman tarafından tahliyesi. – Bayezid Kal'ası vak'ası. – Kars civârında Rus ve Osmanlı ordularının bulunduğu vaz'iyet.

Muhârebenin bu devrinde, ya'nî Haziran ibtidâlarında Rumeli'deki ahvâl-i harb bu merkezde iken o günlerde Anadolu dârülharbinde tâli' harb bizim tarafa meyl ederek o vakte kadar taarruzda bulunan düşman hudûdunu boylamaya mecbûr olmuştu.

Evvelki faslda, Ahmed Muhtar Paşa'nın Soğanlı Dağları'nda bulunan (Horum) mevki'ini merkez ittihâz ederek buradan gerek Kars'ı muhâsara eden Ruslara ve gerekse Bayezidden (Eleşkird) ve (Velî Baba) taraflarına taarruzda bulunan Ceneral (Tergukasof) a mukâvemet göstermek niyetinde bulunduğu ve mayıs nihâyetlerinde dârülharbe peyder pey imdâd gelmekte olduğunu söylemişdik. Bu imdâd toplanınca Kumandan Paşa'nın fikri düşmana karşı taarruzda bulunmak idi. Fakat hangi tarafa teveccüh etmek lâzım olduğuna dâir plân müzâkere edilmekte iken şu sırada ansızın vukû'a gelen bir vak'a, Paşa'nın fikrini teşvîş etdi.

Ceneral (Tergukasof) Kara Kilisâyı zapt etdikten sonra Haziran'ın ikisinde dahâ ileriye hareket eyledi ve o gün akşam üzere (Eleşkird) fırkasının Babadağı'nda tutduğu mevki'e vâsıl oldu. Düşman, Osmanlı ordugâhının etrâfını keşf etdikten sonra ikinci günü ya'nî Haziran'ın üçünde Mehmed Paşa'nın üzerine yüklenmeye karar verdi.

Yevm-i mezkûrda Ruslar, merkezden ve bir de çevirme hareketiyle sağ cenâhdan (Eleşkird) fırkasına hücum etdiler. Osmanlılar dilîrâne mukâvemet etmekte iken firkanın kumandanı bulunan Tatlıoğlu Ferîk Mehmed Paşa'nın başına bir gülle parçası isâbet ederek derhâl şehîd oldu. Bu hâli gören askerde inhizâm ve

perîşânlık alâmeti zâhir olduğu tam bu esnâda düşman, firkanın sağ cenâhını almaya başladı. Şehîd Mehmed Paşa'nın yerine geçen Çâvîd Paşa şu hengâmede firkanın tehlikede olduğunu görerek ric'at emrini verir. Asker bir kere ric'at borusunu işitince firâra başlar ve firka-i mezkûre perîşân bir hâlde (Velî Baba) Kasabası'na gelip döküldü.

Muhtar Paşa bu firkanın bozgunluğundan haber alır almaz şehîd olan Mehmed Paşa'nın yerine Ferîk Ahmed Fâzıl Paşa'yı ta'yîn ederek (Eleşkird) firkasına gönderir. Fakat müşârûn-ileyh yukarıda söylediğimiz vechile o günlerde düşmanın üzerine taarruz etmek niyetinde bulunduğu (Eleşkird) firkasının bozgunluğundan dolayı Ceneral (Tergukasof) un üzerine bizzât şiddetli bir hücum icrâ' etmeye ve başka taraftan düşmana imdâd gelmezden evvel şu firkayı ezmeye karar verir.¹

Bunun üzerine Kumandan Paşa, Horum mevki'inde Kurd İsmâîl Paşa'yı Erzurum'dan davet eyler, kendi yerine vekîl bırakır, burada bulunan firkadan iki taburla lüzûmu mikdârı süvârî alarak hazîranın sekizinde (Eleşkird) firkasının bu esnâda bulunduğu (Velî Baba) mevki'ine doğru hareket eder. Orada dokuz piyâde tabur ihtiyât bırakarak (13) tabur piyâde ve bir iki bin kadar başıbozuk muâvene süvârîsiyle ileriye hareket ve bu esnâda Rusların bulunduğu mevki'e yakın (Eşekilyas) Senti'ne muvâsalat ve Hazîran dokuzda Rusların üzerine üç koldan hücum eyler.

Ceneral (Tergukasof), tarruza başlayan Türklerin bu tecâvüzâtını, pîş-dârda bulunan Çerkes muâvene süvârîsinin icrâ'etmekte olduğu, hücumlarından anlamışdı. Daha sonraları Osmanlı piyâdelerinin sür'atle ilerlemekte olduğunu görerek, hücumun gâyet ciddî olacağını anlayarak bulunduğu mevki'in tahkîmine koyuldu. Zâten bulunduğu arâzî müdâfaa için gâyet elverişli olup umûm hatt-ı harb çukur, dere, kayalardan ibâret idi.²

Ceneral, mümkün olan tedâbîri yaptı. Askere hitâben: “Şu sırada ric'at etmek mahvolmak değildir. Merdâne davranırsanız Türkleri mağlûb ederiz.” Diye onları sebâta davet ediyordu.

¹ “Başımıza Gelenler” eser Ârif Bey.

² “Anadolu Muhârebesi” Miralay “Kışmışof”un eserine müracaat.

O gün Osmanlıların sağ cenâhı Ferîk Ahmed Fâzıl Paşa, sol cenâhı da Çerkes Kündûhzâde Mûsâ Paşa kumandanlarında idi. Merkezde de bizzât Müşîr Paşa bulunuyor idi, hücum ale-s-sabâh başladı. Arâzî müsâid olmadığından Osmanlılar mevcûd topların hepsini kullanamıyorlardı.

Piyâdelerimiz, Rusların üzerine birkaç kere hücum etdilerse de düşmanı, tuttukları mevki'den tarda muvaffak olamadılar. Akşama kadar muhârebe devâm edip sağ cenâh, yerlerinde kaldı. Fakat sol cenâh, yevm-i mezkûrda verdiği çok zâyi'âtıdan dolayı bozulup ric'ate mecbûr oldu. Fakat yine Kumandan Paşa'nın himmetiyle geceleyn askerinin intizâmı yoluna girip düşman o günden ric'at olunmadı. Askerlerinde sebât etdi. Kaldı.

Ahmed Muhtar Paşa düşmana yine ikinci günü hücum etmek için geride bulunan dokuz taburu istedi. Fakat muhârebenin ikinci günü etrafta olan köylülerden bir kaçı, Rusların büyük ordusunun Kartsan (Horum) mevki'ine doğru hareket etmekte olduğunu haber verdiklerinden (Tergukasof) un üzerine edilecek hücum, te'hîr olup bu taraftan vurûd edecek haberler de intizâr edildi. Osmanlıların (Halpaz) muhârebesi nâmıyla meşhûr bulunan şu muhârebedeki telefâtı dört yüz kadar şehîd ve sekiz yüze garîb mecrûhtan ibâret idi. Rusların verdiği zâyi'âtın resmen dört yüz olduğunu i'lân olundu ise de bu mikdârdan ziyâde olduğu muhakkaktır. Çünkü (Tergukasof) ikinci günü vukû'u melhûz olan muhârebeden ihtirâzen fırkasını geride bulunan (Dayyar) mevki'ine çekmiştir.

Bu esnâda Kars civârındaki Rus ordusunun (Horum) a doğru taarruzuna gelince: Rus merkez ordusunun mayıs nihâyetlerinde Kars Kal'asını ziyâdesiyle sıkıştırmakta olduğunu yukarıda zikretmişdik. O günlerde merkez karargâhına Tiflîs ve umûm Kafkâsiye kumandan ve Vâlîsi olan (Grandük Mişel) dahî geldi. Bundan sonra askere yeni bir hayat gelerek Kal'a istihkâmlarının ba'zısına lağm götürmek tedâbirine dahî teşebbüs olundu. Fakat bundan dahî istifâde görülmüyordu. Çünkü içeride bulunan Osmanlı dilâverleri, Kal'ayı kemâl-i metânetle müdâfaa ediyorlardı.

Hazîran ibtidâlarına kadar düşman karargâhının Ceneral (Tergukasof) fırkasıyla olan irtibâtı muntazam sûretde cereyân ediyordu. Fakat bu Ceneral (Kara Kilîsâ) ya ve sonra (Dâyyâr Dağlar) ma doğru hareket etdiğinden muhârebenin

birden bire kesildiği ve (Erîvân) fırkasının dahî nerelerde bulunduğu bilinemediği cihetle karargâh bundan ziyâdesiyle rahatsız olmakda idi.

Diğer taraftan Ruslar dârülharbde istihdâm etdikleri kesretli hafiyeler vâsıtasıyla (Horum) merkezinde Muhtar Paşa her ne yapar ise haber alıyorlardı.

Paşa-yı müşârün-ileyhin Haziran sekizde ma'iyetine birkaç tabur alarak bizzât (Eleşkird) ordusuna hareket ettiğini dahî Ruslar vakt-ü zamanıyla haber aldılar. Bu haber kendilerini ziyâdesiyle ürküttü. Çünkü Paşa'nın (Tergukasof) üzerine ciddî bir hücum icrâ' etmek için hareket ettiği kendilerince aşıkâr idi. Binâen-aleyh derhâl bir Meclis-i Harb kuruldu. Bu meclisde Osmanlı kumandanının hareketine mâni' olmak üzere Kars'dan Horum'a doğru bir hareket icrâ' ve bu vâsıta ile Ahmed Muhtar Paşa'nın dikkatini bu tarafa celb etmeye karar verildi. Bu maksad için merkez ordusunun (17) tabur piyâde, (32) süvârî bölüğü, elli dört top bi-t-tefrîk o taraf sevk olundu. Bu firka, bizzât umûm kumandan Ceneral (Melikof) kumandasında idi. Esnâ-yı rahde Rusların her taraftan aldıkları haberler kendileri için dehşetli idi. Yol üzerinde bulunan Kara ahâlîsi, Bayezid Kal'ası'nın yedi bin Osmanlı askeri tarafından muhâsara olduğunu haber veriyorlardı. Fakat Ceneral (Tergukasof) un ahvâline dâir kimse söz söyleyemiyor, Ruslar buna telâş ediyorlardı. Rus kumandanı Ceneral (Tergukasof) fırkasından kim haber getirirse ona iki yüz lira vereceğini i'lân ediyordu. Fakat Müslümandan hiçbirisi böyle bir vazîfenin îfâsını der-uhde ve kabûl etmiyor ve teklîf-i vâki'i reddediyorlardı. Ruslar, Sarıkamış Köyü'ne Hazîran'ın onunda vâsıl oldular. Etrâfa keşf kolları gönderdiler. Bu kollardan birisi Horum mevki'inde Kurd İsmâîl Paşa'nın bulunduğu ve ma'iyetinde sekiz taburdan ziyâde olmadığını haber verdi. Ruslar daha ileriye hareket ve (Hânıçay Köyü) ne Hazîran'ın on birinde muvâsalat etdiler ve burada (Tergukasof) un harbe tutuşduğunu şu sûretle anladılar.

Bidâyet hâlinde burada bulunan müslümân ahâlîsi hiçbir şeyden ma'lûmat vermiyorlardı. Fakat köyün etrâfında koyun sürüsünü güden çobanlar, Kazaklar kırbaç ile sıkıştırdıkları zaman bunlardan birisi "iki gün evvel şu taraftan (istikâmeti göstererek) dehşetli top sesleri işitilmekte bulunduğunu ve bu gürültü akşama kadar devâm edip fakat muhârebenin nerede olduğunu bilmediğini haber verdi. Erkân-ı Harb zâbitânı derhâl atlarından inip haritaların üzerine, çobanların gösterdikleri

istikâmeti tatbîk etdiler. Filhakîka o istikâmet, Rus ümerâsının, (Tergukasof) un bulunmasını tahmîn etdikleri tarafı gösteriyordu. Bundan sonra Ahmed Muhtar Paşa'nın Ceneral (Tergukasof) üzerine hücum etdiğinde şüpheleri kalmadı.¹

Ma'ahâzâ Ruslar o gün yine ileriye hareket etdiler. Bir yüksek dağın üzerine çıktıkları zaman (Horum) da bulunan Osmanlı ordugâhını uzakdan gördüler. Derhâl Meclis-i Harb toplandı. Fakat bu mecliste bir şeye karar verilemedi. Çünkü ümerânın arasında ihtilâf vâki' oldu. Ceneral (Heyman) (Horum) Osmanlı karargâhına derhâl hücum edilmesini münâsib görüyordu. Birkaç ceneral dahî bu re'yi tensîb ederek onun tarafında bulunuyordu. Fakat umûm kumandan bulunan Ceneral (Melikof) (Horum) a değil, Muhtar Paşa'nın o ânda bulunduğu (Velî Baba) mevki'yle (Horum) arasında bulunan (Horasan Köyü) ne doğru hareket ve bu son mevki' tutulduktan sonra Osmanlı ordusu ikiye ayrılmış olacağından hangi orduya hücum muvâfık ise o tarafa doğru harb etmesini münâsib görüyordu. Nihâyet, yevm-i mezkûrda hiçbir şeye karar verilemeyip evvel emirde ahvâle lâyıki vechile vukûf peydâ eylemek için (Horum) mevki'inin etrâfını keşfe karar verildi. Bu keşf ikinci günü icrâ' olundu. Netice-i keşf, (Horum) mevki'inde Osmanlıların kuvvetinin (8) taburdan ziyâde olmadığı ve çevirme hareket icrâ'sı için bu mevki'in arkasında süvârînin hareketine elverişli bir yol olduğu meydâna çıkarıldı. Bunun üzerine Rus ordusunun (Horum) Osmanlı ordugâhına hücum etmek ârzûları arttı. Yeniden toplanan Meclis-i Harb hücumu ikinci gün, ya'nî Hazîran'ın on üçünde icrâ' etmeye karar verildi.²

Ceneral (Melikof) bu ârzû-yu umûmîye nâçâr râzı oldu. O akşam, yârınki muhârebe için harb planı tanzîm olundu. Bu esnâda (Horum) ordusunun bulunduğu hâle gelince: Mezkûr ordugâh, umûm kumandan Ahmed Muhtar Paşa'nın (Eleşkird) fırkasına hareketinden sonra Erzurum Vâlîsi bulunan Kurd İsmâîl Hakkı Paşa'nın kumandasında bulunduğunu evvelce söylemişdik. İsmâîl Hakkı Paşa, o günlerde mevki'nin tahkîmi ve lâzım gelen tedâbiri görmek için uğraşır iken (Kars) da mahsûr Hüseyin Hâmî Paşa'dan şifreli bir mektub alır. Bu mektub: “Düşman ateşini

¹ “Anadolu Muhârebesi” Miralay Kışmışof.

² “Anadolu Muhârebesi” Miralay Kışmışof.

sıklaştırıldı. İstihkâmâtadaki topların güllesi pek az kaldı. Şu günlerde bizim bir çâremize bakılamazsa hâl vahîm olacaktır.” Gibi beyânattan ibâret idi.

İsmâil Hakkı Paşa, bu mektubu Ahmed Muhtar Paşa’ya gönderdi. Bu esnâda düşmanın Kars’dan (Horum) mevki’ine doğru sür’atle ilerlemekde olduğunu haber verirler. Paşa, bunlara temâs peydâ etmek üzere mevcûd süvârîyi ileriye gönderir. Bulunduğu mevki’den düşmanı lâıyıkı vechile karşılamak için de son tedârikâtı görüp kemâl-i sebâtla burada dayanmasına karar verir.

Soğanlı Dağları’ndan Vezin Köyü’nün garbında bulunan şu (Horum) mevki’ müdâfaa için gâyet elverişli bir mevki’ idi. Umûm hat tepeler, kayalar, derîn derelerden ibâret olup mevki’-i mezkûr etrâfa hâkim idi. Ordunun umûm Erkân-ı Harb Reîsi Macarlı Ahmed Feyzî Paşa, istihkâm sınıfından yetişme olmakla bu mevki’in muhtelif noktalarını müdâfaaya daha ziyâde elverişli bir hâle koymuş, sağda, solda, merkezde tabyalar vücûda getirip bunların o günde de hendekler ve avcı siperleri kazdırdmışdı.¹

O gün (Horum) mevki’inde bulunan kuvvet-i Osmaniyye on iki kıt’a top ile on yedi tabur piyâde ve iki bölük süvârîden ibâret idi. Bu kuvvetin taksîmi şu sûretle idi: Ordunun cebhesindeki tabyalarla hendekler de Mirliva Şevket Paşa kumandasında altı tabur, mevki’in sağ cenâhında üç tabur ve sol cenâhında da Ka’im-makam Eğinli Osman Bey kumandasında iki tabur bulunurdu. Bu birinci hattın arkasında ve tahmînen beşyüz hatve gerisinde ikinci hat var idi ki burada dahî Râşid Paşa altı taburla ihtiyât fırkasını teşkîl ediyordu. Toplar münâsib mahal ve tepelere yerleşdirilmişdi.

Ruslar (Horum) mevki’ine üç kol üzerine hücum etmeye karar verdiler. Birinci kol, dört tabur piyâde ve sekiz topdan ibâret olup Osmanlıların sağ cenâhına, merkez kolu Ceneral (Komarof) kumandasında sekiz tabur ve sekiz top (Horum) ordugâhının merkezine, ya’nî Şevket Paşa’nın bulunduğu mevki’, üçüncü kol dahî dört tabur ve bir batarya ile Türklerin sol cenâhına hücum edecekler idi. Taarruz edecek olan kolların cenâhlarını muhâfaza (Horum) mevki’ine taarruz eden kuvveti bundan ibâret olmayıp kırk bölük muntazam Kazak süvârîsi ve on altı top Osmanlı

¹ Merhûm Ârif Beyin “Başımıza Gelenler” ve Miralay “Kışmışof” un Anadolu Muhârebesi nâmındaki eserlere müracaat oluna.

ordugâhının gerisini çevirmek için o tarafa gönderilmişdi. Rus Erkân-ı Harb zâbıtânının haritalarında (Horum) mevki'inin arkasından giden bir yol var idi. Bu ciheti muhârebeden evvel Erzurum'da Konsolos sıfatıyla bulunan Ceneral (Vivnof) dahî tasdîk etmişdi. Bunun için Ruslar o tarafa ve kendilerince mechûl tarîka böyle külliyyetli süvârî göndermişlerdi.

Her ne ise! Hazîranın on üçünde ale-s-sabah Ruslar Türklerin üzerine yürüdüler. Tâ'm o esnâda ora ahâlîsinden bir Gürcü, umûm kumandan Ceneral (Melikof) a yanaşarak bir fındık verdi. Merkûm, Rusça bilmediğinden fındığı kırması için Ceneral'e işâret etdi. Kırdılar. İçinden küçük bir kağıt çıktı. Kağıtda kurşun kalemle yazılmış iki satır yazı var idi. Yazı (Tergukasof) 'un yazısı idi. Me'âli: "Eğer bu günlerde bana imdâd göndermezseniz ben mahv olurum." Sözüden ibâret idi.¹

Osmanlıların sağ cenâhına hücum me'mûr Miralay (Moharansky) dört taburuyla orada bulunan Arab Tabyası'na cesûrâne yürüdü. Fakat bu tabya bir kesik tepede olup oraya takrîb etmezden evvel birçok hendekleri geçmek lâzım idi. Ruslar bu hendeklere yanaşır yanaşmaz şiddetli bir ateşe dûçâr oldular. Düşman birinci hendeklere girebildiyse de bunların arkasındaki hendeklerde saklanan Osmanlılar, cesûrâne mukâvemet edebiliyor, her dakikada düşmana külliyyetli telefât verdiriyorlardı.

Ruslar, bu hendekleri dahî geçerek tabyaya yanaşmak üzere iken her taraftan gelen ateş, kendilerini âciz bıraktı. Tevkîfa mecbûr oldular. Biraz nefes alıp ileriye hareket etmek istediler. Fakat yine Osmanlı taburlarının ateşlerine dayanamayarak ve külliyyetli telefât vererek hendeklerde gizlenmeye mecbûr oldular. Bu kolun kumandanı Arab Tabyası'nı almak mümkün olamayacağını, geriye haber verdi ve oradan gelecek emre intizâr etmeksizin geriye ric'at etdi.

Bu sırada asıl muhârebe, cebhede vukû'a gelmekte idi. Burada Ceneral (Komarof) sekiz taburuyla hücum etmiş idi. Birinci hendeklere yanaşdıkları gibi Osmanlıların şiddetli ateşine dûçâr olduklarından ilerlemekten âciz kalmışlardı.

Ceneral (Komarof) bizzât taburların ilerisinde bulunmakta ve birinci küçük siperleri zabt etmekte iken kendisi ve burada bulunan bir alay kumandanı ve diğer

¹ "Anadolu muhârebesi" Miralay Kışmışof.

pek çok zâbit mecrûhan yere düşdüler. Bununla berâber Ruslar ilerliyordular. Burada bulunan Osmanlı taburları evveleri muhârebelerde bulunmayıp birinci def'a olarak muhârebeye girmiş ve ateşin ne olduğunu bilmeyen redif taburlarından ibâret bulunmuş olmakla yerlerinde sebât edemeyerek ve Ruslar tarafından ciddî sûrette vukû'a gelen hücumlara dayanamayarak orada bulunan top Tabyası'nın arkasına kaçıp saklanıyorlardı. Ferîk Muhlîs Paşa, Mirliya Şevket Paşa ve Binbaşı Hacı Süleymân Ağa ve sâir zâbitân bunları kırbaç ve değneklerle tekrâr ileriye sürüyorlardı. Bereket versin ki Ruslar, birinci hattaki hendekleri aşip mezkûr tabyaya yanaşmakta iken karşılarında büyük bir dereye tesâdüf etdiler. Dereyi bir türlü geçemeyerek orada mihlandılar. Kaldılar. Bu sırada düşman dehşetli telefât veriyordu. Nihâyet Osmanlı güllerinden saklanmak için geride bulunan sipere girip mukâbelede bulundular.

Mevki'in sol tarafına hücum eden Rus kolu dahî orada bulunan Osmanlı dilâverlerinden ciddî sûrette mukâvemet gördüklerinden ileri gidemeyip ric'ate mecbûr oldu. Hep bu muvaffakiyetler alafranga saat üçden evvel vukû'a geldi. Ruslar (Horum) mevki'ini alamayacaklarını anladılar. Fakat şu sırada geriye ric'at etmek için muhârebeden askerlerini çıkartmaya dahî cesâret edemiyorlardı. Çünkü pek çok zâyî'âtından sonra düşmanın gözü önünde vukû'a gelecek ric'atin ne kadar tehlikeli olduğunu bilirler idi. Binâen-aleyh akşama kadar muhârebeye devâm ve gece karanlığında geriye çekilmesi tensîb edilerek kol kumandanlarına o yolda emirler verildi. Düşman akşama kadar bulunduğu mevki'de Osmanlılara karşı müdâfaada bulunarak akşam karanlığında askerini geri aldı.¹

Osmanlıların o günkü zâyî'âtı dört yüz altmış neferden ibâret olup bunun yüz altmış şühedâ idi. Ruslar, zâyî'âtını o günlerde her ne kadar gizlemiş idiyse de dört bine karîb olduğu sonraları anlaşılmışdır.

Ahmed Muhtar Paşa mukaddimen söylediğimiz vechile bu sırada (Eleşkird) fırkasında bulunduğu cihetle bu mevki'den (Horum) mevki'ine Rusların hücum etmekte olduklarını anlamış idiyse de muhârebenin neficesini kemâl-i telâşla bekliyordu. Nihâyet muzafferiyet anlaşılınca Kurd İsmâîl Paşa'yı (Eleşkird) fırkası

¹ Bu muhârebenin tafsîlâtı için bilâdezzikr olunan "Başımıza Gelenler" ve Rusça yazılmış olan "Anadolu Muhârebesi" nâmındaki eserlere müracaat.

kumandanlığına ta'yîn ederek kendisi (Horum) da bulunan ordu ile düşmanı ta'kîb etmek üzere buraya geldi.

Ruslar şu muhârebedeki mağlûbiyetlerini, Osmanlıların bulunduğu mevki'in ahvâl-i topoğrafyasını lâıyıkı vechile keşfedemediklerinden ve bir de (Horum) mevki'ini çevirmek için gönderdikleri süvârî firkasının, yolların fenâlığından maksada muvaffak olamayıp bir iş göremeksizin geriye ric'at etmesinden biliyorlar. Hakikat-i hâlde ise Osmanlıların sebep-i inhizâmı olduğu muhakkaktır.

Ruslar daha iki gün (Horum) mevki'inde kaldılar. Rus hareketleri bir daha hücum etmek niyetinde bulduklarını gösteriyorsa da hakikat-i hâlde bu hezimetlerinden sonra askerlerine biraz intizâm vermek üzere tevkîf etmeye mecbûr oldukları nümâyân idi. Muhârebenin ikinci günü ictima' eden meclisde vakit gâib etmeksizin (Kars) a doğru ric'at etmeye ve bu mağlûbiyetden sonra (Kars) ın muhasarasını devâm etmek dahî mümkün olamayacağından oranın muhasarasını dahî kaldırmaya karar verildi.

Düşman ric'ate Haziran'ın on altısında başladı. İkinci günü Sarıkamış'a geldi. Burada bir gün için askere mola verildi. Çünkü yollar fenâ olduğundan asker ziyâdesiyle yorulmuşdu. Muhtar Paşa sonradan buradan toplanan yirmi sekiz tabur piyâde ve iki batarya topla düşmanı ta'kîb ediyordu. Haziran yirmi birinde (Kara Hamza) ve ikinci günü (Benli Ahmed) mevki'lerini işgâl etdi. Buradan (Kars) ile muhâberat ve oraya irtibât hâsıl oldu. Haziran'ın yirmi üçünde (Viran Kal'a) mevki'lerini işgâl ederek buradan pîş-dârlarını (Han Köyü) ne sevk etdi. Burada birkaç gün tevkîf olundu. Bu esnâda Ruslar Kars'ın muhasarasını kaldırarak orada bulunan askeriyle geriye çekildiler. Ahmed Muhtar Paşa'nın buradaki hareketi pek ağır idi. Eğer Muhtar Paşa (Viran Kal'a) sında oturmayıp ileri hareket etmiş olsaydı Rusların (Kars Kal'ası) ndan topları kolaylıkla çekemeyeceği muhakkak idi. Behemehâl topların ağırlığından bir kısmını bırakmaya mecbûr olacaklardı. Hatta Ruslar, o günlerde (Kars) da bulunan top ve nakliyâtın bir kısmını terke dahî karar vermişler iken Muhtar Paşa'nın sür'atle ilerlemediğini görerek kâffe-i nakliyâtı geriye götürebilmişlerdir.

Osmanlıların merkez ordusu (Horum) mevki'inden kalkarak (Kars) a doğru ilerleyip oralarını düşman elinden kurtarmakda iken bu esnâda Bayezid'de epeyi mühim vakayi' zuhûr etmişdi.

(Eleşkird) fırkası kumandanı Tatlıoğlu Şehîd Mehmed Paşa, Rusların taarruzu üzerine geriye çekilmekte iken Ahmed Muhtar Paşa Van civârında bulunan Fâik Paşa'ya telgraf çekerek var kuvvetiyle (Bayezid) e yürümesine emir vermişdi. Fâik Paşa, mevcûd kuvvetinin adem-i kifâyetinden ve va'ad olunan Kürd asâkir-i muâvenesinin toplanamadığından şikâyet ederek ileri gitmek istemiyor idiye de kat'î sûretde gelen ikinci bir telgrafdan sonra harekete mecbûr olarak maiyyetinde bulunan iki tabur piyâde ve üç-dört bin piyâde ve süvârî Kürd muâvenesıyla giderek (Bayezid) Kal'ası'nı muhasara etdi.

Düşmanın buradaki kuvveti iki taburdan ibâret bulunduğundan Türkler buraya yanaşınca teslim râzı olur. Bunun üzerine düşman, silahlarını bırakıp çıkmakda iken Kürd muâvenesi bunların ba'zısına hücum ederek telef ediyorlardı. Halbuki Kal'adan daha çıkmamış olan Ruslar, şu hâli gördükleri gibi hemen Kal'a kapılarını çevirip Türklerle ateş etmeye başlarlar. Fâik Paşa, bunlara nasihâde bulunursa da dinlemezler ve ciddî sûretde mukâvemetde bulunurlar. En sonra Kal'anın muhasara edilmesine mecbûriyet hâsıl olur.

Bu muhasarada Ruslar dehşetli sebât gösterdiler. Muhasara otuz gün devâm etdi. Son günlerde Ruslarda erzak ve hayvanâtdan bir şey kalmamış olduğundan asker, vefât eden arkadaşlarının lâşelerini yerler, yine teslim olmazlar. En nihâyet Ceneral (Tergukasof) bunları şu sûretle tahlîs eder:

Ceneral (Tergukasof) Ahmed Muhtar Paşa ile son muhârebeye tutuşduktan sonra ahvâlin tehlikeli olduğunu derpîş ederek ric'ate karar verir. Esnâ-yı ric'ate (Bayezid) de bulunan askerin taht-ı muhasarad olduğuna dâir mevsukan haberleri alırsa da kendisini mütemadi sûretde ta'kîb etmekte olan Kurd İsmâîl Paşa'nın taarruzundan ziyâdesiyle tazyîk altında bulunduğundan o tarafâ gidemez, hudûdlarına doğru ric'at eder. (Musun Gediği) nden kendi arâzilerine girdikten ve yedi gün burada askerine istirahat verdikten sonra ansızın (Bayezid) e müteveccihen hareket eder. Ceneralin bu hareketini hiç ümîd etmeyen Kurd İsmâîl ve (Barkiri) de

bulunan Fâik Paşaların bu işten haberleri olmazdan mukaddem (Bayezid) in üst tarafına çıkıverir ve orada mahsûr olan vatandaşlarını kurtarıp geri döner. İsmâîl Paşa kendisini ta'kîb ederse de bilâ-zâyî'âtı tekrâr kendi hudûdları dâhiline girer.

Muhtar Paşa'ya gelince: Bir kere (Kars), muhasaradan tahlîs olunduktan sonra Kal'ada bulunan otuz taburdan bir kısmını dahî bu esnâda (Çivili Kaya) da bulunan merkez ordusuna celb ederse de bunları seyyar haline koymak için hayli sıkıntı çeker. Çünkü nakliyât-ı hayvanât yok idi. Şu sırada asker için erzak tedâriki dahî kolay bir mes'ele değil idi. Zîrâ (Kars) kazâları bir kere düşmanın yed-i istilâsına düşmüş olduğundan mahsûlâttan hayır kalmamış, kalanı da âtînin mechûliyetine binâen ahâlî tarafından saklanmışdı.

Ruslar (Kars) ın muhasarasını kaldırdıktan sonra hudûdlarına doğru ric'at etmediler. (Kars) tan iki saatlik uzakda ve müdâfaaya muvâfık (Akça) nâm mevki'î merkez ittihâz ederek askerinin diğer aksâmını o civârda bulunan (Baldıran), (Pirkid), (Kürk Dere) mevki'lerine yerleştirdi. (Kürk Dere) de Ceneral (Devel) kumandasında (16) tabur piyâde, (44) bölük süvârî, (56) top ve (Pirkid) de bulunan Ceneral (Siman) ın kumandasında yine (16) tabur piyâde, (28) bölük süvârî, (64) top var idi. Muhtar Paşa (Kars) da bulunan taburları kendi ordusuna ilhâk ettikten sonra epeyi bir kuvvete mâlik olduğundan Rusların üzerine yürümeye karar verdi. Orduda bu sırada külliyetli mikdârda bulunan başı bozuk süvârîsini ileriye sevk ederek taarruza başladı. Bu süvârî Temmuz'un altısında Rus süvârîsiyle harbe tutuştu. Düşmana iki yüze kadar telefât verdirilerek geriye püskürtüldü. Bu sırada Türk süvârîsi ileriye hareket ederek (Akpinar) ın iki saat kadar sağında bulunan (Alacadağ'ı) işgâl etdi ve burasını az bir zamanda müdâfaaya elverişli bir hâle koydu.

Bu esnâda iki hasım ordularının bulunduğu arâzî, Devlet-i Âliyye toprağı idiye de o tarafın ahvâl-i topoğrafyası hakkında ordu merkezinde ne harita ve ne de başka türlü ma'lûmat var idi. Bunun için Kumandan Paşa ikide bir de taarruz keşfi icrâ'sına mecbûr oldu. Ahvâl-i topoğrafyasını anlamak için Temmuz'un on altısında düşman mevâki'ine doğru süvârî vâsıtasıyla bir taarruz keşfi icrâ' etdi.

Bu hengâmede hemen her gün ya Ruslar yâhud Osmanlılar keşf maksadıyla yek diğetine taarruz ederdi. Bu muhârebenin ekseriyesi netîcesiz kalır ve matlûb olan keşf derdest edildikten sonra geriye ric‘at edilir idi.

Ma‘ahâzâ Ahmed Muhtar Paşa hiçbir günü boş geçirmeyip bulunduğu mevki‘in tahkîriyle uğraşırđı. Burada tabyalar yapılır ve münâsib mahallere toplar yerleştirilirdi. Bu tedâbir pek muvâfık idi. Çünkü o günlerde Rus ordusunun kuvveti zaîf idiyse de birkaç hafta zarfında kendilerine imdâd geleceği muhakkak idi. Zîrâ (Horum) bozgunluğunu müteâkib bu dârülharbde umûm Rus ordusu kumandanı bulunan Ceneral (Melikof) merkez hükûmetinden imdâd istemiş ve bu imdâd dahî kendisine va‘ad olunmuş idi.

Temmuz nihâyetine doğru Muhtar Paşa’nın karşısında bulunan düşman ordusu (40) tabur piyâde, (80) bölük süvârî ve tahmînen (150) topdan ibâret olup bu kuvvetin mecmû‘u kırk bine bâliğ idi.¹

O günlerde Osmanlıların kuvve-i mecmû‘ası düşmaninkinden bir mikdâr ziyâde idiyse de Rusların top ve süvârîde mikdârca tefevvukları nümâyân idi.

[96] Beşinci Fasl

Rumeli Dârülharbi

Düşmanın Tuna’yı geçmesinde Serdâr Abdülkerim Paşa’nın mes‘uliyeti. – Serdâr ve maiyyeti. – İstanbul’da teşkîl eden Umûr-u Harbiyye Meclisi. – Bu meclisin, orduların hareketlerine icrâ‘ etdiği te’sîr. – Tuna’nın beri tarafında düşmanın tertîbâtı. – Ceneral Gurko’nun Balkan’a doğru hareketi. – Rusların şarka doğru gönderdiği firka. – Düşmanın diğeri bir ordusunun Niğbolu cihetine hareketi. – Bu esnâda Osmanlı Şumne ordusu. – Gülçeşme Muhârebesi. – Ceneral Gurko’nun Balkan’a hareketi ve Hâin Boğazı’nın zabtı. – Düşman tarafından Şıpka Boğazı’nın işgâli. – Cenûbi Osmanlı balkan ordusu ve bu ordunun kumandanı bulunan Raûf Paşa’nın ahvâli. – Şıpka Boğazı’nı zabtından sonra Ceneral Gurko’nun ileriye taarruzu. – Niğbolu Kal‘ası’nın sukûtu. – Rusların şark ordusu. – Temmuz ibtidâlarında Rumeli dârülharbindeki ahvâl-i umûmiyye.

¹ “Anadolu Muhârebesi” Kışmışof’un eserine müracaat.

Rusların bir gece içinde evvelce zannolunduğundan daha az zâyi'âtla Tuna'yı geçip Rumeli dârülharbine ayak bastıklarını yukarıda söylemiş idik.

Bu hâlden serîan istifâde etmek üzere birkaç gün zarfında ordularını tanzîm etdiler. Rusların, suhûletle Tuna'yı geçmeye muvaffak oldukları havâdisi derhal dünyanın her tarafına telgraflarla haber verildi.

Daha sonra vak'anın tafsilâtı matbûât-ı ecnebiyede uzun uzadıya yazıldı. Şu vak'a her tarafda ve bil-hassa muhtelif milletlerin askerî âlemlerinde kemâl-i ciddiyetle tetkîk olundu.

En sonra Rusların şu muvaffakiyâtına Osmanlı ordusunun kumandanı bulunan Serdâr Abdülkerim Paşa'nın cehâleti ve adem-i iktidârının sebep olduğuna karar verildi. Şu muhârebeye âid zamanımızda çıkan eserler dahî şu hatayı mücerred Abdülkerim Paşa'nın liyâkatsızlığına haml etmekde müttefiktirler.

Muhârebenin bu devrinde Serdâr Müşârün-ileyk taht-ı kumandasındaki kuvvet takrîben yüz yirmi binden ibâret idi.

Bu kuvvet şu sûretle yerleşdirildi: Elli tabur Osman Paşa kumandasında Vidin Kal'ası civârında, otuz tabur Eşref Paşa kumandasında Rusçuk'da, yirmi tabur Silahçı Paşa kumandasında Silistre'de, dört tabur Tırnova'da, elli tabur Ahmed Eyüb Paşa kumandasında Şumne'de, on iki tabur Varna'da, on tabur da Balkan ve Kazanlık'da, altı tabur Zıştove'de, yedi-sekiz tabur da şurada burada bulunuyor idi.

İmdi Osmanlı ordusunun şu tertîbâtını sathî bir nazarla gözden geçirir isek pek kolay anlarız ki şu tertîbât yanlış bir hesâb üzerine yapılmıştır. Ordunun en külliyetli kısmı zâten mükemmel istihkâmlara mâlik olan Kal'alarda ve bunların meyânındaki kıt'ada bulunmuş, lâkin hiçbir istihkâma mâlik olmayan fakat Tuna'dan Balkan ve Edirne'ye en kısa tarîk bulunan Tuna vilâyetinin bir kısmı boş bırakılmış ve burada pek az kuvve-i Osmaniyye bulundurmuş idiler.

Ruslar, işte bu hâlden istifâde etdi.

Zıştove'yi bir kere zabt etmekle Balkan'a giden tarîkin Reîsini elde etmiş bulundu. Fikrimce ve bu husûs, sevk-ül-ceyş fenninde büyük mahârete mâlik olan

zevât tarafından dahî tasdîk olunmaktadır ki o zaman Tuna ordusu tıpkı, Rusların, nehrin öteki karşısında aldığı tertîbât üzerine tanzîm olmamalı idi.

Ya'nî nehr sâhilinde az kuvvet bulundurmak, asl kuvveti nehrin gerisinde ve sevk-ül-ceyş nokta-i nazarından ehemmiyetli görünen noktada yerleştirmek lâzım idi.

Burada, Serdâr Rusların Tuna'yı geçtiğini hesâb ederek muhtelif noktalardaki geçitlere karşı öyle bir tertîb olmak îcâb ederdi ki Ruslar nereden geçerse geçsin yirmi dört saat zarfında o noktaya altmış-yetmiş taburdan ibâret bir kuvveti suhûletle toplamak mümkün olabilsin. Asker böyle bir tertîbe konduğu hâlde hiçbir taraftan korkulmaz idi. Hâlbuki öyle olmadı. Umûm kuvvet Kal'aya toplandı. Rusçuk ile Niğbolu arası ve buradan Balkanlara giden tarîk ehemmiyetsiz kuvvetle işgâl olundu. Bunlar da Rusların külliyetli mikdârdaki kuvvetlerine dayanamayarak birkaç gün zarfında mahvoldu. Gitdi.

Abdülkerim Paşa'nın birinci hatası burada idi. İkinci hatası ise gerek kendisinin ve gerekse de maiyyetinde bulunan ümerâ ve Erkân-ı Harb heyetinin böyle büyük ve ehemmiyetli muhârebede ağır ve kayıtsız davranmaları idi.

Bu madde Vakâyi'î âtide Osmanlı tarafında görülen perîşanlık esbâbının nerede olduğunu zâhiren göstermekdedir: Serdâr ihtiyâr idi. Vaktiyle Viyana'da tahsîl olunan fenn-i harbe dahî bir dereceye kadar vâkıf idiyse de hiçbir zaman gayret-i şahsiyesiyle şöhret bulmamış idi. Tuna kumandanlığında bulunduğu müddetçe ordugâhı bulunan Şumne'de oturur, kendi çadırından çıkmaz, kimse ile konuşmaz, eski Osmanlı Paşaları gibi çubuğunu içer durur idi. Müşârün-ileyh hiçbir şeyden mütehassis olmaz, en fenâ havâdisi, hissiyatını bildirmeksizin dinler idi. Ma'ahâzâ bu zât emrinde müstakil değildi.

Maiyyetinde bulunan ümerâdan bir kaçı ve bil-hassa Ahmed Eyüb ve Erkân-ı Harb Reîsi Necîb Paşaların ordunun hareketinde ziyâdesiyle te'sîr-i nüfuzları var idi. Serdâr'ın akıl kahyâsı merhûm Ahmed Eyüb Paşa idi. Bir çok zaman müteaddid muhârebelerde bu iki zât berâber bulduklarından aralarında muhabbet dahî var idi.

Ahmed Eyüb Paşa bu zamanda tahmînen elli yaşında idi. Müşârün-ileyh Mekteb-i Fünûn-u Harbiyye'den erkân-ı harb olarak çıkmış idiyse de ecnebî

lisânlarından hiç birrîne vâkıf olmadığı gibi o zaman fenn-i harbe âid eserler de bizde pek az bulunduğundan ma'lûmât-ı askeriyyesi mükemmel değil idi.

Bu zât fennden ziyâde harbin ve bil-hassa Memâlik-i Mahrûse vilâyetlerinde vukû'a gelen usât muhârebelerinin harekât-ı ameliyyesine vâkıf idi. Paşada hırs-ı câh gâlib olup kendi vakârını muhâfaza eder, biraz da mağrûr idi. Müşârün-ileyh sür'at-i hareket ve iktidâra mâlik olmayıp batî olduğu cihetle Serdâr Paşa'ya pek ziyâde müşâbeheti var idi, bu sâyede halka çok bilir ve anlayışlıdır zann ve fikrini ilkâ eylemiş ve bu sûretle hayli şöhret kazanmış idi.

Ordunun Erkân-ı Harb Reîsi olan Necîb Paşa'nın da şüphesiz müşârün-ileyhümâdan ziyâde ma'lûmât-ı askeriyyesi var idi. Fakat bu zât, Avrupa'da çok müddet bulunduğundan mıdır? nedir hilkaten, terbiyeten âdetâ Frenk etvârında idi. O zamanlarda ümerâ-yı askeriyemizden metlûb olan evsâfa ya'nî vakâr-ı şahsiyyesinin muhâfazasına iktidârı olmadığından kendisine hafif meşrepli nazarıyla bakılıyordu. Ma'ahâzâ Serdâr Abdülkerim Paşa kendisine pek çok hususda danışır ve re'yini istihsâl eyler idi. İşte o vakit ordumuzun ruhunu teşkîl eden ümerâmız bu zevât-ı muhtermeden ibâret idi. Şu evsâf ve meziyyâta mâlik olan ümerâmız muhârebenin tâ ibtidâsından beri pek büyük liyâkatsızlık ve harbin kâide-i umûmiyyesine muhâlif pek azîm hatalar yaptılar. Vâkıa, hâli bu merkezde olan ordunun Serdâr ve erkânını biraz ma'zûr gösterecek cihet de vardır ki bu da i'lân-ı harbden bir ay sonra İstanbul'da teşkîl eden meclis-i askeriyyenin o günlerde Serdâr'ın hareketine müdahaleye başlaması idi.

Bu meclisin esbâb-ı teşekkülünü anlamak için mayıs on dördte umûm İstanbul gazetelerinde buna âid i'lân-ı resmîyi okumak kâfidir.

İ'lân-ı Resmî

“Muhârebe-i hâzıradan dolayı ordu-yu hümâyûnların harekât-ı harbiyyesi kesb-i ehemmiyet etmiş ve her kumandan fenn-i harbce dâire-i idâresi dâhilinde bulunan askerinin sûret-i husûsiyede lâzım-el ittihâz olan kâide-i ta'biye ve sevkinde ve harb münevverelerinin ta'yinde muhtar olması lâzım gelirse de orduların harekât-ı umûmiyyesinden dolayı makam-ı Seraskerîye müracaatları tabîi olup bu cihetle nezd-i Seraskerîde bir heyet-i askeriyye-i müşâvere bulundurulması lâzım gelmiş

olduğundan devletlü, atûfetlü Serasker Paşa hazretlerinin riyâset-i tahtında olup onların meşâgil-i sâire-i mühimme ile iştigâli esnâsında Bahriye Nâzırı devletlü Raûf Paşa Hazretleri riyâsete vekâlet etmek ve Serasker müşârün-ileyhin hâzır bulunduğu zamanlarda müşârün-ileyh Raûf Paşa a'zâlık sıfatıyla bulunmak üzere dâire-i askeriyede meclis-i umûr-u harbiyye nâmıyla muvakkaten bir meclis telkîliyle mesâil-i mühimmede ebhetlü, devletlü Rüşdî Paşa hazretlerine dahî bu meclise dâhil olmaları ve meclis-i mezkûr a'zâlığına a'yân-ı kirâmdan devletlü Nâmık Paşa ve Halîm Paşa ve mâbeyn-i hümâyûn ferîki saâdetlü Saîd Paşa ve ferîkandan saâdetlü Ali Nizâmî Paşa hazrâtıyla dersaâdetde mevcûd Erkân-ı Harb zâbitânının me'mur edilmesi ve serkarnâ-yı hazreti pâdişâhi atûfetlü Nâfiz Paşa hazretlerinin dördüncü ordu-yu hümâyûn dâhilinde bulunan mevâki'-i harbiyyece ma'lûmatı olduğundan kezâlik lüzum göründükçe onun dahî celb ile ma'lûmatına müracaat kılınması şerefta'lik buyurulan idâre-i seriyye-i cenâb tacdârı iktizâ-yı âliyesinden olmakla i'lân-ı keyfiyyete ibtidâr olundu.”¹

Muhârebe esnâsında Osmanlı ordularının harekât-ı umûmiyyesine pek vahîm bir te'sîr icrâ' eden meclis, işte şu Umûr-u Harbiyye Meclisi dir. Bu meclisin sebeb-i teşekkülü hakkında irâe olunan delâilik pek zaîf olduğu ednâ tetkîkatle anlaşılır. O vakit işin iç yüzüne vâkıf olamadıklarından nâşî bu meclisin teşkilini makûl görenler bulduysa da meclisin tesîsinden maksad-ı âlinin bambaşka olduğu pek çabuk maydâna çıkdı.

Mecliste o zamanlar saraya pek ziyâde girgin bulunan Raûf Paşa, karnâdan ve saray ferîkânından Saîd ve Nâfiz ve askerlikle hiç de münâsebeti olmayan Mahmud Rüşdî ve Halîm Paşaların bu meclise idhâli maksadın ne olduğunu apaçık gösteriyordu. Bundan maksad başka bir şey olmayıp umûm orduları merkezin, daha Türkçesi sarayın idâre etmesi olduğu meydânda idi. Nitekim böyle oldu.

Meclisin teşkilinden birkaç gün sonra orduların harekâtı hakkında Serdâra emirler gitmeye başladı.

Bu emirlerin hemen umûmu ahvâle muvâfık değildi. Çünkü bu emirler mecliste bulunan paşalar veyâhûd birisi tarafından Zât-ı Şâhâne ye ilkâ edilen fikirler

¹ O günlerde İstanbul'da neşr olunan matbûât

idi. Hâlbuki dârülharbde bulunan ümerâ ahvâli iyi keşfediyor ve ona göre tertîbât yapmak üzere bulunuyor iken İstanbul'dan gelen bir telgraf, ortalığı al üst ediyordu. Evvelki tertîbât terk olunarak yenisi, ya'nî Umûr-u Harbiyye Meclisi tarafından irâe olunan üslûbda hareket olunuyor idi.

Şu hâl muhârebe-i mezkûrede ordularımızın mahviyyetini, ve Rusların galebesini tezhîl eden esbâbın başlıcası olduğu erbâb-ı vukûfa ma'lûmdur. Her ne ise: Geçelim. Harekât-ı askeriyeye gelelim.

Ruslar bir kere Zîştove'yi tamâmen zapt etdikten sonra bir taraftan ordularının beri tarafa geçmesi için gayret ve bir de etrâfa kuvvetli süvârî müfrezeleri sevk ederek buralarını keşf etmekden geri durmuyorlardı.

Haziran'ın yirmi birinde oldukça kuvvet toplandığından Rus Erkân-ı Harbi ileriye, sağa, sola kuvvetli pîş-dârlar sevk etmeye başladı ki bunların arkasını diğer aksâm ta'kîb ediyordu.

Haziran'ın yirmi ikisinde Tırnova'ya sevk olunmak üzere Ceneral (Gurko) nun kumandasında kuvvetli bir fırka teşkîl olundu.

Bu fırka on tabur piyâde, kırk üç süvârî bölüğü, otuz sekiz topdan ibâret idi.

(Grandük), Ceneral (Gurko) ya erdiği tâlimâtta: “Hareketiniz” şimdilik Tırnova'ya doğrudur. Buralarının ve etrâfını keşf ve zapt etmelisiniz. Sonra Balkan'a geçmeye teşebbüs ediniz. Süvârî ile oralardaki şimendüfer hatlarını tahrîb ediniz. Bil-hassa etrâfta bulunan Bulgar anâsırını Türklerin aleyhine kaldırınız. Arkanızdan sekizinci kolordu gelecektir. Korkmayınız! Cesûrâne hareket ediniz ve ne vâsita ile olursa olsun Şipka geçidini bir an evvel elde etmeye gayret etmelisiniz” demiştir.¹

Ceneral (Gurko), (Grandük) den bu ta'limâtı aldıktan sonra, askerinin o günde kulağuz göndererek Haziran yirmi birinde Tuna'ya giden tarîki ta'kîb etdi. Ruslar sağa, sola, ileriye kuvvetli süvârî kolları sevk ederek mütebessirâne hareket ediyorlardı.

Yirmi dördte Ruslar Tırnova'ya hayli yaklaşmışlardı. Yolda birkaç Çerkes süvârîsinden başka Osmanlılar gözükmüyordu. Bu süvârîler, Ruslar ileriledikçe

¹ La guerre russo Turque. La guerre d'Orient ve Rusça yazılmış pek çok diğer eserler.

geriye ric'at ediyordu. Bu hâle bakılırsa Türklerin Tırnova'yı müdâfaa etmeyecekleri anlaşılıyordu. Filhakîka Haziran'ın yirmi beşinde Ruslar mezkûr şehre girmezden evvel oradaki dört tabur, bu mevki' terk ile geriye ric'at etdi. Ruslar bilâ-manî yevmi mezkûrda Tırnova'yı zapt etdiler. Ora Bulgar ahâlîsi pek büyük sevinçle Rusları karşıladılar. Bunlara parasız yiyecek ve diğer mühimmet getirdiler. Kilîsâlarda büyük âyînler icrâ' etdiler.

(Grandük), Ceneral (Gurko) nun firkasını Balkan'a doğru sevk etdikten sonra şarka, ya'nî bizim (Ruşçuk) ve (Şumne) de bulunan Abdülkerim Paşa ordusuna karşı iki gün sonra, ya'nî Haziran'ın yirmi üçünde Ceneral (Arnoldi) kumandasında otuz süvârî bölüğünden ve on altı topdan ibâret bir fırka gönderdi. Bu firkaya verilen ta'lîmâtta: Fırkanın hareketinden maksad o tarafda cereyân eden (Yantra) Nehri'nin boyunu ve bil-hassa bu nehrin üzerinde bulunan (Bele) Kasabası'nı zapt etmek idi. Şu Kasaba sevk-ül-ceyş nokta-i nazarından gâyet mühim bir nokta idi. Nehr-i mezkûrun sâhili yüksek ve geçilmesi kolay olmadığından (Bele) de bu nehri kolayca geçebilecek mükemmel bir köprüdâr idi. İşte Rusların maksadları bir an evvel şu köprüyü elde etmek idi.¹

Ceneral (Arnoldi) kemâl-i sür'atle otarafa hareket etdi. Yolda yine birkaç Çerkes süvârîlerinden mâadâ kuvve-i Osmaniyye yok idi. Bunlar da birkaç kere Ruslara kurşun attıktan sonra çekildiler. (Bele) Kasabası'nın mevki' gâyet mühim idiyse de Osmanlı ordusundan bir taburla bile işgâl edilmemiş idi. Ruslar, hiçbir kurşun atmaksızın mezkûr kasabayı zapt etdiler. Ve derhâl etrâfdaki tepeleri müdâfaa hâline koydular.

(Bele) Kasabası ve Yantra Nehri'nin boyu bu sûretle işgâl olunduktan sonra (Grandük), ordusunun garb cenâhını dahî tahkîm ve temîn etmek için (Niğbolu), (Plevne) ve (Vidin) den gelmesi mamûl bulunan Osmanlı ordusuna karşı kuvvetli bir ordu çıkarmaya karar verdi.

Bu ordu, Ceneral (Krudener) kumandasında yirmi dört tabur piyâde, on altı süvârî bölüğü, yirmi sekiz top ki mecmû'u kuvveti tahmînen otuz binden ibâret idi.

¹ Keza evvelki eserler.

(Grandük), bu orduya verdiği ta‘lîmâtda: Mutlaka Niğbolu Kal‘asını zapt etmek lüzûmunu gösteriyordu. Çünkü bu Kal‘a Zıştove’ye pek yakın olduğundan oradan sevk olunan kuvve-i Osmaniyye her zaman mezkûr Kasaba’yı, geçidi ve inşâ olunan köprüyü tehdîd edebilir idi. Bundan mâadâ (Niğbolu) nun elde edilmesi Rusların dârülharbini tevsî’ edeceği gibi zapt olunduğu zaman orada daha bir köprü yapmak tasvir olunuyordu.

Niğbolu Kal‘ası’nın bu esnâda kuvve-i müdâfaası gâyet zaîf idi. İstihkâmların en büyüğü Tuna sâhilinde olup karadan hemen hiç istihkâm yoktu. Yalnız Kal‘aya hâkim birkaç tepeler vardı. Kal‘anın içindeki kuvvet beş-altı bin redîf taburundan ibâret olup bunların içinde hiç nizâmiye askeri yoktu.

Kal‘a muhâfızı Kel Hasan Paşa nâmında bir zât olup iktidârsızlığıyla berâber o kadar fedâkar bir zât dahî değildi. Nitekim bu cihet sırası geldiği zaman beyân olunacaktır.

Şu sûretle Ruslar birkaç gün zarfında dârülharblerini epeyi tevsî’, her tarafa ordular sevk ederek Türkleri ric‘ate mecbûr etmekte idiler.

(Grandük Nikola), Ceneral (Gurko) tarafından Tırnova’nın alındığı haberini alır almaz, ordugâhını hemen oraya nakletmek üzere emir verdi. Çünkü buranın mevki’, her tarafa sevk olunan Rus ordularına kumanda etmek için muvâfık bir mahal idi. (Grandük) oraya Haziran’ın otuzunda vâsıl oldu ve Bulgarlar tarafından fevkalâde bir sûretde kabul olundu.

Muhârebenin bu devrinde Osmanlı orduları tarafından hiçbir hareket müşâhede olunmuyordu. Yukarıda söylediğimiz vechile ordu merkezi Şumne idi. Ruslar, Tuna’yı geçinceye kadar orduda bir hareket yoktu.

Serdâr her gün çadırının önünde koltuk sandalyesinde oturur, çubuğunu içer, o emrini ahz-u telakkî için gelenlere de birkaç sözle cevap verir ve bu sûretle vakit geçirir idi. Rusların Tuna’yı geçtiği haberi geldiği zaman bile Serdâr hiç keyfini bozmak niyetinde değil idiyse de İstanbul’un telâşî biraz gözünü açmaya mecbûr etdi. O günlerde Ahmed Eyüb Paşa’nın taht-ı kumandasında kuvvetli bir ordunun, Ruslar tarafından zapt olunan Zıştove’ye doğru sevkine karar verildi.

Bu ordu Şumne'de bulunan Ahmed Eyüb ve Rusçuk'da bulunan Eşref Paşaların taburlarından müteşekkil idi. Ordu gâyet garîb bir sûrette Ruslara karşı hareket ediyordu. Ordunun ilerisinde dâimâ süvârî sınıfı bulunmak ve bunlardan teşkîl olunan kollar ilerisini keşf etmek lâzım iken piyâdeler ileride, süvârî fırkası geride hareket ediyordu.¹

Ordu kumandanı Ahmed Eyüb Paşa Eşref Paşa ile arabada idiler. Düşmana uzaklaştıkları zaman bile ata binmeye ihtiyaç hissetmiyorlardı. Nihâyet Gülçeşme mevki'inde Ruslara temâs edildi. Ruslar karşı çıkıp ordumuzun ileriye hareketine mukâvemet göstermek niyetinde idiler. Filhakîka birkaç maharetli münevvere ile kendilerinden birkaç kat ziyâde bulunan Osmanlı ordusunu durdurdu.

Halbuki Rusların kuvveti yukarıda söylediğimiz vechile o günlerde bu tarafa sevk olunan süvârî fırkasından ibâret idi. Eğer Ahmed Eyüb Paşa gevşek davranmayıp da o gün piyâdesini leriye hareket ettirerek kat'i bir hücum etmiş olsa idi Rusları perîşân ve ric'ate mecbûr edecek idi. Halbuki öyle olmadı.

Rus hattına yanaşıldığı zaman ileriye sevk olunan süvârîmiz Ruslarla çarpıştı. İki taraftan da top atıldı. Bu esnâda akşam dahî hulûl ettiğiinden muhârebeye hitâm verildi. İkinci günü her ne sebebe mebnî ise muhârebeden ictinâben geriye ric'at olundu. Gülçeşme muhârebesi nâmındaki muhârebe şu sûretle bitdi.

Garîb ahvâldendir ki o vakit ve sonra şu ordunun niçün o tarafa sevk olunduğu ve muahharan niçün geriye alındığı bir türlü anlaşılamadı. Bir rivâyete nazaran maksad Ziştove'den bulunan Rusları sıkıştırmak imiş. Geriye alınması ise Viyana'da bu zaman sefir bulunan (Alku) Paşa nâmında birisinin ora salonlarında Osmanlıların o taraftaki hareketlerinin fenn-i harbe muvâfık olmadığını işetmekle derhâl İstanbul'a ba telgraf bildirmesinden ve İstanbul'un da Serdâr'a orduyu geri almasına emir verdiğiinden ileri gelme imiş. Şu rivâyet, doğru olsun olmasın bizce şâyân-ı ehemmiyettir.² Çünkü bu husus bize zâhiren isbât ediyor ki şu muhârebede Osmanlı ordularının herketine cüz-i bir şeyin, hattâ bir sefirin bile kim bilir ne maksada mebni verdiği telgrafın dahî te'sîri oluyormuş. Filhakîka şu muhârebede

¹ Les Occasions perdues nâmında İzzet Paşa'nın eserine müracaat.

² Yine sâlif-üz-zikr İzzet Paşa'nın eserine müracaat.

ileride göreceğimiz vechile böyle ahvâle kesretle tesâdüf ettiğimiz vardır. Muhârebe uzadıkça orduların hareketine hâricin te'sîri ziyâdeleşmiştir.

Harbin bu devrinde Rusların, Rumeli dârülharbinin muhtelif taraflarına sevk ettiği kollarından en mühimi Ceneral (Gurko) nun kumandasında bulunan ve (Ziştove-Tırnova) tarîkiyle Balkan'a sevk olunan fırka idi. Bu fırka arkadan gelen sekizinci kolordunun pîş-dârı, fakat kuvveti yukarıda söylediğimiz vechile on tabur piyâde, kırk üç süvârî bölüğü ve otuz sekiz topdan mürekkebe bulunduğu hâlde âdî pîş-dârlardan olmayıp lüzûmunda ciddî bir harbe müstakillen girişmek iktidârını hâiz idi.

Ceneral (Gurko) Haziran'ın yirmi beşinde (Tırnova) yı zabt etdi. Bundan sonra Ceneral, Balkan'a geçmek için lâzım olan tedârikâtı ikmâl ve en evvel ahvâli keşf ile o taraflardaki Osmanlı kuvvetlerinden ma'lûmat- mevsûka almak oldu. Bu keşfiyâtın netîcesinde Rusların yaklaşmakta olduğunu görerek ora Osmanlı köyleri ahâlîsi mallarını bırakıp kaçmakta ve bu sûretle enbâlarda kalan pek çok erzâk bulunmakta olduğu anlaşıldı. Sâniyen Türklerin Balkandaki geçitlerinde kâfi kuvvette askeri bulunmayıp yalnız Şipka geçidine birkaç topla beş Şam taburu geldiği ve diğer boğazlar hiç de muhâfaza edilmeyip yalnız birkaç başıbozuk tarafından muhâfaza edilmekde olduğu meydâna çıktı.

Ma'ahâzâ (Şipka) Boğazı'ndaki asker bu mevki'-i mühimi muhâfazaya kâfi değilse de casûsların verdiği ma'lûmata göre mevki'-i mezkûrun hücumu ziyâdesiyle müsaadesiz olduğu anlaşıldı.¹

Ceneral (Gurko), bu ma'lûmatı aldıktan ve bir de umûm ahvâli mukâyese ettikten sonra bilâ-tevkîf ileriye hareket etdi. Fakat (Şipka) Geçidi'ne cepheden hücum edilmeyip diğer boğazlardan geçilip Balkan'ın öte tarafından mezkûr boğazın arkasını almak tedbîrine karar verdi. Bu sûretle tanzîm olunan planını (Grandük) e arz etdi. Onun dahî muvâfakatını istihsâl ettikten sonra Haziran'ın otuzunda Balkan'a doğru yürüdü.

Ceneral (Gurko) Temmuz'un birinde (Hâin Köyü) ne on beş kilometre uzaklığında bulunan bir mevki'de askerine beş saatlik bir mola verdi. İkinci günü,

¹ Ceneral Gurkonun Grandüke raporu. Rusça yazılmış eserlere müracaat.

Ruslar meşhûr (Hâin Boğazı) nı geçerek Balkan'ın öte tarafındaki (Gül Deresi) nâmındaki meşhûr ovaya çıkdılar, bu (Hâin Boğazı) dedikleri öyle bir boğaz idi ki eğer burada Türklerden üç-dört tabur piyâde bırakılmış olsa idi Rusların geçmesi hemen hemen mümkün olmazdı. Halbuki öyle olmadı. Bu boğazın muhâfazası yalnız Anadolu'dan gelen iki yüz müstahfiz askerinden ibâret idi. Bunlarda da hiç intizâm olmadığından etrâfa bile nöbetçiler dikmeksizin uyumakda idiler. Bu asker, Rusların ansızın vukû'a gelen hücumlarına dayanamayarak kaçmaya başladılar. Düşman, bunları ta'kîb ede ede Balkan'ın öbür tarafına çıkdılar. Ceneral (Gurko) nun sonraları buna dâir verdiği rapordan anlaşılıyor ki eğer (Hâin Boğazı) ndaki Osmanlı muhâfızı lâkayıt davranmayıp Rusları merdâne karşılamış olsa idiler bunların beş yüz veyâhud bin kadar asker zâyî'âtı vermeksizin geçmeleri muhâl imiş. Halbuki mezkûr boğazdan geçerken Ruslar bir nefer maktûl ve dört nefer mecrûh verdiler.

Ruslar bir kere gâyet mühim bir mevki' bulunan (Hâin Boğazı) nı zabt ettikten sonra daha ilerisine gitmek için hazırlık gördüler. Temmuz'un üçünde birkaç süvârî bölüğünden ibâret bir müfreze (Yeni Zağra) ya doğru keşfe gönderdiler. Bu müfrezenin bir kısmı orada (Vardiyete) nâmındaki kasabaya doğru ilerledi. Burada iki tabur ve birkaç topdan ibâret bulunan bir Türk kolu bulunduğunu keşfetti. Ruslar mezkûr köye birkaç kere top atışı ettikten sonra orada bulunan Osmanlı kolu, köyü bırakıp ric'ate başladı. Yine o gün Rusların diğer bir süvârî müfrezesi (Yeni Zağra) nın etrâfını keşfettikten sonra buralarda birkaç Osmanlı taburlarından mâadâ kuvvetli bir ordu olmadığını anladılar. Bunun üzerine Ceneral (Gurko) Temmuz'un dördünde (Kazanlık) a doğru (16) süvârî bölüğü ve birkaç topdan mürekkeb bir firka sevk etdi.¹

Esnâ-yı rahde o tarafta bulunan müslümân köyleri her adımda Rusların ilerlemesine mâni' olup yevm-i mezkûrda bu firkaya hayli telefât verdirdiler. Rus süvârîleri ilerledikçe Müslüman ahâlîsi, evlerden, bağçelerden, tepelerden düşmana ateş yağdırmakda olduklarından epeyi müddet bunlarla uğraşmaya mecbûr oldu. Bu sebepten düşmanın bu fırkası evvelce tasvîr edildiği gibi o gün Kazanlığa yetişemeyip yol üzerinde (Meclis Köyü) nde kaldı. Yine o gün Ceneral (Gurko) Şipka Boğazı'nı zabt etmek için bizzât oraya hareket etdi. Yolda Kazanlığın sekiz

¹ Bu muhârebeye âid yazılan eserlere müracaat.

kilometre garbında (Karağanlı) nâm tepelerde iki nizâmiye taburu ve üç topdan ibâret bir Osmanlı kuvvetine çattı. Ruslar derhâl bu askere hücum etdiler. Osmanlıların kuvveti düşmana nisbeten pek zaîf olduğundan bu kolun kumandanı bulunan Miralay Reşîd Bey bir müddet mukâvemet gösterdikten sonra Kazanlığa ric'at etdi. Düşman bu kolu şiddetli ta'kîb ederek arkalarından Kazanlığa girdi ve bu şehri zabt etdi.

Reşîd Bey burada dahî mukâvemet gösterdikten ve dört yüz kadar zâyi'âtı verdikten sonra etrâftaki dağlara çekildi.

Bundan sonra Ceneral (Gurko) Şipka Boğazı'na doğru yürüdü. Evvelce verilen karar üzerine Ruslar, mezkûr boğaza Temmuz'un beşinde Balkan'ın iki tarafına ya'nî Tırnova'dan gelecek olan kol, şimâlden ve Ceneral (Gurko) dahî cenûbden hücum edeceklerdi.

Şimâlden ya'nî Tırnova'dan sevk olunan düşman fırkası Ceneral (Mirski) kumandasında Şipka Boğazı'na yevm-i mezkûrda hücum etmiş idiye de burada bulunan Osmanlı taburları tarafından gösterilen mukâvemet üzerine boğazı zabt edemeyerek ve dört yüzden ziyâde telefât vererek geriye ric'at etdi. Ceneral (Gurko) nun hareketine intizâr da kaldı.

Ceneral (Gurko) ise Temmuz'un beşinde oraya yanaşamayıp temmuz altıda Şipka'ya hücum etdi. Fakat Osmanlı askerleri bunun hücumunu dahî kolaylıkla tard etdi. Şu sûretle Ruslar bu boğazın zabtından me'yûs kalmışlar iken her ne fikre mebnî ise mezkûr boğazın muhâfızı bulunan Mehmed Hulûsî Paşa nâmında bir herif beyaz bayrak açarak Ruslarla muhâbereye girişdi. Fakat daha muhâbere tamâm olmazdan evvel askerini alarak gece karanlığından bi-l-istifâde boğazı bırakıp dağlara kaçtı. Şu sûretle umûm Balkan'ın kilidi bulunan Şipka Boğaz'ı Rusların ellerine geçti.

Vakâyi'-i harbi buraya kadar mütâlâa edenin bi-t-tabî' câmı sıkılıp o vakit Balkan'ın öte tarafında hiç Osmanlı ordusu yok muydu? Eğer yoksa nasıl olup da öyle mühim mevâki'e vakt-ü zamaniyla asker sevk olunmadı? der. Biz bunun o cihetini şimdiden îzâh edlim ki o vakit Balkan'ın öte tarafları nukât-ı mütenevvi'sinde mevcûd asâkir-i Osmaniyye kuvvetli bir ordu teşkîl edemez idiye de Rusların taarruzunu def' etmeye kâfi idi.

Fakat bu kuvveti lâıyıkı vechile idâre edecek başlarında adam yoktu. Ceneral (Gurko) daha Tırnova'dan hareket etmezden mukaddem Balkan'ın cenûbinde on sekiz tabur piyâde ve lüzûmu mikdâr da topla berâber birkaç yüz, başıbozuk Çerkes süvârîsi var idi.

Bu firka-i askeriyyeden on iki tabur piyâde İslimye cihetinde Müşir Raûf Paşa kumandasında ve dört tabur Mirliva Selîm Paşa kumandasında (Yeni Zağra) da bulunuyor idi.

Bu kuvvet Ceneral (Gurko) nun kuvvetine fâik idi. Çünkü bu Ceneralin firkasında on tabur piyâde olup süvârîsi külliyyetlice idiyse de o taraflar dağlık ve ârızâlı olduğundan bu süvârînin boğaz muhârebelerinde zerre kadar fâidesi olmaz veyâhud olsa bile cüz'i olabilir idi. Fakat ne fâidesi var ki burada Osmanlı kuvvetinin umûm kumandanı birkaç gün evvel Bahriyye Nezâreti tarafından azl olunup Raûf Paşa gönderilmiş idi ki bu zât o vakte kadar ne böyle bir muhârebede bulunmuş ve ne de sâhib-i şecâat bir kumandan tanınmış idi. Raûf Paşa Çerkes Müşir Abdi Paşa'nın oğlu olup bu Abdi Paşa Sultan Mahmud vükelâsından meşhûr Topal Hüsrev Paşa'nın kölesi iken bu zâtın sâyesinde merâtib-ı askeriyyenin en bâlâsına vardığı gibi oğlu Raûf Paşa dahî babasının sâyesinde pek genç iken merâtib-ı askeriyyeyi pek çabuk kat' etmişdi.

Raûf Paşa gençliğinde Fransızca öğrendiğinden ve halbuki o zaman bizde bu lisâna âşinâ zâbitân az bulunduğundan Avrupa hükûmetleriyle olan ba'zı husûsâtta istihdâm olunmuş ve bir müddet Paris ateşemiliterliğinde dahî bulunmuştu. Sonraları Sultan Abdülazîz'in yâverliğinde bulunup saraya epeyi halûl etmiş olduğundan bura ahvâline tamâmiyle vâkıf idi.

Sultan Abdülazîz'in son devirlerinde meşhûr ve mahûd Nedîm Paşa'nın tarafdarı bulunmuş ve bu cihet, tarikiyyesine dahî hizmet etmişdir. Hattâ Midhat Paşa'nın Bağdâd Vâliliğinden istifâ ettiği zaman Paşa-yı merhûmun oradaki icrâ'atını gözletmek için bu Raûf Paşa Bağdâd Vâlisi ta'yîn olunmuştu. Daha sonraları İstanbul'da bulunarak Sultan Abdülazîz'in hal'inde bir müddet dışarıda kalmış ve Midhat Paşa merkez hilâfetten teb'îd olunur olunmaz Bahriyye Nâzırı ta'yîn olunmuştu. Muhârebe ibtidâlarında bu hizmette bulunarak Tuna'daki

donanmanın mahvı müşârün-ileyh tedbîrsizliği netîcesi olduğu o vakit İstanbul'da söyleniyordu. Ruslar Tuna'yı geçtikten sonra ale'l-acele memûriyetten azl olunarak Balkan cenûb fırkasına ve Balkan muhâfazasına memûr edilmişdi ki bu vazîfeyi de nasıl îfâ ettiği şimdîye kadar beyân olunan vukû'attan anlaşılışıdır.

Raûf Paşa muhârebelerde hiçbir iktidâr ve şöhret kazanmış değildir. O esnâda mevâki'-i mezkûreye ta'yîni hatâ idi. Nitekim bunun fenâlığı derhâl kendisini gösterdi. Ruslar, Balkan'a sokulduktan evvelce verilen ta'lîmât üzere Bulgarlar isyâna mahyâ olup buralarda vukû'a gelen ahvâli derhâl Ruslara bâ-jurnal yazıp takdîm ediyorlardı. Hatta o günlerde Hâin Köyü boğazında yolları tesviye etmek için Rusların hareketinden evvel Bulgarlar toplanıp oralarda işliyorlardı. Burada bulunan Müslüman ahâlîsi Raûf Paşa'ya bu ahvâli ihbâr ve Hâin Köyü Boğazı'nın behemehâl kuvvetli askerle işgâli elzem olduğunu bildirdiler. Paşa aldırmadı. Eğer Raûf Paşa, Ruslar Hâin Boğazı'na yanaşdığı zaman kemâl-i sür'atle umûm kuvvetini toplayıp burada Rusların müruruna mukâvemet göstermiş olsa idi Rusların bu geçiti geçebilmeleri imkânın hâricinde idi. Bundan sarf-ı nazar Ruslar Kazanlık ve sonra Şipka'ya hareketlerinde maiyyeti askeri ile Rusları buralarda karşılamış olsa idi yine Ceneral (Gurko) nun elindeki mevcûd kuvvetle Şipka'nın alınabilmesi ihtimâli yoktu. Her ne ise olan oldu. Ceneral (Gurko) Kazanlık ve Şipka Boğazı'nı elde edip Raûf Paşa fırkasının hareket etmediğini görünce kendi başına Türklerin üzerine yürümeye karar verdi. Binâen-aleyh umûm kuvveti Kazanlık'da topladı. Bu esnâda kendisine Balkan'ın öte tarafından altı tabur kadar imdâd geldi. Ceneralin kuvveti (16) tabur piyâde (24) bölük süvârî ve (38) topdan ibâret idi.

Ceneralin ileriye hareketinden maksadı Raûf Paşa'nın muhtelif taraflarda bulunan aksâm-ı askeriyyesini bozup dağıtmak ve bu dârülharbe Karadağ'dan yakînen gelmesi me'mûl bulunan Süleyman Paşa orudusunun yerleşmesine meydân vermemek idi. Ruslar Temmuz'un on yedisinde üç kol üzerine hareket ediyorlardı:

Sol kol (5) tabur (6) top ve (350) nefer Kazak'dan mürekkeb Hâin Köy'den Yeni Zağra'ya, orta kolu bizzât Ceneral Gurko kumandasında (8) tabur, (6) bölük süvârî ve (16) top Kazanlık'dan ileriye, sağ kolu (4) tabur Bulgarlardan müteşekkil piyâde taburu, (12) bölük süvârî ve (16) top (Eski Zağra) ya ve orasını işgâl ettikten sonra (Yeni Zağra) ya gidiyorlardı. Umûm hareketden maksad (Yeni Zağra) yı elde

etmek idi. Temmuz'un on sekizinde bu üç kol (Yeni Zağra) nın etrâfındaki Karavadağ tarafından (Yeni Zağra) ya hücum ile burada bulunan Türkleri tard ve şehri zabt etmek planı tanzîm olundu. Ve bu maksad üzere Ceneral (Gurko) (Yeni Zağra) ya doğru hareket etdiyse de Süleyman Paşa'nın ordusu sür'atle ilerleyip Ruslara yanaşmak üzere bulunduğundan ahvâlin ağırlaştığını görerek taarruzdan müdâfaa ve biraz sonra ric'ate mecbûr oldu ki biz bu vak'a-i mühimmeden fasl mahsûsunda ve sırası geldiğinde bahsedeceğiz. Fakat bundan evvel dârülharbin diğer taraflarındaki hareketlerden ve bil-hassa Tuna'yı geçtikden sonra Rusların garba ya'nî (Niğbolu) tarafına sevk ettiği ordularından bahsedeceğiz ki bu cihet tavzîh olduğuna hâlde temmuz ortalarındaki ahvâl-i harb tamâmiyle anlaşılır.

Rusların garb ordusu yirmi dört tabur piyâde, on altı süvârî bölüğü ve yüz sekiz topdan mürekkeb olup Ceneral (Krudener) kumandasında temmuzun ikinci günü (Niğbolu) nun her tarafını sardı. Bu ordu iki fırkaya ayrılmıştı. Birisi Ceneral (Krudener) in bizzât kumandasında orada bulunan Usma Nehri'nin sağından, diğeri de Ceneral (Şuldner) kumandasında mezkûr nehrin sol tarafından hareket ediyordu. Bu ordunun gerisini temîn etmek için de kuvvetli süvârî müfrezeleri (Plevne) taraflarına gönderilmişti. Bu esnâda Osmanlıların (Niğbolu) daki kuvveti yukarıda söylediğimiz vechile on iki redîf taburundan ibâret olup bu kuvvet Hasan Paşa nâmında birisinin kumandasında idi.

Kal'aya hücum için Temmuz'un üçü ta'yîn olunup o gün Kal'anın etrâfındaki istihkâmlarda pek şiddetli hücumlar vukû'a geldi. Türklerle Ruslar birkaç kere süngü süngüye geldiler. Fakat mikdârca tefevvuk Ruslarda bulunduğundan Türkler peyder pey istihkâmları tahliyeye mecnûr oldular. Askerin kumandanı bulunan Hasan Paşa artık mukâvemet gösterilmesine cesâret edemeyip Kal'ayı bir parlementer (muhârebe esnâsında tarafeyn arasında vâki olan teklîfâtın tebliği veya istimâ'na memur adam) göndererek Ruslara Temmuz'un dördünde teslîm etdi.

O gün Ruslara teslîm olunan askerin mikdârı beş bin beş yüz neferden ibâret olup Kal'a levâzımâtından yüz on üç top, külliyetli mikdârda tüfenk ve sâir eslihâ, Tuna'da bulunan iki monitor ve sâir mühimmat var idi.

Bu muzafferiyetten sonra Ceneral (Krudener) ordusunun bir kısmını, husûsan süvârîyi (Plevne) ye giden yollara gönderip o taraftan gelmesi muhtemel olan Osmanlı kuvvetine karşı lüzûm görünen tedâbîri almakdan geri durmadı. Şu kadar ki, Ruslar o günlerde bu taraftan bir tehlikenin zuhûruna ihtimâl vermiyorlardı. Çünkü civârda mühim bir kuvve-i Osmaniiye'nin mevcûdiyetine delâlet eder bir işâret yok idi.

Ruslar, garb ordusu vâsıtasıyla sağ cenâh ordusunu temîn etdikleri gibi Tuna'yı geçer geçmez sol cenâha ya'nî Serdâr Abdülkerim Paşa'nın ordusundan gelmesi muhtemel olan tehlikeyi dahî bertaraf etmek için oraya bir süvârî fırkası sevk ile birkaç gün sonra Rusçuk orsusu nâmıyla bizzât Serdârın ordusuna karşı hareket etmek üzere (64) tabur piyâde, (55) süvârî bölüğü ve iki yüze yakın topdan mürekkeb bir büyük ordu teşkîl etdiler. Bu ordu İmparator'un büyük oğlu ve Rusya veliahdı bulunan (Grandük Aleksander) ın taht-ı idâresine verildi. Mezkûr orduya ihâle olunan vazîfe, Serdârın ordusuna karşı yürümek ve bir de ne vâsıta ile olursa olsun Rusçuk Kal'ası'nı dahî elde etmek çâresine bakmak idi. Yukarıda bu ordunun pîş-dârları bulunan süvârî fırkası (Bele) Şehri'ni bilâ-harb işgâl ettiğini söylemişdik. O süvârînin arkasından derhâl piyâde yetişip mezkûr şehrin etrâfındaki tepeleri işgâl ve orada ve Yantra Nehri'nin müteaddid geçitlerinde hafif istihkâmlar yapıp oralarını müdâfaa hâline koymaya çalışdılar. Böylece birkaç günler geçti. Haziran'ın yirmi yedisinde veliahd yukarıdan aldığı emir üzerine Rusçuk'a doğru harekete başladı. Her tarafa kuvvetli istikşâf kolları sevk olundu. Fakat Rusların karşısında Ahmed Eyüb Paşa'nın ordusu bulunduğundan istedikleri kadar ilerlemediler. Pîş-dârlar birkaç kere çarpışdılar. Ruslar yollardaki telgrafları ve şose yollarını tahrîb etdiler. Fakat daha ileriye gitmek Türklerle kanlı bir muhârebeye tutuşmak demek olduğunu anladıklarından umûm ahvâle intizâren (Bele) Kasabası'nın ötesinde bulunan Karalom Nehri'nin uzunluğunu kendileri için bir hat ta'yîn etdiler. Rumeli dârülharbinde o günlerde ya'nî Temmuz'un yedi-sekizinde Rusların işgâl ettiği hat şöyle idi. Garb ordusu (Niğbolu) nun ötesinde (Plevne) ye giden yollardaki köyleri, (Lofce) yi, (Servi) yi işgâl ediyordu. Cenûb ordusu, Hâin ve Şipka Boğazlarını zabt ettikten sonra Balkan'ın öte tarafında bulunan Kazanlık Şehri'ni dahî zabt etmiş idi.

Şark ordusu (Bele) Kasabası'nı merkez ittihâz ederek lâzım gelen mevâki'i tahkîm etmekte idi. Bu muvaffakiyetler Tuna'yı geçtikden yirmi gün sonra derdest edilmişti. Ruslar bundan sonra dahî daha büyük muzafferiyetlere nâil olmak ümîdinde ediler. Fakat o günlerde vukû'a gelen tebeddül-ü ahvâl, bu niyet ve ümîdlerini alt üst etdi. Ahvâlin ne olduğunu anlamak için biraz geriye gözden geçirmek lâzımdır.

[123] Altıncı Fasl

Ahvâl-i İstanbul – Plevne'de Birinci Muzafferiyet

Ahvâl-i İstanbul-Ardahan'ın sükûtu üzerine İstanbul'da galeyân. – Meclis-i Mebûsân'ın ta'tîli. – Meclis-i vükelâ müzâkeresi. – Serdâr Abdülkerim ve Serasker Redîf Paşaların azlleri ve Macar Mehmed Ali Paşa'nın Serdârlık ve Dâmâd Mahmud Paşa'nın Seraskerlik makamlarına ta'yînleri. – Mehmed Ali Paşa'nın tercüme-i hâli. – Serdâr'ın ilk hatası. – Harbin bu devrinde Ruslar ve Bulgarlar. – Vidin Osmanlı ordusu. – Dârülharbe yanaşmak için Osman Paşa'nın Vidin'den hareketi ve Plevne'nin işgâli. – Rusların Plevne'ye birinci hücumları. – Düşmanın mağlûbiyyet-i kâmile. – Plevne mağlûbiyyeti üzerine Rusların telâş. – Plevne muzafferiyâtı üzerine Osman Paşa'nın İstanbul'a çektiği telgraf ve bu telgraf hakkında ba'zı mülâhazat.

İ'lân-harb olunur olunmaz İstanbul ahâlîsi hamîyyet-i Osmaniyye'nin artık sırası geldiğini anlayarak ordulara mümkün olduğu kadar muâvenetde bulunmaya karar vermiş ve bu maksad için pek çok âileler büyük fedâkarlıkla çalışmakta bulunmuş idi. O günlerde ahâlînin her sınıfı nesi varsa muhârebe için vermeye râzı idi. Vükelânın ekseriyyesi şu sırada, ya'nî milletin pek büyük fedâkarlık göstermek lüzûmu geldiği bir zamanda konak arabaları kullanmanın muvâfık-ı hamîyyet olmadığını düşünerek atlarını beyt-ül-mâla ve arabalarını satıp parasını iâne sandığına vermekte idiler. Ahâlînin daha aşağı tabakâtında bulunanları, husûsan kadınları gömlek, don ve sâire gibi asker için lüzûmu olan eşyâyı dikip bunları şu sırada teşkîl olunan askerî cemîyyetlerine takdîm etmekte idiler.

Bu hengâmede umûm İstanbul ahâlîsinin yalnız bir ârzûları var idi ki o da dârülharbde vukû'a gelen vakâyi'den vakt-ü zamaniyle doğru haber almak idi. Heyhât! Ki hükûmet ahâlînin bu ârzûsunu îfâ edemeyeceğini muhârebe açılır açılmaz

göstermiş idi. Sultan Abdülazîz'in hâl'inden tâ bu zamana kadar İstanbul matbûâtı oldukça serbest beyân-ı efkâr edebiliyor idi. Fakat muhârebe açıldıktan birkaç gün sonra hükûmet, gazetelerde "Devlet-i Âliyye muhârebe hâlinde bulunduğundan el-yevm mer'îl-icrâ' olan matbûât-ı nizâm-nâme-i hümâyûnu ahkâmının yeni emre değin ta'tîliyle Memâlik-i Mahrûse-i şâhânedede tab' ve neşr olunan evrâk-ı havâdisin ledel icâb bilâ-muhâkeme ta'tîl ve ilgâsından ibâret bulunan usûl-ü zecriye-i kâide ittihâzına Bâb-ı Âlice karar verilmiş olmakla bâ-emr-i âlî i'lân-ı keyfiyyete ibtidâr kılındı." diye bir i'lân neşretti.¹ Bu i'lândan maksadın ne olduğu pek çabuk meydâna çıktı. Hükûmetin istemediği havâdisi gazeteler neşretmeme, matbûâtı tamâmiyle ele almak ârzûsundan ibâret bulunduğu gün gibi aşikâr idi.

Hakikat-i hâlde öyle olmadı. Muhârebenin ibtidâsında Rumeli dârülharbinin o kadar ehemmiyeti yoktu. Çünkü Ruslar daha Tuna'yı geçip asl Türk toprağına ayak basmamıştı. Fakat Anadolu dârülharbinde muhârebe açılır açılmaz, birbirini ta'kîb eden vukû'ât-ı mühimmeyi ahâlî biliyordu. Fakat Rusların bu dârülharbdeki ilerlemelerini gazeteler açık yazmıyor, daha doğrusu yazamıyordu. O hâlden ahâlî galeyâna geldiği gibi bir cihetten neşrolunan fenâ havâdis dahî ağızdan ağıza geçerek ve bir müddet sonra büyüyerek ortalıkda asılsız bir çok ekâzibin şüyû bulunmasına hizmet ediyordu. Matbûâtın ise bu fenâlığın önünü almaya iktidârı yoktu. O günlerde İstanbul gazeteleri, hükûmet tarafından verilen kısa ve misâlinden bir şeyi anlaşılmasız i'lânlar (çünkü bu i'lânlar resmî kitâbetle ve bir de pek çok duâlarla yazıldığından maânî-i hakîkiyesi lügât-ı resmiyye içinde boğulup gidiyordu.) veyahûd ecnebî gazetelerinde Türkiye'ye en muvâfık bir sûrette yazılan havâdis tercümeleri ile dolu idi. Ma'ahâzâ ahâlînin kısm-ı a'zamı ve husûsan tabakât-ı bâlâ takımı dârülharbdeki ahvâlin ne merkezde olduğunu pek iyi biliyorlar idi. Çünkü ordulardan gelen telgraflar ağızdan ağıza fisıldanarak sür'ati fevkalâde ile beynel ahâlî intişâr ederdi.

Ardahan'ın Ruslar tarafından zabtı İstanbul ahâlîsine pek ağır geldi. Mayıs'ın on ikisinde ahâlîden ve talebe-i ulûm efendilerden birkaç yüz adam Meclis-i Mebûsân'a giderek mebûslarla şu işi müzâkere etmek istediler. Meclis-i Mebûsân Reîsi Ahmed Vefik Paşa, daha bunlar gelirken birisini gönderip "Dühûliyesiz meclise girilmez. Zaten meclisin bugünkü müzâkerâtı hitâm bulmak üzeredir."

¹ Fî 21 Nisan Rûmî 1393 târihiyle Vakıf ve sair gazeteler.

dedirdi ise de cem‘iyyet kabûl etmeyerek maksadlarında ısrâr etdiklerinden Paşa bi-z-zarûr efendilerden bir kaçının içeriye girip merâmınlrını anlatmaya müsâade etdi. O müsâade üzerine birkaç adam meclise girip bunlardan birisi Ahmed Vefik Paşa’ya hitâben: “Allah Padişâhımız Efendimiz hazretlerine tükenmez ömürler versin. Fakat Ardahan vak‘ası doğrusu bizi pek dilgîr etdi. Bunun sebebi nedir? Ricâ ederiz bize anlatınız. Bizce bu işlerde müthim olacak kimseler varsa bunlar da Redîf ve Dâmâd Mahmûd Paşalardır. Bunlar devlet hâinleridir.” diye bağırdı.

Ahmed Vefik Paşa hocalara birkaç nasihatde bulundu. En sonra “ Bu işler bize âitdir. Çünkü Millet vekilleri biziz. Her işin îcâbına bakılacaktır. Siz gürültü etmeyip yerlerinizde oturunuz.” dediyse de hocalar susmayarak meclisde büyük gürültü kopardılar. Nihâyet Halep Mebûsu Saîd Efendi ve Astarıcılar kethüdâsı Ahmed Efendi araya girerek güç belâ hocaları teskîn edebildiler. Daha sonra etrâfdaki karakollardan bir takım asker geldiğinden kalabalığı bunlar vâsıtasıyla dağıtmak mümkün oldu.¹

İkinci günü hükûmet, gazetelerle resmî bir i‘lân neşrederek Ardahan’ın tesliminde müthim bulunan ümerânın taht-ı muhâkemeye alınacağını va‘ad ve bundan sonra ahâlînin de edep dâhilinden çıkmamalarını tavsiye etdi.

Daha birkaç gün sonra yevm-i mezkûrda en ziyâde gürültü eden ve cem‘iyyete başbuğ bulunan müderrislerden bir kaçını gizli olarak taşraya nefy etdi.

Muhârebe i‘lân olunduktan sonra Meclis-i Mebûsân a‘zâsından bir kaç, Redîf ve Dâmâd Mahmud Paşaların aleyhinde pek çok söz söyleyip bunların azlini istediklerini evvelki eserimizde söylemişdik. Hükûmet, şu sırada ya‘nî muhârebeye şiddetle devâm olup dururken ümerânın azli mümkün olamayacağını beyânla bunların ârzûlarını reddetdi.

Sâlifü’z-zikr Paşalar yerlerinde kaldılar. Fakat muhârebede bir bozgunluk oldukça efkâr-ı umûmiyye her işte bunları ithâm ediyor ve kendilerine lânetler yağdırıyordu.

Ma‘ahâzâ Meclis-i Mebûsân o günlerde ortada olan fenâlığın önünü almakla uğraşiyor, devlet işlerini biraz yoluna koymak için çalışıyordu. Hükûmet, Mayıs

¹ 13 Mayıs tarihli Vakıf ve diğcr O günlerde neşrolunan İstanbul gazeteleri

ibtidâsında Kırım Muhârebesi'nde edilen istikrâzın tesviyesi için Meclis-i Mebûsân'a bir plan takdîm etdi. Meclis-i Mebûsân bu planı kabûl etdi. Fakat şu iş için hükûmetin Parise göndermek istediği Zühdfî Efendi (sonraları paşalık rütbesine vâsıl olan Zühdfî Paşa budur) aleyhinde şiddetli sözler söyleyip bu zâtın az zamanda kazandığı servetin sanâyi'ini anlamak için bir komisyon teşkîl etdi. Yine o günlerde hükûmet muhârebe için behemehâl beş milyon liraya ihtiyaç olduğunu beyân ve bu paranın hâricden istikrâzı için meclisten müsâade talep etdi. Bu bâbda Meclis-i Mebûsân'da pek çok müzâkere vukû'a geldi. Birkaç komisyon teşkîl olundu. En sonra para hâricden istikrâz edilmeyip bi-l-mecbûriye dâhilden istikrâza karar verildi.¹

Evvelce verilen karar üzerine Haziran'da Meclis-i Mebûsân ta'tîl olunacak idi. Hükûmet, hakîkaten bunları bir an evvel dağıtmak istiyordu. Fakat Meclis-i Mebûsân, yeni meclis toplanıncaya kadar İstanbul'da Mebûsân a'zâsından bir dâimi komisyon bırakmak istiyordu. Hükûmet, daha doğrusu saray, böyle bir komisyonun teşkîline şiddetle i'tirâz ederek mebûsânın ârzûsunu kabûl etmiyordu. Bu sebebden meclisin son günlerindeki müzâkerâtı gâyet gürültülü idi. Mebûsân Reîsi Ahmed Vefik Paşa hükûmet tarafını iltizâm ediyordu. Nihâyet Reîs Paşa bir gün Meclis-i Mebûsân'a geldiğinde meclis-i mezkûrun kapandığını ve yeni meclisin teşrîn-i sâninin birinci günü açılacağını Mübîn-i Hünkâr'ın fermânını okudu. Meclis a'zâsı bi-z-zarûr memleketlerine doğru hareket etdiler.

Meclis-i Mebûsân dağıldıktan sonra İstanbul efkâr-ı umûmiyesi artık muhârebe ile meşgûl oldu. Dârülharblerden gelen haberler ise milleti sevindirecek derecede değildi. Rumeli dârülharbinde Tuna donanmasının peyder pey mahvolup gitmekte olduğu haberi ahâlîyi ziyâdesiyle me'yûs etmekteydi. Yukarıda söylediğimiz gibi Mayıs ortasında sarayda müşâvere-i harbiyye meclisi teşkîl olundu. Bu meclis, ileride göreceğimiz vechile orduların harekâtını daha ziyâde karıştırıyordu. Hazîran ibtidâlarında Anadolu dârülharbindeki ahvâl-i harb bize müsâid bir renk aldı. Ruslar (Horum) Muhârebesi'nde mağlûb olduklarından ric'at ediyorlardı. Ahmed Muhtar Paşa da bunları ta'kîb ederek (Kars) Kal'ası'nı dahî muhasaradan kurtarmışdı. Kurtarmışdı ama! Tam o günlerde ya'nî Haziran'ın on

¹ O günlerde neşrolunan İstanbul gazeteleri

beşinde Rusların (Tuna) yı çok zâyi'âtı vermeksizin geçivermeleri ve bunların muttasıl ilerlemeleri hükûmet ve ahâlîye epeyi dehşet verdi. Haziran'ın yirmisinde Tophâne'deki kasrda Hünkâr'ın riyâseti altında büyük bir meclis kuruldu. Netîce-i müzâkerâtda: Serasker Redîf Paşa ile Müşir Nâmık Paşa'nın Rumeli dârülharbinin ahvâlini teftîş için Serdâr Abdülkerim Paşa'nın ordusuna gönderilmelerine karar verildi.

Bu esnâda Karadağ'da bulunan Süleyman Paşa'ya ve Vidin civârında olan Osman Paşa'ya dârülharbe gelmeleri için emir verildi. Bunlar derhâl o tarafa şitâb etdiler. Temmuz ibtidâlarında Rusların Hâin Boğazı'ndan Balkan'ı geçip beri tarafa taarruzları, ortalığı alt üst etdi. O günlerde Balkan'ın beri taraflarında bulunan Müslüman ahâlî Raûf Paşa'nın kayıtsızlığını görerek Bâb-ı Âli'ye, saraya feryâdlar yağdırmakda idiler. Zât-ı Şâhâne hemen her gün telgraf başına gelerek orada bulunan ümerâ-yı askeriyye ile muhâbere ederek yerlerinde sebât etmelerini arada buyuruyor ve birkaç güne kadar Süleyman Paşa'nın yetişeceğini dahî ihbâr ediyordu.

Yine o günlerde Meclis-i Vükelâ hemen her gün toplanıyor ve ahvâli müzâkere ediyordu. Niğbolu Kal'ası'nın düşman tarafından zabtı dahî ortalığı iyice sarsdı. İkinci günü ya'nî Temmuz'un beşinde vükelâ yine bir meclis akdetdi. Şu mecliste her taraftan fikirler sarf olunmakda iken Hariciye Nâzırı Safvet Paşa orduların ahvâl-i mü'essifesinden bir lisân-ı ye'sle beyân-ı efkâr etdi. Ve en sonunda hâzirûna hitâben: Şübhesiz bizim asker gibi fedâkar asker dünyada yoktur. Bu ciheti düşmanlarımız bile tasdik ederler. Fakat ordularımızın başlarında bulunan ümerâmız hiçbir iktidâra mâlik zevât değildirler. Bu sebebden bendeniz daha ileride vukû'u melhûz perîşânlıktan korkuyorum. Bana kalırsa şu sırada ahvâlden bi-l-istifâde muhârebeye bir an evvel hitâm versek daha iyi olur. Biz şimdiki hâlde Anadolu'da gâlibiz. Ruslar da Rumelide. Binâen-aleyh şimdi sulh için Ruslarla muhâbereye girişecek olursak zannederim ki vakâr ve hukuk-u Osmaniyye'ye muvâfık bir sulh edebiliriz."

Diye buyurdu. Paşa'nın bu sözleri Zât-ı Şâhâne'ye arzlolundu. Hünkâr'ın hoşuna gitmedi. Safvet Paşa o gün azlolunarak yerine Ârifî Paşa ta'yîn olundu. Fakat bu zât dahî birkaç gün sonra azlolunup yerine Server Paşa geçti.

Ordunun teftîşine memur olan Redîf ve Nâmık Paşalar dârülharbe geldiklerinden sonra (Şumnu) ordusunun her hareketine karışmaya başladı. Fakat bu esnâda İstanbul'da ve bil-hassa saraydaki fikir, Abdülkerim ve Redîf Paşaların şiddetle aleyhlerinde idi. Rusların, Tuna'dan, çok zâyî'âtı vermeksizin geçmeleri (Tırnova) ve (Balkan) Boğazlarının adem-i muhâfazası, (Niğbolu) nun zabtı bunların tedbîrsizlik ve hâinlikleri yüzünden vukû'a gelmiş addolunuyordu. Umûm kabahat, bunların üzerine atılmak isteniliyordu. Bu iki paşa Temmuz'un yedisinde azlolundularsa da bu esnâda orduda bulduklarından İstanbul'a celb ve Temmuz'un on birinde azl fermânı i'lân olundu.

Abdülkerim Paşa'nın yerine daha birkaç gün evvel müşir olan Macar Mehmed Ali Paşa ve Redîf Paşa'nın yerine de Tophâne Müşiri Dâmâd Mahmud Paşa ta'yîn olundu.

Muhârebenin şu nâzik devrinde tebeddülât-ı mezkûreye ihtiyaç kat'i olmadığı muhakkaktır.

Şu iş pek büyük hata idi. Abdülkerim Paşa'nın kendisine has olan evsâfını yukarıda söyledik. Bu zât o vakit devlet ve millet için ehemmiyet-i fevkalâdesi bulunan umûm kumandanlık vazîfesine lâyük iktidâra mâlik olmadığı i'tirâz kabul etmeyen hakîkatlerdendir. Burası doğrudur. Fakat Paşa-yı müşârün-ileyhden daha muktediri olmadığı hâlde bu zâtın ta'yîni muvâfık-ı maslahât idi. Paşa'nın kendisine mahsus ve muhârebenin şu devr-i mühiminde pek güzel işe yarayacak meziyyât-ı mahsûsası var idi ki bu mezâyânın neden ibâret olduğunu bundan evvel dahî söyledığımız vechile Abdülkerim Paşa ümerâ-yı kadimeden bulunduğu cihetle ümerâ ve zâbitan meyânında fevkalâde bir hürmet ve riâyete mâlik idi. Bu zât feriklik rütbesinde muhârebede bulunduğu zaman ordu kumandanları blunan Süleyman, Osman, Ahmed Eyüb, Ali Sâib Paşalar mekteb çocukları idi. Bu sebebden onlar Serdâr Paşa'yı büyük tanıyarak bu zâtın her emrine fevkalâde riâyet ve hürmet ederler ve kendisine peder nazarıyla bakarak aleyhine entrika yapıp makamında düşürmeyi akıllarına bile getirmezlerdi. Diğer taraftan yine o paşalar birbirlerini çekemezler, her biri rakîbine tefevvuk etmek ârzû ederek münferiden iş görüp nâm kazanmak isterlerdi. Şu maddenin söylediğimiz vechile şu devirde ehemmiyet-i fevkalâdesi var idi.

Ruslar Tuna'yı geçtikden sonra sür'at-i fevkalâde ile ilerliyor ve kendi dâirelerini tevsi' ediyorlardı. Serdâr o günlerde buna hiç de mümâna'at göstemiyordu. Abdülkerim Paşa'nın esâsen kabahati burada idi. Fakat bizzât Paşa-yı merhumun fikrinde Rusların bir hareketleri ve Osmanlı ordusu tarafından buna mümâna'at edilmemesi muhârebeden evvel tanzîm ettiği plana tamâmiyle muvâfık idi. Serdâr, Ruslar bir kere (Tuna) yı geçtikden sonra geniş arâzî üzerinde dağıldığını ve bu sûretle kuvvetlerinin birkaç kısma ayrıldığı zaman sağdan Rusçuk ordusu, soldan Osman Paşa ordusu, cenûbdan Süleyman Paşa ordusu ile def'aten düşmana yüklenmek ve bunları münferiden bozmak istediğini iddiâ ediyordu. Bu planın esâsen fenâ olmadığı muhakkaktır. Eğer Serdâr Paşa'ya bu planı mevki'-i icrâ'ya konmasına vakit bırakılmış olsa idi maksadına muvaffak olabilmesi dahî muhtemel idi. Fakat bî-çâre Abdülkerim Paşa'ya bu planı icrâ'ya zaman bırakmadılar. İfâya başladığı zaman kendisini azlettiler. Bunun azlinden sonra yine o planın mevki'-i tatbika vaz'ine teşebbüs olundu ise de muvaffakiyet hâsıl olmadı. Muvaffakiyetin adem-i usûlüne sebep yegâne bu planın icrâ'sına memur bulunan Osman, Süleyman, Mehmed Alî Paşaların rekâbetleri olup bunların her biri münferiden hareket etmeyi kendisi için muvâfık görmekte ve bir de Abdülkerim Paşa'nın azlinden sonra umûm kumandanlık makamının lağvi olduğu muhakkaktır. Hatta şu son madde hakkında diğer bir rivâyet vardır ki buna göre Abdülkerim Paşa'nın azli başka bir sebepten olmayıp mücerred o vakitler Rumeli dârülharbinde bulunan orduların idâresini İstanbul'da bulunan müşavere-i harbiyye meclisine, daha doğrusu saraya almak fikrine mebnî imiş. El-uhdeten ale'l-râvî.

Şu sırada Redîf Paşa'nın yerine ya'nî makam-ı Seraskerîye Dâmâd Mahmud Paşa'nın ta'yîni dahî hata idi. Evvelki eserlerimizde Sultân Abdülazîz'in hal'inden sonra Redîf Paşa'nın millete karşı ne gibi hâinliklerde bulunduğunu yazmışdık. Ma'ahâzâ bu zât mekteb görmüş, müteaddid muhârebelerde bulunmuş, ömrünü askerlik âleminde geçirmiş ümerâdan bulunmakla İstanbul'dan çıkmamış, formasını taşıdığı hâlde kışlada bir gece geçirmemiş, merâtib-i âlîyeye, hânedânlığı ve dâmâd-ı şehriyârî bulunması münâsebetiyle, vâsıl olmuş bir zâta müreccah olduğu muhakkaktır.

Mehmed Alî Paşa'ya gelince bu zât cinsen Alman olup Rusya'nın (Mağda Burg) (Magde Bourg) Şehr'inden bir kemancı ve diğer rivâyete göre bir kunduracının oğlu idi. Âilesi fakîr olduğundan Mehmed Alî pek küçük yaşta iken kendisine medâr-ı maîşet aramaya mecbûr olmuş, bunun için İstanbul'un Karadeniz taraflarına buğday ticâreti ile gelen bir gemiye tâife olmak üzere girmiştir. İstanbul'a geldiğinde buranın güzelliğine meftûn olup, o vakit Devlet-i Âliyye hizmetinde bulunan bir Prusya zâbitinin yanına girip ihtidâ dahî etdiğinden silk-i askerîye mülâzımlıkla kabûl edilmiştir. Bundan sonra Kırım Muhârebesi'nde Serdâr Ömer Paşa'nın yâveri olup pek çabuk terfî'-i rütbe etmiştir. Ömer Paşa'nın vefâtından sonra Sadrazam Alî Paşa'nın alınmasına nâil bu zâtın sağlığında livâ rütbesine kadar vâsıl olmuştur. Mehmed Ali Paşa Kırım Muhârebesi'nden sonra dâhilde vukû'a gelen umûm muhârebelerde bulunmuş, Sırbîyye Muhârebesi'nde ferîk olup orada dahî yararlığını isbât etmiştir. Serdâr Abdülkerim Paşa azlolunmazdan biraz evvel İstanbul'a celb olunup müşirlik rütbesine nâil olmuş ve derhâl Rumeli dârülharb kumandan-ı umûmiyyesi ta'yîn olunmuştur.

Mehmed Alî Paşa gâyet zekî, şahsen cesûr, şen, kendini herkese sevdiren güzel ahlak ve evsâfa mâlik idi. Gençliğinde Mekteb-i Harbiyye'de bulunup fenn-i harbin nazariyâtına vâkıf olmamış idiye de pek çok muhârebelerde ve büyük kumandanların maiyyetlerinde bulunduğundan bu fenne oldukça vâkıf idi. Ma'ahâzâ bu zâtta umûm kumandanlık gibi mühim bir makama lâyük olmayan evsâf var idi. Tabî'atı gâyet zaîf, fikrini günde iki-üç kere değıştirir, etrâfına mağlûb, fazla olarak her işde merkez hükûmetin, daha doğrusu sarayın emirlerine tâbi' olarak hareket etmek isterdi.

Bundan mâadâ merhûm Türk lisânını da lâyük vechile bilmez, telaffuzu anlaşılmaz, yazısı mefkûd olarak mühtedî bulunduğundan ahâlî ve ümerâmızın bir kısmını bir türlü kendisine ısındırmaya muvaffak olamamıştır ki şu ahvâl ileride göreceğimiz vechile bu zâtın devlet ve millet için iş görmesine mâni' olmuştur.

Mehmed Ali Paşa orduya gelir gelmez ordusunun külliyetli kısmını (Razgrad) a toplamaya gayret etdi. Osmanlı ordusunun karşısında bulunan (Saraviç) ordusu Bulgar hafiyelerinden bunu haber almışdı. Hakîkati anlamak için on taburdan ibâret bir fırkayı o taraflarda bulunan (Esirci Köyü) ne doğru sevk etdi. Buralarda ise

Osmanlı ümerâsı içinde cesâret ve şehâmetiyle meşhûr Azîz Paşa var idi. Azîz Paşa Rusların ilerlediğini görür görmez dört taburla bunların üzerine yürüdü. Rusların işgâl ettiği ormana hücum etdi. Azîz Paşa bu hücumla Rusları bu mevki'den tard etdi. Fakat kendisi de şehîd oldu. Esnâ-yı harbde yaralanan Mirliva Fazlı Paşa bir çok telefât verdikten sonra taburları geriye çıkarabildi. Fakat Rusların bu taraftaki taarruzlarını dahî durdurdu.

Bundan birkaç gün sonra (Razgrad) da epeyi kuvvetli ordu toplandı. Fakat merkez ordusunda hareket için ihtilâf-ı efkâr zühûr etdi. Ümerâdan ba'zısı bil-hassa Ahmed Eyüp Paşa Rus şark ordusunun merkezi bulunan (Bele) Şehri'ne veyâhud (Ziştove) ye yürümesini münâsib görüyordu. Diğerleri, bil-hassa Mehmed Ali Paşa (Osman Pazar) dan umûm Rus ordu merkezi bulunan (Tırnova) Şehri'ne yürümesi ârzüsünde idi. Diğer ümerâ şu zamanda hiç taarruzda bulunmayıp (Razgrad) da beklemesini ve Ruslar gelip bu mevki'ye hücum etdikleri zaman mukâvemet-i ciddiyede bulunmasını tavsiye ediyordu. Serdâr bir türlü karar veremiyordu. Bu esnâda İstanbul'a muhâberat dahî pek sık olup gerek ordudan gönderilen ve gerekse İstanbul'dan gelen telgraflar pek kesretli idi. Şu sûretle birkaç gün geçti. Tâam o günlerde İstanbul'dan gelen bir telgrafnâme (Plevne) de Osman Paşa'nın parlak bir sûretde gâlibiyetini haber veriyordu. Bu telgraf bizde âdet olduğu vechile duâlı ve pek parlak kitâbetle yazıldığından bu telgrafın muhteviyâtına orduda kimse inanmak istemedi.¹ Etrâfdan ve bil-hassa Balkan'ın öte tarafından gelen haberler ise pek dehşetli olup Ruslar Edirne'ye doğru ilerlemekde olduğunu bildiriyordu. Bu müthiş heberlerin arasında Mehmed Ali Paşa ne yapacağını şaşırılmış olduğundan taarruz etmek için daha birkaç gün beklemeye karar verdi. Bu esnâda Rus ordularının ahvâline gelince: Temmuz ibtidâlarında vukû'a gelen ve yukarıda bir tafsîl-i îzâh edilen muvaffakkiyetlerden dolayı Rus Erkân-ı Harbinin fikrinde muhârebe hemen bitmiş addolunuyor idi. Rusların bu zaman o fikrde bulunmalarına hizmet eden ahvâlin başlıcası cenûbda Balkan'ın geçidi bulunan (Şipka Boğazı) nın, garbda (Niğbolu Kal'ası) gibi bir Kal'anın elde edilmesi idi. Bundan mâadâ Ruslar, yine o günlerde şark (Saraviç) ordusunun himmetiyle (Ruşçuk Kal'ası) dahî bugün yarın

¹ Les Occasions perdues nâmında İzzet Paşa'nın eserine müracaat.

elde edilir fikrinde idiler ki bu ahvâlin cümlesi eğer Devleti Âlîye tarafından teklif olunursa sulh muahedesini dahî kolaylıkla kabûl edeceğini isbât ediyordu.¹

Rusları bu zamanda sulha meyletdiren esbâbın birincisi ve belki en mühimi şu sırada Bulgar milletinden gâyet nefret etdiklerinden ileri geliyordu. Rusların kısm-ı a'zamı husûsân âvâm takımı şu muhârebede öteden beri Rusların şarkda ittihâz edegeldikleri siyâset-i taarruziyeden değil güyâ Türklerin ellerinde pek büyük zulüm ve işkenceye dûçâr olan ve İslav bulunmak münâsebetiyle Rusların himâye-i mâneviyeleri altında bulunan Bulgarları Türklerin ellerinden kurtarmak maksadına mebnî idi. Muhârebe olmazdan evvel, daha doğrusu Ruslar Tuna'yı geçtikten mukaddem Rus gazetelerinden anlaşıldığı vechile Bulgarlar gibi fakîr, âlemde hiçbir şeye mâlik olmayan bir millet yok bilirler ve bu sebebden gıyâben kardeşlerine acırlar ve gazetelerinin i'lân ettiği fakat hakikat-i halde İslav komiteleri tarafından uydurma zulüm ve işkence havâdisine tamâmiyle emniyet ederlerdi.

Vakitâki Ruslar Tuna'nın beri tarafına geçdiler. Bulgarların ahvâl-ü maişetlerini gördüler. Meşhûdâtları âdetâ Rusları şaşırttı. Bulgar köylerinde o kadar zenginlik, köy ahâlîsinin refah ve saâdetini mûcib olacak zirâatın bolluğu, hayvânâtın kesreti var idi ki bu saâdeti Rus köylü ahâlîsi rûyâlarında bile görememiş oldukları meydâna çıkdı. Bir derecede ki Rus köy ahâlîsinin en metmûlu, Bulgar köylüsünün en fakîrine dahî kıyas olunamıyordu. Bu hâl Rus köylerinden müteşekkil bulunan ordu neferâtının hasedlerini mûcib oldu.²

Rusların Bulgarlardan teneffürlerini bâis-ü esbâbdan ikincisi de Rus askeri esnâ-yı seferde “Sizin için harb ediyoruz” diye Bulgar köylerinden zahîre ve sâir levâzım ucuz fiyatla almak istedikleri hâlde Bulgarlar muhârebeden bi-l-istifâde zahîrelerini yüksek fiyatla satıp âdetâ Rusları soymaya kalkışmaları oldu. Şu hâl Rus ordusunda en büyük ümerâsından en küçük neferine kadar Bulgarlara karşı bir adâvet-i şedîde beslemeyi mûcib olup “böyle hâin millete istiklâl kazandırmak câiz değildir. Sulh muahedesinde bunları tekrâran Türklerin ellerine bırakıp gidelim” gibi bir fikr-i ezhân-ı umûmiyyeye sirâyet etmekte idi.

¹ “Ceneral Hazenkamf”ın hâtrâtı”ı Rusça yazılmış bir eser.

² Son muhârebede Grandük Nikolanın kâtibi ve Erkân-ı Harb Miralayı ve bugün Rusya'da hassa ordusu kumandanı bulunan “Ceneral Hazenkamf”ın Hâtrâtı” nâmındaki esere müracaat oluna.

Fakat sulh etmek için bir kere tamâmiyle mağlub etmek lâzım idi. Hâlbuki şu husûsun vücûda gelmediği gün gibi aşikâr idi. Çünkü Ruslar o günlerde ya'nî Temmuz'un ortalarına kadar Osmanlı ordularının kısm-ı küllîsi ile çarpışmamış, yalnız küçük aksâm-ı askeriyelerini bozmuşlar idi. Hakikat-i hâlin de böyle olduğunu Temmuz'un ortalarında birbirini ta'kîb eden vakâyi'-i mühimme isbât etdi.

1877 senesi Temmuz'unun beşinde Viyana Rus sefâretinden (Tırnova) da bulunan Rus karargâhına şu mealde bir telgrafnâme geldi. "Sırbiyede bulunan casuslarımızdan aldığımız ma'lûmata nazaran (Vidin) civârında bulunan Osman Paşa ordusu tecemmüm ederek garba fakat hakîki istikâmeti mechûl bir istikâmete hareket etmiştir. Casûslarımızın bundan ziyâde ma'lûmat veremediğini arz ederim."¹

Rus karargâhı bu telgrafa o kadar ehemmiyet vermedi. Haritalara bakıldığı zaman Osman Paşa'nın garba doğru hareketi iki maksad üzerine olabilir idi. Birisi Rusların sağ cenâhına taarruz etmek için dârülharbe yanaşmak, ikincisi de bu esnâda (Sofya) tarîkiyle hareket ederek Balkan'ın öte tarafında perîşân bulunan Türk askerine imdâd vermekten ibâret olacak idi.

Ma'ahâzâ Grandük bu telgrafı aldıktan sonra garb ordusu kumandanı bulunan Ceneral (Krudener) e o tarafta bulunan süvârîleri mümkün olduğu kadar ileriye sevk ederek etrâfi keşfe ve münâsib kuvvetle sevk-ül-ceyş nokta-i nazarından ehemmiyetli bulunan (Plevne) Kasabası'nı işgâl etmek emrini verdi. Ceneral (Krudener) dahî bu emri icrâ' etmek için lâzım gelenlere tebliğ etdi. Fakat (Plevne) ye sevk olunan müfreze mevki'-i mezkûru zabt edemedi. Çünkü o günlerde mevki'-i mezkûr külliyetli Osmanlı kuvvetiyle işgâl olduğu anlaşıldı. Bu kuvvetin hangi taraftan geldiğini anlamak için biraz geriye müracaat etmemiz lâzımdır.

Ruslar, Tuna'yı geçtikten sonra kemâl-i sür'atle hareket ederek az bir zamanda (Tırnova) yı zabt edip Balkanlara doğru yürümekte olduklarını ve bundan İstanbul, pek büyük heyecân ve telâşa düşerek ne yapılmak lâzım olduğunda şaşırıldıklarını yazmışdık.

Haziran'ın yirmi altısında Zât-ı Şâhâne saraydaki telgraphâneye inerek (Vidin) de bulunan Osman Paşa'yı telgraf başına istedi. Osman Paşa geldiğinde bir

¹ "Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı" nâmındaki eser ve Rusça yazılmış diğer eserler.

saate kadar muhâbere etdiler. Hünkâr hakikat-i hâli ya'nî Rusların, Tuna'yı geçip Balkan'a ilerlemekte olduğu ve bu hâlin Memâlik-i Mahrûseyi büyük tehlikelere dûçâr ettiğini çünkü Rusların Balkanları zapt ettikten sonra (Edirne) ve (İstanbul) a doğru hareket edebileceğini ve bu tehlikenin o gün önünü almak için Cenâb-ı Hakk'ın imdâd-ı rabbâniyesinden sonra (Vidin) ordusuyla Karadağ'dan celb olunan Süleyman Paşa ordusundan imdâd beklemekte olduğunu beyân etdi. Osman Paşa, cevâben gerek kendisi ve gerek ordusu bu devlet-i ebed-müddet için fedâ-yı cân edeceklerini ve zâten asker bulduklarından dolayı böyle günler için beslendiklerini kemâl-i ubûdiyetle arz etdi. Bunun üzerine vakit gâib etmeksizin şarka ya'nî Niğbolu taraflarına hareket etmek için irâde aldı.

Osman Paşa müteessiren ve gözlerinden yaş akıttığı hâlde telgrafhânedan çıktı. Derhâl ümerâ-yı askeriyeden Ferîk Âdil ve İzzet Paşalarla Erkân-ı Harb Reîsi Mirliva Tâhir Paşa, topçu kumandanı ve sâir ümerâ ve zâbitleri toplayarak hakikat-i hâli anlattı. Cümlesi müteessir olarak (çünkü onlar Rusların bu derece ilerlediğini bilmiyorlardı) Ruslarla bir an evvel çarpışmak üzere harâretli ârzûlar gösterdiler. Memleketin tehlikede olduğunu biliyor, hiç olmazsa düşmanla bir an evvel çarpışıp şehîd olmak ârzûsunu izhâr ediyorlardı.

Bu esnâda Osman Paşa'nın taht-ı kumandasında bulunan ordu (44) tabur piyâde, (6) süvârî bölüğü, (10) batarya sahrâ topdan mürekkep olup bu kuvvet Sırbıye hudûdunun muhtelif noktalarında yerleşmişti. Bu kuvvetin hepsi Osman Paşa ile hareket edemez idi. Çünkü o vakit Sırbıye hudûdu büsbütün açık bırakılmış bulunuyordu. Bunun için Osman Paşa iki tabur (Lomplanga) da, üç tabur (Ehova) da, bir tabur (Belgradçık) nukâtında, bir tabur (Adliye) mevki'inde ve on iki taburla bir süvârî bölüğünü de bin-nefs (Vidin) Kal'ası'nda bıraktı. Bu taburlar, Ferîk İzzet Paşa'nın kumandasına verildi. Bu sûretle Osman Paşa ile garba hareket edecek kuvvet dokuz piyâde taburuyla (9) sahrâ bataryası (5) süvârî bölüğünden ibâret olup bunların mecmû'u (11000) neferden ve elli dört kıt'a muhtelif fundalık topdan ibâret idi.

Osman Paşa bu kuvvetle Temmuz'un birinci günü ale-s-sabah harekete mübâşeret etdi. O gün akşam (Arça'da) muvassalat olundu. İkinci günde yol pek ârızâlı olduğundan asker kemâl-i meşakkatle ilerliyordu. Nihâyet akşam (Karpudol)

Köyü'ne vâsıl olundu. Fakat Osman Paşa mümkün olduğu kadar sür'atle düşmana temâs etmek istediğinden biraz istirahat ettikten sonra harekete başladı. Asker esnâ-yı râhde gürültüsüz, her neferin yüzünde pek büyük ciddiyet nümâyân olup yorulduğunu izhâr etmeksizin yürüyordu. Umûm ordu bu sûretle ikinci günü (Velçidrano) mevki'ine gelindi. Bu mevki'de Abdülkerim Paşa'dan bir telgraf geldi. (Niğbolu) Kal'ası her taraftan sarılmış, bu Kal'anın büyük tehlikede olduğu ve mümkün mertebe sür'atle (Plevne) mevki'inin işgâline gayret edilmesi lüzûmunu beyân ediyordu. Bu son mevki'de Osman Paşa, ordusundan üç tabur ayırıp Miralay Hamdi Bey'in kumandasında Plevne'ye doğru sevk etti. Kendisi ertesi günü hareket ederek, (Ettemir) mevki'ine gelerek burada biraz istirahat ettikten sonra (Vidin) den hareketin beşinci günü (İsmâîl Beyleri) nâm mevki'e vâsıl oldu. Ordu artık Ruslara epeyi yaklaşmıştı. O taraflarda gezen Çerkes süvârîleri (Lofce) nin Ruslar tarafından tutulduğunu haber verdiler. Osman Paşa gece ve gündüz yürüyerek altıncı günü tulû-ı şems ile (İşkar) nâm mevki'e vâsıl oldu. Burada (Niğbolu) nun Rusların eline düştüğü haberi geldi. Osman Paşa ziyâdesiyle me'yûs oldu. Yedinci günü Osman Paşa ordusunun ileride bulunan aksâmı (Plevne) ye girmeye başladı. Biz bi-t-tabî' Osman Paşa'nın (Plevne) ye vâsıl olduğundan sonra ne gibi muhârebelerin vukû'a geldiğini mahallinde beyân edeceğiz. Fakat şurada Paşa'nın vusûlundan evvel vukû'a gelen ba'zı ahvâli tevzî etmeye mecbûruz. Ruslar (Niğbolu) yu muhasara ettikleri zaman bu taraftan, ya'nî garbdan gelecek tehlikeyi def' etmek için sekiz-on süvârî bölüğü ve birkaç topdan mürekkeb bir fırkayı (Niğbolu) ile (Plevne) arasındaki tarîka sevk etmişlerdi. Bu firkanın birkaç kolları Hazîran nihâyetlerinde ve daha sonra (Plevne) etrafında dolaşıyordu. Bizzât (Plevne), bu zaman Miraliva Âtîf Paşa kumandasında üç piyâde taburu, dokuz top ve birkaç Çerkes süvârîlerinden mürekkeb bir kuvvetle işgâl olunmuşdu. Âtîf Paşa Osman Paşa gelinceye kadar etrâfi bu süvârîlerle keşif, ve bir de (Plevne) etrâfında bulunan mevâki'i tahkîm etmekle meşgûl idi. (Grandük Nikola) Viyana'dan yukarıda söylediğimiz telgrafı aldığı gibi garb ordusuna bu maksad için sevk olunan kollara daha bir kere olsun (Plevne) ve etrâfını keşfetmek üzere emir vermişdi. Bu kollar keşfetti. Ve ordugâhına (Plevne) de birkaç tabur piyâdeden ibâret Osmanlı kuvveti bulunduğunu ve (Vidin) den Osman Paşa ordusunun yakında gelmesi melhûz olduğunu haber verdi. Osmanlı kuvvetinin o havâlide günden güne toplanmakta olduğu haberini alınca (Grandük),

ordusunun sağ cenâhında böyle bir kuvvetin toplanmasına meydân vermemek için ale'l-acele hücum etmesi hakkında garb ordusu kumandanı Ceneral (Krudener) e emir verdi. Bu da o tarafların muhâfazasına memur ve Mirliva rütbesinde bulunan Ceneral (Şuldner) e emir tebliğ etdi. (Şuldner) kendi aksâm-ı askeriyesini Temmuz'un yedisinde toplayabildi. O gün Osmanlı askeriyle Rus kolları (Plevne) etrâfında çarpıştılar. Ceneral (Şuldner) asıl hücumu ikinci günü, ya'nî Temmuz-u rûmînin sekizine bıraktı.

Ceneral (Şuldner) in taht-ı kumandasında bulunan kuvvet, üç piyâde alayı, altı batarya top, on sekiz Kazak süvârî bölüğünden ibâret olup bu kuvvetin mecmû'u (10000) nefere kadar varıyordu. Ceneral hücum için fırkasını iki kola taksîm etdi. Sağ kol (7) tabur piyâde, (4) batarya top ve süvârî bölükleri (Plevne) nin şimâlinde bulunan (Bukuva) mevki'inden (Plevne) Şehri'ne hücum edecek idi. Sol kol (5) tabur (Greviçe) karyesinden doğru şehre taarruz edecek idi. Rusların diğer bir kuvveti de (10) süvârî bölüğü (1) batarya (Tutçaniçe) mevki'ine doğru hücumla Türk askerinin bir kısmını üzerlerine celb edecek idi.

Osman Paşa, Plevne'ye Ceneral (Şuldner) in takrîbinden yirmi dört-otuz saat evvel gelmişdi. Ordusunun bir kısmı hâla (Plevne) ye vâsıl olmamış idi. Gelir gelmez Rusların takrîb etmekte olduğunu görüp maksadlarının hücum olduğunu anladı. Bunun üzerine Paşa derhâl askerine bir vaz'iyet aldırıp (9) tabur ve (6) top Ahmed Hıfzı Paşa kumandasında (Greviçe) mevki'ine, (4) tabur ve (5) topu (Yanık Bayır) ve (Greviçe) arasında, iki taburu (Bukuva) civârındaki tepelere yerleşdirdi. Gece bu tertîbâtla uğraşıldı.

Temmuz sekizde ale-s-sabah muhârebe başlandı. Ceneralin emriyle, hücumdan evvel top ateşiyle (Plevne) etrâfındaki tepeler örselenecek, saat dokuzda hücumu başlanacaktı. Şu tertîbât üzere Ruslar bir müddet karşısındaki Osmanlı mevâzi'ine top atdıktan sonra birden bire hücumu başladı. Rusların sağ kolu Ceneral (Ketürriç) kumandasında (Bakuva) Plevne'nin şimâlinde şehre girmek istiyordu. Burada iki Osmanlı taburundan başka bir kuvvet yoktu. Ruslar bunlara hücum ve mevki'lerinden tard ve onları şehre doğru ric'ate mecbûr etmekte idi. O dakîkada Ruslar (Plevne) yi zabt eder gibi gözüküyordu. Düşmanın birliği (Plevne) Şehri

etrâfında bulunan bağçelere hatta ba'zı sokaklara dahî girmeye teşebbüs etdiler. Fakat burada ansızın ahvâl-i harb değişerek gâyet kanlı bir vak'a meydâna geldi.

Osman Paşa, o günki muhârebede ümerâya askerinin müctemian tutulmasını ve tasarrufa fevkalâde riâyet edilmesini emretmişdi. Bu sebebden Rusların şimâldeki hücumları lâyıkı vechile anlaşılincaya kadar düşman, karşısında iki Osmanlı taburundan başka kuvvete tesâdüf etmemişdir. Fakat kasabanın kenârında bulunan evler, oradaki bağçeler Osmanlı piyâdeleriyle dolu idi. Bunlar, Rusları (Plevne) ye kadar ilerlemeye bıraktılar. Fakat buraya yanaşır yanaşmaz dehşetli ateş yağdırdılar. Bu ateş on dakîka devâm ettiği hâlde Ruslarbinden ziyâde telef verdiler. Ateş her taraftan geliyordu. Sağdan, soldan, önden Osmanlılar hücum ediyorlardı. Bu esnâda düşman ümerâsından ekseriyyesi vuruldu. Rus taburları kaçmaya başladılar. Geride bulunan Rus ihtiyâtları ileriye hareket ederek firâfileri durdurmak istediler. Muvaffak olamadılar. Bunlarda berâber kaçmaya koyuldular. Epeyi mesâfe kat' etdikten sonra Osmanlı ateşinin tesîrinden kurtulup biraz kendilerine geldiler.

Aynı zamanda Rusların sol cenâhtaki mağlûbiyyetleri de şu sûretle vukû'a geldi. Ruslar burada (Greviçe) mevki'ine doğru ilerliyorlardı. Düşman, mevki'-i mezkûra biraz top ateşi yağdırdıktan sonra hücumu başladı. Orada bulunan Osmanlı taburları neferâtı birinci def'a muhârebeye girdiğinden midir? Yoksa sonraları anlaşıldığı vechile bir yanlış ric'at borusunu işitdiğinden midir nedir? Rusların şiddetli hücumuna dayanamayarak yavaş yavaş geriye çekilmeye başladı. Bu esnâda Ahmed Hıfzı Paşa ve Miralay Hilmi Bey hafif bir sûretde yaralandılar. Taburların ric'atini gören Osman Paşa kendisini ileri hatta attı. Müessir emirleriyle intizâmı yola getirdi. Osmanlılar tekrâr Ruslara hücum ve bunları bir müddet, işgâl ettiği mevki'den tard edip hücumlarından evvel buldukları mevki'ye kadar kovdular. Rusların bu kolu o gün dehşetli telef verip kumandanı ve diğer ümerâsının hepsi meydân-ı harbde kaldı.

Birinci (Plevne) muhârebesi nâmı ile meşhûr olan şu muhârebe dört saatden ziyâde imtidâd etmedi.¹

¹ Bu muhârebenin tafsîlâtını bilmek isteyenecebî lisânlarında ve bilhassa Rusça yazılmış eserlere müracaat etmelidirler.

Muhârebeye alafranga saat dörtde başlanmış iken saat dokuzda Rusların her iki kolu külliye mağlub olarak geldikleri yoldan ric'at edip gidiyordu. Osmanlılar her ne fikre mebnî ise bunların ta'kîb etmediler. Eğer ta'kîb etmiş olsa idiler Rus askerinin kısm-ı küllîsi ile umûm topraklarını yed-i iğtinâmlarına alacaklarından şüphe yok idi. Osman Paşa'yı bu işde ma'zûr gösterecek bir cihet var ise o da askerinin bozgunluğu ve Rusların gerisinde kuvvetli askeri bulunup bulunmadığını bilmediğidir.

Rusların o günkü telefâtı bir Ceneral, yetmiş altı zâbit, iki bin yedi yüz elli neferdir. Osmanlıların zâyi'âtı dahî iki bine yakın idi.

Şu mağlûbiyyet Rusların Tuna'yı geçtikten sonra birinci ciddî mağlûbiyyetleridir. Bu (Plevne) Muhârebesi'nin netâyicinden telgraf alınır alınmaz, Grandük ve cümle ordugâhda bulunan Erkân-ı Harb heyeti bir heyecâna, bir büyük telâşa düştüler. (Grandük), Ceneral (Krudener) den telgraf alır almaz (Bele) de bulunan İmparator'a telgraf verdi. İmparator cevâben "Bu mağlûbiyyetden ziyâdesiyle müteessifim. Fakat o kadar me'yûs olmanın yeri yokdur. İmdâd geldikten sonra (Plevne) ye bir daha hücum etmek mümkündür." diye Grandük'e tesellî veriyse de bi-n-nefs telâş ederek ahvâli lâıyıkı vechile tetkîk etmek için Grandük'ü ve Erkân-ı Harb Reîsi umûmiyyesini bulunduğu mahalle bâ-telgraf ile celb etdi.

Osmanlıların o günkü parlak muvaffâkiyetlerinden dünyanın her tarafına haber verildi. Bu haber, millet-i Osmaniyye'nin dostlarını sevindirdi. Düşmanlarını me'yûs etdi. Bil-hassa memnûn olanlar İngilizle Macarlar idi. Bu iki millet o günlerde Osman Paşa'nın muvaffakiyetini ayyûka çıkardıkları gibi ora kibârından bir çoğu Osman Paşa'ya tebrîknâmeler gönderdiler.

Osman Paşa'nın bu muhârebe hakkında Bâb-ı Seraskerî'ye bizzât çektiği telgrafın sûreti şudur:¹

"İşbu Cum'a günü saat dokuzda düşman mikdârı teaddâd ve tahmîn edilmez derecede bir kuvve-i küllî ile üç-dört koldan üzerimize hücum etmesiyle nusret-i ilâhiyye ve muâvenet-i rûhâniyyet-i cenâb-ı peygamberîye müsteniden müdâfaa ve

¹ 10 Temmuz 1293 Târihli Vakıf ve diğer İstanbul gazeteleri.

mukâbeleye bi-l-ibtidâr saat yediye kadar şiddetli ve hûn-rîz bir muhârebe edilmiş ve asâkir-i nusret-i müessir cenâb-ı padişâhînin gösterdikleri sebât ve mukâvemet ve ettikleri ateşin şiddetine düşman tahammül edemeyip her hangi cihetden hücum etmiş ise lâ-ye'd ve lâ-yahsî telefât vererek ric'at-i kakhâriyye ile münhezimen firâr eylemiş ve asâkir nusret-i müessir-i mülûkâne tarafından dâne-i memlû bir aded top kapaklısı ile külliyetli eslâha ve cebhâne iğtinâm edilmiş cünûd-u mülûkânenen vukû' bulan şühedâ ve mecrûhîn mikdârının kâffesi henüz bilinmemiş ise de cüz'î olduğu icrâ' olunan tahkîkâtden anlaşılmıştır. Böyle bir kuvve-i kesîrenin bu sûretle perîşân edilmesi padişâh-ı askerperver ve şehinşâh-ı muaddelet-i kister efendimiz hazretlerinin cünûd-u nusret-i mev'ûd-u âyât-ı cenâb-ı mülkdârîleri semere-i bahresi olmayla cümle tarafından duâ-yı temâdî-i eyyâm-ü akiyyet ve her ömürde hüsn-ü muvaffakiyyet ve muzafferiyet tacdârı tekrâr ve tezekkâr kılındığı arz-u tebeşşîr olunur fermân"

Kulları

Osman

Kar'ilerimiz şu telgrafın mütâlâasından pek güzel anlayabilirler ki telgrafın meali umûmiyyetle doğru ve hakîkate muvâfık ise de telgraf biraz tantanalı yazılmışdır. Lüzûmsuz ta'bîrât ve duâlar çokdur. Vâkiâ o zamanın hükmü böyle idiyse de bu muvaffakiyetlerin böyle parlak bir sûretde yazılması ahâlînin emniyetsizliğini mücib olduğu şu zamanda def'atle görülmüştür. Bil-hassa Frenklerin böyle telgraflardan bir şey anlamadıkları gibi safsatılı yazıldığından kârî'nine, muvaffakiyât var ise bile ziyâde mübâlağa olduğu fikrini veriyordu. Halbûki hakîkat, sâde lisânla yazılıp yalnız vukû' bulmuş ahvâl beyân edilmiş olsa idi hakîkate herkes emniyet eder ve şübheye meydân kalmaz idi. Nitekim o vakit bu son zamanlara kadar bile devâm eden ve vakâyi'-i harbiyyeye âid inşâların işe pek çok fenâlık iatâ ettiği i'tirâz kabul etmeyen hakîkatlerdendir.

[152] Yedinci Fasl

İkinci Plevne Muhârebesi- Süleymân Paşa ordusunun Dârülharbe vusûlü.

Lofcenin İstirdâdı. – Birinci Plevne mağlûbiyyetinden sonra Rus karargâhında akdolunan Meclis-i Harb. – Plevne'ye ikinci kere hücum etmek için

düşmanın hazırlıkları. – Osman Paşa tarafından bu sırada ittihâz olunan tedâbîr. – Plevne’de ikinci muhârebe. – Düşmanın bu muhârebedeki büyük perîşânlığı. – Muhârebe-i mezkûreye âid ba’zı tafsîlât. – Süleyman Paşa ordusunun Karadağ’dan Edirne’ye vurûdu. – Ruslara hücum etmek husûsunda Süleyman ve Raûf Paşaların ittifâkları. – Eski Zağra Muhârebesi. – Raûf Paşa’nın sû-i tedbîri. – Curanlı Muhârebesi. – Yeni Zağra’nın düşman tarafından zabtı. – Rusların cenûbî Balkan’dan ric’at-i umûmiyyeleri. – Süleyman Paşa’nın Şipka Boğazı’na hücum tedârikâtı.

Osman Paşa bir kere Rusları mükemmel sûrette mağlûb ettikten sonra bulunduğu mevki’i müdâfaaya sâlih bir hâle getirmek için çalıştı. Evvel emirde (Plevne) den Rus dârülharbine daha yakın ve bu son mevki’in şark-ı cenûbiyesinde bulunan (Lofce) Şehri’nin işgâlini behemehâl elzem gördü. Çünkü bu mevki’ işgâl olduğu zaman Rusların, sağ cenâhı dâimâ tehdîd edilmiş, gerek cenûba, gerekse garba doğru hareketleri tazyîk altına alınmış olacaktı.

Bu maksadın icrâ’sı için Kumandan Paşa (Lofce) tarafına, süvârîden istikşâf kolu göndererek Rusların şehr-i mezkûredeki kuvvetlerinin pek zaîf olduğunu anladı. Filhakîka o günde (Lofce) nin muhâfazası (4) Kazak süvârî bölüğü ile iki topdan ibâret olup bu kuvve-i muhâfaza (Seretekof) nâmında bir Miralayın taht-ı kumandasında idi.

(Lofce) nin zabtı için Osman Paşa, (Plevne) ye o günlerde (Sofya) tarîkiyle gelen (6) tabur piyâde (1) batarya top ve bir mikdâr gönüllü Çerkes süvârîlerini tefrîk ederek bu fırkanın kumandanlığını Mirliya Rafet Paşa’ya verdi. Bu Paşa’nın maiyyetine de genç, fakat kendisinin pek ziyâde emniyyet ettiği Erkân-ı Harb Miralayı Tevfîk Bey’i katdı.

Rafet Paşa Lofce’ye Temmuz’un on ikisinde gece saat üçde hareketle fecrde (Lofce) ye muvâsalat edip vakit gâib etmeksizin Ruslara hücum etdi. Ruslar, Türklerin geleceğinden kat’iyyen bî-haber buldukları hâlde vukû’ bulan hücumu dayanamayarak kaçdılar. Şu sûretle Rafet Paşa (Lofce) yi suhûletle istirdâd eyledi.

Osman Paşa bu muvaffakiyete dahî nâil olduktan sonra kendi hesâbınca Rusların yakında me’mûl bulunan taarruzlarına karşı iktizâ eden tedâbîri icrâ’ etdi.

Etrâfda bulunan ufak aksâm-ı askeriyyeyi (Plevne) celb ve bu şehrin etrâfındaki tepelerde müteaddid istihkâmlar vücûda getirerek Rusların hücumuna son derece mukâvemet göstermek için hiçbir günü değil, bir saati bile gâib etmedi. Çalışdı.

Paşa'nın taarruz-u cedîd hakkındaki fikr-ü me'mûlunun doğruluğu derhâl meydâna çıktı. Çünkü düşman kâfi kuvvet bulduğu gibi derhâl (Plevne) nin üzerine yürüdü. Fakat bu ciheti îzâh etmezden evvel birinci (Plevne) mağlûbiyeti gününden ikinci def'a vukû'a gelen taarruza kadar Rus ordusunda ve karargâhında vukû'a gelen ahvâlden bahsetmek lâzımdır.

Ruslar, muhârebeyi kemâl-i muzafferiyetle bitirdik fikrinde bulunup ordugâhda fevkalâde sürur-u şadmani olduğu zaman (Pelvne) hücumunda mağlûb oldukları haberini yukarıda söylemişdik. İkinci üçüncü günler tafsîlâtı hâvî gelen haberler mağlûbiyetin evvelce zannolunduğundan ziyâde olduğu anlaşıldı. Rus karargâhı telâşa düştü. İmparator dahî telâşlı ve ızdırablı bir hâlde Erkân-ı Harbî heyetiyle berâber (Grandük) ün bir meclise davet etdi. Bu mecliste bir hayli gürültü oldu. (Grandük) ün Rus ricâli ve ümerâsı arasında pek çok düşmanları var idi. Bilhassa İmparator'un büyük oğlu (Sareviç) ikinci oğlu (Viladimir) amucelerinin düşmanları idi. "Plevne'ye kâfi bir kuvvetle hücum olunmadı. Bundan (Grandük) mes'uldür" diye Başkumandanı sıkıştırdılar. Bu da müdâfaada bulundu.

Meclis, Plevne'ye hücum eden Ceneral (Şuldner) i derhâl azletmek istedi. (Grandük) ün "eğer her mağlûbiyetde mağlûb olan ceneralleri azledecek olursak ümerâdan hiçbir kimse hücumu cesâret edemez" diye i'tirâzı üzerine meclis, Cenerali azletmekden vazgeçti. Meclisin bir kısmı "bundan sonra Plevne'ye derhâl hücum edilmeyip biraz teenniyle hareket etsek daha iyi olur" gibi fikirler sarfetdiler ise de İmparator ve arkasından (Grandük) "bu mağlûbiyyet ordumuzun şan ve şerefini tenkîs etdi. Zâten Osman Paşa'yı orada tûl müddet bırakmak tehlikelidir. Çünkü taarruz tehdîdiyle bizi başka istikâmetdeki hareketlerimizden alıkoyar" demesi üzerine derhâl ya'nî birkaç gün içinde (Plevne) ye hücum edilmesine karar verilip meclis dağıldı.¹

¹ La Guerre russo Turque ve diğer eserler. Bilhassa "Ceneral Hazenkamf'ın Hâtîrâtı"

Bundan sonra (Grandük) olanca kudretini sarf ederek (Plevne) ye karşı külliyetli birt kuvvet toplamaya gayret etdi. Harbiyye Nâzırıyla İmparatordan kırk bin askerin Rusya'dan celbini istedi. Harbiyye Nazırı lâzım gelenlere emir verildiğini ve üç haftaya kadar bu kuvvet ya'nî iki piyâde fırkası, bir nişancı livâsı ki cem'an yekûn (40) taburun yetiŕeçeğini beyân etdi. Bundan sonra garb ya'nî Plevne'ye karşı bulunan umûm aksâmının diğer hidmetten tahlîsi için Romanya hükümdarı Prens Şarl'a telgraf çekerek (Niğbolu) ve o civârdaki sâir mahaller Romanya askeriyle işgâl edilmesini ricâ etdi. Prens (Şarl) ve Romanya hükümeti bu ricâyı kabûl ile gönderdikleri münâsib mikdârda bataryalarla bir firka piyâde Tuna'yı geçerek matlûb olan Kal'a ve mevki'leri işgâl etdi.

Bu sûretle birkaç gün zarfında Plevne'ye doğru hareket etmek üzere (Krudener) kumandasında (36) tabur piyâde (30) bölük süvârî (176) top ki cem'an yekûn kırk bin kuvvetinde bir ordu topladı.

Bu kuvvet toplanır toplanmaz (Grandük) Ceneral (Krudener) e derhâl hareket edip (Plevne) ye hücum etmesini emretti. (Grandük) bu işe o kadar acele ediyordu ki bu kuvvetle hareket eden Cenerale günde iki def'a telgraf çekerek ne güne ve hangi gün hücum edeceğini soruyordu. İmparator'un heyecânı dahî bu merkezde idi. (Grandük) e o günlerde muttasıl gönderdiği telgraflarda "(Plevne) den gelecek habere pek büyük sabırsızlıkla intizâr ettiğini" beyân ediyordu.¹

Ceneral (Krudener) (Plevne) civârına tenmmuz Rûmînin on dördüne doğru yürüdü. iki-üç gün etrâfı istikşâf ile vakit geçirdi. Aldığı ma'lûmat Ceneralin hiç de hoşuna gitmiyordu. (Plevne) den gelen Bulgar casusları, Osman Paşa'nın kırk bin askerle kendilerini beklemekte olduğunu haber vermekte idiler. Şübhesiz burada mübâlağa var idi. Fakat Rus Erkân-ı Harblerinin keşfiyâtı neticesinde verdikleri raporda dahî (Plevne) mükemmel bir hâl-i müdâfaaya getirilip hemen hücumla almak mümkinsiz olduğu ve böyle bir hareketin muvâfık olmayacağını gösterirlerdi. Ceneral (Kurdener) bu mülâhazâtı (Grandük) e bildirdi ise de Rus karargâhı buna kulak asmayarak hücum emrini verdi.

¹ "Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı"

Ceneral (Krudener) Temmuz'un on yedisinde (Grandük) le (İmparator) a bir telgraf çekerek yarın hücum edileceğini bildirdi. (Grandük) ve (İmparator) o geceyi ve ertesi günü pek büyük galeyân ve heyecân içinde geçirdikleri rus târihlerinde mezkûrdur.

Temmuz'un on yedisinde Ceneral (Krudener) hücum planının tertîbi için büyük bir Meclis-i Harb akdetdi. Mecliste epeyi muhtelif fikirler sarfolundu. En sonunda ordu şu sûretle tertîb olundu. Sağ kol bizzât (Krudener) kumandasında (17) tabur ve (78) top (Greviçe) istihkâmâtına doğru hareket edecek ve bu mevki'î zapt ettikten sonra (Plevne) ye girecek idi. Sol kol Ceneral Prens (Şahuski) kumandasında (11) tabur ve (40) top bulunduğu hâlde (Greviçe) istihkâmâtının solundan (Plevne) ye hücum edeceklerdi. Bu son kolun daha solunda Ceneral (İskobelof) kumandasında (1) tabur piyâde (10) top ve (12) Kazak süvârî bölüğü hareket ederek Osmanlıların Sofya yoluna vukû'u melhuz olan ric'atlerini kesecek idi.

Bu umûm kolların gerisinde (6) tabur piyâde (4) bölük süvârî ve (28) top ihtiyât-ı umûmî olmak üzere ordunun gerisinde (Karaağaç) nâm mevki'e bırakılmış idi.

Bu tertîbi aldıktan sonra Ceneneral (Krudener) askere yarın ya'nî Temmuz'un on sekizinde ale-s-sabah (Plevne) ye hücum edileceğini emr-ü i'lân etdi. Asker de ona göre hazırlandı.

Bu ordunun karşısında bulunan Osman Paşa ne yapıyordu. Şimdi o tarafa atf-ı nazar edelim.

Osman Paşa, Rusların birinci mağlûbiyyetinden sonra tekrâr (Plevne) ye hücum edeceklerini bildiğini evvelce söylemişdik. Bunun için Rusların birinci hücumla ikinci hücum arasındaki on günlük müddet zarfında (Plevne) yi müdâfaa hâline getirmeye uğraştı. (Plevne) nin şimâlinde bulunan ve Rusların evvelki hücumlarında hedef taarruzu olan (Bukuva) mevki'ine bir tabya vaz' etdi. Oradaki tepelerin, sırtların cenûbunda hendek ve siperler kazdırarak mükemmel bir hâl-i tedâfü'ye getirdi. (Plevne) nin garbında bulunan (Greviçe) Köyü'nün şimâlindeki tepede meşhur Greviçe Tabyası'nı yaptırdı. Etrâfında siper ve evci hendekleri

kazdırarak bu mevki'e hücumu gâyet müşkil bir hâle getirdi. Bundan daha cenûbda (Plevne) den (Radişve) Köyü'ne giden yolun üzerine Ruslarca pek ziyâde şöhret kazanan ve Türklerce Hâfız Tabyası nâmıyla ma'ruf bulunan tabyayı yapırdı. Hâfız Paşa tabyasından daha garbda ve (Plevne) den (Lofce) ye giden yollarda Ruslarca (Krişin) nâmıyla ma'ruf tabyayı yaptırarak o tarafı dahî mükemmel sûretde tahkîm etdi. El-hâsıl burada ne yapılmak lâzım ise onu îfâda kusur etmedi. Bu istihkâmların tertîb ve planlarında birkaç zâbitin ve bil-hassa o vakit Erkân-ı Harb miralayını ve sonraları müşîr olan Tevfik Bey'in pek çok hizmeti sebkat idi.

Bu esnâda (Plevne) de bulunan Osmanlı kuvveti kısmen redîf ve kısmen nizâmiyyeye mensûb olmak üzere (32) piyâde taburundan, (7) nizâmiye süvârî bölüğünden ibâret olup tahmînen üç yüz nefer gönüllü Çekes süvârîsinden ve (85) kıt'a sahrâ topundan mürekkeb idi. Bu kuvvetin mecmû'u yirmi bin neferden ziyâde değildi. Rus kuvvetinin hemen nısfı kadar idi.

(Plevne) ordusu (12) tabur piyâde (2) bölük süvârî ve (2) batarya topdan mürekkeb iki fırka teşkîl ediyordu. Birinci fırka Ferîk Âdil Paşa, ikinci fırka Mirliya Hasan Sabri Paşa kumandasında idi. kalan taburlar ihtiyât-ı umûmi olmak üzere müctemian geride bulunuyor idi. Diğer aksâm tabyalarda ve (Plevne) civârındaki sâir müdâfaa mevki'lerinde idi.

Temmuz rûmînin on sekizinci Salı günü sisli bir gün idi. Fecr vakti (Plevne) etrâfını duman basıp iki adım ötede hiçbir şey gözüküyordu.

Ma'ahâzâ Rusların geleceği tarîkin üzerindeki (Greviçe) tabyasında bulunan Miralay Emin Bey Rusların külliyyetli mikdârda olarak ve nizâm-ı harb olarak gelmekte olduklarını merkeze haber verdi. Filhâkika alafranga saat yedide Rusların (sağ kol) (8) tabur ve birkaç bataryadan mürekkeb bir fırkası (Greviçe) Köyü'nün karşısındaki tabyalarda mevki' tutarak bir nizâm-ı harb alıyordu. Saat sekizde (Greviçe) tabyasından bunlara karşı top atıldı. Bunu müteâkib her iki taraftan ateş parladı.

(Plevne) yi basan sis saat dokuza kadar devâm ettiğinden mevki'-i mezkûrun önündeki istihkâmlar gözüküyordu. O saatden itibâren hava açıldı. Tahmînen iki bin metre uzakda bulunan (Greviçe tabyası) dehşetli bir sûretde Rusların önüne çıktı.

Düşman derhâl bu tabyayı, etrâfındaki tepeleri peyder pey sevk olunan ve mikdârı kırka varan topla döğmeye başladı. Bu esnâda hücum için dahî geride hazırlık görmekten geri durmuyorlardı. Rus hatt-ı harbinin önünde sevk olunan taburlar ise mezkûr tabyanın sağında, solunda, önünde yatan Osmanlı evci bölükleriye ateş teâtî ediyorlardı. Muhârebe gitdikçe kızışıyor fakat düşman, Osmanlı tabyasında ve hatt-ı harbinde ne kadar asker olduğunu bir türlü ta'yîn edemiyordu. Çünkü bunlar siper altında bulduklarından mikdârı lâyıki vechile anlaşılamıyordu.

Muhârebenin ibtidâsında Rusların sağ kolundaki ahvâl bu merkezde iken Ceneral Prens (Şahuski) kumandasında bulunan sol koldaki ahvâl dahî şu sûretle gidiyordu: Bu kol, saat dokuzda hatt-ı harbe girerek (Radişeva) Köyü'nün tepelerine birkaç batarya yerleştirip Osmanlı mevâzi'ine dolu gibi dâne ve şarapnelleri yağdırmaya başladı. Buradaki kumandan Erkân-ı Harb livâsı Tâhir Paşa idi. Bunun idâresinde üç tabur ve birkaç batarya top var idi. Bu bataryalar kemâl-i şiddetle düşmana mukâbelede bulunuyor idi. Top muhârebesi birkaç saat kadar devâm etdi. Bu esnâda Rusların taburları hücumu hazırlanıyor idi.

Rusların diğeri bir kolu Ceneral (Eskubelef) kumandasında olduğu hâlde (Plevne) nin arka cihetini almak üzere (Şahuski) kolunun solunda (Krişîn) karyesine doğru ilerliyor fakat burada Miralay Yunus Bey'in kumandasında bulunan bir tabur düşmanın ilerlemesine şiddetle mukâvemet gösteriyordu.

Umûm Rus kollarının ahvâli alafranga saat ikiye kadar bu merkezde idi. Şu sırada Plevne ile civârı ateşler içinde kalmış, top ve tüfenk gürültülerinden âdetâ yer titriyor gibi bir hâlde bulunmuş idi. Yirmi kilometre uzanmış olan hatt-ı harbi, barut dumanları kaplamış olduğundan hatt-ı harbde ne olduğu anlaşılamıyor idi. Fakat Rusların evci hatları yavaş yavaş ilerlemekde olduğundan düşman biraz yer kazanıyor zannolunuyordu. Herkes hücumu muntazır fakat evvelce verilen karar üzerine hücum saat ikide başlayacak idi.

Rusların sağ kolu dört saat top Muhârebesi'ne devâm etdi. Taarruz saati geldiği gibi ileri hatta bulunan Ceneral (Vilyaminof) (9) taburla hücum etmek için ilerledi. Ruslar (hurra) diye bağırarak muntazam hatlarla ilerliyor. Fakat Osmanlı hattında bulunan birkaç bölük piyâde, siperler ve çukurlar arkasından bunlara karşı

dehşetli ateş yağdırıyorlardı. İleri hareket eden Rus taburları her dakıkada külliyetli telefât veriyor fakat düşman yine ilerliyordu. Nihâyet Osmanlı birinci hattında bulunan evcileri püskürterek bu hattı zabt etdiler. Şu kadar var ki bu sırada ikinci hatta ric'at eden Türklerin ateşinden dehşetli telefât veriyor, birkaç taburları mahvolup gidiyordu.

Ruslar bir kere birinci hattı aldıktan sonra ikinci hatta hücum etdiler. Fakat bu hücumda daha ziyâde telefât vererek ric'ate mecbûr oldular. Ruslar bir daha hücum etdilerse de yine muvaffak olamadılar. Türk bölükleri kemâl-i metânet ve sebâtla karşılıyor bir müddet Rusları kurşunla telef etdikten sonra yakın geldikleri gibi süngü ile tard, Ruslar tekrar hücum, Osmanlı tekrar def ediyorlardı. (Greviçe) Tabyası'nın önü bir iki saat zarfında düşman cesedleriyle doldu. Ruslar sinek gibi düşüyorlar idi. Şu sırada çok telefât veren taburların yerine ihtiyâtdan yeni taburlar geldi. Önlere birkaç dakîka zarfında mahvoldu. Gitdi.

Saat dört sularında (Greviçe) Tabyası'nın etrâfına Rusların on beş kadar taburu toplanmış idi ki Ceneral (Şuldner) bir taraftan, Ceneral (Vilyaminof) ile daha başka ceneraller diğer taraftan bu tabyaya hücum edip duruyorlardı. Her hücumlarında mikdâr-ı küllî telefât vererek ric'at ediyorlardı. Tabya ve bunun etrâfında yatmış bulunan Osmanlı askeri hârik-ül-âde derecesinde mukâvemet ve metânet gösteriyordu. Burada bulunan taburlar üçden ziyâde değildi. Tabyanın kumandanı bulunan Emin Bey ve diğer zâbitler yalın kılıç, başları açık, pek çoğu yaralı oldukları hâlde askeri teşci', metânete davet ediyorlar ve muvaffak da oluyorlardı. Bu zâbitlerden bir kaçı Rus süngüleriyle şehîd oldular. Fakat buldukları mevki'den bir adım bile ric'at etmiyorlardı.¹ Ruslar akşama kadar bu tabyanın etrâfını sararak her on dakıkada bir kere olanca kuvvetiyle hücum ediyorlardı. Saat dörtde bu ahvâli geride bulunan ve bir tepe üzerinde seyreden ve her dakîka gelmekte olan yaverlerden işin hakikatini anlayan Ceneral (Krudener) imdâdda bulunan son iki taburu oraya göndererek hücum etmesine emir verdi. Bu def'a Ceneral (Şuldner) bizzât ve diğer kumandanlar askerin başında oldukları hâlde tabyaya hücum etdiler. Rusların hücumları o kadar sür'atli idi ki bir vakit Ruslar (Greviçe) Tabyası'nı zabt etmiş zannolundu. Lâkin orada bulunan Emin Bey son

¹ Rusça yazılmış eserler.

kuvvetini bâzûya verip dayandı. Bu esnâda artık tüfenk patlamayarak her iki tarafın askeri süngü süngüye girişdiler. Tam bu sırada Âdil Paşa tarafından gönderilen imdâd Rusları tard ve ric'ate mecbûr etdi. Artık akşam karanlığı çökmüş idi. Fakat Ruslar binlerce telefât verdikten sonra hücumu tâkatleri kalmamış yalnız buldukları yerlerden (hurra) diye bağırıp duruyorlardı.

O gün Rusların sağ kolundaki hücumları bu derece şiddetli olduğu hâlde bu esnâda sol kolda hücumlar dahî pek ehemmiyetli idi. Bu kolun kumandanı bulunan Ceneral (Şahuski) (Radişve) tarafından taarruz ve bir müddet top muhârbesi icrâ' etdikten sonra saat ikide, önünde bulunan Rus askerî istihkâmlarına iki koldan yürüdü.

(Kayalı Dere) Vâdisi'yle orada bulunan değirmene kadar ilerledi. Oralarda Tâhir Paşa'nın kumandasında bulunan ve (Plevne) ile (Radişve) arasında yapılan istihkâmlara hücum etdi. İkinci kol ise Hasan Sabri Paşa'nın bulunduğu mevki'e yürüdü. Tâhir Paşa'nın bulunduğu mevki'in Ruslar tarafından kolayca çevrilmesi mümkün olduğundan bu zât ric'at ederek Hasan Sabri Paşa'nın bulunduğu mevki' hizâsına gelip orada yerleşdi. Burada şiddetli ateş edip Rusların ilerlemesine suhûletle mâni' oldu. Ruslar Tâhir Paşa'nın bulunduğu istihkâmı elde etdikten sonra ileride bulunan tabyalara yürüdülse de onların zabtına muvaffak olamadılar. Daha birkaç kere hücum etdilerse de yine dest-res olamayıp her hücumlarında küllî telefât verdiler. Bu kolun daha solunda ve (Kırışın) Köyü'nün civârında (Sofyaya giden yola yakın) harekete memur olan Ceneral (Eskubelef) bir müddet hayli ilerlemiş ve orada bir taburla mukâvemetde bulunan Yunus Bey'i bir müddet yerinden ric'ate mecbûr etmiş idiye de kahraman Yunus Bey aldığı iki bölük imdâd ile bunların üzerine hücum ve tekrar eski mevki'ini istirdâd etdi.

Akşamdan yarım saat evvel Rus ordusunun ahvâli bu merkezde idi: Ceneral (Krudener) kumandasında bulunan sağ kol, hedef taarruz bulunan (Greviçe) Tabyası'nı zapt edemeyerek pek büyük telefât verip tabyanın etrâfında dolaşıyordu. Düşmanın sol kolu bir müddet ilerlemiş görünüyordu idiye de Ruslar o istikâmetdeki Osmanlı istihkâmlarına hücum etmiş ise de muvaffak olamayarak dehşetli telefât vermiş ve bir de akşamüstü (Plevne) den sevk olunan dört bölük piyâdenin bunlara hücumla Ceneral (Şahuski) kolu ric'ate mecbûr olmuş idi. Bu kolun solunda bulunan

Ceneral (Eskubelef) dahî Yunus Bey'den gördüğü mukâvemet üzerine ric'at-i tâmmeye devâm ediyordu. Rusların diğer tarafa sevk olunan kolları dahî pek çok telefât verip geriye çekiliyordu.

Ortalığı karanlık bastıktan sonra Ceneral (Krudener) mukaddimen söylediğimiz vechile daha bir kere (Greviçe) Tabyası'na hücum edip mağlûb olduktan sonra ric'at-i umûmiyyeye karar verdi. Livâ ve fırka kumandanları, askeri, ateş siperinden çıkarmaya memur etdi. Ve kendisi derhâl (Grandük) e bir telgrafın tanzîmine girişti.

Rusların o günkü telefâtı pek dehşetli idi. (170) zâbit, sekiz binden ziyâde nefer telef olmuştu. Hakikat-i hâlde ise bu yekûn dahî doğru değildir. Muhârebeden sonra neşr olunan eserlerde yevm-i mezkûrda düşmanın zâyî'âtı on binden ziyâde olduğu rivâyet, şehîd olanlar üç yüzden ziyâde değildiyse bin iki yüzü geçmeyip olunmaktadır. Osman Paşa'nın telefâtı iyi. Ruslar o gün vukû'a gelen muhârebeden o kadar yılmışlardı ki aksâm-ı askeriyye ric'at emrini alır almaz ric'at değil, âdeta meydân-ı harbden kaçıyorlardı. Bu hâl az bir zamanda geride bulunan taburların nakliyât arabası muhâfızlarına sirâyet ederek "Türk geliyor" sadâsıyla (Ziştove) ye giden yoldan kaçmaya başladılar.

Türklerin gelişi şu sûretle (Plevne) den pek uzak bulunan (Ziştove) ye dahî sirâyet edip ora ahâlîsi Tuna'nın arka tarafına geçmek için geriye hücum eder ve burada birkaç adam telef olur. (Krudener) in ordusu ise bu esnâda mahşer idi. Asker, nereye gitdiğini bilmeyerek karanlıktan bi-l-istifâde her tarafa kaçıyor. Arabalar, nakliyât hep bırakılmış, kimse kimseyi tanımıyordu. Eğer Osman Paşa o gece birkaç taburla Rusları ta'kîb etmiş olsa idi umûm ordunun, toplarıyla berâber esir ve derdest edileceğinde umûm muharririn müttelik-el-ârâ'dırlar.¹ (Grandük), muhârebenin ikinci günü öğleüstü Ceneral (Krudener) den mağlûbiyyet telgrafını aldı. Ceneralin telgrafı pek kısa idi. Meali şuydu: "Hücum sabahtan akşama kadar devâm etdi. Düşmanın kuvveti bizimkinin birkaç misli ziyâdedir. (Bulgarânî) tarikiyle ric'at ediyorum." Ceneralin (Plevne) de mevcut Osmanlı kuvvetine âid fıkrasının külliye yalan olduğu ma'lum olup (Grandük) e bir tesellî vermek için yazıldığı muhakkaktır. Fakat Rus Başkumandanı bu teselliîyi bulamadı. Me'yûs oldu. Ve

¹ Bu muhârebe hakkında Rus ve Fransız ve diğer Avrupa lisânlarında yazılmış eserlere müracaat.

derhâl kardaşı bulunan (İmparator) a şöyle bir telgraf çekti: “(Krudener) den aldığım telgraf, mağlûbiyyetini beyân ediyor. Ben bu dakîkada oradan buradan asker topluyorum. Şu günlerde bizzât (Plevne) ye hücum edip bu mevki’yi alacağımdan emîn olunuz.”¹ (Grandük) ün bu niyeti hâlis idi. Fakat o günlerde Rus ordularında vukû’a gelen ahvâl bu niyetin icrâ’sına mâni’ olduğunu mahalinde göreceğiz.

Osman Paşa muhârebenin ikinci günü harekât-ı harbiyyeye dâir cereyân eden ahvâli muhtasır bir telgrafla İstanbul’a bildirdikten sonra bu muhârebede fevkalâde cesâret ve yararlıkları görülen zâbitân ve ümerânın nâil-i mükâfat olmalarını ricâ etdi. O gün Osmanlı ordusunun her zâbit ve neferi kahraman olduklarını isbât etmiş idiyseler de bil-hassa ikinci ordunun ikinci alayının Miralayı Emin Beyin (Greviçe) tabyasında gördüğü iş, târih-i harbde nâdiren görülen cesâretlerdendir. Emin Bey bu muhârebeden sonra Mirliva oldu.

Erkân-ı Harb Miralayı Rızâ Bey’in ikinci ordu seyyar topcu alayının Miralayı Ahmed Bey, ikinci alayın ikinci taburunun kumandanı Abdüllatif Efendi, sağ kolağası Mahmud Efendi gibi zevât o gün Osmanlı zâbitânının nâmusu ve şerefini bâlâyâ çıkararak zevâtdan idi.

Erkân-ı Harb Miralayı Tevfik Bey’in mahâret ve tedâbir-i mütenevvi’ası pek büyük muvaffakiyetler istihsâline hizmet etmişti. Bu zâbitânın cümlesi muhârebeden on dört gün sonra terfi’i rütbe etdiler. Ve başka türlü mükâfatlara nâil oldular. Birinci fırka kumandanı bulunan Âdil Paşa’nın esnâ-yı harbde kılıcı kırıldığından kendisine altın kılıç ihsân olundu. Muhârebenin ikinci günü Rusların esnâ-yı ric’atde bıraktıkları hayli tüfenk ve eşyâ-yı sâire elde edildi.

Ruslar, temmuz ortalarında Osman Paşa’ya mağlûb olarak o taraftan ordularını geriye çekmeye mecbûr oldukları hâlde takrîben bu zamanda Balkan’ın öte tarafında muzafferiyetten muzafferiyete nâil olarak (Eski Zağra), (Kazanlık) Şehirlerini zapt etmekte olan Ceneral (Gurko) ordusu dahî bu sırada ansızın önlerine çıkıveren Süleyman Paşa’dan gördüğü kat’i mağlûbiyyet üzerine oralarını terk ile Balkan’a doğru kemâl-i sür’atle ric’at atmakta idi. Bu vak’anın tafsîlâtı şudur.

¹ “Ceneral Hazenkamf’in Hâtrâtı”

Muhârebe i'lân olunduğu zaman, Süleyman Paşa Karadağ'ın karşısına hareket etmek üzere gönderilmişdi. Burada şu Karadağ Muhârebesi'nde diğer ümerânın görmedikleri muvaffakiyâta nâil oldu. Karadağlıları her muhârebede mağlûb ederek bu memleketin merkezi bulunan Çitine Şehri'ne duhûl için bir buçuk saatlik mesâfe kalmış iken Hazîran'ın on üçünde Bâb-ı Seraskeri'den bir telgraf aldı. Bu telgraf, kemâl-i sür'atle ordusuyla Rumeli dârülharbine gelmesini emrediyordu. Süleyman Paşa derhâl ordudan kırk üç tabur ve üç batarya topla İstanbul'dan gönderilen vapurlara binip Dedeğağaç'a doğru hareket etdi. Bu zât şu son mevki'e Temmuz'un dokuzunda ya'ni birinci (Plevne) Muhârebesi vukû' bulduğu günün ertesi günü geldi.

Gerek o zaman bu vak'a hakkında yazılan Avrupa matbûâtı ve gerekse sonraları bu muhârebe hakkında çıkan kitaplarda Süleyman Paşa'nın şu seferi, târih-i harbde nâdiren görülen muvaffakiyet-i azîme olmak üzere gösteriliyor. Filhakîka öyledir. Hazîran'ın yirmi dokuzunda bu ordu Karadağ'da idi. Temmuz'un dokuzunda Dedeğağaçda ve iki gün sonra Edirne'ye doğru hareket edip Temmuz'un on dördünde bu şehrin ötesinde bulunan ve (Eski Zağra) ya yakın olan (Karakumar) mevki'inde tecemmu' etmiş idi ki on dört-on beş gün zarfında vukû'a gelen şu hareket fevkalâde bir muvaffakiyet ve Süleyman Paşa'nın iktidâr ve mahâret-i askeriyyesini zâhiren göstermekde olduğu muhakkaktır.

Süleyman Paşa Dedeğağaç'a ayak basar basmaz her taraftan telgraflar gelmeye başladı. Yeni Serasker ta'yîn olunan Dâmâd Mahmud Paşa uzun bir telgrafla dârülharbdeki ahvâli bildirdi.¹ Bunu müteâkib saray Başkâtibi Saîd Paşa imzasıyla gelen telgrafta sâlifü'z-zikr ahvâlden beyân ediyorsa da telgrafın nihâyetinde Süleyman Paşa'ya hitâben fedâkârâne harbe girişmesi için teşvikâmiz müesser sözler var idi.² Paşa'nın Edirne'ye vusûlünde Serdar Mehmed Ali Paşa'dan dahî bir telgraf aldı. Bu da vak'a-i harbden haber veriyordu.³ Süleyman Paşa Serdâr'a cevâben birkaç güne kadar ordusunu hâl-i intizâma koyarak düşmanın üzerine yürüyeceğini bildirdi.⁴

¹ Serasker Mahmud Paşa'nın 9 Temmuz târihli Süleyman Paşa'ya telgrafi.

² Saîd Paşa'nın yine o târihli telgrafi.

³ Mehmed Ali Paşa'nın 10 Temmuz târihli Süleyman Paşa'ya telgrafi.

⁴ Süleyman Paşa'nın Mehmed Ali Paşa'ya 12 Temmuz Târihli telgrafi.

Bu esnâda geceyi gündüze katarak ordusuna bir nizâm-ı harb aldirmek ile uğraşip ileriye bir an evvel hareket için mümkün olan himmet ve gayretini sarfetti.

Öte tarafinkine gelince: Ceneral (Gurko) Şipka'yı zabt ve burada bir iki gün ordusuna istirahat verdikten sonra (Eski Zağra) ya doğru hareket ve bu esnâda her tarafa keşif kolları göndererek Türklerin hangi mevâki'de ne kuvvetde olduklarını bil-istikşâf anlayıp Temmuz'un on üçünde (Eski Zağra) yı işgâl etdi. Gönderilen keşif kolları Türklerin (Yeni Zağra) da kuvvetli bulduklarını haber vermişler iken bu habere Ceneral (Gurko) ehemmiyet vermeyerek (Yeni Zağra) yı dahî elde etmeye karar verdiyse de o günlerde vukû'a gelen ahvâl, planlarını alt üst etdi. Çünkü tâm bu esnâda işin içine Süleyman Paşa girdi.

Süleyman Paşa Edirne'den hareket ettiğinde derhâl Raûf Paşa'ya haber gönderip bundan sonra berâber hareket etmek için bir plan tanzîmi husûsunda ordugâhına davet etdi. Raûf Paşa geldi. Ve burada ahvâl lâyıki vechile müzâkere olunduktan sonra şimdilik (Eski Zağra) nin istirdâdına karar ve bunun için şöyle bir hareket planı tanzîm etdiler. Süleyman Paşa, kırk taburun bulunduğu (Karapınar) dan (Eski Zağra) ya doğru yürüyecek ve Arabacı Köyü tarikiyle hareket edecektir. Bu ordu, hücum kolunun merkezini teşkîl edecektir.

Raûf Paşa (Yeni Zağra) dan hareket edip (Sukutlu Köyü) tarafında (Karağanlı) yı işgâl ve bir sûretle sağ kolu teşkîl edecek ve bu esnâda Mehmed Hulûsî Paşa (Çırpan) dan hareket edip (İskender Köyü) ne gelecek ve ordunun sol cenâhını teşkîl edecekti. Umûm kollar bir kere (Eski Zağra) nin altı kilometre cenûbunda bulunan (Arabacı) Köyü'nde toplanacak ve burada sâlifü'z-zikr tertîb üzerine (Eski Zağra) ya hücum edeceklerdi. Hücum için ta'yîn olunan gün Temmuz'un sekizi idi.

Süleyman Paşa Temmuz'un on yedisine (Karapınar) dan hareket ettiyse de o gün Arabacı Köyü'ne vâsıl olamadı. Günün gâyet sıcaklığı ile berâber nakliyât arabalarının ağır hareketinden yolda geceyi geçirmeye mecbûr oldu. Arabacı Köyü'nün dört kilometre berisinde kaldı. İkinci günü alafranga saat dokuzda Arabacı Köyü'ne vâsıl oldu. Rauf Paşa ve Mehmed Hulûsî Paşa firkaları dahî gelmemişdi. Süleyman Paşa o günü burada bekledi. Yine sâlifü'z-zikr firkalardan hiçbir haber

yok idi. Paşa her tarafa adamlar göndererek bunlardan ma‘lûmat almaya gayret etdiyse de hiçbir taraftan haber gelmiyordu. Bu esnâda (Eski Zağra) ve civâr Müslüman köylerinden gelen ahâlî, Süleyman Paşa'nın ayaklarına kapanarak bu şehre bir an evvel imdâd edilmesine yalvarıyorlardı. Zîra şehre Ruslar girer girmez Bulgarlar Müslüman ahâlisine taarruzât-ı vahşîyanede bulunup ba‘zılarını da kesmekte idiler.¹

Paşa, bunların feryadlarından fevkalâde müteessir olarak mezkûr firkaların vurûdunu beklemeyip kendi ordusuyla (Eski Zağra) ya yürümek ve Rusları oradan tard etmek üzere karar verdi. Paşa'yı bu harekete sevk eden ahvâlin başlıcası kendisine ve bir de Karadağ'da bu kadar iş gören askerinin cesâretine güvenmesi idi. Zâten (Eski Zağra) ahâlîsinin feryadlarından müteessir bulunan efrâd ve zâbitân ağlayarak ileriye hareket etmek için Paşa'ya yalvarmakta idiler.

Süleyman Paşa bunun üzerine ordusunu üç kola taksîm ederek, sağ kol Recep Paşa'nın sol kol Veysel Paşa'nın, merkez kol da Ârif Paşa'nın kumandalarında hareket ediyor. Süleyman Paşa bin-nefs bu son kolda bulunuyordu. Asker kemâl-i metânetle Rusların üzerine yürüyor. Bunlar ile çarpışmak için can atıyorlar.

Rusların o gün (Eski Zağra) da cem' etdikleri kuvvet on altı süvârî bölüğü, dört tabur piyâde ve on dört topdan ibâret idiyse de civârda Süleyman Paşa'nın kuvvetine müsâvî kuvvetleri var idi. Rus fırkası kumandanı bulunan Prens (Litbenrah) (bu zât Rus İmparatoru'nun akrabasından idi.) her dakîka Ceneral (Gurko) nun vusûlünü bekliyordu.

Osmanlıların (Eski Zağra) ya hücumları Temmuz'un on dokuzunda alafranga saat sekizde vukû'a geldi. Recep Paşa, kendi livâsıyla Rusların sağ cenâhı üzerine yüklenererek düşmanı mevki'lerinden tard etdi. Arkalarını çevirmeye başladı. Ârif ve Veysel Paşalar hücum ederek şehre girdiler. Düşman ve husûsan bu orduda bulunan gönüllü Bulgar taburları son derece metânet gösteriyorlardı. Şehrin sokaklarında süngü süngüye geldiler. Fakat Osmanlı taburları az bir zamanda düşmanı ezip şehirden dışarıya attılar. Recep Paşa şehrin etrâfındaki tepeleri tutup arkalarını kesmek üzere iken Ruslar dört saat devâm eden muhârebelerden sonra geriye

¹ "Süleyman Paşa'nın Evrâk-ı Resmîyesi"

kaçmaya başladılar. Süleyman Paşa (Eski Zağra) yı zabt etdi. Osmanlıların o günkü zâyi'âtı (165) nefer şehîd ve (554) nefer de mecrûhları var idi. Ruslar ise berâberlerinde getirdikleri mecrûhlardan mâadâ (2000) den ziyâde cesed bî-ruh meydân-ı harbde bıraktılar.

Süleyman Paşa, ale-s-sabah muhârebeye giriştiği zaman, sağ tarafda şiddetli top sesleri iştiliyor ise de bir kere harbe tutuşduktan sonra (Eski Zağra) yı bırakıp top sadâlarına doğru hareket etmesini münâsib görmedi. İşitilen toplar ise o gün bizzât Ceneral (Gurko) ile Raûf Paşa arasında vukû'a gelen muhârebeye atılan topların sadâları idi. Ceneral (Gurko), âtide beyân olunacağı vechile Raûf Paşa ile muhârebeye tutuşur tutuşmaz ve bir de (Eski Zağra) da şiddetli bir muhârebe vukû'a geldiğini anlar anlamaz Raûf Paşa'nın ordusunu bırakıp (Eski Zağra) ya doğru hareket etdi. Çünkü bu mevki'in muhâfazası Ruslar için gâyet mühim idi. Fakat Ceneral (Eski Zağra) ya yanaşmakta olduğu bir zamanda orada bulunan Rus fırkasının bozulup kaçmakta olduğunu görünce tekrar Türklerin üzerine hücum etmeye cesâret edemeyip gerisinde bulunan Hancı Köyü'ne ric'ate başladı. Raûf Paşa'nın o gün Ceneral Gurko ile nasıl harne tutuştuğuna gelince: Raûf Paşa Süleyman Paşa ile görüşüp (Eski Zağra) ya hücum etmek için ordusunu hazırlamak üzere (Yeni Zağra) ya 'avdet etdiğini söylemişdik. Paşa, Temmuz'un on yedisinde (Eski Zağra) ya doğru hareket etdi. Fakat sefer tedârîki gâyet nâkıs kalıp mühimmâtının ikmâlini beklemeyerek yola çıkdı. Esnâ-yı rahde Süleyman Paşa ile etdiği kararının hilâfına olarak tecemmü' noktası olan Arabacı Köyü'ne hareket etmeyip (Eski Zağra) ya doğru hareket etdi.

Bu tarîkde biraz yürüdükden sonra o tarafda bulunan Rus kollarının birisine tesâdüf ve bununla muhârebeye tutuşdu. Maiyyetindeki kahraman askerler Rusların üzerine şiddetli bir hücumla onları tard ve ric'ate mecbûr etdi.

Bundan sonra Raûf Paşa yoluna devâm etdi. Fakat sâlifü'z-zikr muhârebenin toplarını işiten ve o tarafta bulunan Ceneral (Gurko) Raûf Paşa'nın Süleyman Paşa ile birleşmesine meydân vermemek ve hiç olmazsa hareketini te'hîr etmek üzere o tarafda Çuranlı Karyesi nâmiyla ma'ruf olan mevki'de Raûf Paşa'nın üzerine yüklendi.

Çuranlı Muhârebesi nâmıyla ma'rif şü muhârebede dahî Osmanlı dilâverleri kendilerini gösterdiler. Ceneral (Gurko) umûm kuvvetiyle Osmanlı fırkasına yüklenererek bu fırkanın sağ cenâhını çevirmek istedi. Fakat burada bulunan Dağıstanlı Mehmed Muhlîs Paşa, üzerlerine süngü ile hücum ederek bu maksadın icrâ'sına meydân bırakmadı. Bu esnâda o vakte kadar Rusların müteferrik bir sûrette dağılan Rus süvârî kollarının hepsi toplandı. Bir daha Türklerin üzerine hücum etdi. Yine Müşârün-ileyh Mehmed Muhlîs Paşa ve Miralay Ağa Bey bunları tard etdiler. Ruslara bu esnâda yeni imdâd gelerek tekrar hücum etdiler. Türkler bunları yine süngü ile def' etdiler. Şu sûretle Rusları o gün kat'î bir mağlûbiyete ducâr ve hemen ric'ate mecbûr etmekde iken birden bire umûm hatt-ı Osmani'de iş kesiliverdi. Meğerki mermiyât ve cebhâne firkada pek az olup tâm bu sırada bitivermiş ve umûm firkada hemen hiçbir fişenk kalmamışdır. Bu hâl askere bir dehşet verdi. Neferât ve çavuşlar Raûf Paşa'nın üzerine hücum edip ağlaya ağlaya "Paşa! Paşa! Bizi değnekle mi harb etdirip düşmanın kurşunları üzerine sevk edeceksin." diye bağırıldılar. Fakat ne fâidesi var ki asker bu hâlden ürkerek dağılmak isti'dâsını gösteriyordu. Ruslar Osmanlı hatt-ı harbinde iş kesildiği ve bunun arkasında bir karışıklık zuhûr etdiğini görerek toplara hücum etdi fakat bereket versin ki cesâret-i fevkalâdesi ile meşhûr buluna Nazilli Redîf Taburu Rusların karşılmasına kendilerini atarak topların çıkarılmasına zaman kazandılar. Bu sûretle onlar tahlîs olundu ama! Fakat biraz sonra Raûf Paşa fırkası çil yavruları gibi her tarafa dağılmaya başladı.¹ Ve eğer o gün Ceneral (Gurko) (Eski Zağra) tarafından gelen top sadâlarını işitmeyip kemâl-i telâşla Süleyman Paşa ordusuna hareket etmemiş olsa idi Raûf Paşa fırkasından bir nefer kurtulması bile imkânın hâricinde idi.

Raûf Paşa Temmuz'un on yedisinde (Yeni Zağra) (Eski Zağara) ya hareket etdiği zaman evvelki mevki'de üç tabur piyâde ile iki top bırakmışdı. Bu hâlden Bulgar casusları Ruslara haber verdiler. Civârda bulunan Prens (Litbenrah) kumandasında (bu Ceneral (Eski Zağra) da Süleyman Paşa ile muhârebe eden zâtın biraderidir.) bir Rus kolu oraya hücum edip zabt etti. Fakat burada bulunan üç tabur hârik-ül-âde metânet göstererek Ruslara dehşetli telefât verdirdiler. Ruslar Yeni Zağra'nın her evini hücumla alıyorlardı. Üç taburun mevcûdu bin altı yüz neferden

¹ Bu muhârebeye âid yazılan eserlere müracaat.

ziyâde değil iken (900) den ziyâdesi şehîd ve mecrûh olarak olarak muhârebede düştü.

Her ne ise! Temmuz'un on dokuzunda vukû'a gelen iki büyük muhârebede Curanlı'da Ruslar, Raûf Paşa fırkasını bozdular ise de yine o gün (Eski Zağra) Muhârebesi'nde Süleyman Paşa Rusların külliyetli fırkasını bozup bu şehri dahî istirdâd etdi Bu iki muhârebenin ehemmiyeti bir değildi. Ceneral (Gurko) Çuranlı Muharebesi'nden sonra umûm kuvvetiyle (Eski Zağra) ya yanaşdığı zaman Süleyman Paşa'nın üzerine hücum etmeye cesâret edemeyip ric'ate başladı. Şu sûretle mağlûbiyyetini tasdik etdi.

(Eski Zağra) yı aldıktan üç gün sonra Süleyman Paşa (Yeni Zağra) ya doğru hareket etdi. Temmuz'un yirmi üçünde bu şehre girdi. Ruslar bilâ-harb bu şehri ve etrâfını bırakıp Balkan'a doğru ric'at ediyordu. Süleyman Paşa hemen daha ileriye hareket etmek istiyordu. Fakat ordusunda ne zehâir ve ne de cebhâne olmadığından birkaç gün tevkîfe mecbûr oldu. Bu ciheti te'mîn etdikten sonra umûm ordu (Bilce) tarîkiyle hareket edip Ağustos'un ikisinde Hâin Boğazı'na geldi. Ruslar yine ric'atde idiler. Süleyman Paşa buradan Şipka'ya doğru hareket etdi. O tarafa takrîb ettiği zaman bir kol sevk ederek Kazanlığı zabt etdi. Bundan sonra Süleyman Paşa var kuvvetiyle Şipka'ya hücum için hazırlık gördü. Süleyman Paşa'nın bu esnâdaki kuvveti elli tabura kadar varıyor idiye de hakikat-i hâlde yirmi altı bin neferden ziyâde değildi. Süleyman Paşa'nın Kazanlık tarafından Şipka Boğazı'na hücum etmelerini gerek o vakit Serdâr olan Mehmed Ali Paşa ve gerekse İstanbul'dan gelen emirler üzerine idi. Hatta bu husûsta Mehmed Ali Paşa tarafından Süleyman Paşa'ya gönderilmiş bir telgrafta Şipka geçidine hücum edecek orduya muâvenetde bulunmak üzere Şumnu ordusundan on sekiz tabur Necib Paşa'nın kumandasında Balkan'ın öte tarafında bulunan Osman Pazar'dan Tırnova'ya bir kuvvet gönderileceğini bildiriyordu. Mücerred bundan dolayı mevki'inin menâ'atından dolayı zabtı gâyet güç olan Şipka Boğazı'na hücum etmeye cesâret etmişti. Bu hücumu Ağustos'un dokuzunda başladı.¹ Fakat bu hücumun ne gibi ahvâl-i müşkilede vukû'a geldiğini

¹ Süleyman Paşa'nın evrâkı: İki Ağustostan on yedi Ağustosa kadar Süleyman Paşa'nın Mehmed Ali Paşa ve merkez hükûmetle olan muhâberesi.

îzâh etmezden evvel bu esnâda Rus ordusunun bulunduğu ahvâle bir nazar etmekliğimiz lâzımdır.

[180] Sekizinci Fasl

Harbin bu devrinde Rus Ordusu. – Süleyman Paşa'nın Şipka Boğazı'na hücumları. – Şumnu ve Plevne Orduları. – İkinci Plevne Muhârebesi'nden sonra Rusların ahvâli. – Meclis-i Harb. – Rus karargâhının Plevne civârına nakli. – Ceneral (İgnatıyef) ve İmparator. – (Grandük) ve Harbiyye Nâzırı Ceneral Milutin. – Süleyman Paşa'nın Şipka Boğazı'na hücum için aldığı tertîbât. – Şipka Boğazı'nın tevsîfi. – Burada Ağustos dokuz tarihinde vukû'a gelen muhârebe. – Sonraki hücumlar. – Rusların taarruzları. – Osmanlıların Şipka'ya hücumlarındaki adem-i muvaffakiyetleri ve bunun esbâbı. – Osmanlı Şark Ordusunun harekâtı. – Muhârebenin bu devrinde Mehmed Ali Paşa'nın sû-i hareketi. – Şumnu Ordusu'nun ettiği muhârebeler. – Bu sırada Plevne'nin ahvâli. – Osman Paşa tarafından vukû' bulan tarruz. – Muhârebenin bu devri hakkında ba'zı mülâhazât.

Ruslar, Hazîran'da Tuna'yı geçip az bir zamanda ilerlemeleri büyük sürur ve ümîdler izhâr etmekte iken Temmuz ayında garbda (Plevne) de ve cenûbda (Eski Zağra) da mağlûbiyyet-i kat'ıyyeye dûçâr olmaları kendilerini dehşetler içinde bıraktı. Bu mağlûbiyyetlerden en mühimi (Plevne) nin ikinci Muhârebesi'nde vukû'a gelen perîşânlık idi. O gün az kaldı umûm ordu dağılıp gidiyordu. Eğer Osman Paşa Temmuzun on sekizinde vukû'a gelen şu muhârebede düşmanı iki taburla ta'kîb etmiş olsa idi Rus ordusuna daha kat'i ve daha müthiş bir darbe vuracağı muhakkak idi. Fakat ta'kîb vucûda gelmedi. Ruslar da bu hâlden istifâde ederek ikinci günü her tarafa dağılmış olan aksâmı toplamaya vakit bularak bu orduyu biraz intizâma getirebildiler.

İkinci Plevne Muhârebesi'nde netîcesi telgrafla karagâh-ı umûmiyyeye bildirildiği zaman (Grandük) sersemlemiş idi. Ağladı, ve hâlinden pek büyük heyecân içinde olduğu anlaşılıyor idi. O muhârebede Rusların mağlûbiyyet-i kat'ıyyeye dûçâr olmaları, umûm ordu ile Rumeli'nin Bulgar unsuruna dahî fevkalâde te'sîr etdi. Bulgarlardan pek çoğu o vakte kadar Ruslara sâdıkâne hizmet etmekdeyken bu muhârebeden sonra muhârebenin netîcesinden korkarak Ruslardan çekilmeye onlara her işte müşkilât göstermeye başladılar. Bundan dolayı Rus ordusu

Bulgarlardan daha ziyâde nefret ederek muhârebe açtıklarına bin kere pişmân oldular.

(Grandük) mağlûbiyyet telgrafını alır almaz hemen İmparator'un bulunduğu (Bele) Şehri'ne gitdi. Orada büyük bir meclis akdolundu. Grandük bu mecliste Plevne'ye iki kere hücumu icbâr eden ahvâli uzun uzadıya beyân etdikten sonra kendi fikrinde bu ikinci mağlûbiyyetden sonra dahî oradan buradan fazla asker toplayarak fakat diğer orsulara müdâfaa vaz'iyetini aldirtarak kendisini almış yetmiş bin askerle üçüncü kez Plevne'ye hücum etmek niyetinde bulunduğunu beyân etdi. Grandük sözü itmâm edinceye kadar pek büyük dikkatle dinleyen Harbiyye Nâzırı Ceneral (Milutin) bu sırada söze başlayarak “Şimdiki hâlde Plevne'ye üçüncü kere hücum etmek âdetâ çılgınlık olduğunu, eğer hücum olunacak olursa şübhesiz Osman Paşa'nın daha bir kere Rusları mağlûb edeceğini hâlbuki hücum için diğer ordulardan aksâm-ı askeriyyenin alınması o orduların kuvvetlerinin zâife dûçâr olmasını mûcib olup bugün yarın taarruz etmesi me'mûl bulunan Süleyman ve Mehmed Ali Paşaların bu hâlden lâyıki vechile istifâde edeceğini” kendisine mahsus talâkat-ı lisânla beyân etdi. Mecliste bulunanların cümlesi (Grandük'den mâadâsı) Harbiyye Nâzırı'nın sözlerini tasdîk ederek üçüncü hücumdan derhâl vazgeçildi.¹

Bundan sonra meclis, Harbiyye Nâzırı ve İmparator'un re'yiyle Rusya'da dârülharbe külliyetli imdâd celb edilmesine karar verdi. Bu vakit yedi piyâde fırkasından (Hassa'nın 2 fırkaları dahî içinde olduğu hâlde) (2) süvârî fırkasından (3) livâ topundan ki cem'an yekûn (120) piyâde taburundan (15) süvârî bölüğünden (300) topdan ibâret olup yüz elli bin nefer kuvvetinden ziyâde idi. Şu kadar var ki bu kuvvetin ba'zı aksâmı bir aya ve kalanları da iki aya kadar dârülharbe vâsıl olacağından hâlbuki bu müddet zarfında dârülharbi imdâdsız bırakmak câ'iz olamayacağından hemen o gün Romanya hükûmetinden bâ-telgraf bir haftaya kadar gönderilmek üzere otuz binlik bir ordu istenildi. Alınan havâdisden bu kuvvetin on güne kadar yetişebileceği anlaşıldı.

Yine o mecliste Rusya'dan külliyetli imdâd gelemeyince hiçbir vechile taarruza başlanmamasına karar verildi. Bu esnâda Rus ordusunda mühim tebdilât dahî vukû'a geldi. Cenûbda ya'nî Balkan ordusunda umûmî bir kumandan

¹ Bu muhârebe hakkında Rusça yazılmış olan eserlere müracaat.

olmadığından oraya Ceneral (Radetski) ve (Plevne) tarafında bulunan Ceneral (Krudener) dahî azlolunarak yerine Ceneral (Zutop) nâmında birisi ta'yîn olundu.

Şu kararlardan sonra Grandük (Plevne) yi bizzât görmek üzere o tarafa hareket etdi. Buralara geldi. Etrâfı gezdi. Karargâh-ı umûmî için (Gorni Estüden) nâmında Plevne'ye buçuk saat mesâfede bulunan Türkçe Yapıcı Köy nâmında bir mevki' intihâb etdi.

Bugünlerde Balkan'ın öte tarafında bulunan Ceneral (Gurko) dan dan gelen bir telgraf Süleyman Paşa'nın (Eski Zağra) yı zabt edip ilerlemekte olduğunu bildiriyordu. Bu telgraf üzerine (Gurko) ya ric'at için emir verildi. Fakat (Şipka) Boğazi'nda (16) tabur Rus piyâdesi, münâsib mikdârda top ve bir de gönüllü Bulgarlardan müteşekkil (6) tabur bırakıldı. Bu kuvvet Ceneral (Radetski) kumandasında idi. Ceneral (Gurko), bunun üzerine karargâh-ı umûmîye 'avdet etdi. Fakat derhâl hassa ordusu ta'yîn olunup bu orduyu dârülharbe götürmek üzere hemen Petersburg'a gönderildi.

Muhârebenin bu devrinde Rusların en ziyâde ehemmiyet verdiği taraf Plevne idi. Mevki'-i mezkûra yakın olmak için Grandük bu tarafa karargâhını nakletmişti. Bundan birkaç gün sonra İmparator İkinci Aleksander (Plevne) den uzak bulunmasını münâsib görmediği gâlib ihtimâle göre Grandük'e artık emniyeti kalmadığı hâlde bu zâtı yalnız bırakmak dahî istemediğinden oraya azîmet etdi. Ve ordu karargâhına Ağustos'un ikisinde vâsıl oldu. Plevne elde edilmeyince ordudan ayrılmayacağını umûm orduya i'lân etdi.

Bu esnâda Plevne civârındaki köyler pek kalabalıklı idi. İmparator'un maiyyetinde pek çok zevât bulunduğunu evvelce söylemişdik. Umûm süferâ-yı ecnebiye burada idi. Rus diplomatlarından meşhûr Ceneral İgnatiyef dahî burada idi.

O günlerde bu zâtla İmparator'un meyânında garîb bir münâkaşa zuhûr etdi. (Plevne) ve Balkan'ın öte tarafında vukû'a gelen mağlûbiyyetlerden beri İmparator Ceneral (İgnatiyef) e son derece soğuk muamele ediyordu. Bir gün canı sıkıldığından mıdır, nedir İmparator (İgnatiyef) e hitâben: "Ceneral! Siz İstanbul'da sefir olduğunuz zaman merkez hükûmete verdiğiniz raporlarda ikide bir de Türkleri öyle bir hâle getirdim ki eğer Rusya elli bin askerle muhârebe edecek olursa bilâ-

mümâniat bir ay zarfında İstanbul'a gelir ve bu şehri dahî zabt eder diyordunuz. İşte beş aydır muhârebe etdik. Üç yüz bin askerle Türklerle uğraşyoruz. Hâlâ da başa çıkmak değil âdeta bunlara mağlûb olduk. Bu mağlûbiyetlerden siz mes'ulsünüz. Bizi âleme rüsvây etdiniz. Şimdi de yarım milyon asker toplamakla uğraşyoruz. İleride ne olacağını yine Allah'dan başka kimse bilmiyor.” Dedi. İmparator bu son sözleri söyler iken âdeta ağlıyordu.

Ceneral İgnatıyef öyle taarruzlardan korkacak adam olmayıp hatası dahî meşhûr olduğundan derhâl “Şevketmeâb: Doğrudur. Bendeniz böyle raporlar gönderdim. Fakat Bosna isyânı çıkar çıkmaz derhâl harb etmek lâzım olduğunu dahî bildiriyordum. Siz aldırmadınız. Konferansı kabûl etdiniz. Sonra da Londra Protokolü ile uğraşdınız. Türklere harb hazırlığı için vakit kazandırdınız. Benim bu işde ne kabahatim vardır.” diye cevap verdi. İmparator'un canı sıkıldı. İki gün sonra yâverlerinden birisini (İgnatıyef) e gönderip şimdilik kendisine ihtiyaç olmadığını ve Rusya'ya gidip biraz istirahat ederse daha iyi olacağını bildirdi. İgnatıyef bu emir üzerine karargâhı bırakıp Petersburg'a gitti.¹

Yine o günlerde bir taraftan Grandük'le karargâhın, diğer taraftan İmparator'la Harbiyye Nâzırı Ceneral (Milutin) in araları gitdikçe açılmaya başladı. İmparator hemen her gün Grandük'e “ bu mağlûbiyetler başka bir şeyden gelmeyip Tuna'yı geçer geçmez ancak ordunun mütenevvi' aksâmı gâyet büyük arâzî içinde dağıldığından ileri geldiğini ve bir de vakt-ü zamaniyle Plevne'ye doğru kâfi bir kuvvetin sevk olunmadığını beyân ediyordu. Grandük, İmparator'un bu ta'rîzlerini Harbiyye Nâzırı'nın entrikasından görüyordu. Canı sıkılarak ve bu husûsda fikrini gizlemeyerek Ceneral Milutin kendisinin düşmanı olduğunu herkese söylüyordu. Milutin ise Grandük'ün bu sözleri işitir işitmez diğer meselâ levâzım idâresinde ba'zı münâsebetsizliklerin vukû'unu ortaya koyup Grandükten umûm ahvâle dâir mufassal rapor istiyordu. Grandük en sonra böyle bir raporun tanzimine mecbûr olup Harbiyye Nâzırı'na değil İmparator'a takdîm edip teberrî-i zimmete çalışıyordu. İmparator ise şu sırada kendi kardaşı bulunan zâtın kumandanlıktan azlini tecvîz etmeyip

¹ Rusça yazılmış eserler.

Grandük'e iltifât gösteriyor fakat Harbiyye Nâzırı'yla dahî iyi geçinmesini kendisine ekîden tenbîh ve tavsiye ediyordu.¹

Şu entrikalarla Ağustos'un ibtidâsı geçti Ağustos'un sekizinde Şipka'dan gelen haberler dehşetli olup Süleyman Paşa mezkûr Boğaz'a hücum etmek niyetinde olduğunu gösteriyordu. Bu haber, karargâhı, dehşetler içinde bıraktı. Çünkü Şipka, Türklerin ellerine geçerse muhârebe tamâmiyle gâib edilmiş demek olacak ve o vakit Mehmed Ali, Süleyman, Osman Paşalar ordularının birleşmesi birkaç güne mütevakkıf idi. Maahâzâ bu esnâda Şipka'da bulunan düşman ordusu oldukça kuvvetli idi. Fakat şu sırada Rus askeri, Türk askerinin hücumlarından yılmış olduğundan Süleyman Paşa'nın netîce-i hücumlarından korkuluyordu. Binâen aleyh Rus karargâhı sâlifü'z-zikr haberi alır almaz Ceneral (Radetski) ye mümkün olduğu kadar kuvvetle Şipka'ya imdâd vermesi ve bizzât kendisinin oraya hareket etmesi için emir verdi.

Şu Şipka hücumlarının ne sûretle vukû'a geldiğine dâir tafsilâtın sırası burada geldiğinden mezkûr muhârebelere âid tafsilâtı vereceğiz.

Süleyman Paşa'nın ordusu Ağustos'un altıncı günü Hâin Köy'den hareket edip ikinci günü (Kazanlık) a geldi. Bu esnâda (Kazanlık) la (Şipka Boğazı) meyânında birkaç bölük Rus süvârîsi var idiyse de tard olunup oraları zabt olundu.

Ağustos'un yedisinde Süleyman Paşa bir Meclis-i Harbin toplanmasını münâsib görüp buraya umûm ümerâ ve bir kaç Erkân-ı Harb zâbitânı davet olundu. (Şipka) ya ne sûretle hücum olunacağı müzâkere olundu. Şipka Boğazı'nda def'atle bulunmuş ve bura ahvâl-i topoğrafyasına vâkıf olmuş olan Mehmed Hulûsi ve Râsim Paşaların ve bir de Erkân-ı Harb yüzbaşısı Mustafa Efendi'nin fikirleriyle Şipka Boğazı'nın sağında ya'nî (Birdek) Köyü tarafından hücum edilmesi münâsib görüldü ise de Süleyman Paşa bunların fikrine kanâat etmeyip etrâfi keşfe karar verdi.² Şu işe memur bulunan Erkân-ı Harb Miralayı Ömer Bey otarafa bir keşif icrâ' ederek hücum için en muvâfık tarafın sâlifü'z-zikr Paşaların gösterdikleri istikâmet olduğunu tasdik etdi.

¹ Rus eserleri ve bilhassa Ceneral Hazenkamf'ın hâtırâtı.

² Süleyman Paşa'nın evrâkı ve "Süleyman Paşa'nın seferi" nâmında Fransızca yazılmış esere müracaat.

Bunun üzerine Süleyman Paşa Şipka'ya iki kol ile yürüme kararı verdi. Birinci kol sahte hücum icrâ'sıyla Şipka istihkâmında bulunan Rusların tekâmül kuvvetlerini kendisine celb edecek, bu esnâda asıl hücum memur bulunan kol ileriye taarruzla Rusları buldukları mevki'den tard edecek idi. Sahte hücum memur olan kol, Salih Paşa'nın livâsı olup sekiz taburdan ibâret idi. Bu def'a Şipka Boğazı'nın ağzında bulunan bir hâne kadar ilerleyecek ve buradan Şipka Boğazı'na hâkim ve dağların tepesinde bulunan (Esvet Nikola) nâmındaki mevki'e doğru ilerlemek niyetinde olduğunu düşmana gösterecek idi. Hücum ikinci günü ya'nî Ağustos'un dokuzunda ale-s-sabah icrâ' olunacak idi.

Rusların o gün Şipka'da (14) tabur piyâde ve (30) top ki cem'an yekûn on bin nefer kuvvetleri var idi. Süleyman Paşa'nın kuvveti sözde elli taburdan ibâret idiyse de yekûn mevcûdu 225 – 26 neferden ibâret olup bunun içinde perâkende hizmetinde bulunan efrâd dahî var idi. Asıl harbe iştirâk eden asker on sekiz binden ziyâde değildi.

Ruslar, hücum olunduğu günden itibâren peyder pey geriden imdâd almış ve muhârebenin üçüncü günü Şipka'da otuz bine yakın bir kuvvet toplanmıştı.

Şipka muhârebeleri yeni târih-i harb-i Osmanide gâyet mühim vakâyi'i teşkil eder. Çünkü Avrupalılar o târihe kadar Türklerin hâl-i müdâfaadaki cesâretlerini tasdîk ediyorlar idiyse de taarruzda gevşek ve binâen-aleyh açık hücumlara isti'dâdsız olduğu fikrini besliyorlardı. Hâlbuki Şipka'da vukû'a gelen hücumlar, Osmanlı askerinin taarruzdaki şecâatlerini hiçbir milletin besâletine kıyas etmek mümkün olmadığı anlaşıldı. Bu hücumlar o zaman Avrupa âlem-i askeriyesini şaşırttı. Bunlara âdeta hayret verdi.

Vâkıa bu hayrete dahî mahal var idi. Ma'lûm olduğu üzere Şipka Boğazı öyle bir mevki'dir ki hücumla zabtı, yalnız Osmanlı ümerâsı ve askerinden mâadâ hiçbir ordu ümerâ ve askerinin akıllarına gelmez. Mevki'-i mezkûr üç dört kilometre yüksekliğinde sivri dağlardan ibâret olup bu dağların tepelerine ahvâl-i âdiyede bile yürüyerek çıkmak dahî gâyet güç idi. Dağların yamaçları açık olup bu sebepten hücum gâyet müsâadesiz idi. Çünkü dağların tepelerinde bulunan müdâfi', kendisine hiçbir zarar verdirmeksizin aşağıdan yukarıya ya'nî kendisine doğru gelen düşmana

iki saatlik mesâfeye kadar ateş edebilir idi. Düşmanı yukarıya çıkartmamak için ba‘zı def‘a ateşe dahî lüzûm olmayıp tepede olan büyük taşları aşağıya doğru yuvarladıkları zaman bu taşlar ân-u âhidde rastgelen yirmi otuz adamı ba‘zıan daha ziyâdesini ezip aşağı doğru indirir idi ki Rusların şu usûl-ü müdâfaaya def‘atle müracaat ettiği Şipka hücumlarında görülmüşdü.

Her ne ise: Osmanlıların Şipka’ya doğru hücumları Ağustos’un dokuzunda ale-s-sabah başladı. Boğaza, sahte hücum icrâ’sına memur bulunan Salih Paşa, kendi taburlarıyla boğazın müdhilinde bulunan hâna erkenden vâsıl oldu. Fakat şuraya gelir gelmez Salih Paşa’nın taburları gürültüye başlayıp “biz burada durmaz düşmana hücum edeceğiz” diye bağrışmaya başladılar. Şurada bulunan iki alayın kumandanları Miralay Hacı Hüsnü ve Ka’im-makam Abdurrahman Beyler gâyet cesûr ümerâdan bulunmakla askerin ârzûlarına iştirâk etmek isterlerdiyse de verilen emrin hâricinde hareket mümkün değildi. Bu sebeble livâ kumandanı Salih Paşa’ya muvâfakatla askere nasihatde bulundular. Fakat taburlar Salih Paşa’nın sözlerini dinlemeyerek dağlara, bayırlara tırmanmaya başladılar. Şu sırada Salih Paşa livâsının emre mugâyir hareketini uzakdan dürbinle seyreden Süleyman Paşa Erkân-ı Harb Miralayı Hamdi Beyi gönderip bu zât taburların önüne çıkıp ‘avdet için askere epeyi nasihat ve hattâ tehdîd dahî etdiyse de fâide vermedi. Taburlar kemâl-i gayretle ileriye doğru yürüyorlardı.

Bu kolun hareketi âdeta çılgınlık idi. Fakat ne fâidesi var ki iş böyle oldu. Taburlar bir müddet çok telefât vermeksizin ilerliyor fakat tahmînen yarım saat mesâfeyi kat‘etdikleri zaman birden bire karşılıklarına üç düşman tabyası çıkıverdi. Taburlar bu tabyalara doğru yürüdüler, fakat tabyaların önü açık olduğundan burada dehşetli zâyi‘âtı verildi. Taburlar yine durmayıp açık mesâfeyi kat‘ ve tabyalara süngü ile hücum etdiler. Ruslar bu metânete dayanamayarak tabyaları bırakıp daha yukarıya kaçtılar. Osmanlılar bunları zabt etdiler. Fakat Rus kumandanı Osmanlı taburlarının azlığını ve hücumda dehşetli telefât verdiğini görerek var kuvvetini bâzûya verip etrâfdaki tabyaların muhâfazasına koyuldu. Etrâfdan imdâd toplandı. Osmanlılar da buldukları mevki‘de müdâfaada bulundular. Fakat imdâd gelmediğini ve gelmek ihtimâli dahî olmadığını anlayarak “Esvet Nikola” mevki‘ini tahliye ve onun berisinde bir mevki‘ tutarak akşama kadar düşmanla uğraşdılar.

Esâsen o gün hücumla memur olmayan fakat kahramanlıklarından dolayı buna cesâret eden Salih Paşa livâsının hareketi böyle olduğu hâlde asıl hücumla memur olan kol şu sûretle taarruza başlamışdı: Bu kol, on altı taburdan ibâret ve Recep ve Veysel Paşa livâlarından mürekkebe olup umûm kolun kumandanı Recep Paşa idi. Bu zât alafranga saat dördte harekete teşebbüs edip (Berdek) Dağı'nın üzerinden hareket ediyordu. Biraz ileri gitdikten sonra o tarafda bulunan Rus tabyaları ve müdâfaa hendekleri gözükdü.

Receb Paşa bu tabyalara hücum etmeye karar verdi. Hücum için tertîb olunan yedi taburluk bir kol, buraya birkaç kere hücum etdi. Fakat arâzisi gâyet ârızâlî ve hendeklerin derinliği o kadar idi ki bunları geçmek insan kuvvetinin fevkinde idi. Her hücumda taburlartoplu olarak ve tekbîr alarak dağın yukarisına doğru hücum ediyor fakat tabyalara gelinceye kadar yüzlerce efrâd düşerek on dakika zarfında taburlar mahvolup gidiyordu. Bu sûretle hücum on def'adan ziyâde vukû'a geldi. Her def'asında yeni taburlarla hücum olunuyordu. Fakat hiçbir fâidesi olmadığını gören Receb Paşa akşamüstü askeri geriye çekti. O günkü hücum, Osmanlılar için bir netîce bahşolamadı. Yalnız Süleyman Paşa o günden itibâren birkaç mühim noktaya taburlar yerleştirerek Rus tabyalarını döğmeye muvaffak oldu.

Muhârebenin ikinci günü ya'nî Ağustos'un onunda Süleyman Paşa Rus tabyalarına karşı bulunan tepelere altı sahrâ topu çıkarıp dâne atmakla iktifâ etdi. Ağustos'un on birinde Şipka hücumlarının en dehşetlisi vukû'a geldi. Yevm-i mezkûrda Osmanlı askeri Şipka tepelerinin sağında ve solunda bulunan Rus istihkâmlarına hücumla başladılar. Bu hücumlar hemen netîcesiz kaldı. Mevki' gâyet sarb olduğundan zabtı mümkün değildi. Bu hücumlar mütemâdî bir sûretde on dört saat devâm edip hiçbir anda top ve tüfenk ateşi kesilmedi. Osmanlı taburları düşmanın mütehassın bulunduğu istihkâmât-ı cesîmeye hücum ediyorlar. Fakat Osmanlılar siperlere tırmadıkça siperlerin yukarisından düşman, taşlar yuvarlayarak Türklerin istihkâmlarına duhûlüne mâni' oluyorlardı. Ma'ahâzâ düşman, o gün Osmanlıların cesâretlerinden ürkerek istihkâmları terk ile kaçmak isti'dâdlarını göstermekde idi. Fakat zâbitân Balkan'ın öte tarafından on altı tabur piyâde ve otuz topdan ibâret bir imdâdın Ceneral (Radetski) kumandasında olduğu hâlde Şipka'ya vâsıl olmakda olduğunu göstererek bunları teşcî' ediyorlardı. Rus askeri, bulunduğu

mevki'den Şu imdâdın gelmekte olduğunu da görüyorlardı. Nihâyet Ğleden sonra Rusların imdâdları Şıpka'ya vâsıl olup derhâl muhârebeye girdiler. EĞer bu imdâd yevm-i mezkûrda iki saat geç kalmış olsaydı Rusların Şıpka'yı terk ile kaçacağı o gün neşr olunan evrâk-ı resmiyye ile sâbitdir.¹

Muhârebenin nc günü, Süleyman Paşa, Ruslara kllyetli imdâd geldiğini anlayarak Serdâr Mehmed Ali Paşa'ya bu imdâdın gelmesine müsâade etdiğine ta'rz ederek hiç olmazsa bundan sonra Rusları Balkan'ın öte tarafından tehdîdi in ileriye taarruz etmesini ricâ etdi. İstanbul'a gönderdiği diğer bir telgrafta Mehmed Ali ve Osman Paşaların Şıpka'ya imdâd vermek üzere yerlerinden kımıldanarak biraz ileriye hareket etmelerine dâir mezkûr kumandanlara emir verilmesini ricâ etdi. Fakat bu ricâlar semeresiz kaldı. Hâlbuki Süleyman Paşa ordusunun hâli bu esnâda hakikaten fenâ idi. Ruslara kllyetli imdâd geliyor, Şimdiki hâlde bile bunların kuvveti Osmanlı ordusuna müsâvî ve birkaç gün sonra daha ziyâde takviye olunacağını Rus ahvâli gösteriyordu ki bu kuvvet toplanır toplanmaz Balkan ordusunun kumandanı bulunan Ceneral (Radetski) dahî o vakit taarruza başlaması me'ml idi. Nitekîm hakikat-i hâl de öyle oldu. AĞustos'un on ikinci güni Şıpka'daki ahvâl zararsızca geçti. Fakat on üçünde Ceneral (Radetski) taarruza başladı. Çünki Türklerin Şıpka'yı alamadıkları hâlde etrâf tepeleri iŐĐâl edip orada istihkâmlar inşâ ettirmekte ve Ruslara pek ziyâde telefât verdirmekte olduğunu görüyordu. Yevm-i mezkûrda düşman umûm Osmanlı hattına bil-hassa orada Uhri Cebel nâmında tepelerdeki istihkâmlara hücum etdi. Buraya beş taburla Erkân-ı Harb Mirlivası Ömer Paşa gönderildiyse de Rusların kuvvet tefevvuku pek ziyâde olduğundan ric'ate mecbûr oldu. Fakat bu esnâda Veysel Paşa tarafından sevk olunan dört tabur yeniden hücum edip mezkûr istihkâmı istirdâd etdi. O gün hücum eden Rusların kuvveti otuz binden az değildi. Osmanlı tarafının kuvveti on bine bile varmıyordu. Ruslar ikinci günü dahî hücuma baŐladılarsa da yine Osmanlı ordusunun iŐĐâl etdiği mevki'den tarda muvaffak olamadılar. Herkes yerli yerinde kaldı.

Süleyman Paşa'nın Şıpka Boğazı'na hücumu beş gün mütemâdî bir sûretde devâm etdi. Mezkûr boğazın zabtına muvaffak olamadı. Burası doğrudur. Fakat bu

¹ Bu muhârebeler hakkında daha ziyâde ma'lûmat edinmek isteyenler Rus ve Fransızca yazılmış eserlere müracaat etmelidirler.

maddeden dolayı Serdâr Mehmed Ali Paşa'nın mes'uliyeti Süleyman Paşa'nınkinden ağır olduğu muhakkaktır. Mehmed Ali Paşa Rumeli dârülharbinde umûm kumandan idi. Umûm ordulardan bir dereceye kadar o mes'ul idi. Mehmed Ali Paşa Süleyman Paşa'nın Şipka Boğazı'na hücumuna müsâade ettiği gibi vakt-ü zamaniyle imdâd dahî vereceğini ya'nî Osman Pazarından taarruzla düşmanın Şipka'ya imdâd vermeye mani olacağını dahî bildirmişdi. Hâlbuki bu va'adlerin birisini yapmadı. Bu kadar Osmanlı kahramanlarının beyhûde yere telef olup gitmekte olduğuna uzakdan seyirci olup bakdı. O kadar.

Beş günde vukû'a gelen şu hücumda Süleyman Paşa ordusunun zâyî'âtı yedi binden sekiz bine vardığı muhakkaktır. Hücum, şimdiye kadar hiçbir Osmanlı kumandanının icrâ' edemediği besâlet ve cesâretle îfâ edildiğinde umûm muharririn-i askeriyeye müttefiktiler.

Ağustos'un on beşinde sonra Şipka'da şâyân-ı ehemmiyet hücumlar icrâ' olunmadı. Çünkü iki taraf yorgun idi. Ordular daha üç dört ay kadar karşı karşıya durdular. Ara sıra da birbirlerine hücum ediyorlardı. Fakat bu müddet zarfında ne o taraf ne de bu taraf birbirine galebe edebildi. Bu esnâda diğer Osmanlı orduları ne yapıyorlardı. Şimdi de o tarafa atf-ı nazar edelim.

Mehmed Ali Paşa serdâr ta'yîn olunup ordusuna gelir gelmez umûm ordusunu (Razgrad) a cem' edip buradan Rusların üzerine taarruz etmek niyetinde bulunduğunu fakat gâyet kıymetli olan o günleri muhâberâtla geçirdiğini söylemişdik. Hakikat-i hâl de öyle idi. O zaman umûm Rumeli dârülharbinde (Şumnu) ordusu gibi hem kuvvetli hem de muntazam bir Osmanlı ordusu yoktu. Burada Nizâmiye taburlarının kesretle bulunduğu gibi hassadan ya'nî Devlet-i Âliyye'nin en güzîde askerinden taburlar dahî var idi.

Bu esnâda mezkûr orduda mevcûd firkalar şunlar idi: Şimâlde (Razgrad) da Müşir Ahmed Eyüp Paşa kumandasında Fuad Paşa'nın fırkası (16) tabur (6) bölük süvârî ve (4) batarya top, Necib Paşa'nın fırkası dahî yine o kuvvette olup cem'an yekûn Ahmed Eyüp Paşa'nın kumandasında kırk sekiz tabur, (12) batarya top (18) bölük süvârî var idi. Eski Cum'a mevki'inde Mısırlı Hasan Paşa kumandasında ve diğer müstakil firka kumandanlarının ellerinde dahî diğer aksâm-ı askeriyeye bulunup

Mehmed Ali Paşa ordusunun bu esnâda meydân-ı harbe sevk edebileceği kuvvet (100) tabur ve eğer Kal'alarda bulunan taburları dahî hesâba alacak olursak bu kuvvetin yüz yimi ya'nî yetmiş binden aşağı olmadığı muhakkaktır.

Yukarıda, Osman ve Süleyman Paşaların yirmi, yirmi beş bin mevcûd ordularla ne işler gördüklerini söylemişdik. Mehmed Ali Paşa onlardan üç kat ziyâde bir kuvvete mâlik bulunan ordusuyla muhârebenin şu devrinde hiçbir iş göremedi. Bunun esbâbının ne olduğuna dâir ba'de-l- muhârebe bir çok fikirler söylendiye de hakikat-i hâlde Mehmed Ali Paşa'nın zâif tabî'i ve etrâfında sâhib-i nüfuz birkaç ümerânın ve bil-hassa Ahmed Eyüp Paşa'nın, Serdârın her hareketine i'tirâz etmesi ordunun hareketine mani oluyordu. İstanbul da bu esnâda pek ziyâde sâhib-i nüfuz bulunan meşhûr Müşâvere-i Harb Meclisi dahî bu ordunun her hareketine karışıyor matlûb olan tedâbîrin ahzine mümanaat gösteriyordu.

Ruslar ise birinci ve ikinci Plevne mağlûbiyyetinden sonra taarruzdan vazgeçip Mehmed Ali Paşa ordusunun karşısında bulunan ordularına ne sûretle olursa olsun Türklerin ileriye taarruzuna meydân vermemek için emirler verip duruyor. O taraftan gelmesi memul bulunan taarruzdan ziyâdesiyle korkuyorlardı. Çünkü Mehmed Ali Paşa'nın karşısında bulunan düşman ordusunu bozup Tırnova'yı zabt veyâhud Şipka'nın arkasını alacak olurlarsa ahvâl-i umûmiyenin kendileri için pek ziyâde vehâmet kesbedeceğini ve diğer taraftan da bir kere Şipka Türklerin ellerine geçerse bunları durduracak ne kendilerinde kuvvet ne de Balkan'ın şimâlinde müdâfaa için elverişli bir mevki' olmadığını bilir mücerred bu maddeden dolayı düşman o günlerde ya'nî Süleyman Paşa Şipka'ya hücum ettiği günler pek büyük telâş içinde idiler.¹

Mehmed Ali Paşa ve maiyyeti ise muhârebenin o devrinin kıymet ve ehemmiyetini takdîr edemeyip "İstanbul işle muhâberatla meşgûl veyâhud karşısında bulunan Rusların askerî manevralarına aldanarak bunlarla ehemmiyetsiz muhârebe etmekle vakit geçiriyordu. Ağustos'un sekizinci gününden itibâren Osmanlı hattının ötesinde berisinde şiddetli muhârebeler vukû'a geliyor, ve bu muhârebelerin hemen umûmunda Türkler gâlib idiyse de Rusların hatt-ı harblerinden pek az yer kazanılıyor. İleriye doğru hareket etmek mümkün olamıyordu. Bu hâl Ruslar için

¹ Rusça ve Fransızca yazılmış eserler ve bilhassa Ceneral Hazenkamf'ın hâtîrâtı.

muvâfik idi. Çünkü Mehmed Ali Paşa'nın ordusu Süleyman ve Osman Paşalar ordularından birisiyle birleşmiyor, kendi başına hareket ediyordu. Böyle münferid hareket ettikçe bir şey yapamıyor Ruslara vakit kazandırıyor.

Ağustos'un dokuzunda Mehmed Ali Paşa ordusunun karşısında bulunan Rusların bir fırkası (Kızıllar) ile (Bahşişler) karyeleri etrâfında Ayazlar mevki'inde Salih Paşa fırkasının üzerine yüklendiler. Salih Paşa fırkası cesûrâne mukâvemet ve bir kere Rusları tard ettikten sonra Rusların üzerine kendisi hücum ve onları mevki'lerinden tard edip bir hayli müddet dahî ta'kîb etdi. Rusların bu muhârebede (6) tabur piyâdesi (1) bölük süvârîsi ve (6) topu, Salih Paşa'nın da (8) tabur piyâde (1) bölük süvârî (7) topu var idi. Osmanlıların o günkü zâyi'âtı 150 askerden ziyâde olmadığı halde Rusların telefâtı (500) den aşağı değildi.

Ayazlı Muhârebesi Mehmed Ali Paşa'ya biraz cesâret verdi. Sonra Rusların üzerine bir taarruz hareketi icrâ' etmek üzere Ağustos'un on sekizinde Kara Hasanlar Karyesi'nde bulunan Rus fırkasına hücum etmeye karar verdi. Âsım Paşa livâsı sağdan Necib ve Sâbit Paşalar, cebheden ve Vâsıf Paşa'nın fırkası da sol cenâhdan düşmanın üzerine yürüdü. Bu hücumlar gâyet dehşetli idi. Osmanlı dilâverleri karye-i mezkûreyi birkaç kere aldı verdi. En sonra Rusların tâkatleri kalmadığından ric'ate ve Türkler tarafından ta'kîb olunduğu zaman gayr-i muntazam bir sûretde firâra mecbûr oldu. O gün düşmandan bir top, biraz da cebhâne, erzak ve peksimet arabaları alındı.

Kara Hasanlar muhârebesi Rusların bu taraftaki kuvvetlerinin zaîf olduğunu gösterdi. Mehmed Ali Paşa bunun üzerine ordusunun kısm-ı küllîsiyle Rusların üzerine yürümek için bir taarruz planı tanzîm etdi.

Osmanlıların o günlerde taarruza memur olan kuvveti kırk bine kadar varıyordu. Rusların bu sırada Türklere karşı çıkardıkları kuvvet o kadar değil idiyse de her hâlde otuz binden aşağı da olmadığı muhakkaktır.

Mehmed Ali Paşa taarruz planını şu sûretle icrâ' etdi. Sağ kol Ferîk Çerkes Fuad Paşa, sol kol, Sâbit Paşa kumandalarında (Çarviçe) Karyesi'nden düşmanın Lom Suyu'nun beri tarafında bulunan mevâki'e hücum etdi. Burada gâyet şiddetli muhârebe vukû'a geldi. Osmanlı taburları Rusları mevki'den mevki'ye tard ederek

akşamüstü Lom Suyunun berisinde bir Rus bırakmadı. Bu muhârebede şiddetli birkaç süvârî müsademeleri dahî vukû'a geldi. Netîce-i taarruzdan maksûd olan madde yine hâsıl olmadı. Vâkıa Ruslar geriye püskürtüldü. Fakat yine yukarıda söylediğimiz madde ya'nî Şipka'da bulunan Süleyman Paşa'nın karşısında bulunan Rus ordusunun arkasını almak veyâhud Tırnova'ya doğru yürüyerek Gâzi Osman Paşa'ya imdâd vermek mümkün olmadı.

Mehmed Ali Paşa bu son (Keselova) Muhârebesi'nden sonra dahî Rusların üzerine taarruz etdi. Ağustos'un yirmisinde Pob Köy, Eylül'ün ikisinde Sinan Köy muhârebeleri vukû'a geldi. Fakat yine bu muhârebelerden hiçbir netîce istihsâl olunmadı.

Plevne'de bulunan Osman Paşa dahî o günlerde Rusların üzerine taarruz ederek Süleyman Paşa'nın hücumlarını biraz teshîl etmek istedi ise de bu hareket dahî netîcesiz kaldı. Çünkü bu esnâda (Plevne) de bulunan Osmanlı ordusunun kuvveti karşısındaki Rus ordusunun kuvvetinden pek aşağı idi. İkinci Plevne Muhârebesi'nden sonra Osman Paşa bir mikdâr imdâd almış idiyse de şu sırada Plevne ordusu bu imdâdla berâber otuz bini tecâvüz etmiyordu. Hâlbuki tam karşısında bulunan Rusların garb ordusu, elli binden az olmadığı o günlerde ya'nî Ağustos'un ortalarında i'lân olunan düşmanın resmî istatistiklerinden anlaşılmaktadır.

Ma'ahâzâ Süleyman Paşa Şipka'ya hücum ettiği günlerde ya'nî Ağustos'un on sekizinde o tarafa yardım olur fikriyle ve bir de karşıda bulunan düşmanın kuvvetinin neden ibâret olduğunu lâyıkı vechile anlamak için Osman Paşa Plişat mevki'ine taarruz-u keşif icrâ'sına karar verdi. Bu maksad için ordusundan (16) tabur piyâde (3) batarya top tefrîk ederek bu fırkanın kumandanlığını Hasan Sabri Paşa'ya verdi. Plevne'de Âdil Paşa'yı bırakıp kendisi mezkûr kol ile ileriye hareket etdi.

Hasan Sabri Paşa'nın fırkası o gün üç kol üzerine hareket ediyordu. Plevne'den çıkar çıkmaz düşman Türkleri evvelce yaptıkları istihkâmlarda karşılayarak (Plişat) a doğru hareket eden bir Osmanlı koluna dört bölük süvârîsiyle hücum etdi. Fakat piyadenin ateşiyle tard edildi. İkinci ve üçüncü kollara dahî Ruslar

şiddetle hücum etdiler. Fakat taburların ateşiyle külliyetli telefât vererek dağıldılar. Osman Paşa'nın o günkü maksadı Rusların mevâki'ni zapt etmek olmayıp düşmanın yalnız bu taraftaki kuvvetlerini anlamak idi. Bunun için maksad-ı mezkûr hâsıl olduğunda yavaş yavaş ric'at etmek için emir verdi. Kollar aheste aheste geriye çekilerek o gün akşamüzeri Plevne'ye girdi. Rusların bu muhârebede zâyi'âtı (3) zâbit (173) maktül (27) zâbit ve (708) nefer mecrûhtan ibâret olup cem'an yekûn (945) asker telefâtı var idi. Osmanlıların zâyi'âtı ise üç yüzden ziyâde değildi.

İşte muhârebenin bu devrinde ya'nî Temmuz nihâyeti ve Ağustos ibtidâlarında mütenevvi' tarafda bulunan Osmanlı ordularında vukû'a gelen ahvâl bundan ibâret idi. Bu ahvâli nazar-ı tedkîkten geçirirsek pek kolay anlarız ki Ruslar için gâyet tehlikeli bulunan bu devirde dârülharbde bulunan Osmanlı kumandanlarımız ciddî bir iş görmeyip Rusların za'fiyyetinden lâıykı vechile istifâde edemediler. Eğer muhârebenin bu devrinde Serdâr Mehmed Ali Paşa, Süleyman Paşa ve bir dereceye kadar Osman Paşa müttefikken hareket edip Rusların üzerine sağdan, soldan ve cenûbdan ciddî sûrette taarruz etmiş olsa idiler şübhesiz Rusları külliye mağlûb ederek düşmanı Tuna'ya dökecekleri muhakkak idi. Fakat maa't-teessüf bu hâl vukû'a gelmedi. Maksadları iyice ta'yîn olunmayıp bu devirde müteferrik fakat ehemmiyetsiz hücumlar icrâ' olundu. Bundan ise bir netîce çıkmadı. Rusların Türklerin hatalarından bi-l-istifâde arkalarından külliyetli imdâd alarak günden güne kuvvet bulmaya başladılar. Bir kere bu maksad hâsıl olunca o vakte kadar bulunduğu hâl-i tedâfû'den vazgeçip tekrar hareket-i taarruziyyeye teşebbüs etdiler ki bu taarruzun ne sûretle vukû'a geldiğini gelecek faslda beyân edeceğiz.

[204] Dokuzuncu Fasl

Üçüncü Plevne Muhârebesi

Rus imdâdlarının dârülharbe vurûdu. – Lofce'nin sükûtu. – Üçüncü Plevne Muhârebesi'nin mukaddemâtı. – Beş gün devâm eden bombardıman. – Düşmanın hücum tertîbâtı. – Bu esnâda (Plevne) ordusunun ahvâli. – Birinci devr-i muhârebe. – Kovanlık ve Îsâ Baba tabyalarının düşman eline düşmesi. – Düşmanın (Grevice) Tabyası'na hücumları. – Diğer hücumlar. – Ağustos'un otuzunda vukû'a gelen muhârebenin netîcesi. – Yevm-i mezkûr akşamı (Plevne) nin ahvâli. – Gecedeki hâl. – (Plevne) ordusunda akdolunan Meclis-i Harb. – Düşman tarafından zapt olunan

tabyaların tekrâran istirdâdı. – Bu muhârebede Rus ve Osmanlıların zâyî'âtıları. – Ba'de-l-inhizâm Rus karargâhında teşkîl eden Meclis-i Harb. – Bu mecliste (Plevne) nin muhâsarasına karar verilmesi.

Ruslar, muhârebenin ikinci devrinde ya'nî Birinci ve İkinci (Plevne) Muhârebelerinden sonra umûm ordularına müdâfaa vaz'iyeti aldirtarak ahvâlin müsâadesine ya'nî taleb olunan imdâdın memleketlerinden gelinceye kadar taarruzî hareketden vazgeçtiklerini yukarıda söylemişdik. Beklenen yüz elli bin kuvvetin ba'zı aksâmı Ağustos ortalarında dârülharbe gelmeye başladı. Bu aksâmın hemen kâffesi garb ordusunu ya'nî (Plevne) civârında bulunan orduyu takviye ediyordu ki şu hâl kâfi kuvvet toplanıldığı hâlde Rusların yine (Plevne) ye doğru bir hücum icrâ etmek niyetinde olduklarını apaçık gösteriyordu. Hakikat-i hâl de öyle oldu.

Birinci imdâdları gelir gelmez Ruslar yirmi beş binlik bir ordu teşkîl ederek bu ordu ile evvel emirde kendilerinin ve (Plevne) nin kilidi addolunan (Lofce) Şehri'ni zabta karar verdiler. Maksud-ı mezkûr için sevk olunan ordu (32) tabur piyâde (16) bölük süvârî ve (98) top ki cem'an yekûn (25000) kuvvetden ibâret olup General (İmertensky) nâmında birisinin kumandasında olduğu hâlde Ağustos'un on sekizinde mevki'-i mezkûre yürüdü. Bu esnâda (Lofce) kumandanı bulunan Rafet Paşa'nın kuvveti (8) tabur piyâde ve sekiz kıt'a topdan ya'nî üç bin beş yüz neferden ibâret olup Rusların Osmanlılara tefevvuku altı yedi kat ziyâde idi.

Düşman (Lofce) ye Ağustos'un yirmisinde birkaç taraftan hücum etdi. İbtidâ top ateşiyle başlayarak Osmanlı istihkâmlarını dögüp yavaş yavaş piyâdesini ileriye sürüp hücumu başladı. Osmanlılar dilirâne bir sûrette mukâvemetde bulunup on dört saat mütemâdi bir hâlde devâm eden harbden sonra iki binden ziyâde telefât vererek bin beş yüzü ric'at edebildi. O gün hârik-ül-âde metânet ve cesâret gösteren Rafet Paşa bu kadar müddet kendisinden altı yedi kat bulunan kuvvete dayandı ve bir de Ruslara sekiz bin telef verdirdikten sonra hiçbir top bırakmayarak gecenin karanlığından bi-l-istifâde sâlimen geriye ya'nî (Plevne) ye çekildi.

(Lofce) ye hücum olunduğu gün Osman Paşa (Plevne) den yirmi iki tabur alarak hareket etdiyse de (Lofce) ye vâsıl olmazdan evvel mevki'-i mezkûrun düşman tarafından zabt olunduğu haberini alarak ric'at etdi.

O gün Şu (Lofce) Muhârebesi'nde bulunan gerek Rus ve gerekse Avrupa muharririni Türklerin gösterdikleri metânet ve cesâreti hârik-l-âde alkışlarla yazıyorlar. Muharririn-i mezkûre ba'de-l-muhârebe Osmanlı istihkâmlarını gezdikleri zaman buradaki müşâhedatları kendilerini dehşetler içinde bırakmışdır. İstihkâmlar dâhilinde şehîd düşen Osmanlı cenâzeleri iki üç kat birbiri üzerine yığılmış ve bunların a'za-yı bedeniyeleri birbirinden ayrılarak âdetâ istihkâmın içerisi insan vücudlarından mahmûr bir Őekil ve tarz almışdır. Şu mevki'deki sebâtin yalnız Osmanlı askerine mahsûs bir keyfiyyet olduğunu müşâhede edenler tasdîk etmişlerdir.

Ruslar, bir kere (Lofce) yi elde ettikten sonra var kuvvetleri bâzûya verip (Plevne) ye üçüncü kere hücum icrâ'sına karar verdiler. Ağustos nihâyetlerinde Ruslara epeyi imdâd yetiŐti. Bunlardan zâten (Plevne) civârında bulunan kuvvetden mkemmell bir ordu teşkîl olundu ki mezkûr ordu bu muhârebede bir yere toplanmış olan ordularının en büyüğü idi. Düşman ordusu Rus ve Romanyalılardan mürekkeb olup Rus ordusu (72) tabur piyâde (60) bölük süvârî (250) top, Romanya ordusu ise (40) tabur piyâde (4000) süvârî ve (100) topdan ibâret olup cem'an yekûn bu ordunun kuvveti yüz on bin nefere kadar varıyordu.

Şu sırada Osman Paşa'nın kuvveti (30000) neferden ibâret idi. Yalnız altmış beş top var idi. Bu hesâbca üçüncü (Plevne) Muhârebesi'nde Rusların kuvveti Osmanlılardan hemen dört kat ziyâde idi.

Düşman, mecmû'u kuvvetini Ağustos'un yirmi beşinde (Plevne) etrâfına toplayıp burada her kolun hareketine müsâid bir mevki' ittihâz ederek yerleŐti. Fakat Rus karargâhı, (Plevne) ye derhâl hücum edilmesini münâsib görmüyor dört beş gün etrâfı iyice keşif ve bu sırada vukû'a gelecek Şiddetli bombardımanla (Plevne) istihkâmlarını kuŐatmak ve bir de Osmanlı ordusuna dehşet vermek istiyorlardı. Ağustos'un yirmi altısından itibaren bu maksadın icrâ'sına mübâderet olundu.

Ağustos'un yirmi altısında Ruslar ve Romanyalılar birkaç kol üzerine hareket ederek (Plevne) nin etrâfını sardılar. Romanyalı, (Plevne) nin cebhesi bulunan (GreviÇe) Tabyası'nın üzerine yürüyerek orasını bombardımana tuttular. Romanyalıların cenbnuda Rusların dokuzuncu kolordusu mevki' tutarak (Bulgarski

Karaağaç) nâmındaki mevki'den ateş ediyorlardı. Rusların dördüncü kolordusu (bu kolların her biri (34) tabur ve bir çok bataryalardan ibâret idi) daha cenûbdan (Radişevo) dan yükleniyorlardı. (Lofce) yi zabt eden Ceneral (İmeratensky) (Lofce) den (Plevne) ye giden tarîkden hareket edip cenûb tarafından (Plevne'ye) ateş yağdırıyorlardı. Bir de şâyet (Plevne) sükût edecek olursa Osmanlıların hatt-ı ricâtini kesmek üzere kırk bölük süvârî ve beş batarya topla Ceneral (Loşkaref) Sofya tarîkine doğru gönderilmişdi. Yevm-i mezkûrda düşmanın ateş eden topları yüz yirmiden aşağı değildi. Ateşin en ziyâde şiddetle devâm eden tarafı (Greviçe) tabyası idi.

Geceleyin düşman ateşini kesmişdi. Fakat karanlıktan bi-l-istifâde Romanyalılar bataryalarını (Greviçe) Tabyası'na (1400) metreye kadar yanaştırabildiler. Ağustos'un yirmi yedinci günü sabahleyin ateşe yine kemâl-i şiddetle devâm olunup yirmi beş kilometre imtidâdında bulunan düşman hattı, boydan boya ateş püskürterek (Plevne) etrâfi âdeta bir yanardağ hâlini almış idi. Romanyalılar (Greviçe) tabyalarından (Kanlı Tabya) ya oldukça yaklaşmış olduklarından tabyaya ara sıra yaylım ateşi dahî icrâ' ediyorlardı. Düşmanın en cenûb kolu kumandanı bulunan Ceneral (Eskubelef) askerini ilerletip o tarafta bulunan Osmanlı tabyalarına yanaşmış idi. Fakat Osmanlılardan gördüğü mukâvemet üzerine altı yüzden ziyâde telef dahî vermişdi.

O gün ve sonraki günlerde muhârebenin sûret-i cereyânını görmek için İmparator ve Grandük, külliyetli maiyyet-i erkânıyla etrâfta bulunan tepelerin birisinde ahvâli seyrediyorlardı.

Ağustos'un yirmi sekizinci günü düşman hiçbir dakîka ateşi kesmeksizin Osmanlı istihkâmları üzerine ateş etmeye devâm etdiler. O gün isti'mâl olunan düşman toplarının mikdârı (220) ye bâliğ oldu. Yevm-i mezkûr yine dehşetli bir bombardımanla geçti Romanya topcuları (Greviçe Tabyası'na (800) metreye kadar yaklaşabildiler. Bir aralık bu tabyanın ba'zı mahallerinin pek ziyâde rahmedâr olduğu anlaşıldı. Çünkü Osmanlılar bir müddet düşmana cevâb veremedi. Şu kadar var ki Romanya taburları mezkûr istihkâmın Türkler tarafından tahliye olunduğu zehâbında bulunarak bir aralık tabyaya doğru yürümek istediklerinde orada bulunan

Osmanlı taburları dehşetli bir ateşle bunlara hayli telefât verdirerek çil yavrusu gibi dağıttı.

Ağustos'un yirmi dokuuzuncu günü dahî böyle şiddetli bir bombardımanla geçti. Fakat beş gün devâm eden top ateşini kâfi görerek bundan sonra kat'î bir hücum icrâ'sı için lâzım gelen tedâbîrin ittihâzına koyuldular.

Yevm-i mezkûr akşamı karargâh-ı umûmîde İmparator'un taht-ı riyâsetinde büyük bir meclis kuruldu. Burada beş gün zarfında Erkân-ı Harb zâbitanının icrâ' etdikleri istikşâfın netîcesi meydâna konuldu. Hücum için münâsib noktalar müzâkere olundu. En sonra (Plevne) ye üç taraftan hücum icrâ'sına karar verildi. En mühim hücum kolunun kumandanı ol vakit cesâret-i şahsiyyesiyle pek ziyâde şöhret kazanan Ceneral (Eskubelef) ta'yîn olundu. Şark tarafındaki istihkâmlara da hücum etmek için Romanyalılarla Rus Cenerali (Krilof) kumandasında bulunan fırkalar memur edildi. Hücum Ağustos'un otuzunda icrâ' olunacak idi. Yevm-i mezkûrda evvelce tertîb olunan plan üzerine sabahleyin saat üçden beşe kadar mütemâdiyen bombardıman devâm edecek ve saat beşden yediye kadar istirahat ve hücum için hazırlık görülecek ve saat yedide sâlifü'z-zikr iki kol tarafından kat'î hücum mübâşeret olunacaktı.

Grandük (Nikola), kumandanlığı bizzât derûhde etmek istiyordu. Fakat İmparator buna râzı olmayıp kardeşi ile berâber bulunmak istediğinden bu işten vazgeçti. Kumandanlığı yine orada bulunan Romanya Prensi (Şarl) a teklîf etdi. O da râzı olmadığından umûm kumandanlığa (Plevne) ordusu kumandanı Ceneral (Zotof) ta'yîn olundu. Fakat muhârebe günü bunların cümlesi bir yerde bulunup muhârebeyi uzakdan seyrediyorlardı.

(Plevne) ordusuna gelince: Osman Paşa Rusların (Plevne) ye külliyyetli kuvvetle yanaşıp bombardımana devâm ve onun arkasından dehşetli bir hücum icrâ' olunacağını pek güzel derk etmişdi. Ma'ahâzâ Paşa-yı Müşârün-ileyh bu son iki buçuk ay zarfında mümkün olan müdâfaayı dahî vucûda getirdiğinden Cenâb-ı Hakk'a güvenerek hücumu gâyet serinkanlı beklemekte idi. Bu esnâda (Plevne) nin etrâfı büyük küçük tabyalarla dolu bulunmuş ve tabya olmayan yerde müdâfaa için siperler dahî yapılmıştı. Umûm ordu âdi neferden bedee ile Müşir Paşa Hazretlerine

varıncaya kadar bu devlet-i ebed-müddet için şehâdeti kabûl ile bir hatve geriye ric'at etmesini akıllarına bile getirmiyorlardı.

O gün (Plevne) nukâta-i mühimmesinde bulunan tabya burada bulunan aksâm-ı askeriye kumandanlarının isimleri şunlardır: Evvelen Plevne'nin cenûb-i Şarkî cebhesinde dört top ve iki taburla müdâfaa olunan Âtîf Paşa tabyası sâniyen Erkân-ı Harb Miralayı Tevfik Bey'in idâresinde dört topla üç tabur asâkir-i muhâfazadan ibâret bulunan Arab tabyası sâlisen Miralay Ömer Bey'in kumandası altında iki top ve üç tabur piyâdeden mürekkeb Ömer Bey tabyası râbian dört top ve iki taburla müdâfaa edilen İbrahim Bey tabyası hâmisen (Horum) tabyası ki bu son tabyada da dört top ve iki tabur var idi.

Bu beş tabya, Âtîf Paşa'nın kumandasında idi.

Şark cebhesi- Mirliya Rafet Paşa kumandasında olduğu hâlde üç tabur piyâde ve altı topla müdâfaa edilmekteydi. Burada ihtiyât tabyası nâmında bir tabya var idi.

Cenûb cebhesi- Plevne ordusu Erkân-ı Harb Reîsi Tahir Paşa kumandasında birkaç tabyalardan ibâret olup buradaki meşhûr (Îsâ Baba) ve (Kovanlık) tabyası dahî Erkân-ı Harb Ka'im-makamı meşhûr Rızâ Bey ve Binbaşı (Îsâ Baba) ların taht-ı idârelerinde idi.

Cenûb-i garbî cebhesi-Meşhûr Emin Paşa'nın kumandası tahtında olarak Yunus Bey, Talat Bey, Milas, Bağlar Başı tabyaları beş tabur ve beş topla müdâfaa olunuyordu.

Birinci ve İkinci (Plevne) muhârebelerinde düşmanın en ziyâde hücumlarına dûçâr olan (Greviçe) tabyası olup bu Greviçe, iki tabyadan ibâret olup birisinin ismi (Baş Tabya) ve diğeri (Kanlı Tabya) idi. Baş Tabya Miralay Hâfız Abdülezel Bey kumandasında idi.

Bu esnâda (Plevne) de bulunan umûm kuvvet (40) tabur piyâde (7) süvârî bölüğü ve bir alay Selânîk Muâvene Süvârîsi ve (40) kıt'a sahrâ topdan ibâret olup mevcûdun yekûnu (30000) den ziyâde olmadığı muhakkaktır. Âdil Paşa (Plevne) nin şimâl tarafında bulunuyordu. Rusların şu beş gün zarfında aldığı tertîbâtdan, (Plevne) nin cihet-i cenûbiyesinden hücum etmek niyetinde oldukları anlaşılıyordu. Burada bulunan Yunus Bey ve Talat Bey tabyalarının kumandanı İkinci (Plevne)

Muhârebesi'nde (Greviçe) Tabyası'nı dilirâne sûretde müdâfaa eden Mirliya Emin Paşa idi. Paşa-yı Müşârün-ileyh Ağustos'un yirmi sekiz ve yirmi dokuzunda (Lofce) tarîkiyle hareket eden (Eskubelef) kolordusuna ciddî sûretde mukâvemet göstermekde ve o tarafı cesûrâne müdâfaa etmekde bulunmuştu. Tesâdüfât-ı garîbedendir ki gerek ikinci ve gerekse bu üçüncü hücumda Rusların en şiddetli hücumlarına maruz kalan tabyalar Emin Paşa'nın kumandası altında bulunanlar idi.

Ağustos'un otuzunda hücumu şu sûretle mübâderet olundu: Sabahleyin Ruslar tarafından ateşe başlandı. O gün Ceneral (Eskubelef), maiyyetinde bulunan (32) tabur (9) batarya topla en evvel harbe mübaşeret etdi. Yine o gün dahî İkinci (Plevne) Muhârebesi'nde olduğu gibi etrâftaki tabyalar ve tepeler kesîf bir sis tabakasıyla mestûr olup (Plevne) kâmilen bir duman içinde bulunuyordu. (Eskubelef) bu dumandan bi-1-istifâde Osmanlı tabyalarına yakın bulunan bir tepeye bir batarya yerleştirdi. Bu batarya Yunus Bey Tabyası'nı ve etrâfdaki tepeleri döğüyordu. Bir müddet şu sûretle ateşe devâm etdikten sonra Ceneral (Eskubelef) alafranga saat onda Türklerin ileri hattına altı tabur yürüdü. Burada bulunan üç Osmanlı taburu dilrâne mukâvemetde bulundu. Kumandan bulunan Emin Paşa müthiş ateş içinde harbi kendisi idâre ediyordu. Rusların bu taarruzu netîcesiz kaldı. Düşman birinci hatta yapışdı kaldı. Fakat bir adım ileri gidemedi. (Eskubelef) daha bir piyâde alayını (4) tabur ileriye sürdü. Emin Paşa yine mukâvemet etdiyse de taburlar ziyâde telefât verdiğinden bu esnâda geriden imdâd dahî verilmediğinden ric'ate mecbûr oldu ve birinci hatt-ı müdâfaa Rusların eline düştü.

Alafranga saat ikide Ruslar (Kovanlık) Tabyası'na yanaşmışlardı. Bu tabyaya hücum etmek için (Eskubelef) daha sekiz tabur götürdü. Bu esnâda Rusların kuvvveti yirmi tabura kadar varıyordu. Emin Paşa'nın kuvvveti üç dört taburdan ziyâde değildi. Osman Paşa Emin Paşa'nın tehlikede olduğunu görerek üç tabur imdâd gönderdiyse de Ruslar tarafından mütemâdî bir sûretde vukû'a gelen hücumlar askeri ziyâdesiyle sıkıştırmakda olduğundan bu imdâddan dahî bir fâide hâsıl olamadı. Osmanlılar ric'ate mecbûr oldular. Ma'ahâzâ Rusların telefâtı dehşetli idi. Her adım ileriye gitmeleri yüzlerce askere mâl oluyordu. Fakat arkaları kuvvetli olduğundan telef olan ve bundan dolayı zaîf düşen taburların yerlerine derhâl yenileri geliyordu. Muhârebnin bu devrinde ya'nî öğleden sonra saat üçte meydân-ı harbde

Rusların yirmi beş taburu kadar var idi. Bunlarla (Eskubelef) (Kovanlık) Tabyası'na yürüdü. Bu tabyadaki askerin ekserîsi şehîd olduğundan bu tabyayı düşman zabt etdi. Emin Paşa (Îsâ Baba) Tabyası'na çekildi.

Şu sırada Emin Paşa, taburların intizâmı bozulmuş ve düşmanın kesretinden dolayı asker biraz yılmış olduğundan Paşa-yı müşârün-ileyh taburların tanzîmiyle uğraşıyordu. Ruslar ise (Kovanlık) Tabyası'nı elde ettikten sonra ihtiyât-ı umûmîden yine birkaç tabur getirerek (Îsâ Baba) Tabyası'na hücum etmek teşebbüsünde oldukları hareketlerinden anlaşılıyordu. Fakat Emin Paşa dilirâne mukâvemetle Rusların ilerlemesine mümanaat göstermek için fevkalâde bir cesâret ve mahâretle çalışıyordu. Saat beşde Ruslara yine altı tabur imdâd geldiğinden Ceneral (Eskubelef) bizzât askerin başında bulunarak (Îsâ Baba) Tabyası'na yüklendi. Her iki tarafın askeri süngü süngüye geldi. Emin Paşa bu esnâda ağır sûrette yaralandı. Binbaşı Îsâ Baba ile oradaki taburlardan birisinin kumandanı bulunan Gâlib Bey şehîd düştüler. Taburlar bu hâli görerek ric'at etdiler, (Plevne) Şehri'nin içerisine kadar girdiler. Ruslar (Îsâ Baba) Tabyası'nı dahî zabt etdiler. Şu sırada akşam olup ortalığı karanlık basmakda idi.

Osman Paşa, Emin Paşa'nın yaralandığından haber alır almaz yerine Mirliya Rafet Paşa'yı ta'yîn ett. Rafet Paşa taburları yeniden tanzîm ve Rusların hücum eden tabyaların istirdâdıyla uğraşiyor fakat bozulmuş olan ve dokuz saat kadar devâm eden muhârebeden sersemlemiş bulunan askeri bir türlü intizâma getiremedi.

Bu esnâda Rusların hâli dahî pek fenâ idi. Zabt ettikleri tabyaların etrâfındaki diğer tabyalar ve tepeler Osmanlı elinde idi. Türkler oralardan dehşetli ateş yağdırıyor, her dakikada Ruslara yüzlerce telefât verdiriyordu. Şu sûretle Rusların birkaç taburu mahvolup gitdi. Rusların geride buluna ihtiyâtları dahî tükenmiş olduğundan bunara imdâd yoktu. Binâen-aleyh akşamüstü Ruslar dahî pek perîşân bir hâlde olup bundan sonra ne yapacaklarını bilmiyorlardı. İki tarafın askeri bu gün ziyâdesiyle yorulmuş olduğundan gitgide ateşi zaîflemeye başladı. Fakat gece dahî muhârebe kesilmeyip ara sıra iki taraftan hücumlaşar icrâ' olunmakda idi.

(Eskubelef) kumandasında bulunan kolordu o günkü muhârebenede şu sûretle hareket ve sâlifü'z-zikr netîceyi dahî istihsâl ettiği hâlde diğer taraflardaki hücumlar bu sûretle vukû'a geldi.

Rus karargâh-ı umûmiyyesinin o gün tanzîm ettiği hareket planınca (Plevne) ye sağ cenâhdan hücum edecek kol (30) taburdan ziyâde olup bu kuvvet iki sülsü ya'nî iki fırkası, Romanyalıların ve bir fırkası Rusların idi. Bu kol (Plevne) kilidi addolunan (Greviçe) Tabyası'na hücum edecek idi. Burada bulunan üç firkanın bataryaları alafranga saat yedide öğle sonu üçe kadar (Greviçe) Tabyası'nı ve etrâfını dehşetli bombardımana tuttu. Saat üçde hücumla başladılar. En evvel Romanya Harbiyye Nâzırı Ceneral (Cenrak) kumandasındaki firkadan altı tabur piyâde ileriye yürüdü. Bunların hücumları (Kanlı Tabya) sı üzerine idi. Hücum, gâyet cesûrâne bir sûretde icrâ' olundu. Fakat Osmanlılar mezkûr tabyadan ve etrâfında dehşetli ateşler saçdıkları gibi tabyanın ilerisinde ve yanlarında bulunan siper ve hendeklerden gelen ateş dahî düşmanın cebhe ve yan tarafını alıyordu. Az zamanda sekiz yüzden ziyâde telef vererek yorgun bir hâlde ric'ate mecbûr oldu.

Yarım saat sonra Romanyalıların ikinci fırkası hücum etdi. Bu da yine külliyyetli telef vererek çekilmeye mecbûr oldu. Akşamüstü Romanya ve Rusların mecmû' kuvveti bir daha hücum etdi. Fakat iki saat kadar hunrizâne muhârebe ettikten ve birkaç kere süngü süngüye geldikten sonra Osmanlıların buradaki üç taburu gerideki (Baş Tabya) nâmındaki tabyaya ric'ate mecbûr oldu. Düşman (Kanlı Tabya) yı akşam karanlığında aldı. Fakat bu tabya, (Plevne) nin kilidi olmayıp bunun gerisindeki (Baş Tabya) nın ona hâkim olduğunu gördüler ise de yevm-i mezkûrda vukû'a gelen zâyi'âtın kesretinden dolayı bu son tabyaya hücum etmekden âciz kaldılar. Geceyi böylece geçirdiler.

Düşmanın o günde hücumla memur bulunduğu iki kolu bu sûretle hareket ettiği hâlde bunların ikisi arasında ve (Plevne) nin cenûb cebhesinde olan ve Erkân-ı Harb Mirliyası Tahir Paşa'nın kumandasında bulunan istihkâmların karşısında Rusların (30) taburdan ibâret diğer bir kolu mezkûr tabyalara hücum etmiş idi ki bu düşman kolu, Ceneral (Krudener) ve Ceneral (Krilof) ların kumandalarında idi. Ceneral (Krilof), solunda bulunan Ceneral (Eskubelef) in hücum ettiğini gördüğü gibi (16) taburla (Edişevo) tarafından Tahir Paşa'nın üzerine yüklendi. Bir müddet

bu kolu dehşetli telefât vererek etrâfta bulunan Ömer Bey Tabyası'nı zabta muvaffak olduysa da Erkân-ı Harb Miralayı Tervfik Bey'in maiyyetinde bulunan beş taburun süngü ile icrâ' ettiği hücumu dayanamayarak tabyayı bırakıp kaçmaya mecbûr oldu. Muhârebe şu sûretle devâm edip akşama kadar etrâfdaki Osmanlı tabya ve hendeklerinde bulunan Osmanlı taburları bu taraftan düşmanın ilerlemesine mani oldular. Düşman bir adım ileriye gidemedi.¹

Ağustos'un otuzunda vukû'a gelen muhârebe sâlifü'z-zikr netîceden mâadâ Ruslara bir muvaffakiyet kazandıramadı. İmdi bu muvaffakiyeti bir yekûn yapacak olursak intac eder ki sağ kol (Romanyalılar) o gün (Kanlı Tabya) yı almışlar ise de bunun gerisinde bulunan (Baş Tabya) yı almakdan âciz bulunmuşlardır. Orta kolun kumandanı Ceneral (Krilof) sabahdan akşama kadar bir şey kazanamayıp yerinde kalmıştır. Rusların sol kolu Ceneral (Eskubelef) kumandasında olarak (Kovanlık) ve (Îsâ Baba) tabyalarını almış ise de etrâfindaki tabyalar bu tabyalara hâkim olduğundan bunların ortasında mahsuran kalmış bulunuyor ve her dakıkada külliyetli telef vererek aldığı tabyaları güç belâ muhafaza edip duruyordu. Rusların o günkü telefâtının dehşetli olduğu ma'lûm idiye de mikdâr-ı hakîkiyesi daha belli değildi.

Yevm-i mezkûrda İmparator, Grnadük, Harbiyye Nâzırı ve bunların maiyyeti etrâfdaki bir yüksek tepeden muhârebeyi seyretmekdeydiler.

İmparator burada ale-s-sabah gâyet mükemmel bir dua âyini icrâ' etdirerek muhârebenin netîcesini kemâl-i telaşla bekliyordu. Bulduğu tepeden ahvâl layıkı vechile anlayılamıyordu. (Plevne) nin etrâfı barut dumanı içinde kalarak külliyetli aksâm-ı askeriye ileriye gidemeyip dönüyor, ara sıra Rusların Hurra ve Osmanlıların Allah Allah diye bağırarak hücum ettikleri işitiliyordu. Saat üçde her taraftan gelen haberler hücumların Türkler tarafından def'olunduğunu bildiriyordu. Bu haberlerden İmparator fevkalâde me'yûs olarak âdeta ağlıyordu. Akşamüstü Ceneral (Eskubelef) in biraz ilerlediği haberi bir müddet İmparator'u sevindirmiş ise de bunun dahî ilerlemesinin gâyet müşkil olduğu ve ihtiyâtda bir taburun dahî kalmadığı İmparator'u âdeta bayılmak derecesine getirdi. Daha sonra o günkü muhârebe kâmilen gâib edildiğini gösterir alâmetler zuhûr etmeye başladı. Hücumlarda perîşân

¹ Bu muhârebe hakkında Rus ve Fransız lisânında yazılmış eserlere müracaat ve kezâ "Plevne müdâfaası" nâmında Türkçe yazılmış risâle.

olan ve zâbitlerini gâib ederek sersemlemiş bulunan taburlar ve bölükler, muhârebeden çıkıp kaçıyorlardı. Akşamüstü muhârebenin gâib edildiğinde hiç şübhe kalmadı.¹

O gün akşamüstü (Plevne) etrâfı dehşetengîz bir hâlde idi. Meydân-ı harbde yirmi bin cenâze ve yaralılar yatıyordu. (Çünkü bunları çıkarmaya asker yok idi.) Mecerûhlar bağıarak İmparator'a, Grandük'e, ümerâya küfürler ediyorlar pek çokları "Bizi cehenneme getirip bıraktınız kendiniz uzakdan seyrediyorsunuz" diye bağıyorlardı. Pek çok ümerâ kendi alay ve firkalarının mahvolduğunu görerek hüngür hüngür ağlıyorlardı. İmparator dahî ağlayarak kendi odasına kapanıp kimseyi yanına bırakmıyordu. Grandük, ahvâli tehlikeli görerek meydân-ı harbe yakın bir yerde geceyi geceyi geçirmeye karar verdi. Gece her taraftan fenâ haberler alınıyordu. Zîrâ Osmanlı tabyalarına yakın bulunan ümerâ, Osmanlıların taarruz etmeye niyetleri olduğunu ba'zı ahvâlden istidlâl ediyordu. Hakikat-i hâlde bunların tahmîni doğru idi.

Osman Paşa geceyi, askerinin tanzîmiyle geçirip ale-s-sabah Rusların üzerine hücum etmek ve alınan tabyaları istirdâd etmek niyetinde idi. (Plevne) nin cenûbunda Ceneral (Eskubelef) tarafından edilen hücumda (Kovanlık) ve (îsâ Baba) tabyaları zabt olunup Emin Paşa mecrûh olduktan sonra mezkûr tabyada bulunan taburların ric'at etmekte olduklarını ve bu esnâda Emin Paşa'nın yerine ta'yîn olunan Rafet Paşa bu tabyaları intizâma getirmek için uğraşmakta olduğunu yukarıda söylemişdik. Bu esnâda karanlık basmışdı. Fakat Ruslar yine taarruzda bulunuyorlar ve oralarda bulunan Yunus Bey ve Bağlar Başı tabyalarına hücum etmek için ileri yürüyorlardı. Osmanlı zâbitânı ise, cesâretleri biraz kırılmış olan efrâdı teşcî' için uğraşıyorlardı. Rafet Paşa Ka'im-makam Plevne Kasabası'na Rızâ Bey'e ric'at eden efrâda ateş etmek için emir vermiş ve kendisi elinde revolver olduğu hâlde askerinin önüne geçerek bir taraftan bunları tehdîd ve bir taraftan yeniden harbe girmek için teşcî' ediyordu. Düşmanın kurşunu ise yağmur gibi yağıyordu. Şu esnâda pek çok zâbitân şehîd ve Rafet Paşa kurşunla vurularak mecrûhen yere düştü. Paşa'yı derhâl (Bağlar Başı) Tabyası'na götürdüler. Evvelce mecrûh olan Emin Paşa dahî burada idi.

¹ "Ceneral Hazewnkamofun Hâtîrâtı" ve diğer bu muhârebeye âid yazılan bir çok eser.

Bu esnâda Ceneral (Eskubelef) gece karanlığından bi-l-istifâde (Bağlar Başı) Tabyası'na hücum etdi. Fakat burada bulunan Nişî Redîf taburu ve bu esnâda Osman Paşa tarafından gönderilen diğêr bir tabur Rusların on taburun def'etdi. O hengâmede Miralay Yunus Bey (Bağlar Başı) tabyası kumandanı bulunan Erkân-ı Harbiyye Ka'im-makamı Rızâ Bey fevkalâde metânet göstererek Rusların taarruzunu her def'asında pek büyük telefât verdirerek def'ediyordu.

Gece saat ikide Erkân-ı Harb Reîsi Tahir Paşa buraya geldi. Asâkire sabaha kadar sebât etmelerini emir ve tenbîh ve umûm hatta Rusların mağlûb olduklarını ve sabahleyin Ruslara tekrar hücum edilerek alınan tabyaların dahî istirdâd edileceğini beyân etdi. Bunun üzerine oradaki asker biraz kendilerine gelerek sabaha kadar (Eskubelef) in askerleriyle döğüşdüler.

Osman Paşa yevm-i mezkûrda muhârebeyi Hâfız Paşa Tabyası'na yakın bulunan bir mevki'de bulunuyor ve harbi idâre ediyordu. Ordusunun cenûbunda bulunan birkaç tabyalar alınıp (Eskubelef) in oldukça ilerlemekte olduğunu görüyordu. Fakat zâyi'âtın derecesini bilemiyordu. Gece saat ikide Erkân-ı Harb Reîsi Tahir Paşa'yı gönderip ahvâli lâyıkı vechile anladıkdan sonra ikinci gün muhârebe için lâzım olan tedâbiri aldı.

Muhârebe olduğu gece, karargâhta bir Meclis-i Harb akdolundu. Bu mecliste gerek Osman Paşa ve gerekse diğêr ümerânın fikirlerince şimdilik sol cenâhta (Kanlı Tabya) nın Ruslar tarafından zabtı için o kadar büyük tehlike olmayıp ordu için asıl tehlike cenûbdan ya'nî (Eskubelef) ordusu tarafından geldiğinde ittifâk irâ-hâsıl oldu. Çünkü bu taraftan düşman daha ileriye gidip oradaki tabyaları alacak olursa (Plevne) ordusu için ikiye ayrılmak tehlikesi var idi. Binâen-aleyh ne sûretle olursa olsun (Eskubelef) i geriye tard ve burada zabt olunan (Kovanlık) ve (Îsâ Baba) tabyalarını istirdâd etmek behemehâl elzem görünüyordu.

Osman Paşa bu maksad için etrâftaki tabyalardan birkaç tabur aldı. Bunların mikdârı on ikiye vâsıl olup kumandasını Tahir Paşa'ya verdi. Tahir Paşa sâlifü'z-zikr iki tabyaya üç koldan hücum etdi. Fakat hücum tertîbinde hata olduğundan mıdır? Yoksa gevşek hücum edildiğinden midir nedir? Tahir Paşa mezkûr tabyaları zabta muvaffak olamadı. Ve Osman Paşa'ya gönderdiği raporda bu işle başa

çıkamayacağını bildirdi. Osman Paşa bu raporun mealine râzı olmayıp ikinci kere hücum edilmek üzere bu işe Erkân-ı Harb Miralayı Tevfik Beyi ta'yîn etdi.

Tevfik Bey hücum kolunu ikiye tefrîk ederek birincisini asıl hücum olunacak tarafın aksinden bir nümâyîş icrâ'sına memur edip mezkûr kolu o tarafa sevk etdi. Düşman bu kol ile uğraşır iken kendisi sekiz taburla tabyalara hücum ederek bunları tard, düşmanı evvelki gün muhârebe başlanan mevki'ye kadar ta'kîb etdi. Şu sûretle Ağustos'un otuz birinde evvelce Ruslar tarafından alınan (Kovanlık) ve (Îsâ Baba) tabyaları istirdâd olundu.

Düşmanın (Plevne) nin üçüncü hücumundaki zâyi'âtı yirmi iki bine kadar varıyordu. Yalnız beş yüz zâbit maktûl ve mecrûh düştü. Bizzât (Eskubelef) kolunun zâyi'âtı sekiz binden ziyâde idi. Osmanlıların tekmîl zâyi'âtı ise üç bin raddesinde olup ümerâ ve zâbitân meyânında şehîd ve mecrûh olanlar şunlar idi: Ferik Hasan Sabri, Mirliva Emin ve Rafet Paşalarla Erkân-ı Harb Ka'im-makamı Rızâ ve Binbaşı ve tabur kumandanları bulunan Memdûh, Ârif, Hurşid Beyler mecrûhin meyânında bulunuyorlar idi. Şehîd olanlar da Miralay İbrâhim, Erkân-ı Harb Ka'im-makamı Ali Rızâ, Binbaşı Reşid ve Gâlib Beylerle Mehmed Ağa idi. Allah cümlesine rahmet eyleye.

O gün en ziyâde mahâret-i askeriye ve cesâret-i fevkalâde gösteren zevât Erkân-ı Harb Miralayı Tevfik Bey ile yine Miralay meşhûr Yunus Bey idi. Tevfik Bey muhârebenin ikinci günü mezkûr tabyaları istirdâd ettiği için Mirliva oldu. Ve bundan sonra ordunun Erkân-ı Harb Reîsliği vazîfesine geçti.

Üçüncü (Plevne) Muhârebesi'nin netîcesinden Rus karargâhının ne kadar me'yûs olduğunu îzâh etmek mümkün değildir. Muhârebenin ikinci günü, evvelce zabt olunan tabyaların Osmanlılar tarafından istirdâdı bu me'yûsiyeti kat kat arttırdı. Bundan sonra (Plevne) yi hücumla zabt etmek mümkün olamayacağı sarahaten meydâna çıktı. Binâen-aleyh şu muhârebeden bir netîce-i muvaffakiyet istihsâlî için başka çâreler aramak lâzım olduğu herkesin nezdinde tebîn etdi.

Şu mes'eleyi hâlletmek için Eylül'ün birinde Rus karargâh-ı umûmiyyesinde büyük bir meclis kuruldu. Meclis-i mezkûrda İmparator, Grandük Nikola, Rus Veliahdı Saraviç, Romanya Prensi Şarl, Harbiyye Nâzırı Milutin ve sâir büyük ümerâ

buluyor idi. Mesele müzâkere edilir iken erkân heyetince ihtilâf irâ-vücûda gelerek iki taraf oldu. Şöyle ki: Grandük Nikola ve maiyyeti mâdem ki (Plevne) de üçüncü def'a mağlûbiyyet vâki olmuşdur. Bu mevki'in karşısında kuvvetli bir ordu bırakarak kalan kuvvetle ve her gün Rusya'dan gelmekte olan imdâdla ileriye ya'nî Balkandan Edirne'ye ve İstanbul'a yürümek en sağlam ve ahvâle muvâfık bir hareket olduğunu iddia ediyorlardı. Bu re'yin külliyyen aleyhinde bulunan diğer taraf, İmparator, Saraviç ve Romanya Prensi (Plevne) yi bu halde bırakıp ileriye hareketin tehlikeli olduğuna ve Plevneyi almak için ise başka çâre olmayıp muhasaraya müracaat ve bunun için de vakit gâib edilmeksizin şimdiden bu işe mübâderet etmek lâzım olduğuna dâir mütâlâat sarf ediyordu. Nihâyet bir çok müzâkeratdan bu son fikir galebe çalıp (Plevne) yi muhasaraya ve Rusya'dan gelen imdâd (Hassa ordusu) vâsıl olunca (Sofya) tarîkine hücum edip bu sûretle (Plevne) nin her tarafından sarmak teşebbüsâtına karar verildi.¹

Bunun üzerine İmparator Rusya ordularında istihkâm fenninde pek çok şöhret kazanan Ceneral (Tutlabon) nâmında birisini orduya celbe karar verdi. Bu zâta derhâl telgraf çekdiler. Grandük bu işten hiç de hoşnut değildi. Çünkü mezkûr Cenerali öteden beri sevmezdi. Şu mecliste İmparator ne kadar havalar soğuk olursa olsun (Plevne) zabt edilinceye kadar ordudan ayrılmayacağını ve umûm askerle berâber muhârebe zahmetine katlanacağını dahî beyân etdi.

Grandük bu beyândan dahî memnun kalmadı. Çünkü İmparator burada kaldıkça husûsi düşmanı olan fakat Harbiyye Nâzırı bulunan (Milutin) dahî kalacak ve ister istemez hareket-i askeriye husûsunda icrâ'-yı tesîr ve nüfuz edecekti. (Grandük) buralarını düşündü ise de İmparator'un ârzûsuna muhâlefet göstermek mümkün olmadı bu hareket-i fedâkarânesi için İmparator'u tebrîk etdi.

Bundan sonra karargâh (Plevne) nin muhasarası için lâzım olan vesâitin istihzârına fevkalâde gayretle çalıştı.

[227] Onuncu Fasl

Plevne'nin muhasarası. – Bu esnâda Şipka ve Şumnu ordularının ahvâli. – Rusların, Plevne muhasarasına teşebbüsleri. – Ceneral (Tutlabon) un bu husûs için

¹ "Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı" ve diğer eserler.

aldığı tedâbîr. – Gâzi Osman Paşa’yı para ile kandırmak için Rusların bir teşebbüs-ü hâinâneleri. – (Plevne) nin hatt-ı ric‘atında ya’nî (Sofya) ya giden tarîkdeki ahvâl. – Rus imdâdlarının dârülharbe vurûdu. – (Sofya) tarîkinde bulunan mevâki‘in, düşmanın yed-i zabtına düşmesi. – Rus İmparatoru ve Ahmed Hıfzı Paşa. – Bu esnâda (Şumnu) ordusu kumandanı bulunan Mehmed Ali Paşa’nın muhârebeleri. – Şu sırada Süleyman Paşa’nın (Şipka) daki ahvâli. – Mehmed Ali Paşa’nın azline umûm kumandanlığa Süleyman Paşa’nın ta’yîni. – Muhârebenin bu devri hakkında ba‘zı mülâhazat.

Ruslar, bir kere Plevne’ye muhasara ile almak niyetine karar verdikleri gibi, muhasara için lâzım olan vesâitin istihzârı husûsunda hiçbir dakîkayı fevt etmediler. Harbiyye Nezâreti’ne verilen emir üzerine istihkâm ve hendeklerin hafrî için lâzım olan âlet ve edevât getirildi. Celb olunan ağır ve büyük toplar münâsib yerlere yerleştirildi. (Plevne) nin etrâfi aksâm-ı askeriyyeye taksîm olundu. Her kısım kendine mahsûs olan arâzide cesîm-i istihkâmlar vucûda getirdi. Birkaç gün zarfında (Plevne) nin etrâfi pek kalabalıklı bir şehir rengini aldı. Hatta şu sırada (Ziştove) den bura ordugâhına kadar serîan bir şimendüfer hattı vucûda getirilmek dahî düşünöldüyse de mâliye Nezâreti’nin mümanaatından dolayı bu işten vazgeçildi.¹

(Plevne) nin muhasarasını idâre için celb olunan Ceneral (Tutlabon), Eylöl’ün on altısında ordugâha vâsıl oldu. Bu Ceneral hendese ve istihkâm fenlerinde Rusların en meşhur Cenerali olup bu husûsda yalnız Rusya’da değil umûm Avrupa’da da şöhret kazanmış idi. Ceneral (Tutlabon) Rus hendese mektebinden çıkdıktan iki sene sonra Kırım Muhârebesi açılmış ve derhâl buraya gönderilmiş idi. (Tutlabon) bu esnâda mülâzım rütbesinde olup fakat Sivastopol Kal‘ası’nda gösterdiği mahâret ve dirâyeti sâyesinde o derece çabuk terfî-i rütbe etmişdir ki on bir ay muhasarada kaldıktan sonra yirmi dört yaşındayken feriklik rütbesine nâil olarak çıkmışdır. Çünkü Sivastopol Kal‘ası’nın bu kadar müddet dayanabilmesi bu zâtın hendesede olan mahâreti sâyesinde imiş. Fakat şurası garîbdir ki muhârebe-i mezkûre biter bitmez (Tutlabon) nisyân köşesinde kalmış. Hiçbir yerde mühim bir memuriyetde istihdâm olunmamışdır. Zîrâ genç yaşındayken böyle bir rütbeye nâil

¹ “Ceneral Hazenkamf’ın Hâtrâtı.”

olması, umûm Rus ümerâsının kıskançlık damarlarını gıcıklamış, ba‘de-l- muhârebe bunun ilerlemesine mani olmuştur.

(Tutlabon) bu son Osmanlı Muhârebesi’ne kadar ekser-i ahvâlden Erkan-ı Harb mektebinde hocalıkla vakit geçirirken (Plevne) nin üçüncü bozgunluğundan sonra bir nevi mecbûriyete mebnî İmparator’un ârzûsu üzerine ordugâha celb olunmuşdu. Her ne ise Ceneral “Tutlabon” Rus ordugâhına geldi. Ve derhâl (Plevne) mevki’inin etrâfını gezmeye koyuldu. Üç gün mütemâdî bir sûrette mevâki’in keşfiyle vakit geçirdi. Sonra İmparator’a uzun bir rapor verdi. Bu raporda Osmanlıların istihkâmlar yapmak için intihâb ettikleri mevâki’i ziyâdesiyle tahsîn etmiş ve Osman Paşa’nın ordusunda fenn-i istihkâm ve hendesenin kehinine vâkîf zevâtın bulunduğunu delâil-i mütenevvi‘ ile isbât etmiştir. Rusların tuttuğu mevâki’in ekseriyesini beğenmemiş ve bunlardan ba‘zılarını terk, diğerlerini Osmanlı istihkâmlarına takrîb ettirmek lüzûmunu ihtâr etmiştir. Ceneralin raporunu İmparator derhâl kabûl edip icâbının icrâ’sını kendisine havâle etdi. O günlerde ordu ümerâsına verilen emirde Ceneral (Tutlabon) un emrine kim karşı durur veyahûd emrinin icrâ’sında her kim tekâsül gösterirse derhâl cezalandıracağına dâir bir emir verdi.

Ceneral (Tutlabon) şu sûretle işe teşebbüs etdi. Fakat (Plevne) ye karşı aldığı tedâbîrden en birincisi zâten devâm eden bombardımanı teşdîd etmek oldu. Bu maksad için o günlerde beş yüz kıt‘adan ziyâde bulunan toplara her yirmi dört saatte üç kere ve mu’în saatlerde birden ateş ettirmeye emir verdi ki bu ateşin gürültüsü (Plevne) ve etrâfını titretiyor, âdeta sun’î bir zelzele vücûda getiriyordu. Ma‘ahâzâ sonraları anlaşıldığı vechile bu sûretle vukû‘a gelen bombardıman dahî Osmanlı ordusun hemen hiçbir zarar vermiyordu. Çünkü Osmanlı istihkâmları gâyet mükemmel ve muhkem yapılmış olduğundan içinde bulunan asker, güzel muhafaza olunuyordu.

Ceneral (Tutlabon) bu esnâda (Plevne) yi böyle bombardımanla sıkıştırmakta olduğu gibi Grnadük Nikola dahî muhasaranın uzamasına meydân vermemek için diğer çâreler düşünüyordu. Bu çârelerden en mühimi garib olmakla beraber bugüne kadar herkesten mestûr kaldığından şurada bir tafsîl naklini münâsib

görüyoruz. Biz bu vak‘ayı bizzât için içinde bulunan bir zâtın yazdığı kitaptan iktibâsen nakledeceğiz.¹

Üçüncü (Plevne) Muhârebesi’nden sonra Grandük’ün yâverlerinden birisi biraz istirahat etmek için Romanya’nın Bükreş Şehri’ne gider. İki-üç hafta sonra orduya ‘avdet eder. Fakat berâberinde Bükreş’te görüşdüğü iki İstanbul sarraflarını da getirir. Bu sarraflar mezkûr yâverden kendilerinin Grandük’e takdîm edilmesini ricâ eder. Yâver bu husûsu Grandük’e arz eder. Bu zât da sarrafların huzuruna getirilmesi emrini verir. Sarraflar Grandük’le görüştüklerinde bizzât kendileri İstanbul’lu olup Gâzi Osman Paşa’yı ve âilesini pek güzel tanıdıklarını ve Gâzi Paşa, esâsen fakîr olup para vasitâsıyla kendisine (Plevne) nin bir an evvel teslimini kabûl ettirmek mümkün olduğunu söylerler. “Denize düşen yılana sarılır.” meşhûr darb-ı meseli mûcibince Grandük bu ihbâratdan fevkalâde memnûn olur, büyük ümidlere düşer. Erkân-ı Harb Reîsi’yle bu maksadı nasıl vucûda getirmek mümkün olacağını müşâvere eder. Evvel emirde Osman Paşa’ya bir parlamentor göndermeye karar verirler. Derhâl ordudan borular çaldırarak (Plevne) ye doğru bir zâbit gönderirler ki bu zâbitin elinde Osman Paşa’ya hitâben Fransızca yazılan bir mektup olup mealî: Mühim bir iş müzâkere etmek için maîn bir günde diğerk bir parlamentorun gönderilmesine müsâade buyurulması ricâsından ibâret idi.

(Plevne) civârında bulunan (Greviçe) tabyasından bir Rus zâbitinin boru çaldırarak ve beyâz bayrak çekerek gelmekte olduğunu görürler. Ateş etmezler. Karşısına çıkarlar. Zâbitden maksadının ne olduğunu sorarlar. Zâbit Grandük’ün mektubunu verir. Cevâb ister. İki saat orada bekler. Sonra kendisine Grandük’e hitâben yazılmış bir mektub verirler. Osman Paşa bu mektubda parlamentor gönderilmesinde bir mani olmadığını ve Eylül’ün yirmi birinde muayyen olan mahallde bu parlamentora muntazır olduğunu bildirir. Grandük gönderilecek parlamentor için muhârebeden evvel İstanbul’da ve Rus sefâretinde tercümanlık hizmetinde bulunup Türkçeyi gâyet iyi bilen Mösyö (Makeyof) u intihâb eder ve buna verdiği ta‘lîmâtta kendisi sözde meydân-ı muhârebede kalan ve iki ordu arasında bulunan cenâzeleri toplatdırmak için gönderilmiş olduğunu fakat bir kere Osmanlı ordusuna girdiği gibi ne sûretle olursa olsun bizzât Osman Paşa ile tenhâ

¹ “Ceneral Hazenkamf’ın hâtîrâtı.”

görüşmek lâzım olduğunu ve bu maksad husûle gelir gelmez Gâzi Paşa'ya “ Eğer bu günlerde (Plevne) yi teslîm ederseniz şu kadar meblağın Londra Bankası'yla kendisine teslîm olunacağını beyân etmesini tenbîh eder. Mülâkat için ta'yîn olunan günde mezkûr tercümânı (Plevne) ye gönderir.

Gönderir ama! Grandük bu maksad-ı hâinânesine nâil olamaz. Çünkü yevm-i mezkûrda Osman Paşa tarafından parlemantor sıfatıyla gönderilen Erkân-ı Harb Miralayı Tevfik birinci hatt-ı harbden içeriye (Makeyof) u sokmaz. Maksadının ne olduğunu burada söylemesini talep eder. Makeyof “Grandük'den Osman Paşa'ya bir mektub vardır, bizzât kendi eline vermeye memurum. Başkasına veremem.” Diye ısrar etdiyse de Tevfik Bey cevâben: “Osman Paşa keyifsiz olduğundan dolayı Müşârün-ileyh ile görüşemeyeceğini ve ne söylemek isterse kendisine söyleyebileceğini” beyân eder. Nihâyet tercümân cenâbları maksadının icrâ'sına muvaffak olamayacağını anlayarak, hiç olmazsa Tevfik Bey'e esâsen maksadını sızdırmamak için Osman Paşa'yı görmek ârzûsundan maksadı sâlifü'z-zikr cenâzeler mes'elesini olduğunu beyân ederek döner. Şu sûretle Rus ordgâhının gâyet çirkin olan bu teşebbüsleri netîcesiz kalır.¹

Ceneral (Tutlabon) bir kere (Plevne) etrâfında bulunan ordusunun kumandasını ele aldıktan sonra (Plevne) yi pek ziyâde sıkıştırmakda idiyse de Osman Paşa'nın hatt-ı ric'atini ya'nî Plevne'den Orhâniye ve Sofya'ya giden tarîki kesmeye muvaffak olamamışdı. Ruslar, bu maksadı dahî husûle getirmek için Petersburg'dan gelecek olan Hassa ordularını bekliyorlardı. Osman Paşa, ordusunun gerisinde birkaç müstahkem mevâki' tutmuştu. Bu mevâki'den birincisi (Plevne) den birkaç kilometre uzakda bulunan (Gorni Dubnik) nâmındaki mevki' idi. Bunun daha ilerisinde ve Orhâniye'ye giden yolda (Tayış) nâmında diğeri bir mevki' dahî var idi. Buralarda birkaç tabur buluyor, oralarını muhafaza ediyorlardı.

Rus karargâhı (Plevne) nin muhasarasına karar verdiği anda Sofya tarîkine altmışdan ziyâde süvârî bölüğü ve münâsib mikdârda bataryalar sevk etmişler idiyse de bu süvârîler, Plevne'ye mühimmat gelmesine mani olamıyor, nakliyatın muhafazasına memur ve sâlifü'z-zikr mevâki'de bulunan Osmanlı taburları bunları mağlûb ederek (Plevne) ye erzak götürmeye muvaffak oluyorlardı. Teşrîn-i evvel

¹ “Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı”

ibtidâlarında Orhâniye de bulunan Şevket Paşa (Plevne) ye iki bin araba erzak sevk etmeye muvaffak oldu. O tarîkte bulunan Rus süvârî kumandanı Ceneral (Levis) bu nakliyat kâfilesine ve burada muhafaza sıfatıyla bulunan beş tabura şiddetli hücum etdi. Fakat hayli telefât vererek ric'ate mecbûr oldu. Bu def'a dahî nakliyatın îsâli mümkün olabildi. Şu kadar ki bu nakliyat son def'a olmak üzere (Plevne) ye verilen imdâd oldu.

Eylül nihâyetlerinde Rusların bekledikleri imdâdların kâffesi dârülharbe geldi. Bu esnâda umûm dârülharbde Rusların kuvve-i mevcûdesi (30000 Romanya askeriyle beraber) dörtyüz binden biraz ziyâde idi. Osmanlıların kuvvetiyse (Şipka, Şumnu, Plevne ordularını mecmû'ları) yüz elli bine varmıyordu. Bu esnâda Osmanlı ordularının en geride askerleri bulunan Nizâmiye ve Redif taburları, dört beş aydan beri vukû'a gelen muhârebelerde külliyetli telefât vermiş taburlar hiçbir ta'lîm görmemiş mustahfiz askeriyle doldurulmakta bulunmuştur. Muhârebenin bu devrinde pek çok taburlarda zâbitânın mevcûdiyeti dahî noksan idi. Tabur başında iki-üç zâbitden ziyâde değildi. Bölük ve hattâ tabur kumandanlarında çavuşlar istihdâm olunuyordu. Rusların şu sırada dârülharbe toplamış oldukları dört yüz bin kuvvetden hemen yarısı ya'nî iki yüz bin asker, (Plevne) muhasarasına munhasır kalmış, ileride göreceğimiz vechile Ruslar (Plevne) nin her tarafını sardıkdan sonra Sofya tarîkiyle Balkan'a hareket etmek üzere yeni bir ordu teşkîl etmek niyetinde idiler ki bu ordunun teşkîlinden maksad o taraftan (Plevne) ye imdâd etmek üzere gelen Osmanlı ordusuna mümanaat ve hem de Orhâniye'ye doğru hareketle Balkan'a, (Sofya) ya doğru taarruz etmekdi.

Rusların en güzîde askeri bulunan Hassa ordusu, Eylül nihâyetinde (Plevne) civârına vâsıl oldu. Bu ordu kırk tabur piyâde, yüz elli top, altı alay süvârîden ibâret olup kuvve-i mevcûdesi kırk beş bin askerden ibâret idi.

Mezkûr ordunun kumandanı yukarıda bir yerde söylediğimiz vechile bidâyet-i harbde sür'atle Balkan'ın öte tarafına geçen fakat (Eski Zağra) Muhârebesi'nde Süleyman Paşa'ya mağlûb olarak ric'at eden Ceneral (Gurko) idi.

Ceneral (Gurko), Grandük'den aldığı emir üzerine Hassa ordusuyla (Plevne) nin arka tarafına geçerek teşrîn-i evvel ibtidâlarında Orhâniye tarîkine çıkdı. Burada

(Plevne) ye en yakın bulunan mevâki'in (Gorni Dubnik) ve (Teliş) olduğunu yukarıda söylemişdik. (Plevne) nin hâriçle münâsebetini kat'etmek için bu iki mevki' ele geçirmek lâzımdı. Ceneral (Gurko) en evvel (Gorni Dubnik) a yüklenmeyi münâsib gördü. Çünkü mevki'-i mezkûr (Plevne) ile (Teliş) in meyânında idi.

Ceneral (Gurko) teşrîn-i evvelin on ikisinde (Gorni Dubnik) in etrâfını sardı. O gün gerek (Plevne) tarafından ve gerekse (Teliş) cihetinden gelmesi melhûz bulunan Osmanlı imdâdına mâni' olmak üzere o tarafa piyâde, süvârî, topdan ibâret kollar gönderdi. Kendisi (36) taburla ale-s-sabah mevki'-i mezkûra hücumla başladı.

Bu esnâda (Gorni Dubnik) mevki'inde mevcûd Osmanlı kuvveti beş tabur piyâde, üç top ki cem'an yekûn (3500) neferden ibâret olup bu kuvvet Mirliya Ahmed Hıfzı Paşa'nın kumandasında idi. O gün Hıfzı Paşa'nın ve gerekse orada bulunan Osmanlı dilâverânının gösterdiği mukâvemet, hârik-ül-âde derecesinde olup hiçbir milletin târih-i harbinde görülmemiş emsâlsiz vakâyi'dendir. (Gorni Dubnik) mevki' düz bir arâzî üzerinde yapılmış iki küçük istihkâmdan ibâret idi. Bu mevki' sabahdan akşama kadar karşısında bulunan kırk bin raddesindeki düşman kuvvetine dayandı. Osmanlı kavmine mahsûs olan metânet ve sebâtın derecesini düşmana gösterdi.

Ceneral (Gurko) bu mevki'ye (92) topla üç saat kadar ateş ettikten sonra (36) taburla hücum etdi. Hıfzı Paşa beş kere bu taburların hücumlarını tard etdi. Bunlara dehşetli telefât verdirdi. Tabyaların etrâfi Rus cesedleriyle doldu. Akşam karanlığına kadar hücum devam etdi. Bu esnâda Rus tarafından atılıp tabya içerisine düşen mermiyâtdan tabyanın içerisi yandı. Cebhânenin bir kısmı havaya uçtu. Bu yangını söndürmekle meşgûl bulunan Türk askerinin ateşi kesilmesinden bi-l-istifâde Ruslardan birkaç taburu tabyaya girdiler. Hıfzı Paşa âciz kalarak tabyayı Ruslara teslim etdi.¹

Rusların o gün (Gorni Dubnik) daki zâyi'âtı yedi bine yakın olup içlerinde üç ceneral, yüz elli zâbit var idi.

¹ Bu muhârebe hakkında yazılmış eserlere müracaat.

Ceneral (Gurko), bizzât mevki'-i mezkûra hücum ederken etrâfa kuvvetli müfrezeler sevk ettiğini yukarıda söylemişdik. Bu müfrezelerden (Teliş) tarafına sevk olunan Ceneral (Celişof) mevki'-i mezkûre hücumâ dâir bir emir almamış iken burada bulunan Hakkı Paşa üzerine hücum etdi. (Teliş) de bulunan (9) Osmanlı taburu bunları def' etdi. Ruslar, dehşetli telefât vererek akşamüstü ric'at etdi. Bunun üzerine Ceneral (Gurko) Gorni Dubnik mevki'-ini aldıktan sonra muhârebenin ikinci günü ya'nî teşrîn-i evvelin on üçünde umûm ordusuyla (Teliş) e hareket edip burasını dört saat mütemâdî bir sûrette bombardımana tuttu. Hakkı Paşa bombardımana dayanamayarak Ceneral (Gurko) ya umûm askeriyle teslîm oldu.

İki gün devâm eden şu muhârebelerde Rusların zâyî'âtı on bin askerden ziyâde idi.

Rivâyet ederler ve bu rivâyet Rus eserlerinde mukayyedir ki (Gorni Dubnik) da esir düşen Ahmed Hıfzı Paşa, karargâha gönderilip (Grandük) tarafından İmparator'a takdîm olunduğu zaman, İmparator Paşa-yı Müşârün-ileyhe pek ziyâde iltifâtlar etmiştir. Fakat Hıfzı Paşa burada dahî kendi hamiyet-i Osmaniyyesini göstermiştir. Esnâ-yı mübâhasede İmparator damdan düşer gibi "Paşa! (Plevne) de ne mikdâr asker vardır" diye sual etdikde Paşa hiç tavrını bozmayarak "Beş milyondur" diye cevâb vermiştir. İmparator bu cevâbdan fevkalâde mahcûb olmuş ise de Paşa'nın hamiyetini takdîren yine pek çok iltifâtlı sözler söylemiştir.

(Plevne) nin arkasında bulunan sâlifü'z-zikr iki mevki' Rusların ellerine düşükten sonra (Plevne) nin her tarafı sarılmış oldu. Bundan sonra oraya ne giren ne de çıkan bulundu. Şu kadar ki Osman Paşa mümkün olan müdâfaayı vucûda getirmek için olanca gayretiyle yeni taburlar inşâsına ve eskilerinin daha ikmâline hasr-ı gayret etdi.

Grandük Nikola (Gorni Dubnik) alındığı günün ikincisinde belki Türklerin cesâreti kırılmışdır diye bir parlementor göndererek Osman Paşa'ya Fransızca yazılmış bir mektub gönderdi. Bu mektubun meali "(Gorni Dubnik) ve (Teliş) mevki' tarafımızdan zabt olundu. (Plevne) nin her tarafı birçok fırkalarımız ve Hassa ordumuzla sarılmışdır. Sizin tark-ı muvassalatınız kâmilen kat'edilmiştir. İnsâniyet

nâmına ve beyhûde yere kan dökmek için (bunda zâtınız mes‘ulsünüz) size bir an evvel muvâfık bir şerâatla teslîm olmanızı tavsiye ederim.” gibi fikrâdan ibâret idi.

Osman Paşa Grandük’e yine Fransız lisânı ile yazılmış bir mektub göndererek bu mektubun meali: “Benim taht-ı kumandamda bulunan ordu-yu şâhânenin her zaman cesâret-i fevkalâde ibrâz etmekde olduğu ma‘lûm-u âliyenizdir. Bu cesâret el’ân-ı bâkîdir. Eğer Rus Çarı dârülharbe Hassa ordusunu getirmiş ise biz dahî din ve devlet için muhârebe ediyoruz. Muhârebeye mübâderet eden biz olmadığımızdan umûm mes‘uliyet bu muhârebenin müsebbiblerine âid olduğunu beyân ederim.” tarzında idi. Bu mektub Gâzi Osman Paşa gibi bir kahramana yakışır bir mektub olduğu led-el-mütâlâa anlaşılır.

Her ne ise teşrîn-i evvelin ortalarında (Plevne) nin etrâfı şu sûretle sarıldı. Bundan sonra en mühim olan mes‘ele (Plevne) de mevcûd zehâir ve erzakın mikdârında idi. Çünkü Osman Paşa ile ordusu kendilerine mahsûs cesâretle levâzımın bitdiği güne kadar dayanacağı gün gibi aşîkar idi.

Ceneral (Gurko) (Plevne) etrâfını zabt ettikten sonra altmış binlik bir ordu ile Orhâniye’ye doğru hareket etdi. Yavaş yavaş oraya doğru ilerliyordu.

Fakat bu hareket teşrîn-i sânde ehemmiyet kesbetmiş olduğundan oraya dâir îzâhat vermezden teşrîn-i evvelin nihâyetlerine kadar diğer Osmanlı ordularında vukû’a gelen vakâyi’i mühimmeyi gözden geçirelim:

Osmanlıların büyük Şumnu ordusunda Serdâr Abdülkerim Paşa’nın yerine ta’yîn olunan Mehmed Ali Paşa orduya gelir gelmez Rusların üzerine birkaç kere taarruz ederek bunları geriye püskürtüp bu hücumları, Osman ve Süleyman Paşalarla birleşmek ârzûsuyla icrâ’ etdiğini fakat aksâ-yı maksada nâil olamadığını yukarıda söylemişdik. Bu muhârebeler Ağustos’un dokuzunda (Yazılır) da Ağustos’un on sekizinde (Kara Hasan) Köyü’nde ve yirmi dört Ağustos’da (Kişlove) de ve yirmi yedisinde (Pob Köy) ünde, iki Eylül’de (Sinan Köy) de vukû’a geldi. Hemen kâffesini Osmanlılar kazandılar. Fakat bu muhârebelerin her birinde Ruslar, Türklerin hücumlarına mukâvemet edemeyeceğini anladıkları gibi bir iki kilometre geriye çekilip mevki’ tutarlar ve bu sûretle Mehmed Ali Paşa’yı onların üzerine yeniden hücum etmeye mecbûr ederler. Bu muhârebelerin hiç birinde Rusların

(Saraviç) kumandasın bulunan şark ordusunun kısm-ı küllisi kat'î bir mağlûbiyete uğramamış. Muhârebenin şu devrinde bu ordunun hareketinden matlûb olan mevâdin husûlüne ya'nî imdâdları gelinceye kadar vakit kazanmak maksadıyla mezkûr ordu muvaffak olup duruyordu. Ne taraftan tedkîk olunursa olunsun Mehmed Ali Paşa'nın şu muhârebedeki harekât-ı taarruziyesinin büyük bir hata olduğu muhakkaktır.

Mehmed Ali Paşa'nın ordusu o vakit Rumeli'de bulunan orduların en güzîdesi bulunduğunu yukarıda bir yerde söylemişdik. Bu ordu, diğer Osmanlı ordularından iki-üç kat daha kuvvetli idi. Binâen-aleyh Paşa-yı müşârün-ileyh bu husûsu nazar-ı dikkate alarak umûm kuvvetini bir yerde toplayıp altmış-yetmiş bin askerle bu muhârebede ya'nî Temmuz'un nihâyetleriyle Ağustos'un yirmisine kadar bir müddetdeki Rusların bu esnâda imdâdları dârülharbe daha vâsıl olmamamışdı, pek zaîf bulunan Rusların üzerine yüklenmiş olsa idi bunları mağlûb edeceği şübhesiz idi. Fakat öyle olmadı. Ordusunu kâh bir kısmıyla kâh diğeriyle harb eder netîcede fâidesiz muzafferiyetlere nâil olup dururdu. Hâlbuki eyyâm-ı mezkûrdaki her saat kıymetli idi. Çünkü Rusların imdâdları yetişince dârülharbdeki ahvâlin değişeceği gün gibi aşîkar idi.

Mehmed Ali Paşa, Eylül ibtidâlarında dahî yine o gibi tedbîrsiz hareketden vazgeçmiyor Ruslara mânasız ve zaîf kuvvetle hücum ediyor. Müşârün-ileyh Eylül'ün dokuzunda Çayır Köyü'nde kırk tabur ve kırk altı topa mâlik olan Rus Cenerali (Tatişef) in üzerine yüklendi. Fakat düşman tarafından geriye püskürtüldü. Mehmed Ali Paşa kendi, muvaffakiyetsizliklerini kuvvetini adem-i kifâyesinden bilip Süleyman Paşa'nın kendisine iltihâk etmesi için ısrar ediyordu. Hattâ bir aralık Süleyman Paşa'ya şu husûs için irâde çıkartmak üzere yâverlerinden Yüzbaşı rütbesinde olan ve meşhûr Sadrazam Fuad Paşa'nın hafîdi bulunan İzzet Beyi (bugünde feriklik rütbesindedir) İstanbul'a göndermişti. Fakat bu maksada muvaffak olunamadı. Çünkü (Edirne) ve (İstanbul) un kilidini muhafaza eden ve Şipka'da karşısında kırk bin kadar düşman askeri bulunan Süleyman Paşa'nın, oraları bırakıp iltihâk için nasıl hareket edeceğini bir türlü anlamak mümkün değildi.

Mehmed Ali Paşa, bu taraftan dahî nâümid oldukdan sonra iki ay evvel yapılması lâzım gelen ve esâsen en mâkul bulunan herekete karar verdi. Bu karar, kuvvetinin kısm-ı küllisiyle Ruslara, bir büyük darbe vurmaktan ibâret olacak idi.

Fakat maksad-ı mezkûr için ordusunun müteferrik aksâmını yavan çiftliğinde toplayıp ertesi günü ya'nî Eylül'ün yirmi birinde kat'î taarruza karar verdiği zaman o gece (İstanbul) dan kendisine bir telgraf gelip azlolunduğu ve Süleyman Paşa'nın umûm kumandan ta'yîn olunduğu haberini aldı. Mehmed Ali Paşa ikinci günü ordudan hareket edip (Şumnu) tarîkiyle (İstanbul) a gitdi. Süleyman Paşa'nın ne gibi ahvâlde umûm kumandan ta'yîn olunduğunu anlamak için Paşa-yı müşârün-ileyhin sâlifü'z-zikr (Şipka) ya icrâ' etdiği dehşetli hücumlarından sonra umûm kumandan ta'yîn olunduğu zamana kadar ahvâlini bir kere gözden geçirelim: Yukarıda faslların birinde Süleyman Paşa'nın Rusları (Eski Zağra) da mağlûb ve ileriye hareket ile Kazanlığı istirdâd ettikten sonra Şipka Boğazı'nı zabt ile Balkan'ın öte tarafına çıkıp Mehmed Ali Paşa Osman Paşa ile birleşmek maksadıyla mezkûr boğaza Ağustos'un yirmi birinden yirmi sekizine kadar hücum ettiğini ve üçüncü günü vukû'a gelen hücumda boğaz zabt olunmak üzere iken Ceneral (Radetsky) külliyetli imdâdla yetişip Osmanlıları geriye tard ettiğini zikretmişdik.

Süleyman Paşa'nın hücumdan evvel kuvve-i mevcûdesi (26526) neferden ibâret olup sekiz gün devâm eden hücumda Osmanlıların zâyi'âtı yedi bine yakın olduğundan kalan kuvvet (19782) den ibâret idi.¹ Hâlbuki Ağustos'un yirmisinde Rusların (Şipka) daki mevcûd kuvvetleri, kırk binden hiçbir cihetle az olmayıp bu kuvvetle bile Rus karargâh-ı umûmiyyesi (Şipka) nin Türkler tarafından zabtından korkuyorlardı. Çünkü (Plevne) ve (Şipka) hücumlarından gözleri yılmış olduğundan ve Osmanlılara karşı pek külliyetli tefevvukda bulunmadığından Türklerin üzerine hücumu cesâret edemeyip müdâfaa vaz'iiyeti almakda idiler. Süleyman Paşa Ağustos'un yirmi sekizinde Harbiyye Nazâretine mufassal bir telgraf çekerek vukû'u hâli anlattı. Rusların kuvvetinin kendininkine kat kat fâik olduğunu, bu son yedi sekiz günlük hücumlarda vukû'a gelen zâyi'âtın mikdârını bildirerek kendisine imdâd gönderilmesini ricâ etdi. Bundan mâadâ Süleyman Paşa, Balkan'ın öte tarafında bulunan Mehmed Ali ve Osman Paşa ordularının kendisine muâvenetde bulunmadığından şikâyet etdi. Harbiyye Nâzırı telgrafa cevâben Şipka'ya dört bin imdâd gönderileceğini ve Mehmed Ali Paşa'nın imdâd vermesiçün kendisine yazıldığını bildirdi. Fakat bu esnâda Ruslar Osman Paşa'nın üzerine yüklenmek

¹ "Süleyman Paşa'nın Evrâkı" ve "Süleyman Paşa'nın Seferi" nâmındaki esere müracaat oluna.

üzere bulduklarından o taraftan muâvenet beklemek mümkün olmayacağı dahî beyân olundu.¹

Süleyman Paşa, evvelce kendisine (İstanbul) dan verilen emir üzerine gerek Mehmed Ali Paşa ve gerekse (Plevne) de bulunan Osman Paşa ile haberleşir, telgraf başına gelerek konuşurlar idi. Süleyman Paşa Şipka'daki hücumların semeresiz kaldığını ve mezkûr boğaza hücumla almak mümkün olmayacağını anlayarak diğer boğazlardan geçip (Gabru) da ve (Sivri) tarîkiyle (Plevne) de bulunan Osman Paşa ile birleşmek tarîkini kurdu. Bu maddeyi (İstanbul'a) arz etdi. Süleyman Paşa bu işi Zât-ı Şâhâne nin irâdesiyle bu esnâda Seraskerlik Ka'im-makamlığı'ndan azlolunan ve fakat Müşâvere-i Harbiyye Meclisi'nin en nüfuzlu a'zâsından bulunan Dâmâd Mahmûd Paşa ile telgraf başında müzâkere etdi. (İstanbul) Paşa'nın teklîfine râzı oldu. Fakat işe teşebbüs olunacağı zaman vukû'at-ı âtiye zuhûr etdi. Süleyman Paşa, Ağustos'un yirmisinde karargâhından Balkan'ın öte tarafında şiddetli top sadâları işitmesi üzerine telâşla telgraf başına giderek (Plevne) telgrafhânesinden muhârebenin nerede vukû'a gelmekte olduğunu sordu. Orada bulunan telgrafçı düşmanın (Lofce) ye hücum ve Rafet Paşa'ya imdâd vermek üzere Osman Paşa'nın geceleyin (22) tabur alarak bizzât hareket ettiğini haber verdi. Süleyman Paşa telgrafçıya (Plevne) de kalan Âdil Paşa'yı telgraf başına davet etmesini emrederek Müşârün-ileyh geldiğinde bununla ahvâli müzâkere etdi. İkinci günü (Lofce) nin düşman tarafından zapt olunduğu haberini aldı. Bundan ziyâdesiyle me'yûs oldu. Çünkü (Lofce) nin zâyi'âtı Osman Paşa ile birleşmek teşebbüs için teşebbüs olunacak hareketini pek müşkil bir mevki'ye düşürüyordu.

(Lofce) yi aldıktan sonra Ruslar (Plevne) ye takrîb edip bu mevki'i sarmakda olduğu haberi Süleyman Paşa'yı pek ziyâde rahatsız etmeye başladı. Husûsan Rusların bu esnâda (Plevne) den (Orhâniye) ye giden yolu zapt edip buradaki telgraf hattının kat'edildiği anlaşıldığı zaman (Plevne) ordusunu o gün büyük tehlikede olduğunu gösteriyordu. Süleyman Paşa, bu ahvâli (İstanbul) a ya'nî Müşâvere-i Harbiyye Meclisi'ne arz ederek hiç olmazsa düşmanın kuvvetinin bir kısmını celb için Şipka'ya bir daha hücum edilmesine müsâade istedi. Aldığı emir üzerine Eylül'ün beşinde (Şipka) nın hâkim tepesi bulunan (Esved Nikola) tepesine hücum

¹ "Süleyman Paşa'nın Evrâkı" ve sâir eserler.

etdi. Fakat esnâ-yı hareketde vukû'a gelen yanlışlıklardan dolayı maksad hâsıl olmayıp bin dört yüz kadar asker telefât verdikden sonra hücum için sevk olunan kollar ric'ate mecbûr oldular. Tam o gün karargâha Üçüncü (Plevne) Muhârebesi'nde Osman Paşa'nın Rusları fenâ hâlde bozduğu ve iki gün devâm eden muhârebede bunlara dehşetli telefât verdiğini haberi geldi.

Bu esnâda Süleyman Paşanı umûm kumandan bulunan Mehmed Ali Paşa ile olan münâsebeti ise gitdikçe fenâlaşıyordu. Mehmed Ali Paşa'nın o günlerde Süleyman Paşa'ya verdiği telgrafda umûm ordusuyla karşısındaki Rus ordusunun merkezi bulunan (Bele) Şehri'ne taarruzda bulunup bu şehre yavaş yavaş takrîb etmekde ise de sol cenâhı açık bulunduğundan bu açığı kapatmak için Süleyman Paşa'nın behemehâl oraya doğru hareket etmesi lâzım olduğunu bildiriyordu. Süleyman Paşa cevâben şimdiki hâlde Balkan'ın kilidi addolunan (Şipka) Boğazı'nı bırakıp o tarafa hareket etmek pek büyük tedbîrsizlik olduğunu arz ediyorsa da Mehmed Ali Paşa (İstanbul) a şikâyetler yağdırıp Süleyman Paşa'nın itâatsizliğini beyân ediyordu. Bu esnâda (İstanbul) da Süleyman Paşa'nın en büyük düşmanlarından bulunan Rauf Paşa dahî İstişâre-i Harb Meclisi'nde Mehmed Ali Paşa'nın tarafını iltizâm edip Süleyman Paşa'nın üzerine yükleniyordu. Bu hâl ya'nî Süleyman Paşa ile Mehmed Ali Paşa'nın arasının açık bulunması daha sonra Avrupa matbûâtını hattâ Osmanlı efkâr-ı umûmiyyesine dahî aksederek daha sonraları şu muhârebede vukû'a gelen umûm fenâlıktan yalnız Süleyman Paşa mes'ul tutulmak isteniyordu. Hâlbuki eyyâm-ı mezkûrda bu iki zâtın arasında cereyân eden muhâberat el'ân mahfuz olup bu muhârebe ciddî sûrette tedkîk edildiği hâlde hakkın hangi tarafda olduğu zâhiren göstermekdedir.¹

Mehmed Ali Paşa Eylül ibtidâlarında Çayır Köyde icrâ' ettiği muhârebelerde mağlûb olmasıyla (İstanbul) daki tali'-i tedennîye yüz tutduğundan Eylül'ün on beşinde Mehmed Ali Paşa azlolunup Tuna umûm kumandanlığı Süleyman Paşa ve Şipka kumandanlığı Rauf Paşa'ya verildi. Bunların her ikisi de mahall-i memuriyetlerine hareket etdiler.

Şurada ve yukarıdaki fasıllarda muhtasıran beyân ettiğimiz vakâyi'den pek güzel anlaşılır ki şu muhârebenin bidâyetinden itibâren Osmanlı orduları hârik-ül-âde

¹ Süleyman Paşa'nın evrâk-ı resmiyesine müracaat oluna.

bir cesâretle muhârebe ediyor idiyse de bu ordularda kumandanlık eden zevâtın birbirleriyle olan münâsebetleri matlûb derecede bulunmaktan pek uzak idi. Zâten Abdülkerim Paşa'nın azlinden sonra umûm kumandanlık ordudan kalktı. Bu vazîfeyi (İstanbul) da bulunan İstişâre-i Harb Meclisi, daha doğrusu sarayda bulunan büyük memurîn ve bil-hassa Zât-ı Şâhâne yapıyordu. Şu cihetin isbâtı pek kolaydır. O vakit ordu kumandanlarına gelen telgrafların ekseriyyesi ya Başkâtip Saîd Paşa'dan veyâhûd İstişâre Meclisi a'zâsından Dâmât Mahmûd Paşa'dan geliyordu. Süleyman, Mehmed Ali, Osman, Ahmed Muhtar Paşalar dahî yavaş yavaş bu usûl kumandanlığa alışıarak vakâyi'i, Harbiyye Nezâreti'nden mâadâ bir de saraya gönderiyorlardı.

Bu nevi kumandanlığın fenâlığı ise bidâyet-i harbden beri meydâna çıkmıştı. Bu usûl tekrar ettikten sonra bir kere mes'uliyet ortadan kalktı. Herkes kendi istediğini yapar oldu. Meselâ umûm kumandan bulunan Mehmed Ali Paşa bir emir verir, bu emir her ne sebebe mebnî ise Süleyman Paşa'nın hoşuna gitmezse derhâl saraydan sâhib-i nüfuz zevâtın birisine telgraf çeker ve meseleyi kendi fikrine muvâfık sûretde anlatır, emri icrâ' etmemek için müsâadesini alırdı. Bu usûlün netâyic-i kat'iiyesinden neş'et eden entrikalar dahî bu zamanda hesâbsız idi. Ve'l-hâsıl ortada bir velvele mevcûd idi ki fenâlığın nereden geldiğini kimse bilmiyor, bir kör döğüşüdür gidiyordu. Ortada ne oluyorsa kemâl-i sıdk ve hulûsla vatanlarını müdâfaa eden ve Rumelini mütenevvi' mevki'ini kendi kanlarıyla boyamış bulunan şühedâ-yı ümmete oluyordu. Bunlar bâlânın sû-i idâresi belâsının kurbânı olarak beyhûde yere binlerce şehîd verip duruyordu. Şu fenâlık bidâyet-i harbde bile kendisini hissettirmiş iken vasatında ve bil-hassa muhârebenin nihâyetlerinde ileride göreceğimiz vechile pek büyük fenâlık ihdâsından geri durmamışdır. Bu son devirdeki fenâlıklar kavânîn-i tabî'iyyenin ve her tasvirâtın hâricinde idi.

[249] On Birinci Fasl

Anadolu Dârülharbi

Anadolu dârülharbindeki ahvâl. – Kurd İsmâil Paşa'nın Rus arâzisine geçmesi. – Kafkasya'da vukû'a gelen isyân. – Kars civârındaki ahvâl. – Gedikler Muhârebesi. – Rus ordusuna külliyetli imdâd vurûdu. – Rus ordugâhında teşkîl eden Meclis-i Harb. – Eylül ibtidâlarında Ahmed Muhtar Paşa ordusunun ahvali. –

Eylül'ün yirmisinde Rusların Osmanlı ordugâhına hücumları. – Bu muhârebede Rusların mağlûbiyeti. – Ceneral (Razarof) un, Osmanlı ordusunun arka cihetini çevirmesi. – Bu esnâda Osmanlı ordusundaki perîşânlık. – Anadolu ordusunun mahvı. – Kurd İsmâil Paşa'nın Erzurum'a doğru mâhirâne ric'ati. – (Deveboynu) Muhârebesi.– Rusların Erzurum'a hücumları ve buradaki mağlûbiyetleri. – Kars Kal'asının sukûtu.

Bu esnâda Rumeli dârülharbindeki ahvâl bu merkezde iken o günlerde Anadolu dârülharbindeki vakâyi'-i harbiyye, Osmanlılar için pek fenâ bir renk almışdı.

Hazîran ayında düşman, (Horum) Muhârebesi'nde bozulup ric'at etdiğini ve Ahmed Muhtar Paşa'nın ordusu bunları ta'kîb ede ede (Kars'ı) muhasaradan kurtardığını ve bundan sonra iki hasım ordunun yine o civârda birbiri karşısında vaz'iyet alarak ara sıra cenk etmekte olduğunu ve bu esnâda Kurd İsmâil Hakkı Paşa kumandasında bulunan Bayezid ordusu, Rusları kendi hudûdlarına kadar ta'kîb ederek bunları memâlik-i mahrûsa arâzîsinden çıkardığını yukarda faslların birisinde söylemiş idik.

(Kars) Kal'ası'yla Rus hudûdu arasında bulunan Osmanlı ve düşman orduları bir müddet yerlerinde kaldılar. Bu hengâmede Ruslara gelecek olan imdâd vurûd etmediğinden Muhtar Paşa şu hâlden istifâde ederek onların üzerine yürümek lâzım idi. Fakat bu maksadın icrâ'sı Osmanlı ordusu için gâyet müşkil idi. Çünkü bu tarafda Rusların kuvvetleri hemen hemen Osmanlı kuvvetlerine müsâvî idi. Düşman toprağına taarruz edilse edilse (Bayezid) tarafındaki hudûddan edilebilir idi. Çünkü burada Osmanlıların karşısında bulunan Ceneral (Tergukasof) un kuvveti Osmanlılara nisbeten zaîf idi. Mücerred şu mülâhazata mebnî İsmâil Hakkı Paşa'ya o tarafdaki hudûdu geçip düşman arâzîsini zabt etmek için hem İstanbul'dan hem de umûm kumandan Ahmed Muhtar Paşa tarafından emir verilmişdi.

(Bayezid) ordusu kumandanı bulunan İsmâil Hakkı Paşa dahî bizzât bu emelin icrâ'sını ârzû ediyor idi. Fakat ne fâidesi var ki şu muhârebede her tarafda bulunan ordularımızın levâzım cihetindeki noksânı burada dahî kendisini göstermişdi.

Evvel emirde bunları ikmâl etmek ve sonra taarruza başlamak ahvâl-i zarûriyeden idi. Kurd İsmâil Paşa levâzım cihetini mümkün mertebe ikmâl ettikten sonra Tenmmuz'un yirmi üçünde Rus hudûduna doğru tarruza başladı. Hudûdda bulunan (Mosun) Gediği'nden mürur ederek burada lâzım olan ihtiyâtı aldıktan sonra Rus hudûdunun içerisinde ve hudûddan iki saat mesâfede bulunan (Zor Yaylası) nâmıyla meşhûr olan mevki'yi tuttu. Ruslar ciddî sûretde mukâvemet göstermeyerek geride bulunan (Ildır) nâm mahale ric'at etdiler. Osmanlılar hudûdu tecâvüz eder etmez ora ahâlîsi Devlet-i Âliyye'ye arz-ı tâbiyyet ve taleb-i emniyette bulduklarından yedlerine emniyetnâmeler verildi.

Bundan sonra dahî İsmâil Paşa ileriye yürümek istemiş idiyse de o günlerde Ceneral (Tergukasof) a sekiz tabur piyâde, sekiz bölük süvârî, on altı topdan ibâret bir imdâd geldi. Ceneral (Tergukasof) şu imdâd sâyesinde İsmâil Paşa'nın taarruzuna ciddî mukâvemet göstermek iktidârına mâlik oldu. Ondan sonra taarruz vukû' bulursa Türkleri merdâne karşılamaya dahî karar verdi. Zaten kendisine yukarıdan gelen emir böyle idi. Türklerin her metre ileriye gitmesi (Erivan) Vilâyeti'ni alt üst etmek demek idi. Bura ahâlîsinin ekseriyesi Müslüman olduklarından Türklere ve merkez hilâfete karşı fevkalâde muhabbetleri var idi. Ve bu ciheti Ruslar pek güzel bilirdiler idi.

Mücerred bu muhabbet ve irtibâtan dolayı Devlet-i Âliyye Rusya'ya i'lân-ı harb eder etmez, Kafkasya'nın şimâl ve şimâl-i şarkıyyesinde bulunan (Çeçen) ve (Dağıstan) Vilâyetleri açıktan açığa isyân etmişti. Şu isyânın Anadolu dârülharbindeki Osmanlı ordusuna pek büyük fâidesi oldu. Çünkü vilâyet-i mezkûrede bulunan üç piyâde fırkası muhârebeden evvel Anadolu dârülharbine ta'yîn edilmiş iken mücerred bu isyândan dolayı düşman, mezkûr fırkalardan bir neferi bile dârülharbe sevk edemedi.

Orada isyân eden ahâlî-i müslimeye gelince: Bunlarda koca Rusya ile uğraşmak için ne vesâit ve ne de kuvvet olmadığından beş altı ay devâm eden mukâvemetden sonra teslîme mecbûr oldular. Ruslar isyânın cezâsı olmak üzere bu ahâlîden birkaç bin nüfusu zor ile (Sibirya) kıt'atına nefy etdi. İsyâna teşvîk eden ora eşrâf-ı âile yüzlerce adamı ya kurşuna dizdi veyâhud sulb etdi. Şu sûretle fevkalâde bir şiddetle Kafkasya'da vukû'a gelen isyânı bastırdı.

Kurd İsmâil Paşa (Bayezid) tarafından Rusların üzerine taarruza mübâderet ettiği hengâmede bu isyân hemen hemen bastırılmışdı.

(Kars) civârında Osmanlı ve Rus ordularının birbirine nisbeten kuvvetlerini evvelki faslların birisinde söylemişdik. O günlerde ya'nî Temmuz ayında Osmanlı ordusunun kuvveti Ruslara nisbeten biraz ziyâde idi. Düşman kuvve-i mevcûdesinden dokuz tabur kadar Ceneral (Tergukasof) fırkasına dahî ayrılmış ise de Kafkasya'dan gelen birkaç taburla berâber kırk bine bâliğ oluyor ve Ahmed Muhtar Paşa'nın ordusu ise kırk altı bine kadar varıyordu. Bu esnâda Osmanlı ordusunun tutduğu hattın merkezi (Alaca Dağ) ın vasatı hükmünde bulunan bir sath-ı mâil üzerinde olup sağ cenâh (Âni) Harabesi'ne muttasıl olan (Nâharcı) tepesinde, sol cenâhda Yahniler cihetinde Kâin (Vezin Köy) tepesinde idi.

Osmanlılarla Ruslar hemen her gün çarpışıyorlardı. Ruslar, Ahmed Muhtar Paşa'nın muhtelif mevâki'de yerleştirdiği kuvvetin mikdârını ve Osmanlı mevâki'-i umûmiyyesinin ahvâlini anlamak için hemen her gün keşif taarruzu icrâ' ediyorlardı.

Bil-hassa Ağustos'un altısında Ceneral (Komarof) un Osmanlıların sol cenâhına ya'nî Yahniler ve (Vezin Köy) taraflarında icrâ' ettiği keşif mühim idi. Burada şiddetli cenk vukû'a geldi. Ceneral (Komarof) epeyi telefât vererek ric'at etti. Ve bir de aldığı ma'lûmat, Osmanlıların buldukları mevâki'i gâyet muntazam sûretde tahkîm edilmiş olduğundan bu mevki'ye cebheden hücum etmek mümkün olmayacağını gösteriyordu.¹

Rusların, (Erivan) koluna merkez ordularından imdâd olunmak üzere dokuz tabur gönderildiğini söylemişdik. Ceneral (Tergukasof) bu imdâdı alır almaz Kurd İsmâil Paşa'nın üzerine yüklenmek ârzûsunda bulundu. Fakat oralarda Osmanlı ordusu gâyet muvâfık hatt-ı müdâfaa tuttuklarından bu işi beceremedi. Ric'ate mecbûr oldu. Bunun üzerine Ceneral (Tergukasof) merkez ordusundan daha ziyâde imdâd talebinde bulundu. Rus toprağından Türkleri bir an evvel tard etmek İmparator'un dahî emri olduğundan umûm kumandan Melikof) kendi ordusundan daha sekiz tabur tefrîk ederek Ceneral (Tergukasof) a gönderdi. Bu taburlar (Kars)

¹ "Anadolu Muhârebesi" Ceneral Kışmışof.

civârında bulunan Rus ordusundan Ağustos'un on birinde (Erivan) koluna hareket etdi.

Ahmed Muhtar Paşa'nın karşısında bulunan düşman ordusundan şu taburların tefrîk edildiğinden ve binâen-aleyh bu ordunun kuvveti daha zaîf düşdüğünden haber var idi. Müşârün-ileyh Hazretleri bu hâlden istifâde ve diğèr taraftan İstanbul'un dahî emrini icrâ' etmek üzere (Bu emir sûret-i kat'iyede Anadolu ordusunun taarruzda bulunmasını talep ediyordu.) Rusların üzerine ciddî bir hücum icrâ'sına karar verdi. Bu kararı, karşısında bulunan düşmana sızdırmamak için hücumla memur olan ordusunun mütenevvi' aksâmını Ağustos'un on üçüncü gecesi düşmana yakın bulunan mevâki'ye yerleştirdi. Hücum planını şu sûretle tanzîm etdi.¹

Asıl hücum olunacak nokta, düşman ordusunun merkezi addolunan (Kızıl Tepe) nâmındaki ufacık bir tepe idi. Düşman ordusunun aksâmı bu tepenin arka ve yan cihetlerinde yerleşmiş olduğundan burası zabt olunursa düşman ikiye ayrılmış bulunacak idi. Mevki'-i mezkûre hücumla memur olan kol Miralay Kapudan Mehmed Bey'in kumandasında idi. Müşârün-ileyh gâyet cesûr bir zâbit idi. Bu zât muhârebenin birinci devrinde Ardahan'da bulunup orduda müdâfaasına memur bulunduğu Emiroğlu Tabyası'nı son derece müdâfaa etmiş idiyse de askeri bozulup kaçtıkları zaman kendisi dahî mezkûr tabyadan çekilmeye mecbûr olmuşdu. Mehmed Bey bu bozgunluktan ziyâdesiyle müteessir olup (Kızıl Tepe) ye hücum olunacağı gün buraya memur bulunan kolun kumandanlığının kendisine verilmesini Müşir Paşa'dan ricâ edip maksadına nâil olmuşdu. Ruslar, o günlerde Osmanlı ordugâhında hareket hiss olunmakta bulunduğunu dârülharbde kesretli mikdârda bulunan casûslarından haber almışlardı. Birkaç gece kemâl-i ihtiyâtle bu hücumları beklediler. Fakat Türklerin hücum etmediklerini görerek asıl hücum edileceği gece kayıtsız bulunuyordu.

Her ne ise, Ağustos'un on üçüncü gecesi Rus hatt-ı harbine ta'yîn olunan Osmanlı hücum kolları gürültüsüzce Rus ordugâhına doğru ilerlediler. Fecr esnâsında bu kollar Rus hattını iyiden iyiye takrîb etmiş bulundu. Kapudan Mehmed Bey, Ruslara yanaşır yanaşmaz kemâl-i sür'atle ve tekbîr getirerek (Kızıl Tepe) ye doğru dehşetli bir hücum icrâ' etdi. Osmanlılar burada rast gelen düşmanı kılınç ve

¹ "Başımıza gelenler" eser Ârif Bey.

sümgü ile def' ederek mezkûr tepenin başına kadar çıkdılar. Orada bulunan düşmanı tepelediler. Ve istihkâmı zabt edip düşmanı tepenin öbür yüzünden aşağı döktdüler. Şu sûretle (Kızıl Tepe) mevki' birkaç dakıkada zabt olundu. Düşman, Osmanlıların ansızın vukû'a gelen hücumlarından o kadar şaşırılmışlardı ki ibtidâ-yı hâlde ne olduklarını bilemiyorlardı. Fakat derhâl düşman ordusunda baskın boruları çalınmaya başladı. Uzak ve yakında bulunan askerler çadırlarından çıkıp hatt-ı harbe girdi. Kumandanları, aldıkları emir üzerine kendi aksâmını gösterilen mevki'ye götürdü. Derhâl umûm hatt-ı harbde ateş başladı. Bu esnâda fecr sökölüp güneş doğuyor idi.

Osmanlılar, (Kızıl Tepe) yi zabt eder etmez bu mevki'inin takviye ve tahkîm edilmesine fevkalâde ehemmiyet verdilerse de Ruslar bir kere kendilerine geldikten sonra mevki'-i mezkûre derhâl hücumla başladılar. Fakat her def'asında külliyetli telefât vererek püskürtüldü. Düşmanın Başkumandanı bu telefâta bakmayarak askerinin kısm-ı küllisini yine (Kızıl Tepe) ye sevk ediyor, düşman o gün kara bulut gibi buraya yanaşıyor idi. Fakat şu sırada Rusların arkasını çevirmeye mecbûr bulunan bir fırka Hüseyin Hâmi Paşa kumandasında olduğu hâlde Rusları arkadan sıkıştırmakta idi. Bu sebebden düşman o gün var kuvvetiyle (Kızıl Tepe) ye yüklenemiyordu. Şu sûretle harb ikindiye kadar devâm etdi. Yevm-i mezkûrda düşman (Kızıl Tepe) yi istirdâd edemeyeceğini anlayınca ric'ate karar vererek peyder pey askerini hatt-ı harbden çekti. Osmanlılar o gün parlak muzafferiyet kazandılar.

Gedikler Muhârebesi'yle meşhûr olan şu muhârebede Osmanlıların zâyi'âtı bin beş yüz nefere kadar varıyordu. Rusların telefâtı ise üç binden aşağı değildi. Zirâ beraberlerinde götüremediği ve meydân-ı harbde kalan cesedleri binden ziyâde idi. Muhârebe-i mezkûrede Kapudan Mehmed Bey göğsünden kurşunla mecrûh olmuş ise de yarası korkulacak derecede değildi. Yine bu muhârebede Osmanlı ümerâsından Hâşim ve Gedik Ali Paşalar ve Rus ümerâsından Prens (Çavçavadze) dahî ağır sûretde yaralanmışlardı.

Gedikler Muhârebesi'nden sonra Anadolu dârülharbinde kuvvetin tefevvuku Ruslar tarafına meyletmeye başladı, yukarıda bir yerde beyân ettiğimiz vechile (Horum) Muhârebesi'nden sonra Anadolu düşman ordusu heyeti merkez hükümetlerinden imdâd istemiş ve gönderileceği va'adını almışdı. İşte bu kuvvet

Ağustos nihâyetlerinde ve Eylül ibtidâlarında Anadolu dârülharbine vâsıl olmaya başladı.¹

Bu imdâd o günlerde iki piyâde fırkası ve iki topcu alaylarından ibâret ise de her bir firkanın mevcûd tâmmı on altı tabur piyâde ve yüz topdan ibâret idi. Bu kuvvetle düşmanın evvelce dârülharbde bulunan kuvve-i mevcûdesi (65) tabur piyâde, (240) top ve yüz bölük süvârîye kadar vardı. Osmanlı ordusunda olan kuvve-i mevcûde bunun nısfından ziyâde değildi. Bu kuvvet tûl müddet muhârebede bulunduğundan ve ordunun levâzım ciheti de pek nâkıs olduğundan Osmanlı ordusu zaîf düşmüş fazla olarak bu orduda hastalık dahî hükm-fermâ olmuş idi.

Bu esnâda Rumeli dârülharbinde bulunan Rus İmparatoru ve Harbiyye Nâzırı Anadolu dârülharbine sâlifü'z-zıkr kuvveti göndermekle berâber Rus Erkân ve ümerâsı meyânında istidâd ve iktidâr-ı askeriyyesi ile müsellemler bulunan Ceneral (Obrucef) nâmında birisini dahî bu orduya göndermişti. Mezkûr Ceneral ayrıca aksâm-ı askeriye kumandanlığına memur olmayıp matlûb olan imdâdlar gelince Ruslarca tasvîr olunan taarruz planının tertîb ve tanzîmine muâvenet hidmetiyle mükellef idi.

Ceneral (Obrucef) Anadolu dârülharbine vâsıl olup hareket-i harbiyye hakkında bura Erkân-ı Harbiyye heyetiyle müzâkereye giriştiği zaman Rus ordusu ümerâsı arasında harekât-ı müstakbele için epeyi ihtilâf olduğunu anladı. Bunlardan ba'zıları derhâl Ahmed Muhtar Paşa'nın üzerine hücum etmek istiyorlardı. Diğer fikirde bulunanlar şu sırada ya'nî Ağustos'un son günlerinde (Plevne) ye vukû'a gelen üçüncü hücumda Rusların yirmi bin neferden ziyâde telef vermeleri Anadolu dârülharbinde bulunan Osmanlı ordusunun üzerine bilâ-pervâ hücum etmek tehlikeli olduğunu gösteriyordu. Bunlar (Plevne) de olduğu gibi dehşetli bir mağlûbiyete dûçâr olmalarından korkuyorlardı. Bundan mâadâ Ahmed Muhtar Paşa ordusunun işgâl ettiği mevâki' ve nukâtın hangisine hücum etmek mes'elesi dahî aralarında ihtilâfı mûcib idi. Nihâyet Erkân-ı Harb heyetinin kısm-ı a'zâmı Ceneral (Obrucef) ile beraber Osmanlı ordusunun sol cenâhında bulunan Küçük ve Büyük Yahnilere ve (Vezin Köyü) ne doğru hücum icrâ'sına karar verdiler. Çünkü Osmanlı ordusuna (Kars) ve (Erzurum) dan gelen nakliyat ve levâzım bu taraftan geldiğinden Rus

¹ "Anadolu Muhârebesi." Ceneral Kışmışof.

ümerâsının fikrinde bu mevâki' elde edilince Ahmed Muhtar Paşa, Alacadağ'da bulunan ordugâhını terk edip geriye ya'nî Kars'a doğru ric'ate mecbûr olacaktı.

Gedikler Muhârebesi'nden sonra Osmanlı Anadolu ordusunun ahvâli ise şu merkezde idi. Muhârebe-i mezkûre kazanılmış idiyse de Ruslarda bu esnâda bile mevcûd kuvvete nazaran Anadolu ordusunun ileriye taarruz etmesi müşkil idi. Çünkü Ruslara fâik-i fevkalâde bir kuvvet olmadığı gibi ordunun levâzım ciheti pek noksân idi. Bu husûs için (İstanbul) a def'atle tahrîrât yazıldı ise de cevâblarda: yakınlarda gönderilecektir. Va'adinden başka bir şey gelmiyordu. Bu sebebden ordu açıklıktan sıkıntı çekiyordu. Bundan mâadâ mevsim kışa takrîb etmiş olduğundan asker için sağlam melbûsâtın vakt-ü zamaniyle istihzârı lâzime-i hâlden idi. O cihetden dahî merkez hükûmete haber verilmiş idiyse de şimdilik bir cevâb alınamamışdı. Yalnız Gedikler Muhârebesi mükâfatı olarak Ahmed Muhtar Paşa'ya Gâzi'lik ünvanı verilmişdi.

Eylül ibtidâlarında Ahmed Muhtar Paşa düşmana her gün külliyetli imdâd gelmekte olduğunu haber alıyordu. Bundan Harbiye Nezâreti'ni haberdâr ederek İstanbul'dan altı tabur gönderilmesini ricâ etdi. Bâb-ı Seraskerî'den “mevcûdunuzla idâre-i maslahat etmekliğiniz lâzımdır” cevâbı verildiğinden Paşa-yı müşârün-ileyh Hazretleri bu esnâda Ardahan tarafında bulunan altı taburu, Erzurum'da techîz edilen iki tabur piyâdeyi ve yine orada tertîb edilen iki batarya topu ordusuna celb etdi. Şu sırada lüzûmuna mebnî Bayezid ordusundan dahî evvelce oraya gönderilen altı tabur istenildi. Her ne kadar bu kuvvet toplandı ise de Anadolu ordusunun kuvveti şu sırada pek büyük tezelzülâta uğramışdı. Orduda sekiz binden ziyâde hasta var idi. Evvelleri taburların mevcûdu altışar, yedişer yüz bulunduğu hâlde beş ay muhârebe zâyî'âtından sonra taburların mevcûdu üçer dörder yüze inmiş ve hatta ba'zı taburlar ikişer yüzden ziyâde değildi. Şu hâl en lüzûmlu bir zamanda ya'nî Ruslara külliyetli imdâd gelip bugün yârın kat'î bir taarruza başlayacağı hengâmede Anadolu ordusunun gâyet müsâadesiz harb etmesini mûcib olmakda idi.¹

Her ne ise Ruslar bir kere imdâdları gelince olanca kuvvetiyle Osmanlı ordusuna ciddî bir sûrette hücum etmeye karar verdiler. Bu hücum Eylül'ün yirmisinde vukû'a geldi.

¹ “Başımıza gelenler” eser Ârif Bey.

O günlerde Ahmed Muhtar Paşa ba'zı delâilden Rusların ciddî bir işe teşebbüs edeceğini anlamış ise de yevm-i mezkûrda esnâ-yı fecrde düşman ordusu kendi ordusunun her tarafını kapladığından Rusların asıl hücum istikâmetlerini bir müddet lâyıkı vechile kestiremiyordu. Çünkü düşmanın her tarafa hücumları gâyet şiddetli idi. Gitgide Rusların Küçük Yahni'de bulunan Kapudan Mehmed Paşa'nın üzerine kemâl-i şiddetle yüklendiği anlaşıldı. Yevm-i mezkûrda düşman buraya yirmi bir tabur piyâde, sekiz bölük dragon süvârîsi ve doksan altı topla hücum etmişler idi. Yahnilerin muhâfazasında ise dörder yüzlü yedi Osmanlı taburu ve altı topdan başka bir kuvvet yok idi

Ruslar o gün bir de Hacı Veli tarafından ya'nî Osmanlı ordugâhının merkezine doğru ilerliyordu. Rusların hücumları gâyet şiddetli olduğundan orada bulunan Osmanlı taburları dayanamayarak ric'at etdi. Bu hâl ordunun ahvâlini tehlikeye bırakıyordu. Çünkü Rusların bu istikâmetde ilerlemesi Osmanlı hatt-ı harbinin ortasını kırıyordu.

Geceden itibâren umûmî harbi idâre eden Ahmed Muhtar Paşa, o mevki'ye evvelâ ordunun Erkân-ı Harb Reîsi Hasan Kâzım Paşa'yı ve daha sonra üç taburla Ferîk Hacı Râşid Paşa'yı yolladı. Bunlar düşmana ciddî sûretde mukâvemet gösterdiler. Ve onları geriye püskürtmeye muvaffak oldular. Muhârebe olduğu günden bir gün mukaddem Ahmed Muhtar Paşa Kars'da bulunan Ferîk Ahmed Fâzıl Paşa'ya ve Vezin Köyü'nde ihtiyâtda bulunan Sâbık Kars Kumandanı Hüseyin Hâmî Paşa'ya muhârebe başlar başlamaz meydân-ı harbe gelmelerini emretmişti. Bunlardan Ahmed Fâzıl Paşa ale-s-sabah top seslerini duyar duymaz Kars'dan Küçük Yahni'ye doğru hareket etdi. Ruslar geceden burasını sarmış olduklarından Ahmed Fâzıl Paşa'nın buraya imdâd vermeye mani olmak üzere diğer Rus fırkası bunun üzerine yürüdü. Ahmed Fâzıl Paşa düşmanla şiddetli muhârebeye tutuştu. Hüseyin Hâmî Paşa da Vezin Köyü'nden Rusların Küçük Yahni'ye hücum eden askerinin üzerine yüklendi. Bu iki hücumdan Ruslar ziyâdesiyle ürkerek ve ziyâde telef vererek Küçük Yahni'yi bırakıp ric'ate mecbûr olurlar.

Yevm-i mezkûrda Osmanlı ordusunun merkez ve sol cenâhından böyle şiddetli muhârebeler vukû'a gelmekte iken Rusların diğer bir kolu yine o gün Ahmed Muhtar Paşa ordusunun istinadgâhı bulunan Alacadağ'a hücumla az bir

zamanda bu dağın tepesine çıkmış, burasının muhâfazasına memur Osmanlı süvârîleri mevki'yi terk edip kaçmışlardı. Bereket versin ki bu esnâda Gâzi Paşa'nın maiyyetinde bulunan altı ihtiyât taburu o tarafa sevk olunup orası Rusların ellerinden istirdâd edildi.

Şu sûretle muhârebe akşama kadar devâm etdi. Ruslar asıl maksadları olan maddeye ya'nî Yahnileri elde etmeye muvaffak olamayarak ric'at etdiler. Bu mühim mevki'in muhafazası ancak orada bulunan yedi Osmanlı taburunun şecâati ve kumandanı bulunan Kapudan Mehmed Paşa'nın kahramanlığı sâyesinde idi.

Yevm-i mezkûrda orada mevcûd bu taburların Binbaşlılarının cümlesi ve zâbitânın ekseriyyesi şehîd olmuşlardı. Mehmed Paşa'nın sağ kalmasına mücerred ecelinin gelmemiş olduğu idi. Zirâ fecerden akşama kadar ateş içinden çıkmadı. Düşman o günkü muhârebede pek büyük telefât vermişlerse de muhârebeden vazgeçmeyip ikinci günü dahî meydân-ı harbden çekilmediler. Yerlerinde sâbit kaldılar. Yine bu zamanda dahî Rus ümerâsı meyânında hangi noktaya taarruz etmek lâzım geleceği mes'elesinde ihtilâflar var idi. O gün Rusların yalnız Büyük Yahnilerdeki kuvveti (35) tabur piyâde (38) Dragon ve Kazak bölüğü ve (106) topdan ibâret idi.

Gâzi Ahmed Muhtar Paşa muhârebenin birinci günü Rusların hücumlarını def'etdikten sonra ikinci günü dahî Rusların ordugâhlarına dönmeyip meydân-ı harbde durduklarını görerek Rusların ric'atine medâr olur fikriyle Mirliya Mûsâ Paşa'yı kendi livâsıyla bunların arakasına sevk etdi. Orada dehşetli muhârebe vukû'a geldi. Ruslar ric'at etmediler. Yine ikinci gecede düşman meydân-ı harbden çekilmediler. Muhârebenin üçüncü günü Ruslar yine taarruz ve hücumla başlamadılarsa da Ahmed Muhtar Paşa bunların (Kapak Tepe) ye yerleşmekte olduğunu görüp ve bu ise Kars Kal'ası'nın ordu ile iritibâtını tezelzüle uğratacağından Müşir Paşa o taraf Hacı Râşid ve Hasan Kâzım Paşalar kı-umandasında bir fırka sevk etdi. Akşama kadar muhârebe oldu. Ruslar Kapak Tepesi'nde kaldılar.

Düşmanın bu tepeden tardı büyük telefâtı müeddî olacağı anlaşıldığından hücumdan vazgeçildi. Bundan sonra Ruslar ordugâhlarına döndüler.

Bu üç günde vukû'a gelen muhârebede Osmanlıların zâyî'âtı üç bin beş yüz nefere kadar varıyordu. Rusların zâyî'âtı her ne kadar kendileri tarafından gizleniyor idiyse de altı binden ziyâde olduğu muhakkaktır.

Şu muhârebede muzafferiyet her hâlde Osmanlılarda kaldı. Çünkü Rulsar asıl maksadlarına ya'nî Osmanlı ordusunun (Kars) Kal'ası ile olan irtibâtını kesmek için o tarafda bulunan mevâkî'i zabta muvaffak olamadılar. Mağlûb oldular. Mağlûb oldular ama! Şu muhârebenin netîcesinde Anadolu ordusunun mevki'i tehlikeli olduğu meydâna çıktı. Ahmed Muhtar Paşa'nın (Alacadağ) da tuttuğu hatt-ı harb pek vâsi' olduğu ve bu hattın mevcûd kuvvetiyle münâsib olmadığı anlaşıldı. Ruslar şu hâlden bi-l-istifâde az kaldı sâlifü'z-zikr üç gün devâm eden muhârebede bu hattı yarıp orduyu ikiye bölecek idi. Şu muhârebede epeyi zâyî'âtı verildi, Osmanlı ordusu zaîf düştü. Anadolu ordusunda o günlerde dehşetli hastalık olup yukarıda söylediğimiz vechile sekiz bin neferi hastahânelerde idi. Eyyâm-ı mezkûre sonbahar olduğundan dağlarda epeyi soğuk var idi. Askerin kış elbisesi ise mefkûd olup soğğun şiddetinden sıkıntı çekiyorlardı. Şu ahvâle nazaran Ahmed Muhtar Paşa için o günlerde ittihâz olacak tedâbîrden en iyisi daha ahvâl müsâid iken ordusuyla mâhirâne bir ric'at hareketi icrâ etmek ve birinci devr-i harbde olduğu gibi Kars Kal'asıyla Erzurum arasında bir mevki' intihâb eylemek ve buraya Kurd İsmâil Paşa'yı dahî celb edip bütün kuvvetle şübhesiz Kars'ın muhasarasına teşebbüs edecek olan düşmanın arkasını sıkıştırarak mümkün olduğu kadar muhârebeyi uzatmak ve düşmanın Erzurum'a doğru ilerlemesine mümanaat göstermek idi.

Gâzi Paşa, o günlerde ordusunun tehlikeli bir ahvâlde bulunduğunu bilmez değildi. Bu ciheti biliyordu. Fakat neden ise kat'î harekete cesâret etmeyip nîm-tedbîr almakla iktifâ etdi. Hatt-ı harbini kısaltmak ve ordusunu toplu bulundurmak için Osmanlı hattından pek ileride bulunan (Kızıl Tepe) mevki'ini Ruslara sızdırmaksızın Eylül'ün yirmi altıncı gecesini tahliye ederek orada bulunan aksâmı geriye aldırdı. Rus karargâhı ale-s-sabah bunu anlar anlamaz Muhtar Paşa, önlerinden büsbütün ric'at etdi diyerek telâşa düşdüler. Fakat sabahleyin Osmanlı ordusunun yerlerinde durduğunu görerek ziyâdesiyle sevindiler.

Bundan sonra düşman, Osmanlı ordusuna meydân vermemek için hemen her gün umûm ordugâhı şiddetli top ateşine tuttu. Diğer taraftan da kat'î bir hücum

icrâ'sı için lâzım olan tertîbâtı almakla meşgûl idi. Rus karargâhı evvel emirde Osmanlı mevki'inin arkasını çevirmeye karar vererek bu işe on sekiz tabur, birçok top ve süvârî ile Ceneral (Lazarof) u memur etdi. Bu fırka (Arpa Çayı) nı geçerek teşrîn-i evvelin birinci günü Osmanlı ordusunun arkasını çevirdi. Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, düşmanın o taraftan melhûz olan taarruzundan ziyâdesiyle ürktü. Fakat buradaki düşmanın kuvveti ne mikdârdan ibâret olduğunu anlamak için bu tarafa yaverlerinden bir zâbiti gönderdi. Keşif için gönderilen bu zâbit düşmanın kuvveti on iki taburdan ziyâde olmadığını haber verdi. Bu haber yanlış idi. Ahmed Muhtar Paşa bu haberin sahtına emniyet ederek (Lazarof) un fırkasına mukâvemet göstermek üzere altı taburla Mirliya Mehmed Nâcî Paşa'yı sevk ettiği gibi bu fırkayı takviye etmek üzere de arkasından Macarlı Ferîk Ömer Paşa kumandasında diğer altı tabur da yine o tarafa gönderdi. Bu kuvvet oralarda bulunan ve mevki' gâyet mühim olan Şatıroğlu Tepesi'ni düşmandan evvel tutmaya gayret etmek teşebbüsünde bulundu ise de düşman daha evvel davranarak o dağın tepesini tuttu. Bunun üzerine bu tarafa sevk olunan Osmanlı taburları ric'ate mecbûr oldu. Şu ric'at ise Osmanlı ordusunu pek büyük tehlikeye bıraktı. Çünkü Ruslar şu çevirme hareketle Osmanlı ordusunun hat ric'atini hemen hemen kesmek üzere idi.

Bu tehlike üzerine Ahmed Muhtar Paşa, umûm ordusuyla (Alacadağ) ordugâhını bırakıp (Kars) a doğru ric'at etmeye karar verdi. Fakat birkaç gün evvel icrâ'sı mümkün olan şu hareketin yevm-i mezkûrda îfâsı gayri mümkün müşkilâta tesâdüf etdi. Çünkü çevirme hareketinin kemâl-i muvaffakiyetle icrâ' olduğunu haber alan Rus karargâhı, teşrîn-i evvelin üçüncü günü altmış bin askerle Osmanlı ordugâhını umûmî bir hücum icrâ'sına karar verip Muhtar Paşa'nın ordusunu abluka altına aldı.

O gün Rusların en ziyâde taarruzuna dûçâr olan taraf Osmanlı ordugâhının sol cenâhı idi. Çünkü bu cihet (Kars) istihkâmlarına en yakın olduğundan düşman buralarını zapt edip ric'at yolunu kesmek istiyordu. Ceneral (Heyman) kırk taburla bu tarafa hücum etdi. Ordu ile (Kars) arasında bulunan Osmanlı taburları ciddî sûrette mukâvemet ettikten sonra Rusların birkaç kere kendilerine tefevvukunu görerek ric'at etdi. (Kars) yolu üzerinde bulunan Evliya Tepesi Rusların eline düştü. Bu sûretle Anadolu ordusu orta yerden ikiye bölünmüş oldu. Bunu gören Ahmed

Muhtar Paşa iki hatt-ı harbi tutmak üzere (Vezin Köyü) ne Ferîk Hacı Râşid Paşa ve Erkân-ı Harb Reîsi Hasan Kâzım Paşa taburlarını celb etdi. Fakat bunlar oraya vâsıl olmazdan evvel Muhtar Paşa'nın maiyyetinde bulunan taburlar hücumdan dehşetli sûrette yılmış olduklarından matlûb olan metânet ve sebâtı gösteremiyordu. Vâkıa Rusların hücumu dahî dehşetli idi. Arkadan Ceneral (Heyman) Osmanlıları sıkıştırdığı gibi çevirme hareketinin icrâ'sına memur olan Ceneral (Lazarof) dahî Şatıroğlu Tepesi'nden inerek önlerinden yükleniyorlardı. Bu esnâda Rusların diğer kolları dahî başka taraflara hücum ederek Osmanlı mevâki'ini birer birer ele geçiriyorlardı. Ahmed Muhtar Paşa (Vezin) Köyü'nde bulunan askerinin perîşânlığını görerek bizzât (Kars) a doğru hareket etdi. Mütenevvi' mevâki'de kalan Osmanlı ümerâsı, Kumandan Paşa'nın (Kars) a çekildiğini ve kendileri muhasarada kalıp ric'at yollarının kapanmasından dolayı ric'at edemeyeceklerini anlayarak bir parlemontör göndererek Ruslara teslîm oldular. O gün Ruslara teslîm olan askerinin mikdârı yirmi yedi tabur piyâde olup kırk kadar toplar dahî var idi.

Üserânın içinde ümerâdan yedi paşa, (250) zâbit var idi. Neferânın mikdârı sekiz bine varıyordu. Esir olmayıp da dışarıya çıkan taburların mikdârı Küçük Yahni'de bulunan sekiz tabur piyâde ve on dört top, evvelce (Kağızman'a) doğru hareket eden beş tabur idi. Diğer aksâm-ı askeriye ve pek çok neferât bozgunlukdan sonra her tarafa dağıldı. Gitdi. Teşrîn-i evvelin üçünde Anadolu ordusu şu sûretle mahv-u perîşân oldu.

Bundan sonra yapılacak tedâbir ne idi. Evvel emirde buna teşebbüs etmek lâzıme-i hâlden idi. Çünkü Ruslar burada vukû'a gelen bozgunlukdan bi-l-istifâde derhâl Erzurum'a doğru taarruza başlayacakları muhakkak idi. Ahmed Muhtar Paşa (Kars) a vâsıl olur olmaz meydân-ı harbden firâr edip (Kars) a dolmuş bulunan perîşân askerinin tanzîmiyle uğraştı. Fakat birkaç güne kadar (Kars) ın her tarafı sarılacağını bildiğinden Kal'ada yine kumandanlık sıfatıyla kalmış olan Hüseyin Hâmî Paşa'ya lâzım olan ta'lîmâtı verdikten sonra kendisi dokuz tabur alarak teşrîn-i evvelin altısında (Kars) tan çıkdı. Soğanlık dağlarına doğru hareket etdi. Bu esnâda umûmun telâşını mûcib olan mes'ele (Bayezid) de bulunan Kurd İsmâil Hakkı Paşa'nın selâmetle ric'ate muvaffak olup olmayacağı meslesi idi. Ahmed Muhtar Paşa Kars'a gelir gelmez İsmâil Paşa'ya serîan Erzurum'a ric'at emrini vermişdi.

Çünkü düşman Anadolu büyük ordusunu bozduktan sonra (Bayezid) ordusunu dahî esir almak için hat ric'atini kesmeye teşebbüs edeceği gün gibi aşikâr idi. Hakikat-i hâlde de böyle oldu.

Ruslar Ahmed Muhtar Paşa'nın ordusunu bozar bozmaz (Kars) ı muhasara etmek ve bir de Kurd İsmâil Paşa'nın hat ric'atini kesmek üzere iki müstakil kollar ta'yîn etdiler: Birinci kol (34) tabur piyâde ve (34) bölük süvârî ve (126) topdan ibâret idi. Bu kol Ceneral (Lazarof) un kumandasında idi. İkinci kolda ya'nî İsmâil Hakkı Paşa'nın hat ric'atini kesmek için hareket eden kolda (28) tabur piyâde,(26) bölük süvârî ve (98) topdan ibâret olup bu kol Soğanlığa doğru teşrîn-i evvelin altısında hareket etdi.

Bayezid ordusu kumandanı Kurd İsmâil Hakkı Paşa Alacadağ bozgunluğundan teşrîn-i evvelin dördünde haber aldı. Ahmed Muhtar Paşa bu haberi vermekle beraber derhâl ric'at etmek lâzım olduğunu bildiriyordu. Fakat karşısında bulunan Rus ordusu kumandanı Ceneral (Tergukasof) dahî büyük ordusunun muzafferiyetlerinden yine o gün haber aldığından Osmanlı ordusunun ric'ati gâyet müşkil bir mes'ele idi. Çünkü karşısında bulunan Rusların kendisini ta'kîb edeceği gibi Rus büyük ordusundan gönderilen Ceneral (Heyman) dahî ric'at hattını kesmek için önüne çıkmak ihtimâli dahî vardı.¹

Ma'ahâzâ İsmâil Paşa bu ric'ati fevkalâde mahâretle icrâ' etdi. Teşrîn-i evvelin altısında geride bulunan (Zor Boğazı'nı) işgâl ederek sekizinde oradan geriye doğru ric'at etdi. İsmâil Hakkı Paşa teşrîn-i evvelin on birinde (Kırk Kilisâ) ya geldi. İkinci günü orduda fazla eşyayı yakıp (Dayyar) a doğru ric'at ve teşrîn-i evvelin on dördünde Kara Derbend Dağı'nı aşarak (Eşek İlyas) mevki'ine vâsıl oldu. Ruslar, fevkalâde bir sür'atle bunları ta'kîb ediyorsa da tevkîfe muvaffak olamadılar. İsmâil Paşa ikinci günü Köprü Köyü'ne geldi. Buraya Muhtar Paşa da gelip ikisi de birleştiler. Şu sûretle (Bayezid) ordusunun ric'at hareketi sekiz gün zarfında fevkalâde bir mahâretle icrâ' olundu.²

Ahmed Muhtar Paşa Bayezid ordusuyla birleştikten sonra (36) tabur piyâde, (40) top be iki bine varan süvârîden mürekkeb bir orduya mâlik oldu. Bu ordu ile

¹ “Başımıza Gelenler” ve “Anadolu Muharebesi” nâmındaki eserlere müracaat.

² Sâlif-üz-zikr eserlere müracaat.

(Erzurum) a ric'at etdi. Erzurum'un önünde bulunan (Deve Boynu) mevki'inde tevkîf ederek burasını nokta-i müdâfaa hâline koymaya epeyi gayret etdi. Fakat Ruslar buna vakit bırakmayarak Ahmed Muhtar Paşa ordusuna şiddetli bir taarruzî hareket icrâ' etdiler. Muhârebe, bidâyet-i hâlde Osmanlılara muvâfık bir sûrette gidiyordu. Fakat mütemâdi bir sûrette ric'atde bulunan askerin kuvve-i mânevîyeleri mütezelzül olduğundan Rusların külliyyetli kuvvetle merkeze doğru hücumlarına, ba'zı taburlar dayanamayarak ric'ate ve biraz sonra firâra başladılar. Bunun üzerine her tarafda bozgunluk eseri görülür. Umûm ordu hiçbir emri dinlemeksizin (Erzurum) a doğru akın akın gelirler. Ruslar bunları ta'kîb ede ede bu son mevki'ye kadar ilerlemiş ise de (Erzurum) da bulunan birkaç zâbitin himmetiyle bozulmuş olan asker biraz intizâma getirilebildi. Diğer taraftan Ruslar (Deve Boynu) Muhârebesi'nin ertesi günü şehre hücum etdiklerinden büyük bir hata etdiler. Çünkü (Erzurum) da bulunan taburların tanzîmi için bize zaman kazandırdılar. Düşman teşrîn-i evvelin yirmi sekizinci gecesi otuz iki taburla (Erzurum) a hücum etdiler. Düşman (Azîziye) Tabyası'nı elde etmişler iken iki Nizâmiye taburuyla kahraman Kapudan Mehmed Paşa, süngü ile bunların üzerine hücum ederek tabya-yı mezkûreyi istirdâd ve Ruslara pek çok telefât verdirerek ric'ate de mecbûr etdi. Rusların diğer taraflara vukû'a gelen hücumları dahî semeresiz kalarak külliyyetli telefât verdiklerinden umûmî ric'ate mecbûr oldular.

Şu sûretle Ruslar (Erzurum) u zapt edemediler. Fakat kısa bir müddet (Kars) ı muhasara etdikten sonra teşrîn-i sâninin altısında hücum ederek bu Kal'ayı ele geçirebildiler. Zaten (Kars) ın bu ikinci muhasarasının tûl müddet dayanması müşkil idi. Çünkü Kal'ada erzak ve zehâir pek az olduğundan sarf-ı nazar (Alacadağ) bozgunluğundan sonra muhasarada kalan askerin cihet-i mânevîyesi sarsılmış, lâzım olan sebâtı göstermekden âciz bulunmuş idi.

Ma'ahâzâ (Kars) Kal'ası'nın muhâfızı bulunan Hüseyin Hâmî Paşa'nın sû-i hareketi ve cibâneti mezkûr Kal'a vaktinden evvel düşmana geçmesine hizmet ettiği muhakkaktır. Anadolu Muhârebesi'nden bahsederken biz yine o dârülharbde ve fakat Batum civârında vukû'a gelen muhârebeden bahsetmedik. Çünkü burada vukû'a gelen muhârebeler dahî şiddetli idiyse de bura hareket-i askerîyesinin vakâyi'-i âtiyeye o kadar tesiri olmadı.

Muhârebnin ibtidâsında Batum'a doğru hareket eden Rusların karşısında Müşir Derviş Paşa ta'yîn olunup Paşa-yı müşârün-ileyh, muhârebe devâm etdikçe bu kıt'ada Ruslara ciddî mukâvemet gösterdi. Ruslar, Batum'u almak değil birkaç kere mağlûb dahî olarak hudûdlarına doğru ric'ate mecbûr oldular. Musâlahaya kadar Derviş Paşa oralarını güzel muhâfaza etdi. Durdu.

Muhârebe i'lân olunur olunmaz Bâb-ı Seraskerî Sohum'a doğru bir kuvve-i askeriye sevk etmekte bulunduğunu söylemişdik. Bu kuvvet filhakîka sevk olundu. Sohum Kal'ası dahî Osmanlıların ellerine düştü. Fakat Rus ahâlîsi meskûn olan bu kıt'ada kuvveti yirmi binden ziyâde olmayan fırka için iş görmek mümkün olamadığından bir müddet sonra o taraf sevk olunan kuvvetin geriye alınması lâzım geldi. Şu sûretle Sohum tarafına edilen taarruzdan bir fâide hâsıl olmadı. Binâen-aleyh edilen gayret ve masraf havaya gitdi.

[275] On İkinci Fasl

Rumeli Dârülharbi

Plevne'nin Sukûtu

(Plevne) nin müdâfaası. – Bu esnâda dârülharbde edilen büyük hata.– Dârülharbin ikinci hatt-ı müdâfaası hakkında ba'zı mülahazat. – Grandük Nikola ve Ceneral Tutlabon. – (Plevne) nin muhasarası hakkında ba'zı tafsîlat. – Süleyman Paşa'nın Şumnu ordusuna vurûd. – Sofya tarafından Plevnenin tahliyesine bir teşebbüs ve bunun netîcesi. – Alna Muhârebesi. – Plevne Muhasarası'nın son günleri. – Plevne'den çıkmak için Osman Paşa'nın tedârikâtı. – Osmanlıların, düşmanın istihkâmlarına hücumları. – Yevm-i mezkûrda vukû'a gelen muhârebenin tafsîlâtı. – Plevne ordusunun sukûtu.

Şu son Osmanlı-Rus Muhârebesinde iki dârülharbde Osmanlı ordularının gösterdikleri şecâat pek büyüktür. Bu ciheti düşmanımız olan Ruslar dahî tasdfk etmektedir. Fakat bu orduların içinde en ziyâde iş gören, if'âl-i azîmiyeyi vucûda getiren ordu, şübhesiz (Plevne) de Osman Paşa'nın kumandasında bulunan ordudur.

(Plevne) ordusunun gördüğü hizmet emsalsizdir. Düşmanın (Tuna) yı geçip (İstanbul) a doğru sür'atle ilerlemek niyetinde bulunduğu zaman bunları durduran Gâzi Osman Paşa'dır. Gitgide Rus kuvvetlerinin kısım-ı a'zâmını kendi üzerine celb

eden bu ordudur. (Plevne) elde edilmeyince muhârebeye nihâyet verme mümkün olamayacağı fikrini verdiren yine bu ordudur. Düşmana, üç cesîm meydân muhârebede kırk binden ziyâde telef verdiren yine bu ordudur. Ve'l-hâsıl (Plevne) ordusunun gördüğü hizmet pek büyük olup muhârebenin ikinci devrinde ya'nî beş ay zarfında Rus ordularının hedef taarruzu, bunların en ziyâde ehemmiyet verdikleri mevki' yalnız burası olmuştur.

Bu esnâda (Plevne) yalnız Rusların değil umûm dünyanın nazarını kendisine celb etmekte idi. Avrupa, Amerika ve hatta Asya ve Afrika burada vukû'a gelmekte olan vakâyi'-i fecî'anın tafsîlâtını kemâl-i heyecan ve telâşla ta'kîb etmekte idi. Bu hengâmede dünyanın matbûâtı, burada vukû'a gelmekte olan muhârebelerin tafsîlât ve teferruatıyla dolu idi. Osman Paşa'nın ve (Plevne) gâzilerinin cesâret ve şecâatlerini umûm dünya alkışlıyor, Hıristiyan akvâmının bile Osmanlılara olan meyl-ü muhabbetleri günden güne artıyordu. O günlerde İngiltere, Fransa, İtalya, Macaristan hatta Amerika'dan Gâzi Paşya tebriknâmeler gelir ve Osman Paşa bunlara cevap vermek için vakit dahî bulamazdı. Burası böyle idi. Fakat dünyada her şeyin bir netîcesi olduğundan (Plevne) de Osman Paşa'nın ibrâz ettiği kahramanlığın netîcesi dahî neye müncer olacağını umûm dünya sabırsızlıkla bekliyordu. Daha doğrusu Avrupa âlemi, Devlet-i Âliyye'nin, ordularının şu kahramanlıklarından merkez hükûmetinin lâyıki vechile istifâde edip edemeyeceğini düşünüyordu. Heyhat! İntizâr boşa çıktı. Üçüncü (Plevne) Muhârebesi'nden sonra İstanbul'un sû-i tedbîri ve bu sırada birbirini müteâkib vukû'a gelen hatalar, Osmanlı askerinin kahramanlıklarından zerre kadar istifâde edilemeyeceğini zâhiren gösterdi. Fikrimizi îzâh edelim:

Düşmanın (Plevne) ye üç kere icrâ' ettiği dehşetli hücumlarla bu mevki'i alamayınca yukarıda söylediğimiz vechile (Plevne) yi muhasara ile almaya karar vermişti. Rusların bu hesâbları doğru olduğunda şübhe olmayıp fakat üçüncü (Plevne) Muhârebesi'nden sonra Osman Paşa'nın kendi ordusuyla (Plevne) de mihlanıp kalması dahî fenn-i harb nokta-i nazarından pek büyük hata olduğunda bugün muharrirîn-i askeriyye müttefik el-efkârdır.

(Plevne) ordusu, kendisinden beklenen hizmeti tamâmiyle îfâ etdi. Üç ay kadar düşmanın ileriye hareket etmesini men'etdi. Ruslar, bir mevki' hücumla

alamayınca en sonra (Plevne) yi muhasara ederek almaya teşebbüs edecekleri muhakkak idi. Bu hâlde Osman Paşa'nın muhasarada kalması merkez hükûmetin işine muvâfık mıydı? Bir kere bunu düşünelim. Sâniyen muhasaranın tûl-i müddet temdîdi için (Plevne) de kâfi derecede erzak ve zehâir var mıydı? Olmadığı hâlde bu erzakın ne sûretle sevk edileceği ve bunun sevkine düşmanın mümanaat edip edemeyeceği en evvel düşünülecek mevâddan idi. Hâlbuki orduların idâresi elinde bulunan İstanbul bu cihetleri vakt-ü zamaniyle düşünmedi. Fakat bu bâbda görülen hatayı tashîh etmek istediği zaman iş işden geçmiş olup âtiyyen göreceğimiz vechile maksadına nâil olamadı. Mücerred bu hatadan dolayı (Plevne) nin muhasarası yalnız kırk iki gün kadar devâm edebildi.

Ağustos'un nihâyetlerinde Rusların Rumeli dârülharbindeki kuvvetleri dört yüz binden ziyâde olduğunu söylemişdik. Bu ciheti İstanbul dahî bilmez değildi. Şu sırada Osmanlıların o dârülharbdeki kuvvetlerinin mecmû'u yüz elli bine varmadığı muhakkaktır. O hâlde düşmana karşı ne yapılabilir idi? Rusların dârülharbde en zaîf buldukları zamanlarda ya'nî birinci (Plevne) Muhârebesi'nden sonra bile bunları (Tuna) nın öbür tarafına tarda muvaffak olunamamış iken düşmanın külliyetli imdâdları geldiği sırada şu maksadı vucûda getirmek imkânın hâricinde idi. Şu esnâda ya'nî Eylül ibtidâlarında Rusları tard etmek şöyle dursun bunlara karşı gâyet mükemmel düşünölmüş müdâfaa vaz'iyeti almak lâzıme-i hâlden idi. Çünkü düşman taarruz için kâfi kuvvete mâlik idi. Binâen-aleyh fikrimizce Devlet-i Âliyye'nin idâresi ellerinde bulunan zevâtın şu surada düşüneceği madde, Balkan'la Tuna arası gâib edilmiş addedilerek umûm ordularını ikinci hatta ya'nî Balkanlara çekerek burada mükemmel bir hatt-ı müdâfaa vukû'a getirerek muhârebeyi mümkün olduğu kadar uzatmak ve bu sûretle Rusları bize müsâid sûretle bir sulhnâme imzalamaya mecbûr etmek olacaktı. Şu hengâmede başka türlü tedbîrlerin kâffesi boş ve bu tedbîrden mâadâsı en sonra devleti dehşetli bir tehlikeye dûçâr edeceği şübhesizdi.

Balkanlarda yeni bir hatt-ı müdâfaa vucûda getirmesine gelince: Bu maksad için en evvel Üçüncü (Plevne) Muhârebesi'nden sonra Osman Paşa ordusunun geriye alınıp (Orhaniye) civârına yerleştirmek, aynı zamanda da (Şumnu) ordusuna dahî Kal'aların ba'zısını da biraz muhâfiz bırakıp Şipka'da ve civâr Balkanlardaki

geçidleri tutdurmak lâzım idi. Çünkü böyle bir harekete vakt-ü zamaniyle mübâşeret edildiği hâlde umûm Balkan hattında tahmînen yüz elli bin Osmanlı ordusu bulunacağı ve bu kuvvet ale'l-hesâb taarruz edecek olan üç yüz bin düşman kuvvetinin bir adım ilerlemesine meydân bırakmayacağı şübhesizdi. Çünkü (Plevne) ve sâir mevâki'de vukû'a gelen muhârebelerde düşmanın kuvveti lâ-akall üç dört kere Osmanlılara tefevvuk ettiği hâlde bile Rusların mağlûb olageldikleri def'atle görülmüştür.

Bir rivâyetde ve bu rivâyet birkaç mevsuk yerlerden dahî tasdîk olunmaktadır ki Gâzi Osman Paşa Üçüncü (Plevne) Muhârebesi'nden sonra sâlifü'z-zikr mülâhazatı ileri sürerek (Plevne) den vakt-ü zamaniyle (Sofya) tarîkiyle Balkan'a çekilmesini merkez hükûmetden ricâ etmiş, müşâvere meclisi a'zâsından ve hatta Avrupa askerî ümerâsından birkaç zevât dahî şu husûsu saraya arz etmiş ise de burası birkaç mülâhazat-ı husûsiyyeye binâen şu nesâhiyyeye kulak vermeyerek Gâzi Paşa'ya son dereceye kadar (Plevne) de sebât etmesini emretmiştir.

Her ne ise! Olan oldu. Osman Paşa vakt-ü zamaniyle (Plevne) den ric'at edemedi, muhasarada kaldı. Bundan sonra mevki'-i mezkûrun düşman eline düşmesi (Plevne) de erzak ve zehâirin mikdârına mütevakıf idi. Erzak bulunduğu müddetce Osman Paşa'nın mukâvemet edebileceği, zâhire tükendikten sonra (Plevne) den çıkmaya muvaffak olmak için de dehşetli bir hücumla mecbûr olacağı gün gibi aşîkar idi. Ruslar, Plevne'yi her gün ziyâde tazyîk etmekte oldukları gibi o günlerde Osman Paşa'nın çıkmak için icrâ' edeceği hücumla karşı dahî ittihâzı lâzım olan tedbîrin ahziyle meşgûl idiler. (Plevne) Muhasarası şu sûretle devâm edip duruyordu. Fakat garibdir ki şu muhârebede mütenevvi' Osmanlı ordularının kumandanları birbirlerini çekemeyerek her biri kendi nüfuzunu diğerlerine tefevvuk ettirmek belâsına düşdüğü gibi Ruslarda da şu hâl aynen mevcûd idi. Plevne civârında başkumandan bulunan Rus ümerâsı birbirlerine karşı entrikalar yapmakdan çekinmezlerdi.

(Plevne) yi bir kere muhasara ile almaya karar verildiği zaman İmparator Aleksander bu iş için Rusya'dan Ceneral (Tutlabon) u davet ettiğini yazmışdık. (Tutlabon) gelir gelmez hizmetine teşebbüs etdiyse de Grandük Nikola bunu çekemeyerek (Plevne) etrâfında bulunan aksâm-ı askeriyeye (Tutlabon) un verdiği emrin hilâfına emir veriyor idi. Ceneral (Tutlabon) un bi-t-tabi' bu hâlden canı

sıkılıyor, işden el çekeceğini beyân ediyor idi. Bundan dolayı aralarında kavga eksik değildi. Fakat Grandük, kardeşi bulunan İmparator'dan ziyâdesiyle korkduğundan (Tutlabon) a karşı mülâyimet göstermeye mecbûr oldu. Ve en sonra müdahaleden büsbütün vazgeçti.¹

Bu gibi entrikalar arasında bile (Plevne) nin muhasarası oldukça ilerliyordu. Ceneral (Tutlabon) şehrin etrâfındaki tepelerin kâffesinde yeni istihkâmlar yaptırmış ve bunlara ağır toplar koyup (Plevne) yi dehşetli sûrette döğüyor idi. Vâkıâ bu bombardımandan Osmanlı ordusuna çok zarar erişmediği sonraları anlaşıldı. Fakat muhasaranın ilk günlerinde bile (Plevne) deki zâhirenin azlığı hiss olunmaya başladı. Muhasaradan birkaç gün sonra Osman Paşa bu kasabada bulunan ahâlîden iki bin adamı (Plevne) den dışarıya çıkarmak istedi. Fakat Ruslar bunları ateşle karşıladıklarından geriye almaya mecbûr oldu. Bu sûretle dahî erzak ve zâhirenin sarfında iktisada riâyet etmek mümkün olamadı.

Rus karargâhı hemen her gün (Plevne) den muntazam bir sûrette ma'lûmat alıyor, orada ne yapılıyorsa hepsinden haberdâr oluyordu. (Plevne), oldukça mühim bir kaza merkezi olduğundan içinde bin hânedan ziyâde ahâlî var idi. Bunlardan altı yüz hânesi Bulgar idi. Bunlardan her gün dışarıya firâr edenler bulunuyordu. Bundan mâadâ Ruslar cinsen Bulgar bir Erkân-ı Harb zâbitini dahî vaktiyle içeriye sokabilmişlerdi. Bu zâbit orada börek satıcısı kıyafetine girerek istihkâmları gezer orada gördüğü ahvâle dâir iki günde bir rapor tanzîm ederek şişe şeklinde ahşaptan yapılmış kutuya koyup bu kutuyu (Plevne) den geçen nehre atar idi ki kutu akıntı ile (Plevne) den dışarı çıktığı zaman derdest edilip Rus karargâhına vâsıl olurdu.² Düşman, şu sûretle Osman Paşa'nın her günkü hareketinden haberdâr oluyor idi. Böylelikle teşrîn-i evvel geçti. Soğuklar başladı. (Plevne) yi tahlîs için hiçbir taraftan imdâd geleliyordu. Niçün gelmediğini anlamak için şu sırada diğer Osmanlı ordusunda vukû'a gelen ahvâli bilmeliyiz.

Süleyman Paşa, Tuna umûm kumandanı olduğu anda sür'atle hareket edip Şumnu ordusuna geldi. Bir müddet ordusunun tanzîmiyle uğraştı. Burada en birinci fenâlık zâhirenin kılleti idi. Süleyman Paşa, bu ciheti ikmâl etmek için lâzım gelen

¹ "Ceneral Hazenkamf'ın Hâtıratı"

² Plevne muhasarasına âid Rusça yazılmış eserler.

tedâbîri aldı. Ordunun o zaman reisi bulunan Ahmed Vahîd Paşa'yı taht-ı muhâkemeye almak için İstanbul'a gönderdi. Fakat bu zât işini bilir bir zât olmakla orada taht-ı muhâkemeye alınmak şöyle dursun daha sonra vukû'a gelen Süleyman Paşa'nın muhâkemesinde müdde-i umûmî sıfatıyla memur bulundu. Süleyman Paşa, Şumnu'ya gelir gelmez Ahmed Eyüp Paşa'yı dahî derhâl ordudan atdı. Çünkü Süleyman Paşa, Ahmed Eyüp Paşa'nın Mehmed Ali Paşa'ya karşı icrâ' ettiği entrikalarını bildiğinden kendisinin dahî aleyhinde bulunur fikriyle bu zâtı orduda bulundurmamak istemezdi.¹ O vakit Şumnu ordusunda bulunan ümerânın kısm-ı a'zâmı Mehmed Ali Paşa'nın tarafdarları bulunduğundan neden ise Süleyman Paşa'yı sevmiyorlardı. Ordunun tanzîminde epeyi sıkıntı çekti. Her taraftan mukâvemet görüyordu. Ez-cümle Mısırlı Hasan Paşa dahî Mehmed Ali Paşa'nın tarafı olup Süleyman Paşa orduya vurûd eder etmez "Mısır askeri bura kışına dayanamaz. Binâen-aleyh ben (Varna) ya çekileceğim" diye ısrar etdi. Durdu. Süleyman Paşa, buna râzı olmayıp Prens'i dahî tehdîd etdi. Ve gitmeye bırakmadı. Bunları bir müddet alıkoydu.

Bu esnâda Ruslar dahî gerek Dobruce ve gerekse (Kara Lom) tarafından (Şumnu) ordusuna birkaç kere taarruz etdilerse de bir şeye muvaffak olamadılar. İstanbul ise bu esnâda hemen her gün fikrini değiştiriyordu. Ba'zı def'a Süleyman Paşa'ya Rusların üzerine ya'nî (Bele) ye doğru yürümek için emir veriyor, ikinci günü bu emri geri alıyordu. Süleyman Paşa ise bu esnâda Rusların kuvvetli olduğunu bilerek mütebessirâne bir hareketde bulunmaklığı münâsib görüyordu. Teşrîn-i evvel ortalarında (Plevne) nin her taraftan sarıldığı haberleri gerek İstanbul'u ve gerekse Süleyman Paşa'yı dehşetler içinde bıraktı. Teşrîn-i evvelin on ikisinde ve on üçünde (Plevne) nin gerisinde bulunan (Gorni Dubnik) ve (Teliş) mevâki'i zabt olunup (Plevne) ile muhâberat kat'olunduğu Orhaniye'de bulunan Şevket Paşa ba-telgraf merkez hükûmete bildirdi. Burada bulunan vükelâ şu işi birkaç günler müzâkere edip en sonra Osman Paşa'ya ba'de harab-ül basra (Plevne) yi bırakıp geriye ric'at etmesi emrini göndermeye karar verdi. Bu iş Şevket Paşa'ya havale edildi. Fakat emr-i mezkûrla (Plevne) ye gönderilen birkaç Çerkes, Rus süvârîsi taraflarından tutulup diğerleri güç belâ kaçıp kurtuldular. Bu emir Osman Paşa'ya vâsıl olmadı. Birkaç

¹ Süleyman Paşa'nın evrâkı ve diğer eserlere müracaat.

gün sonra (Orhaniye) de bulunan Şevket Paşa azl olunup yerine Şakir Paşa ve daha birkaç gün sonra evvelce Tuna kumandan-ı umûmîsi bulunan Macar Mehmed Ali Paşa ta'yîn olundu. Mehmed Ali Paşa'ya oradan buradan toplanan birkaç tabur verildi. Fakat bu taburların ekseriyyesi müstahfiz taburlarından olup fazla olarak kış mevsimine münâsib melbûsâtı dahî noksân idi. Halbuki bu ordunun karşısında bulunan Ceneral (Gurko) nun ordusu, Rusların en güzîde askeri ya'nî Hassa Ordusu idi. Bu sebebden Orhaniye tarafından (Plevne) nin tahliyesini beklemek hülyâdan başka bir şey değildi. Hakikat-i hâlde öyle oldu. Mehmed Ali Paşa (Plevne) ye imdâd vermek değil, Ruslara teması peydâr eder etmez, kendisi dahî ric'ate mecbûr olmuş olduğundan Ceneral (Gurko) teşrîn-i sâninin on ikisinde oralarda bulunan (Etrebolu) şehrini zabt etdi.¹

Ruslar bununla dahî iktifâ etmeyip Mehmed Ali Paşa'yı (Plevne) den daha uzak bulundurmak için üzerine yürüdüklerinden Mehmed Ali Paşa teşrîn-i sâninin on yedisinde (Orhaniye) Boğazı'ndan (Plevne) için hazırlanmış erzak ve mühimmatı terk ederek (Kumarlı) ya çekildi.

Bunun üzerine Merkez hükûmet, Süleyman Paşa'ya müracaat ederek (Plevne) yi kurtarmak için muâveneti istedi. Süleyman Paşa o günlerde Rus kuvvetlerini kendi tarafına celb etmek için Ferîk Âsaf Paşa'yı Kadı Köyü'nden ve Müşir Kayseri'li Ahmed Paşa'yı Rusçuk'dan düşmanı (Maçka) istihkâmâtı üzerine sevk ettikten mâadâ (Elena) da bulunan Rusların üzerine bir taarruz icrâ' etmek Fuad Paşa'yı bu son mevki'ye sevk etmişti.

Fuad Paşa'nın kumandasında bulunan fırka, yirmi dört tabur piyâde (13) bölük süvârî ve (5) batarya topdan ibâret olup teşrîn-i sâninin yirmi ikisinde bu fırka (Elena) da bulunan Rusların üzerine hücum etdi. Rusların buradaki kuvveti Ceneral (Meyresky) kumandasında bir fırka piyâde, (16) taburdan ibâret ise de etrâfda kendisine imdâd verecek kuvvet dâr idi. Fuad Paşa, Rusların üzerine üç taraftan hücum etdi. Orta kol merkezden hücum ettiği gibi sağ ve sol kollar da çevirme hareketi icrâ'ederek Rusların arkasını aldı. Ruslar, Osmanlıların hücumundan pek ziyâde telefât vererek ric'at etdi. Bu ric'ati gören Osmanlılar hücumla kendilerinden (11) top, birkaç yüz esir aldılar. Ruslar perîşân bir hâlde geriye (Tirnova) ya doğru

¹ Bu muhâtebeye âid eserler.

ric'at etdiler. Fakat düşmanın gerisinde bulunan firkalar (Elena) da bozulmuş olan firkasını takviye etdi. Bu kuvvet Osmanlıların ileriye hareketlerinde ciddî sûrette mukâvemet gösterdiler. Bu sûretle Süleyman Paşa (Plevne) ye etrâfdan dahî imdâd vermekden âciz kaldı.

Süleyman Paşa Elena Muvaffakiyâtı'ndan sonra Rusların üzerine başka taraftan taarruz etmek üzere teşrîn-i sâninin yirmi beşinci günü (Cum'a) ve firdâsi günü Rusçuk'a gelerek Rusçuk ve Kadı Köy'de bulunan firkalarından mürekkebe bir taarruz fırkası tanzimine başladı. O günlerde (Plevne) nin tahliyesine memur olan Mehmed Ali Paşa ise bilâ-harb Rusların önünden ric'at ederek mevki'-i mezkûrdan gitdikçe uzaklaşıyordu. Şu sırada (Plevne) den de hiçbir haber alınamıyordu. Rusların muhasarası gâyet şedîd idi. (Plevne) den dışarıya kuş uçurmuyorlardı. Bugün yarın mevki'-i mezkûr teslim-i silâha mecbûr olacağı hiss olunuyordu. Çünkü hesâbca (Plevne) de bulunan erzakın o günlerde hitâm bulacağı tahmîn oluyordu. Bu hesâb doğru çıktı. Teşrîn-i sâninin yirmi dokuzuncu günü Süleyman Paşa, İstanbul'dan aldığı bir telgrafda Osman Paşa'nın mecrûhen düşemene esir olduğu haberini aldı.

Bu vak'a-i müessefenin vukû'u ise şöyledir.

Osman Paşa, (Plevne) den (Sofya) ya giden yol, Rusların ellerine geçtiği günden beri (Plevne) nin pek büyük tehlikede bulunduğunu bilir idi. Paşa'nın en ziyâde me'yûsiyyetini mûcib olan madde (Plevne) de erzakın kâfi mikdârda bulunmaması idi. Hâricle irtibâtı kat'edildikten sonra Plevne'de mevcûd zehâir askerinin mikdârına göre hesâb edildiği hâlde bir buçuk aydan ziyâde kifâyet edemeyeceği anlaşıldı. Ma'ahâzâ Paşa bu husûsda gâyet iktisâda riâyet edilmesini emir verdi.

Osman Paşa, muhasaranın gâyet şedîd ve düşmanın (Plevne) etrâfindaki kuvveti pek kesretli olduğunu ve diğer taraftan hâricden olan Osmanlı ordularının batî hareketlerini müşâhede ve bir de merkez hükûmetin uygunsuzluklarını bilerek hâricden gelen imdâdla tahlîs olunmak ümîdini bilemiyordu. Fakat bi-t-tabi' bu maddeyi askere söylemeyip onlara bugün yarın imdâd gelecektir diye ümîd veriyordu. Maahâzâ Paşa, ne sûretle olursa olsun son dereceye kadar dayanmak,

çâresiz kaldığı hâlde düşman hattına hücum edip bu hattı yarıp çıkmaya kat'iyen karar vermişti. Paşa muhasara esnâsında hükûmete kendi ahvâlinde birkaç kere haber vermek için emin adamları sevk etmek istediye de bunların kâffesi Rusların ellerine düştü. Hiçbiri Rus hatlarından dışarıya çıkmaya muvaffak olamadılar.

Ruslar Plevne'yi muhasara ettiklerinden beri hiçbir gün muhârebesiz geçmedi. Düşman hemen her gün (Tutlabon) un planı üzerine günde üç kere birden (Plevne) nin üzerine (400) top boşaltıyordu. Bundan mâadâ ara sıra tüfenk ateşi, dahî devâm ediyordu. Osman Paşa ordusunun cebhânesi azaldığından kâide-i tasarrufa riâyet olunarak bu cebhâne hücum günleri için saklanıyordu. Bu hücumlar da ara sıra vukû'a geliyordu. Bil-hassa Romanyalılar teşrîn-i evvelin altısında (Greviçe) taraflarına şiddetli bir hücum icrâ' fakat binden ziyâde telef verip geriye ric'at etdiler.

Osmanlılar bir aydan ziyâde dilîrâne mukâvemet gösterdiler. Fakat (Plevne) deki erzak ve cebhâne gitdikçe azalmakta olduğu meydânda idi. Osmanlı taburları günden güne Rusların toplarına azar azar cevâb veriyor, bu hâl ise cebhânenin tükenmekte olduğunu zâhiren göstermekte idi. Teşrîn-i sâninin yirmisinde Osman Paşa mevcûd zehairi yokladı. Beş valti günden ziyâdesine kifâyet etmeyeceği anlaşıldı. O günden itibâren (Plevne) den çıkmak tedârîki görülmeye başladı.

Osman Paşa, Rusların hatt-ı harbine hücum için ordusunu iki kola taksîm etdi. Birinci kol, bizzât kendisinin kumandasında birkaç aksâma taksîm olunup (Plevne) den cereyân eden nehri ve köprüyü geçerek Sofya tarafına giden yolun üzerinde bulunan istihkâmlara hücum edecek idi. İkinci kol, Âdil Paşa'nın kumandasında (Plevne) de kalıp birinci kol, muhârebeye tutuşduktan iki saat sonra evvelkileri ta'kîb etmek üzere (Plevne) den çıkacaklardı. Bu plan ahvâle muvâfık idi. Fakat ne fâidesi var ki ordunun çıkacağı haberi (Plevne) ahâlî-i müslimesi tarafından hiss olunmaz bunlar Osman Paşa'nın ayağına kapanarak kendilerini de berâber götürmesini istediler ve şâyet burada kalacak olsalar Bulgarlar tarafından katliam edileceği hakkında feryâdlar koparmaya başladılar. Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan zâbitân ve bil-hassa Tevfik Bey muhâcirlerin beraber alınmış ordunun hareketine sekte vereceği fikrini ileri sürdüye de Osman Paşa'nın merhameti gâlib gelerek muhâcirleri dahî ordu ile götürmek fikri maatteessüf taktîr etdi.

Osman Paşa, bir kere (Plevne) den çıkmaya karar verdikten sonra lâzım gelen tedârikini gördü. (Vid) Nehri'nin üzerine köprü yaptırdı. Askere kalan peksimet taksîm olundu. Her nefere (150) fişenk cebhâne verildi. Toplara koşulacak hayvanât tedârik edildi. Ve'l-hâsıl bu husûsda ne tedbîr alınmak lâzım ise hepsini yaptı.

Ruslar, Osman Paşa'nın o günlerde çıkmak üzere olduklarından her gün muntazaman haber alıyorlardı. Bulgar casusları Osmanlı ordusunun hareketinden Rus karagahını haberdâr ediyorlardı. Teşrîn-i sâînin yirmi yedisinde (Plevne) den firâr eden bir Bulgar casus, Osmanlıların pek çok tabyalarını tahliye edip kuvvetlerini (Sofya) ya giden tarîkde toplamakda olduklarını ve Osman Paşa'nın yarın muhakkak sûretle (Plevne) den çıkacağı haberini verdi. Ruslar o gece fevkalâde tadârikde bulundular.¹

Teşrîn-i sâînin yirmi yedisinde Osman Paşa umûm tedâriki gördükten sonra ikinci günü ya'nî, teşrîn-i sâînin yirmi sekizinde ale-s-sabah köprübaşında hücum için toplanmış olan askeri bir kere gözden geçirdi. Askere, zâbitâna müessir bir nutuk söyledikten sonra saat yedi alafrangada ileri hareket emrini verdi. Hücum edecek birinci kolun kumandanı Miralay Velî Bey, bunun arkasından Yunus Bey inâyet-i bârîye güvenerek ileriye yürüdüler. O gün yine biraz sis var idi. Saat sekizde sis açıldıktan sonra Velî Bey Rusların o tarafda bulunan birinci istihkâmlarına hücum etdi. Buradaki Rus askeri, hassa ordusu taburları idi. Bununla beraber Osmanlıların hücumları o kadar şedîd idi ki Velî Bey az bir zamanda bu tabyayı ve içinde bulunan on iki topu zabt etdi. Bunun üzerine birinci kol vakit gâib etmeksizin düşman Tabyası'nın arkasında bulunan ikinci tabyaya hücum etdi. Bu tabyayı almak üzere iken Velî Bey şehîd düştü. İki Rus neferi kargaşalıkda Velî Bey'i göğsünden ve arkasından süngülediler.²

İkinci tabyada bu sûretle şiddetli cenk olmakda iken Velî Bey'in şehâdetini müteâkib Yunus Bey kendi koluyla bu tabyaya imdâd vermek üzere yetişdi. Fakat Yunus Bey dahî bu esnâda şehîd düştü ise de Osmanlılar tabyayı ve buradaki topları

¹ Bu muhârebe hakkında Rusça yazılmış eserlere müracaat.

² Rusça yazılmış olan eserler.

zabt etdiler. Bundan sonra taburlar daha ileriye hareket etmek istediler. Fakat Osmanlıların ilerlemesi dakîkadan dakîkaya güçleşmekte idi.

Ruslar, Osman Paşa'nın hücum ettiği istikâmeti daha evvelden tahmîn etmişdilerse de her ahvâle karşı ihtiyâtkârâne bulunmak üzere kuvvetlerini muhtelif mevâki'e vaz'etmişlerdi. Bir kere Osmanlıların hücum istikâmetleri ta'yîn olunduktan sonra umûm askerini bu istikâmete topladılar. Bu kuvvet Osman Paşa ordusundan lâ-akall dört beş kat ziyâde idi. Bu sûretle Osman Paşa'nın (Plevne) den selâmetle çıkabilmesi muhâl idi. Bu istikâmetin ya'nî Osmanlılar hücum ettikleri tabyaların gerisinde ve (Sofya) tarîki üzerinde düz bir ovada düşman seksen bölükden ziyâde süvârî toplamışlar idi ki bu süvârîler şâyet Osmanlı taburları, tabyaları alıp ovaya çıkacak olurlarsa yorulmuş olan Osmanlı askerlerinin ve bi-tabi' hücumdan saf intizâmalarını gâib etmiş taburlara hücum edeceklerdi.

Yevm-i mezkûrda birinci kolun ortasında bulunan Osman Paşa bizzât hücumu idâre ediyor, hücumu şetâb eden taburları teşcî' ediyordu.

Gâzi Paşa ileride bulunan hücum kolları Rusların ikinci Tabyası'nı aldıktan sonra vukû'a gelen zâyi'âtıdan dolayı ileri gidemediklerini görerek bunlara birkaç kere imdâd yolladı. Fakat düşmanın kuvveti gâyet çevik olduğundan bunlar ileriye hareket edemediler. Yerlerinde tevkîf etdiler. Bu esnâda Osmanlı taburlarındaki telefât külliyetli idi. Zâbitânın ekseriyyesi şehîd olmuşlar veyâhud mecrûhen saf-ı harbden çıkmışlardı. Saat on birde Osman Paşa geriden imdâd almak üzere birkaç kere boru çaldırdı. Yaverler gönderdi. Fakat körüde ve yol üzerinde bulunan muhâcir arabaları âdil Paşa kolunun hareketine mâni' oluyordu. Bunlar bir türlü ilerlemiyorlardı. Muhârebenin bu devri dehşetli idi. Askerin tekbîr ve hücumları, kadınların bağırması, çoluk çocuğun ayaklar altında veyâhud düşman kurşunundan telef olması herkese dehşet verdiği hâlde Osman Paşa yine serinkanlılığını muhafaza ederek muhârebeyi kemâl-i metânle idâre ediyordu.

Ruslar, bir kere Osmanlı askerinin taarruzunu durdurduktan sonra evvelce Osmanlılar tarafından zabt olunan tabyalarına yüklendiler. İkinci tabyayı zabt etdiler. Bunu gören Osman Paşa bizzât taburların başına geçerek bunları tekrar hücumu teşvîk eder iken bir kurşunla yaralandı. Atdan indi. Rusların hücumları ise gitdikçe

kesb-i şiddet etmiş olduğundan evvelce Osmanlıların ellerine geçen diğer tabyayı dahî istirdâd etdiler. Bu esnâda (Plevne) nin etrâfında bulunan düşmanın geceleyin Osmanlılar tarafından tahliye edilen tabyayı alarak Âdil Paşa'nın kolunu arkadan dahî sıkıştırmakda idiler. Şu sûretle öğle vakti yaklaştı. Osmanlılar beş saatden beri dehşetli ateş içinde idiler.

Osman Paşa'nın yaralandığını gören maiyyeti Paşa-yı müşârün-ileyhi o civârda bulunan bir değirmene götürdüler. Orada bir tabîb tarafından Paşa'nın yarasına bakıldı. Şu sırada Gâzi Paşa, büyük ümerâyı davet ve bunlar toplandığı zaman yarasından dolayı kumandanlığı deruhde edemeyeceğini ve kumandanlığın orduda en kıdemli ümerâdan bulunan Âdil Paşa'ya terk ettiğini beyân etdi. Âdil Paşa ahvâlin tehlikeli olduğunu derpîş ederek bu kumandanlığı kabûl etmedi. Âcizliğini beyân ederek fikrinde ısrar etdi. Durdu. Bunun üzerine, her tarafı düşman sardığından “mukâvemet mümkün değildir. Teslîmiyeden başka çâre yokdur” gibi fikirler meydân aldı. Osman Paşa teslîme işâret olan beyaz bayrak çekilmeye emir verdi.¹

O gün umûm (Plevne) ve etrâfi duman içinde bulunduğundan düşman bir müddet teslîm bayrağını görmedi. Muhârebeye devâm etdi. Sonra bayrağı görür görmez cenerallerden bir kaçı Osman Paşa'yı bir an evvel görmek, ihtirâmât-ı mahsûsalarını takdîm etmek üzere Osmanlı hattına girerek değirmene koşdular. Osman Paşa bunlardan birisine kılıcını teslîm etdi. Şu esnâda umûm hatta ateş yavaş yavaş kesilerek ortalıkda bir sukûnet peydâ oldu.

Gerek Grandük Nikola ve maiyyeti ve gerekse Rus İmparatoru İkinci Aleksander Gâzi Osman Paşa'ya fevkalâde ikrâm gösterdiler. İmparator bizzât Gâzi Paşa'nın kılıcını kendisine iâde etdi.

Her ne hâl ise (Plevne) teşrîn-i sâninin yirmi sekizinde şu sûretle düşdü. Mevki'-i mezkûrun sukûtu zâhiresizlikden dolayı muhasarayı daha ziyâde uzatmak mümkün olmadığından ileri geldi. Şu kadar ki (Plevne) de bulunan Osman Paşa ve bunun taht-ı kumandasında olan ordusunun Devlet-i Âliyye'ye hizmeti büyüktür. Bunların kahramanlıkları ve fedâkarlıkları târih-i harb-i Osmaniyye'mizin

¹ Bu muhârebe hakkında Rusça Fransızca ve diğer lisânlarda yazılmış eserlere müracaat.

sâhifelerini tezyîn edecek en parlak vekâyi'dendir. Mezkûr ordu beş ay kadar Rusların ileriye hareketlerini durdurdu ki (Plevne) sukût eder etmez düşman hemen bilâ-mümanaat İstanbul'a doğru ilerledi. Bu vak'a-i müessefenin nasıl vukû'a geldiğini gelecek fasllarda beyân edeceğiz.

[296] On Üçüncü Fasl

(Plevne) nin Sukûtundan Sonra Dârülharbdeki Ahvâl

(Plevne) nin sukûtundan sonra Rusların ahvâli. – Sırb ve Karadağlılar. – Orhaniye, Şipka ve Şumnu orduları. – Süleyman Paşa'nın İstanbul'a azîmeti. – Zât-ı Şâhâne ile mülâkat. – Paşa'nın (Edirne) ye vurûdu. – Muhârebenin bu devrinde Osmanlılar için en muvâfık tedbîr. – Saray, Harbiye Nezâreti ve Süleyman Paşa. – Ortalıkdaki entrika ve fesadlar. – Süleyman Paşa'nın İstanbul ile münâzaâtı. – Zât-ı Şâhâne'nin telgraf başında Süleyman Paşa ile ettiği muhâberâtın netîcesi. – Rusların Şipka Boğazı'na taarruzları ve burada Osmanlıların sû-i hareketleri. – Şipka Boğazı'ndaki muhârebe ve Veysel Paşa ordusunun esâreti. – Mütâreke için Serasker Rauf Paşa'nın Grandük Nikolaya bir telgrafı. – Muhârebenin şu devrinde merkez hükûmetin sû-i tedbîri.

(Plevne) sukûtunun Rus milletine verdiği inşirâhın derecesini ta'yîn etmek mümkün değildir. Üç dört aydan beri dârülharbden fenâ haberler almaya alışmış olan ora efkâr-ı umûmiyyesi bu muzafferiyetden ziyâdesiyle sevindi. Onlara eski ümîdlerini uyandırdı.

(Plevne) nin sukûtu, İmparator'u dahî kendi pâyitahtına dönmek kapısını açdı. Orduları Rumeli dârülharbinde mağlûbiyetden mağlûbiyete dûçâr olduğundan beri İmparator kendi milletinden mahcub olarak Petersburg'a dönemiyordu. Kış kıyâmetde (Plevne) nin etrâfındaki köylerin birisinde oturuyor, netîce-i muhasarayı bekliyordu. Nihâyet muzaffer oldukça ümerâyâ lâzım gelen ta'limâtı verdikten sonra (Plevne) nin sukûtundan on gün sonra dârülharbden Petersburg'a doğru hareket etdi.

(Plevne) nin sukûtundan sonra Rumeli dârülharbindeki ahvâl Ruslar için müsâid bir zemîn kesb etdi. Zîra (Plevne) nin sukûtundan sonra açıkda kalan yüz elli binlik bir orduyu istenilen tarafda istihdâm etmek mümkün idi. Bundan mâadâ (Plevne) nin sukûtundan sonra Balkan ile Tuna arasındaki arâzî kâmilen Rusların

ellerine geçti. Bu arâzînin yalnız şark tarafı ya'nî Süleyman Paşa ordusunun bulunduğu taraf Osmanlıların ellerinde kaldı.

Şu sırada Ruslar için müttefikler dahî zuhûr etdi. O müttefikler bidâyet-i harbden beri Devlet-i Aliyye ile muhârib bulunan Karadağ Emâreti'yle Sırbıye Emâreti idi. Karadağ milleti, Ruslarla beraber harekât-ı askeriyeye bedâ etmiş idiyse de bedâyet-i harbde Süleyman Paşa ile etdiği muhârebelerde pek çok telefât verdiğinden (Plevne) Muhârebeleri esnâsında varlığını yokluğunu bildirmiyordu. Fakat mevki'-i mezkûr düşer düşmez derhâl taarruza başladı.

Sırbılara gelince: Bunlar Rus Muhârebesi açılmazdan mukaddem Devlet-i Aliyye ile sulh etmiş olduklarından bir müddet ahvâl-i müstakbeyle intizârân musâlahayı bozmadılar. Beklediler. Fakat (Plevne) nin sukûtunda bunlar dahî canlanarak derhâl tedârikât-ı harbiyyeye başladılar, birkaç gün sonra i'lân-ı harb bile etmeye lüzum görmeyerek hudûdu tecâvüz etdiler. Taarruz eden Sırbıların kuvveti yetmiş bine kadar varıyor ordudaki topları iki yüzden az değildi. Sırbılar, Memâlik-i Mahrûseye iki taraftan yürüyorlardı. Bir ordusu Akpalanga'dan (Niş) ve (Sofya) tarîkine doğru hareket ve diğeri bir ordusu da (Bosna) tarafına hücum ediyordu.

(Plevne) nin sukûtundan sonra dârülharbde bulunan Osmanlı ordularının bulunduğu ahvâle gelince: Şu sırada Rusların karşılarında bulunan Osmanlı orduları üç muhtelif mevâki'de bulunuyordu.

(Plevne) Muhasarası hengâmında (Sofya) tarîkiyle (Orhaniye) ye doğru hareket eden Ceneral (Gurko) nun karşısında yeni bir ordu teşkîl olunup bu ordunun kumandanlığı Serdâr Sâbık Mehmed Ali Paşa'ya ihâle olduğunu yukarıda söylemişdik. Bu ordu, sözde ileriye hareket edip (Plevne) yi muhasaradan kurtaracak idi. Fakat Mehmed Ali Paşa'nın ordusu, karşısında bulunan Ceneral (Gurko) nun ordusuna nisbeten pek zaîf olduğundan, ileriye hareket değil Rusların tazyîk ve taarruzlarından dolayı hemen her gün yer gâib ediyor, geriye ric'at ediyordu. Bunun üzerine dârülharbde umûm kumandan bulunan Süleyman Paşa, Serasker Fosfor Mustafa Paşa'ya bir telgraf çekerek bu telgrafda: "Mehmed Ali Paşa ordusu ileriye hareket etmiyor ve etmek azminde değildir. Bundan dolayı (Plevne) çâresiz kaldı. Eğer Osman Paşa hatt-ı muhasarayı yarmak fedâkarlığını göze aldirmazsa teslîmi

mecbûr olacaktır. O hâlde bugün Mehmed Ali Paşa'nın bulunduğu ne (Kumarlı) ve ne de (Sofya) kalacaktır. Memâlik-i mutasavver kâmilten mevki'-i fi'le gelecektir. Bunun ise dünyevî ve uhrevî mes'ul ve bâis-i müstakili olduğunuzu arz ve ihtâr eylerim.”¹ diye beyân-ı fikir etmişti. Bu telgraf alındıktan iki gün sonra (Plevne) nin sukût ettiği haberi İstanbul'a vurûd eder etmez orası pek büyük telâşa düştü. Mehmed Alki Paşa derhâl azlolunup yerine Şâkir Pşaa ta'yîn olundu. Seraskerlik Vekâletinde bulunan Fosfor Mustafa Paşa'nın yerine de asâleten Rauf Paşa ta'yîn olundu. Fakat bu son tebdîlât dârülharbde bulunan ümerânın kâffesinin canlarını sıkdı. Çünkü bidâyet-i muhârebeden beri Rauf Paşa'nın Bahriye Nezâreti'nde iken yaptığı hatalar, daha sonra Balkan cenûb ordusunda gösterdiği uygunsuzluklarından dolayı herkes bu zâtın taht-ı muhâkemeye alınmasına muntazır iken birden bire Seraskerlik Makamı'na is'âdı âlemi şaşırttı.

Orhaniye ordusundan mâadâ Balkanda bu sırada (Şipka) ordusu dahî var idi. Bu ordunun kumandanı bulunan Süleyman Paşa umûm kumandan ta'yîn olunduktan sonra yerine Rauf Paşa geçti. Fakat birkaç gün sonra Rauf Paşa dahî azlolunup yerine Veysel Paşa ta'yîn olundu. Şumnu ordusuna gelince: (Plevne) Muhasarası'nın son günlerinde Süleyman Paşa, (Plevne) de bulunan Rus ordusunun bir kısmını kendi tarafına celb etmek üzere (Elena) Muhârebesi'nden sonra (Maçka) mevki'ine taarruz etmek için lâzım gelen tertîbâtı almakla meşgul iken (Plevne) nin sukûtu haberini aldı. Bunun üzerine Süleyman Paşa Rusların üzerine taarruzdan vazgeçmek istediye de asker ileriye hareket etmiş ve ba'zı aksâmı harbe tutuşmuş olduğundan (Maçka) ya hücum ve bu istikâmetde epeyi ilerlediye de bu sırada Serasker Rauf Paşa'dan ve Mâbeyn-i hümâyun Başkâtibi'nden gelen telgraflar: Altmış taburla serîan Balkan'ın cenûb tarafına geçmesini emrediyordu.²

(Plevne) nin sukûtu İstanbul'u alt üst ettiğini söylemişdik. Hakikat-i hâlde bundan sonra tevellüd edecek vakâyi'nin ehemmiyeti derkâr olup selâmet-i mülk ve devlet için sür'at-i mümkin ile bir tedbîr-i müessirin ittihâzı ahvâl-i zarûriyeden idi.

¹ “Hercümerc Rumeli” nâm esere müracaat ve bir de Süleyman Paşa'nın Evrâkı nâmındaki eserde Süleyman Paşa'nın Serasker Mustafa Paşa'ya 25 teşrîn-i sâni telgrafi.

² “Süleyman Paşa'nın evrâkı” Serasker Rauf ve Mâbeyn-i Hümâyûn Başkâtibi Saîd Paşaların Süleyman Paşa 30 teşrîn-i sâni târihli telgrafları.

Çünkü Ruslar, (Plevne) nin sukûtundan sonra fazla kalan ordusuyla Balkan'ın cenûbuna doğru hareket edeceğinde şübhe yok idi.

Süleyman Paşa o günlerde bu ciheti düşünüyordu. Fakat bu bâbda kendisince ittihâzı lâzım gelen tedâbîri mevki'-i icrâ'ya getirilmesinin ne kadar müşkil olduğunu da anlamakda idi. Çünkü müşârün-ileyh, bu sırada Makam-ı Seraskerî'ye ta'yîn olunan Rauf Paşa'nın, kendisine en büyük düşman olduğunu bilir ve bundan dolayı her teklif ve tedbîrini akîm bırakacağını pek güzel hisseder idi. Binâen-aleyh bundan sonra yapılması lâzım olan mevâdın neden ibâret olacağını bizzât Zât-ı Şâhâne'ye arz ederek kâffe-i icrâ'atda Pâdişâh'ın rızâsını almak tedbîrini kurdu. Zât-ı Şâhâne'ye doğrudan doğruya bir telgraf çekerek hareket-i müstakbele için tanzîm ettiği planı Zât-ı Şâhâne'ye arz etmek için bu anda İstanbul'a azîmetine müsâade buyurulmasına dâir bir irâde isdârını arz etdi. Birkaç gün cevâb alınamadı. Fakat en sonra Sadrazam Edhem Paşa'dan bir telgraf aldı. Bu telgrafda Sadr-ı müşârün-ileyh şu günlerde İstanbul'a gelmezden vazgeçmesini tavsiye ediyor idi. Süleyman Paşa bu tavsiyenin mealini dahî Rauf Paşa'dan bildi. Başka taraflara müracaat etdi. O günlerde Dâmât Mahmûd Paşa'dan kendisine İstanbul'a gelmesi için Müsâade-i Şâhâne buyurulduğuna dâir bir telgraf aldı. Süleyman Paşa kânûn-u evvelin altıncı günü (Varna) tarîkiyle İstanbul'a hareket etdi.¹ Fakat beraberinde dört tabur piyâde ve bir batarya top dahî var idi.

Zât-ı Şâhâne'nin Süleyman Paşa'ya emniyet-i tâmmesi yok idi. Bu adem-i emniyete hizmet eden ahvâlin başlıcası Paşa'nın Sultan Abdülazîz'in azlinde büyük bir müdahalesi ve bir de bu zâtın hürriyetperverlikle şöhret bulmuş olmasından idi. Husûsan bu def'a Süleyman Paşa'nın beraberinde birkaç taburla gelmesi kendisini fenâ hâlde ürkütdü. Paşa'nın düşmanlari Süleyman Paşa'nın bu hareketini yeniden vak'a-i hal'i vucûda getirmek gibi telakkî ve Zât-ı Şâhâne'ye böylece ilkâ etdiler. Bu sebebden Süleyman Paşa'yı getiren vapur Dolmabahçe Sarayı'nın önünde durur durmaz kendisini Serasker Rauf Paşa karşılayarak Yıldız Sarayı'na getirdi. Bu esnâda vapurda bulunan taburlar dahî dışarı çıkartılıp her tabur iri iri kışlalara yerleşdirildi.

¹ Campagne du suleiman pacha

Süleyman Paşa Huzûr-u Şâhâne'ye çıkar çıkmaz Hünkâr kimin müsâadesiyle İstanbul'a geldiğini kendisine sordu. Süleyman Paşa Dâmât Mahmûd Paşa'nın telgrafını gösterdi. Bundan sonra Zât-ı Şâhâne gâyet soğuk bir tavır ile bu akşam İstanbul'dan orduya gitmek lüzûmunu bildirdi. Süleyman Paşa cevâben: "Hâkipâyî Şâhânelerine yüz sürmeye ve ba'zı marûzâtımı arz etmeye geldim." demesi üzerine Hünkâr "marûzâtınız nedir?" diye sual buyurdu. Süleyman Paşa marûzâtını anlattı. Süleyman Paşa'nın marûzâtı meyânında: "Şevketmeâb Efendimiz. Dârülharbdeki kuvvetimiz zaîfdir. Ahvâl karışık. Bir taraftan müdâfaaya devâm edelim diğer taraftan da sulh talebi için Rus İmparatoru'na vükelâdan birisi gönderilirse muvâfık maslahat olur. Yine Efendimiz bilir." demesi üzerine Zât-ı Şâhâne: " Bir aya kadar Balkanlar güzelce muhafaza olunmalıdır. Siz oraya gitmelisiniz." Diye buyurur. Bunun üzerine ilk mülâkat hitâm bulur. Süleyman Paşa güç hâl ile o geceyi konağında geçirmek için müsâade alır. Fakat bütün gece Saray tarafından ta'yîn olunan polis ve hafiyeler konağının etrâfında dolaşırlar.

Ale-s-sabah Paşa'yı yine Saray'a istediler. O gün dahî Zât-ı Şâhâne Süleyman Paşa ile birkaç saat görüşdü. Bu def'a ilk mülâkatındakinden ziyâde iltifat-ı şâhânesini gösterdiyse de ikinci günü ale-s-sabah Edirne'ye gitmek lüzûmunu bildirdi. Bunun üzerine Süleyman Paşa daha bir İstanbul'da kalmaya muvaffak oldu. Fakat Paşa-yı merhûm bu iki günde vukû'a gelen muâmeleden Zât-ı Şâhâne'nin kendisine zerre kadar emniyeti olmayıp tavır ve hareketinden ziyâdesiyle muhteriz olduğunu kemâl-i ye'sle anladı. Ne sûretle olursa olsun işin içinden çıkmak üzere üçüncü günü Huzûr-u Şâhâne'ye: "Pâdişâhım bendelerine emniyet-i şâhânelerinin olmadığını bildiğimden kullarının hizmet-i şâhânededen afv buyurulmasını ve yerime diğerinin ta'yîn edilmesini Efendimiz'den istirhâm ederim." Demesi üzerine Hünkâr "Hayır Süleyman Paşa! Sözlerimi yanlış telakkî ediyorsunuz" diye buyurdular. Süleyman Paşa susmayarak: "Hayır Pâdişâhım yanlış telakkî etmiyorum. Marûzât-ı bendegânemin doğru olduğunu biliyorum. Hatta bu muhârebeden ve Karadağ seferine hareket etmezden evvel Hakipây-ı Şâhânenize yüz sürmek için Saray'a geldiğim hengâmda Mâbeyn Başkâtibi Saîd Paşa kulağımıza birçok tehdîdâmiz sözler söyledi." Demesi üzerine Hünkâr soğuk bir tavırla: "Öyle ise benden ne istiyorsunuz" demesi üzerine Süleyman Paşa: "Kulağınızın istediği şeyi,

düşmanlarım bulunan ba'zı kimselere emniyet buyurmamanızdan başka bir şey değildir. Bu husûsu Merhâmet-i Şâhâne'den ricâ ve niyâz ederim. Bu düşmanları Huzûr-u Şâhâne'nize davet buyurunuz. Hakk-ı âcizânemde ettikleri iftirâları yüzlerine karşı söyleyeyim.” Diye ağlayarak arz etdi.

Hünkâr'ın, Süleyman Paşa'nın sözlerinden müteessir olduğu görünüyordu. Bundan sonra Paşa'ya birkaç kere iltifât buyurdu. Kendisine bir nişân ihsân etdi. Fakat hemen o gün Edirne'ye doğru hareket etmek için de kat'î bir ir'ade buyurdu. Süleyman Paşa bu irâde üzerine o gün ya'nî kânûn-u evvelin dokuzunda Edirne'ye hareket etdi.¹

Bu esnâda dârülharbdeki ahvâl ise şu merkezde idi:

(Plevne) nin sukûtundan sonra en mühim dârülharb, cenûbî Balkan olacağı Rus ahvâlden anlaşılıyordu. Çünkü Ruslar için Balkan'ın şimâlinde bulunan en mühim mevki' (Plevne) olup bu da ellerine geçmiş, bundan sonra Balkan'dan (Edirne) ye doğru hareket ederek Türklere parlak bir sulh mütârekesi imzalatdırmaktan başka bir şey kalmamıştı. Bu maksadın icrâ'sı için Ruslar o günlerde ordularının tertîb ve tanzîmiyle uğraşıyorlardı. Rusların böyle hareketlerine karşı Türkler ne yapmalı idiler? Bu devirde en mühim olan mesle bu idi.

Ne taraftan düşünülürse düşünülün devr-i mezkûrda Osmanlılar için en muvâfık tedbîr düşmanın İstanbul'a yanaşmasına meydân vermemek için vukû' bulan taarruza karşı ciddî mukâvemet ve bunun için de Balkan'ın cenûbunda ikinci bir (Plevne) vucûda getirmek idi. Eğer bu maksada muvaffak olursa idi Ruslar, muhârebenin şu devrinde Osmanlılar için muvâfık bir sulh akdine râzı olacaklardı. Çünkü sekiz aydan beri devâm eden muhârebeden yorulmuş, pek çok zâyi'âtta dûçâr olmuşlar idi. Hâlâ şu muhârebede mâliye ciheti pek fenâ idi. Muhârebede vukû'a gelen mesârif-i küllîden Rusya mâliyesi âdeta iflâs etmek derecesine gelmişti. Dârülharbde bulunan askerın malbûsâtı perîşân, erzak ve cebhâne dahî daha beş altı ay muhârebenin devâmına müsâid değildi. Husûsan şu sırada mevsim, kış mevsimi olduğundan yorgun asker muhârebe zahmetine katlanmak dahî istemiyordu.² Binâen-

¹ Süleyman Paşa'nın Zât-ı Şâhâne ile olan mülâkatına dâir ma'lûmat Campragne du Suleiman pacha nâm eserden iktibâs edilmiştir. Kezâ "Hercümerc Rumeli" nâmındaki esere müracaat.

² General Hazenkamf'ın Hâtıratı. Ve kezâ Rusça yazılmış diğer eserlere müracaat.

aleyh şu sırada Osmanlılar için en iyi tedbîr vakit kazanmak ve muhârebeyi daha bir müddet uzatmak idi.

Süleyman Paşa, kendisine mahsûs olan zekâ ile bu cihetleri anlamış idi. Bu zâtın fikrince en evvel ittihâzı elzem olan tedbîrden birisi de şu esnâda lüzûmundan ziyâde dağılmış olan askerinin hatt-ı harbini kısaltmak, askeri toplu bulundurmak idi. Şu sırada Balkanın cenûbunda Ruslara mukâvemet edebilecek bir kuvveti toplamak pek mühim bir mes'ele idi.

Bunun üzerine Süleyman Paşa Edirne'ye vâsıl olur olmaz, dârülharbde bulunan ba'zı aksâma ric'at emrini verdi. Fakat Süleyman Paşa'nın vurûdundan iki gün sonra (Edirne) ye gelen ve memuriyeti, Süleyman Paşa'nın hareketini tarassuddan ibâret bulunan Müşir Safvet Paşa Süleyman Paşa'nın vermiş olduğu ric'at emrini derhâl feshetdi. Elinde bulunan Fermân-ı Şâhâne'ye istinâden Kumarlı'da bulunan Şâkir Paşa fırkasına yerlerinde sebât göstermesini emretti. Bundan mâadâ şu sırada merkez hükûmet ve daha doğrusu Saray, Süleyman Paşa'nın böyle İstanbul garbında bulunan Edirne'de kalmasını hiç de istemiyordu. (Plevne'nin inkılâba olan meylinden ve bir de böyle bir harekete cür'etinden korkuyordu.) Bunun için olmalı ki Paşa (Edirne) de bulunduğu zaman, Mâbeyn ve Bâb-ı Seraskerî, telgraf telgraf üzerine çekerek Süleyman Paşa'nın ileriye ya'nî (Sofya) taraflarına hareket etmesini tesrî' ediyordu. Paşa-yı müşârün-ileyh nâçâr (Edirne) den kalkıp kânûn-u evvelin on beşinci günü (Sofya) ya geldi. O günlerde ise Ceneral (Gurko) Botuk ve Çurpak Derelerinden geçerek Kumarlı ile Sofya'nın intisâlini kat'eylemiş, bu sûretle bir çevirme hareketiyle Şâkir Paşa'nın ordusunu kâmilen esir almak teşebbüsünde bulunmuş oluyordu. Bu esnâda Sırbîlar dahî başka taraftan Sofya'ya doğru yaklaşmakta idiler. Bunlar Akpalanga'da iki tabur müstahfiz askerini püskürterek burasını zapt ve Şehir Köyü'nü dahî pek ziyâde sıkıştırmakta idiler. Süleyman Paşa'nın ise seksen bin Rus ve elli bin Sırb ordusuna mukâvemet edecek kuvveti olmayıp o esnâda bu tarafın muhtelif mevâki'inde mevcûd kuvvet on taburdan ibâret idi. Binâen-aleyh Süleyman Paşa Balkan'ın bu cihetini müdâfaa etmek muhâl olduğunu anlayarak Kumarlı'da ve Şehir Köyü'nde bulunan taburların Edirne'ye çekilmesini İstanbul'a arz etdi. Fakat Mâbeyn-i Hümâyun Başkâtibi Saîd Paşa'dan Dâmât Şehriyârî Mahmûd Celâleddin ve Serasker Rauf Paşalardan

telgraflar gelerek Kumarlı'dan Kazanlığa kadar Balkan hattının terki tâ nihâyetde olacak bir tedbîr olup şimdilik var kuvveti bâzûya verip Balkan hatt-ı müdâfaasını elden çıkarmamak çâresinin istihsâline bakmak lâzım olduğu bildirildi.¹ Bunun üzerine Süleyman Paşa Sofyada muhasarada kalmamak için bin-nefs Edirne'ye hareket etdi. O gün kânûn-u evvelin on sekizi idi.

Süleyman Paşa'nın Edirne'ye vusûlü İstanbulu dehşetler içinde bıraktı. Derhâl Serasker Rauf Paşa'dan bir telgraf gelerek serîan Tatarpazarcığı'na hareketi emrolundu. Süleyman Paşa cevâben: “Düşman Balkan hattının hangi noktasından taarruz göstereceği ma'lûm değildir. Ale'l-husûs düşman Şipka ve Hâin Boğazi veyâhud Kazan'dan geçerse Edirne'de bir kuvve-i ihtiyâtiye tedârik edilemediğinden karşısına çıkacak kuvvet yoktur. Böyle bir hâl zuhûrunda ben Edirne'de bulunur isem burası merkez hutût-u telgrafiye olduğu cihetle derhâl haber alarak ve Balkan nukâtına dağılmış olan taburların Edirne'ye celb ve cem'ine muvaffak olabilirim. Bil'akis Tatarpazarcığı gibi telgrafsız bir yerde bulunursam vaktiyle haber alıp îsâl-i evâmîr edemem. Bu da Balkan hattı üzerinde dağılmış bulunan taburların parça parça tehlikeye uğramaları netîcesini verir. Şimdiki hâle nazaran Edirne'den başka kumandan için bir merkez yoktur. Umûm kumandanlık üzerimde bulunduğu müddetçe burada kalacağım. Eğer kumandanlığı üzerimden def' ederseniz nereye emrolunursa oraya giderim.” Diye arz etdi.²

Rauf Paşa, derhâl bir telgrafla yine Tatarpazarcığı'na gitmesine emir verdi. Süleyman Paşa yine bir telgrafla gitmeyeceğini sûret-i kat'iyede beyân etdi. Kar'ilerimiz şu îzâhattan Devlet-i Âliyye'nin ne büyük tehlikelerde bulunduğunu elbette anlamışlardır. Düşman umûm kuvvetiyle devletin Pâyitahtı bulunan İstanbul'a hareket etmek üzere hazırlık görüyor, merkez hükûmet-i Osmaniyye'de ise dehşetli entrikalar cereyân ediyor. Büyükler birbirini batırmak gibi Sû-i hâlâtтан vazgeçmiyorlardı.

Süleyman Paşa o gün merkezin emrine açıktan açığa isyânda bulunur. Çünkü İstanbul kendi cânına kastetmekte olduğunu hissediyordu. Filhakîka Paşa'nın zehâbı yanlış değil idi. Merkez hükûmet, Süleyman Paşa'yı ahvâl-i sâbıkasına ve bil-hassa

¹ Evrâk-ı Süleyman Paşa.

² “Hercümerc Rumeli” nâmındaki eser. Kezâ “Süleyman Paşa'nın evrâkı.”

Sultân Abdülazîz'in hal'inde olan müdahalesinden dolayı bu zâtın mahvını istiyordu. Fakat birden bire bu kararın icrâ'sından korkuyor, umûm dârülharbdeki perîşânlıktan bu zâtı mes'ul tutarak efkâr-ı umûmiyyede bu zâtı çürütmek için çâreler arıyor, hîle ve entrikalar yapmaktan çekinmiyordu. Süleyman Paşa dahî bu ciheti iyice anladığından düşmanlarine göğüs vererek mahvolmak istiyor idi. Mezkûr telgrafta kat'iyen cevâb-ı red verilmesi dahî bu fikre binâen idi.

Süleyman Paşa ile Rauf Paşa'nın arası böyle açıldığında Saray başka bir tedbîre müracaat etdi. Mâbeyn-i Hümâyûn kâtiblerinden Lebib Efendi'yi memuriyet-i mahsûsa ile kânûn-u evvelin yirmi birinci günü (Edirne) ye gönderdi. Bu zât Süleyman Paşa'ya Selâm-ı Şâhâne'yi tebliğ etdikten sonra birkaç güne kadar mütâreke vukû' bulacağını ve şu müddet içinde düşmanın Balkandan geçirilmemesine çalışmak lüzûmunu ve bir de Rauf Paşa'ya muhâlefet etmemeleri Ârzû-yu Şâhâne'den bulunduğunu tebliğ etdi. Bunun üzerine Süleyman Paşa yâver-i mahsûsla Zât-ı Şâhâne'ye bir ârizâ takdîm ederek "Orduları Balkan hatt-ı müdâfaası üzerinde tutmak tehlikeli olduğunu ve Edirne'de tasarlanan ihtiyât ordusunun henüz vucûdu olmadığından Ruslar Balkanlardaki müteferrik asâkirimizi alargada bırakarak yakında İstabul kapısına kadar gideceklerini" arz etdi.¹

Süleyman Paşa ile merkez hükûmetin arası böyle iken o günlerde Ruslar, ilerleyerek şehirleri zapt ediyorlardı. Ceneral (Gurko) nun Kumarlı'da bulunan Osmanlı ordusunu esir etmek niyetiyle bir çevirme hareket yaptığını yukarıda söylemişdik. Ceneral bu maksadına muvaffak olamadı. Çünkü Kumarlı'da bulunan fırka, vakt-ü zamaniyle ric'at etdi. Ceneral Gurko bunun üzerine Sofya'ya doğru hareket etdi. Bu mevki'de ise üç taburdan başka kuvvet yok idi. Ora kumandanı bulunan Osman Paşa mukâvemetin adem-i imkânını anlayarak burasını terk etdi. Burada bulunan Osmanlıların ric'ati için en muvâfık tarîk (Kuyucak) tarîki idiye de Ruslar o tarafı sed ettiğiinden Osman Paşa (Samakov) tarîkiyle ric'at etdi. Bu son mevki'i tutmak için de oraya Miralay Rüstem Bey Tatarpazacığ'ından üç taburla gönderilmişdi.

Süleyman Paşa ise o günlerde yine Edirne'de bulunuyordu. İrâde-i Şâhâne'nin infâzı için bile Pazarcığa gitmiyordu. Son tedbîr olmak üzere Zât-ı

¹ Kezâ yukarıda zikrolunan eserlere müracaat.

Şâhâne kânûn-u evvelin yirmi üçünde Yıldız Sarayı'nda telgraf başına gelerek Süleyman Paşa'yı dahî Edirne telgrafhânesine celb etdi. Telgraf açıldıkda behemahal Pazarcığa gitmesi için irâde buyurdular. Süleyman Paşa cevâben: “Eğer Pazarcık'dan ileri gidersem Şipka ve civârı ahvâlinden ve buralara vukû' bulacak taarruzdan haber alamayarak vazîfem olan hareket-i ric'îye tanzîmâtına muvaffak olamam. O kuvvetler bil'âhire esir veya mahvolacaklar. Emr-i kumandanîyi her nevi ahvâle göre birisi tanzîm etmelidir. Böyle olmaz da umûm kumandanlık üzerimde bırakılır da en ziyâde fikrimi yoran Şipka ve cenâhında bir vehâmet baş gösterir ise bil'âhire yine hem mağzûb-u Şâhâneniz ve hakîkati anlatmak mümkün olamayarak bilâ-sebeb menfur-u millet dahî olurum. Umûm kumandanlığı âhire tevdi' ediniz. Bir livâ askere dahî irâde buyurulduğu hâlde giderim ve kumanda ederim. Edirne'den ayrılmaklığın devlet için pek büyük tehlikeler a'dâd edeceği i'tikâındayım. En son nâmussuzluğu takınmaktan ise şimdiden isti'fâ ederim.”¹ Demesi üzerine Hünkâr kemâl-i şiddetle hiç cevâb vermeksizin telgrafi kapatmak için irâde buyurdu. Fakat o günün akşamı Rauf Paşa'dan bir telgraf gelerek burada “Umûm kumandanlığın tarafınızdan idâresine irâde-i seniyye ta'alluk etdi. Sizin Tatarpazarcığı'na gitmeniz için irâde buyuruldu. Serîan oraya hareket ediniz.” Diye yazılmışdı. Süleyman Paşa bunun üzerine Tatarpazarcığı'na hareket etdi. O gün kânûn-u evvelin yirmi dördü idi.

Süleyman Paşa'nın Tatarpazarcığı'na hareketinden üç gün sonra dârülharbde gâyet azîm vakâyi'-i mütenevvi'a vukû'a geldi. Bu vak'a Rus karargâhının yüz bin raddesinde bir kuvvetle Şipka'ya hücum, bura ordusunu kâmilen esir ettikten sonra ileriye doğru hareket etmesi ve diğer taraftan Devlet-i Âliyye'nin Rusya'dan resmen mütâreke istemesi idi. Bu cihetin tafsilâtı şudur:

(Plevne) nin sukûtundan sonra Grandük Nikola açıkda kalan yüz elli bin kuvvetin bir kısmı Ceneral (Gurko) ya gönderip kalan kuvvetle Ruslar Şipka üzerine yüklenmek için hazırlık görmekte olduğunu yukarıda söylemişdik. Grandük Nikola, bu maksad için kânûn-u evvelin yirmisine kadar orduların tertîb ve tanzîmiyle meşgul oldu. Şipka'ya hücum için şöyle bir hareket planı tanzîm etdi. Şipka'ya hareket eden ordu üç kola taksîm edilecekti. Şipka'da bulunan Ceneral Radetsky (24000) raddesinde bir ordu ile zâten bulunduğu Şipka'dan karşısında bulunan Türk

¹ Hercümerc Rumeli nâmındaki eser.

ordusuna hücum edecek, Ceneral (Eskubelef) (36) taburla sağdan ve Ceneral (Meyresky) (40) taburla soldan Şipka Boğazı'nı çevirerek hücumla Ceneral (Radetsky) ye muâvenet edeceklerdi. Bu iki çevirme kollarından sağ kol Hamidli Boğazı'ndan ve sol kol İsve'den geçeceklerdi. Ruslar harekete kânûn-u evvelin yirmi beşinde başladılar. Ceneral (Eskubelef) Hamidli Boğazı'nı, Ceneral (Meyresky) (İsve) Boğazı'nı kânûn-u evvelin yirmi altısında zabt etdiler. Şehr-i mezkûrun yirmi yedisinde bu iki kol Şipka Köyü'ne yanaşıp ikinci günü ya'nî kânûn-u evvelin yirmi sekizinde bu mevki'de müttefikten hücum etmeye karar verdiler.

Bu esnâda Şipka Osmanlı ordusu tahmînen kırk tabur ve (100) topdan ibâret ise de kuvve-i mevcûde yirmi bin neferden ziyâde değildi. Bu kuvvet diğer ahvâlde Ruslara ciddî sûrette mukâvemet edebilir idi. Fakat o günlerde Veysel Paşa'ya gelen telgraflar birbirine muhâlif olduğundan bu telgraflar Veysel Paşa'yı dehşetli ve pek büyük tereddütler içinde bırakmakta idi. Süleyman Paşa'nın Edirne'den hareketinden sonra umûm kumandanlık vazîfesini İstanbul ya'nî Serasker Rauf Paşa ve Mâbeyn-i Hümâyûn yapıyorsa da Süleyman Paşa'da dahî Balkan Kumandanlığı kaldığından Paşa-yı müşârün-ileyh Veysel Paşa'ya evvelki planı üzerine Balkan'dan inip Edirne'ye doğru ric'at emrini veriyordu.

Bundan mâadâ o günlerde Serasker Rauf Paşa'dan bir telgraf gelerek bu telgrafda: "Mütâreke mükarrerdir. Bulduğunuz mevki' elden çıkarmayınız." Diye yazılmışdı. Süleyman Paşa Rusların Şipka Boğazı'na doğru hareketlerini duymaz bulunduğu mevki'de telgraf bulunmadığından Veysel Paşa'ya kendi emrini icrâ' ettirmek üzere Tatarpazarcığı'na doludizgin hareket etmekte iken bu son mevki'e iki buçuk saat kaldığında Rauf Paşa'nın bir telgrafını kendisine verirler. Bu telgrafda Serasker Paşa: "Ruslar Şipka'nın etrâfını sarmaktadır. Şipka ordusunun orada sebâtı mı, yoksa ric'ati mi hayırlıdır? Beyn-el vükelâ ittifâk irâ-hâsıl olmadı. Bu bâbda re'yiniz istifsâr olunur." buyuruyordu.

Süleyman Paşa bu telgrafa : "Hem Şipka Kolordusu'nun ve hem de Pazarcık civârındaki kuvve-i askeriyesi serîan Edirne'ye çekilmelidir. Re'yim budur." Diye cevâb verdi. O günün gecesi ya'nî kânûn-u evvelin yirmi altısında Rauf Paşa'dan bir telgraf gelerek burada "Rusya hükûmetiyle mütâreke olundu. Asker-i şâhâne buldukları mevki'leri terk eylesinler." gibi ma'lûmat var idi. Süleyman Paşa bu

telgrafi Veysel Paşa'ya kendi yâveriyle gönderdi. Bu yâver, Şipka'nın etrâfını sarmış olan Rusların ellerine düştü. Esir edildi. Ceneral (Radetsky) ertesi günü ya'nî kânûn-u evvelin yirmi sekizinde vukû'a gelecek hücumda Osmanlıların gayretini gevşetmek üzere bu telgrafi parlamentor vâsıtasıyla karşısında bulunan Veysel Paşa'ya gönderdi.

Rusların Şipka mevki'ine kânûn-u evvelin yirmi sekizinde üç taraftan hücum edeceğini söylemişdik. Rusların sol kolunun kumandanı bulunan Ceneral (Meyresky) yevm-i mezkûrda Şipka'ya saat dokuzda hücum etdi. Burada bulunan Osmanlı karakolları Rusların taarruzunu görerek ric'at etdiler. Ruslar bilâ-mukâvemet ilerlediler. Fakat orada bulunan bir tabyaya yanaşdığı zaman mezkûr tabyadan o kadar şiddetli ateş yağıyordu ki Ruslar derhâl ric'ate mecbûr oldular. Ceneral (Meyresky) askerini yeniden toplayıp yine o tabyaya hücum etdi. Yine külliyetli telefât vererek geriye püskürtüldü. Yine hücum edildi. Yine tard edildi. Rusların bu kolunda yevm-i mezkûrda o kadar telefât var idi ki bundan sonra ileriye hareketi imkânsız bir hâlde kaldı.

Şipka'ya merkez koldan hücum eden Ceneral (Radetsky) nin hücumları dahî yevm-i mezkûrda semeresiz kaldı. Bu kol dahî hesâbsız telefât verdikten sonra akşama doğru ordugâhlarına ric'at ederek intizârî bir hareketde kaldı.

Rusların asıl büyük ümîdi bulunan sağ kolu bu esnâda Ceneral Eskubelef kumandasında Hamidli Boğazı'ndan sür'atle hareket edip Şipka Boğazı'na arka taraftan ögleüstü hücum etdi. Burada dahî Osmanlıların mukâvemeti pek ciddî idi. Ruslar, her hücumda dehşetli telefât veriyordu. (Eskubelef) birkaç hücumla boğazın ağzında bulunan iki tabyayı aldı. Fakat şimdiye kadar mechûl kalmış bir esbâbdan dolayı bu esnâda Veysel Paşa tabyalarının birinde teslîm işâreti bulunan beyaz bayrağı çekti. Paşa Ruslarla muhâberâta girişdi. Fakat tepelerin başlarında bulunan Osmanlı ordusunun mütenevvi' kıt'asını teslîm ettirmek için epeyi zahmet çekti. Burada bulunan aksâm-ı askeriyye Veysel Paşa'nın korkaklığını anlayarak Veysel Paşa bin-nefs teslîm olduktan sonra bile düşmana mukâvemet göstermek istedi. Fakat muvaffak olamadı. Umûm Şipka ordusu Rusların ellerine düştü. Şipka'da Rusların ellerine esir düşen efrâdın mikdârı on beş binden on sekiz bine kadar

varıyordu. Eğer bu ordunun kumandanı Veysel Paşa'dan başka birisi olsa idi Şipka, ikinci Plevne olup daha iki üç ay Rusları tevkîf etmek şübheden vâreste idi.

Grandük Nikola bizzât bu muhârede bulunmadı. Bulunmak için Plevne'de bulunan karargâhından hareket etmiş idiyse de hücum gününe yetişemedi. Lofce'de bulunduğu zaman ya'nî Şipka'ya hücum olunduğu kânûn-u evvelin yirmi sekizinci günü sulha âid bir telgraf aldı. Bu telgraf Bükreş tarîkiyle İstanbul'dan ve Serasker Rauf Paşa tarafından çekilmiş idi. Telgraf Fransızca yazılıp meali şu idi.¹

“Bâb-ı Âli Tatarpazarcığı'nda bulunan Süleyman Paşa'ya zât-ı necâbet-penâhîleriyle mütâreke şerâitini müzâkere etmek üzere emir vermiş ve kendisine salâhiyet-i tâmme vermişdir. Binâen-aleyh bu zâtın nereye gelmesi lâzım geleceğini ve kimle muhâberâta girişmek lâzım olduğuna dâir icâb edenlere emir vermesini ricâ ederim. Cevâbın parası verilmiştir.”

Harbiye Nâzırı

Rauf Paşa

Grandük derhâl yine Fransızca olarak Rauf Paşa'ya şu telgrafi çekti: “İstanbul Harbiye Nâzırı Rauf Paşa'ya: “Telgrafınız İmparator'a takdîm edilmiştir. Muhâberât yalnız benimle olacaktır. Maahâzâ sulhun esâsı müzâkere edilmeksizin mütârekeye girişmeyi münâsib göremiyorum.”

Lofce

Grandük Nikola

Grandük derhâl bu telgrafın kopyasını İmparator'a gönderdi. Diğer bir telgrafda ahvâli anlatarak Ceneral Gurko'ya Tatarpazarcığı'nda bulunan Süleyman Paşa'ya Rus karargâhına gelmesi için adam göndermesini emir fakat bu sulh ve mütârekeye ehemmiyet vermeyerek ordusu ile bir an evvel ileri hareket etmesine çalışmasını ekîden ve şedîden dahî tenbîh etdi.

Grandük, Şipka'ya kânûn-u evvelin otuz birinde geldi. Derhâl Veysel Paşa'yı bu zâta takdîm etdiler. Veysel Paşa, Grandük'le görüşdüğünde kendisine Ruslar, hilâf-ı kânûn hücum etdiğini beyân etdi. Çünkü bir kere mütâreke müzâkeresine

¹ “Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı.”

girişildiğinde bir tarafın hücum etmesi kânûn-u askerî ahkâmına muvâfık olmadığını musırrâne söyledi. Grandük, Paşa'nın bu sözlerine kızdı. Ve derhâl Paşa'ya hitâben: “Mütârekeyi akdetmek için tarafeynin rızâsı bulunması şarttır. Ben ise bu mütârekeye daha râzı değilim. Muhârebeye kemâl-i gayretle devâm ediyorum. Vâkıa sizin hükûmetiniz mütârekeyi teklîf edebilir.¹ Fakat bu mütârekeyi kabûl edip etmemek benim elimdedir.” Diye söyledi. Ve bu sözlerinden fikrinin ne olduğunu meydâna koydu.

Muhtasaran îrâd ettiğimiz şu küçük hikâyeden dahî pek güzel anlaşılıyor ki o günlerde İstanbul'un kendi sû-i tedbîriyle millet ve devlete karşı ettiği cinâyet pek büyüktür. Bir taraftan Bâb-ı Seraskeriyeden Süleyman, Veysel Paşalara ve diğer kumandanlara: “Mütâreke yapılacak, yapılmak üzeredir, yapılmıştır gibi mealde telgraflar gönderiyor ve bu sûretle ordularının gayretlerine fütûr getiriyor, diğer taraftan da düşmanın mütârekeye râzı olup olmayacağını bilemiyor, ortalığı arapsaçı gibi karıştırıyor. Şurası muhakkaktır ki Rauf Paşa tarafından o günlerde orduların şu sûretle iğfâl edilmesi zâten fenâ olan ahvâl-i harbiyemizi büsbütün karıştırmıştır. Düşmana karşı mukâvemet göstermekden âciz bırakmıştır. Muhârebenin şu devrinde merkez hükûmetin sû-i tedbîri Balkanın cenûbunda bir kuvvet cem'ine meydân bırakmamıştır. Bu esnâda ya'nî Şipka ordusu esir olduğu günlerde bile Eski Zağra, Yanbolu, Tatarpazarcık, Ahmedli, Kazan, Varna, Silistre, Şumle, Rusçuk ve daha pek çok mevâki'de yüz bine yakın bir kuvvet var idi. Fakat ne fâidesi var ki bunların cem'ine meydân bırakmıyordu. Kumandanlardan birisi bi-l-farz Süleyman Paşa buna teşebbüs edecek olursa Bâb-ı Seraskerî'den veyâhud Saray'dan gelen bir telgraf buna mâni' oluyordu. İşler de alt üst olup gidiyordu.

Gidiyordu ama! Düşman dahî uyumuyordu. Plevne ve Şipka'yı ele geçirdikten sonra Rusların taarruzu pek ziyâde kolaylaştı. Bunlar için Edirne ve İstanbul'un kapısı açıldı. Gelecek faslda bunların nasıl o kapıya yanaşdığını îzâh edeceğiz.

[320] On Dördüncü Fasl

İzmihlâl ve Perîşânlık

¹ “Ceneral Hazenkamf'ın hâtıratı.”

Muhârebenin bu devrinde Devlet-i Âliyye'nin dûçâr olduğu hâl. – Makam-ı Bâlâ'daki istibdâd. – Sulha doğru bir hatve. – Zât-ı Şâhâne nin sulh talebi için Rus İmparatoru'na müracaatı. – İmparator'un cevâbı ve Rus ordularının ileriye hareketleri. – Süleyman Paşa ordusunun perîşânlığı. – Bu ordunun Gelibolu'ya doğru ric'ati. – Sulh müzâkeresi için Osmanlı murahhaslarından Nâmık ve Server Paşaların Rus karargâhlarına vurûdları. – Nâmık Paşa ve Grandük Nikola. – Server Paşa'nın ba'zı ahvâl-i garîbesi. – Bu esnâda Avrupa Düvel-i Muazzamasının Devlet-i Âliyye'ye karşı vaz'iyetleri. – Gelibolu mes'elesi. – Rus karargâhının Edirne'ye vusûlü. – Mütâreke ve mukaddeme-i akd-i musâlaha.

Devlet-i Âliyye'nin geçirdiği altı yüz senelik hayatında şübhesiz tehlikeli edvârı var idi. Tehlike târih-i hicretin bin senesinden sonra ziyâdeleşmişti, çünkü târih-i mezkûrdan sonra memâlik dâhilen ve hâricen inhitâtta idi. Fakat bu edvâr meyânında tafsîlatını i'tâ etmekde olduğumuz devir ya'nî son Osmanlı-Rus Muhârebesi devrinin en büyük tehlikeli edvârdan birisi olduğu muhakkaktır. Çünkü bu muhârebede Memâlik-i Mahrûse üzerine Rusya Devleti gibi kavî bir düşman yüklendiği gibi dâhilde ya'nî idâre-i devletde öyle bir düşman var idi ki bu düşman hâricden gelen düşmandan hayât-ı mülk için daha ziyâde tehlikeli idi.

Bundan evvel meydân-ı intişâra koyduğumuz eserlerin birinde vak'a-i hayriyyeden sonra bile Memâlik-i Mahrûse ahvâlinde görünen inhitâtı îzâh etdiğimiz sırada inhitâtın esbâbını şu yolda tevzîh etmiş idik.

“Vak'a-i hayriyye”den sonra ahvâl-i dâhiliyemizi sadimât-ı mütevâliyyesiyle zîr-u zeber eden fenâlıklardan birisi de idârenin en yüksek tabakâtında yekdiğerine külliyyen iki zıd fikr-i mesleğın bulunmasıdır. Bunlardan birincisi menâfi'-i mülkiye, ne sûretle olursa olsun vak'a-i hayriyyeden sonra devleti ahenk-i terakkîsiyle nağmesâz olur bir tekmîl-i intizâm ile ıslâh etmek cihet-i zarûriyesini göstermekde, Saray o ciheti kat'iyyen redd ve devr-i kadîm ile devr-i cedîd arasında bir hatt-ı infisâl denmek ehemmiyetini hâiz olan vak'a-i hayriyyeden sonra dahî Memâlik-i Mahrûseyi yine o eski istibdâdla idâre etmek istiyordu.”

Şu fikrimizin doğru olduğuna dâir sâlifü’z-zikr eserlerimizde bir çok emsâl getirmiştik. Şu fikrin doğruluğunu Sultân Abdülhamîd’in evâil-i saltanâtında meydân alan vakâyi’ ile isbât etmek mümkündür.

Sultân Mahmûd’dan sonra gelen Pâdişâhların devirleri pek büyük istibdâdla geçtiği gibi Sultân Abdülhamîd’in devirlerinin dahî böyle geçeceğine dâir tâ bidâyet-i ahvâlde pek çok emâreler zuhûr etmişdi.

Pâdişâh-ı müşârün-ileyh Hazretleri Kânûn-i Esâsiyi i’lân etmiş idiye de Midhat Paşa gibi bir zâtın hârice nefy olunması, bundan sonra umûr-u devlete Saray’ın müdahalesine yol açmış, Pâdişâh’ın fikr-i mülâhazâtının hüsn-ü idârede değil bambaşka bir tarafda olduğunu zâhiren göstermiştir. Zât-ı Şâhâne’nin meslek-i istibdâda olan meylinin esâsı, iki mülâhazâtdan ileri geldiği muhakkaktır. Pâdişâh-ı müşârün-ileyh Hazretleri devleti kendi fikri ve keyfine göre idâre etmek istiyordu. Bu ise meslek-i ahrârın programı bulunan idâre-i meşrûtada mümkün değildi. Sâniyen meslek-i ahrârın, idâre-i devletde galebe çalmasını hükümdâr bulunmak münâsebetiyle Zât-ı Şâhâne kendi şahsı için tehlikeli görüyordu. Çünkü fırka-i ahrârın Pâdişâh’ın şahsından ziyâde devlet ve millete sadâkatli bulunduğunu bilmez değildi. Yakında vukû’a gelen vak’a ya’nî Sultân Abdülazîz’in hal’i dahî bu maddeden ileri geldiğine tamâmiyle mutekid idi. Bundan mâadâ Zât-ı Şâhâne amucasının Makam-ı Hükümdârî’den iskâtını cennetmekânın devlet idâresindeki aczinden değil ihtiyâtı elden bırakıp her ahvâle karşı kendisini muhafazaya ehemmiyet vermediğinden ve bir de bu maksad için lâzım olan tedbiri vakt-ü zamaniyle ittihâz etmemesinden biliyordu.

Zât-ı Şâhâne’ye mahsûs olan şu fikir yanlış mülâhazâtın netîcesi olduğu muhakkaktır. Zâten şu fikrin netâyic-ü vahîmesi bu günlerde meydâna çıkmıştır. Hükümdâr olan zevâtın tûl-i müddet makamda kalmaları etrâflarındaki muhâfızların kesret ve kuvvetlerinden değil kendi milletinin saâdetine çalışıp reâyalarını kendi şahıslarına karşı besletdirmeye mecbûr etdikleri muhabbet ve hürmetden olduğu târihlerde bin kere görülmüş olan ahvâldendir. Her ne ise! Zât-ı Şâhâne tahta cülûs eder etmez şu yanlış mülâhazâtın mağlûbu olarak umûm idâre-i devleti bu noktadan ya’nî kendi şahsını tûl-i müddet makamda bulundurmak vesâili nokta-i nazarından idâre etmeye başladı. Bu hâl ise gitdikçe ortalığı karışmakda idi. Zâten Devlet-i

Âliyye'nin idâresinde mevcûd istibdâdı dehşetli bir sûretde teşdid etmesine hizmet ediyordu. Muhârebenin mütenevvi' devrinde vukû'a gelen fenâlıklar dahî hep bu maddeden ileri geliyordu. Muhârebenin son devrine gelince: Mücerred Süleyman Paşa'nın sadâkatine emniyeti olmadığından bu zâtın mâkul olan tedâbîrini nazar-ı ehemmiyete almayarak kendi mülâhazâtı mürevviclerinden bulunan vükelânın fikriyle (Plevne) nin sukûtundan sonra kuvve-i Osmaniyye'yi Balkan ile Edirne arasında toplamaya bırakmadı. Bu sebebden Osmanlıların her taraftaki zaîfligini gören düşman kat'î bir hareket-i taarruziyeden geri durmadı. İleriye yürüdü. İleride göreceğimiz vechile muhârebenin son devrinde düşmana temasda bulunan aksâm-ı askeriyye-i Osmaniyye Rusların önlerinden kaçıyor, uzakda ve külliyetli mikdârda bulunan diğer aksâm-ı askeriyye-i Osmaniyye de hareket icrâ'sı için emir olmadığından bu hâle seyirci olup bakıyordu.

(Plevne) nin sukûtu, Zâten muhârebe hakkında bir muayyen fikirleri bulunmayan vükelâ ve ümerâmızı büsbütün şaşırtdı. Bundan sonra ne yapılmak ya'nî muhârebeye devâm etmek mi yâhut Ruslardan bir sulh istemek mi? Lâzım olacağına dâir fikirler muhtelif idi. Ba'zıları muhârebeye devâm etmek istiyorlardı. Diğerleriyse (bunların içinde pek çok Saraylılar ve bil-hassa o zamanda Makam-ı Seraskeri'de bulunan Rauf Paşa dahî var idi.) Bir an akd-i sulh etmek ve bunun için de Rus İmparatoru'ndan bir mütâreke istemek fikrinde idiler. Hünkâr dahî bu fikrde idi. Yalnız müracaat için muvâfık bir zaman arıyordu. Kânûn-u evvelin yirmi sekizinde vukû'a gelen Şipka perişânlığı İstanbul'u dehşetde bıraktı. O vakte kadar muhârebenin devâmını ârzû eden Vükelâ dahî sulh etmek zamanının geldiğini anladı. Bunun üzerine Zât-ı Şâhâne kânûn-u sâninin birinici gününde bu zamanda Petersburg'da bulunan Rus İmparatoru'na şu mealde bir telgraf gönderdi.¹

“Komşuluk münâsebetiyle bir sulh-u dâimîde bulunmaya mecbûr olan iki hükûmetimizin birçok ahvâli gayr-i matlûba ilcâatiyle şu zamanda muhârebede bulunmasına en ziyâde teessûf eden benim. Hissiyât-ı insâniyetkarâne ile mütehasıs oldukları müsellemler bulunan haşmetpenâhîlerine müracaat ederek şu muhârebeye bir

¹ “Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı.” Ve âtiyen arz olunacak telgrafların asılları şübhesiz Fransızca yazılmıştır. Fakat Ceneral Hazenkamf'ın eserinde Rusça tercüme edilmiş nüshaları vardır. Bendeniz bunlardan tercüme ediyorum. Bunun için asıllarına tamâmiyle muvâfık olup olmadığından mes'ul değilim.

an evvel nihâyet verilmesini ricâ ederim. Bu maksad-ı mukaddesin istihsâl için gerek sulhu için ve gerek mütârekeyi müzâkere etmek üzere Grandük Nikola Hazretlerine Vükelâmdan Nâmık ve Server Paşaları memur etdim. Şu zevât öbür gün Grandük'ün karargâhına doğru hareket edecektir. Ümîd ederim ki bu müracaatın üzerine müzâkerâta teşebbüsten evvel dârülharbe hareketde bulunan ordunuza tevkîf emrini i'tâ buyurursunuz.

Abdülhamîd

Rus İmparatoru Zât-ı Şâhâne'ye ikinci günü cevâb verdi. Bu cevâbda: “Zât-ı Şâhâne'nin ârzû ve hissiyâtına kendisi dahî iştirak etdiğini fakat Grandük'ün elinde bulunan musâlaha şerâiti Bâb-ı Âli tarafından kabul edilmeyince mütârekeye râzı olamayacağını” bildiriyordu.

Şu telgrafın mütalaasından kâri'lerimiz şu zamanda Makam-ı Seraskerî'nin yaptığı hatanın netîce-i vahîmesini elbetde anlamışlardır. Rus İmparatoru'na edilen müracaattan daha ne netîce hâsıl olacağını bilmeyerek dârülharbde bulunan Osmanlı kumandanlarına mütâreke akdolunduğunu tebşîr ediyor. Ve bunların gayretini de şu sûretle kesrediyordu. Bu hatanın acısı pek çabuk çıktı.

Kânûn-u evvelin birinci günü böyle iki hükümdar birbiriyle telgrafla teatî-i efkâr etmiş iken Grandük Nikola, Şipka'yı elde ettikten sonra hiç bir dakîkaya fevt etmeksizin ileriye doğru hareket etdi. Ordusunun aksâm-ı mütenevvi'sinin Edirne'ye doğru serîan taarruz etmesini emrediyordu. Grandük, kânûn-u sânînin otuz birinde karargâhını Şipka'dan on iki kilometre uzaklığında bulunan Kazanlığa nakletti. Burası merkez ittihâz olundu. Kânûn-u sânînin ikisinde düşman Yeni Zağra'yı işgâl etdi. Kumandasını ve intizâmını kaybetmiş olan Osmanlı müteferrik fırkaları bilâ-mukâvemet ric'at eyliyorlar ve bu sûretle birkaç gün zarfında Ruslar Balkan'dan Edirne'ye kadar imtidâd eden arâzîyi işgâl ve her gün bir kasabayı ve mühim mevâki'yi zabt ediyorlardı.

Grandük Nikola, mütârekeye âid Rauf Paşa'nın telgrafına ne cevâb verdiğini söylemişdik. İmparator, o günlerde kendisine Zât-ı Şâhâne tarafından gönderilen telgrafın ve kendi cevâbının kopyasını Grandük'e gönderdiği gibi musâlaha imza oluncaya kadar hareket-i askeriyeye kemâl-i gayretle devâm etmek lâzım olduğunu

emrediyordu. Bunun üzerine Rauf Paşa'nın telgrafını hâmil Osmanlı kumandanları tarafından Rus ordugâhına gönderilen parlamentorlara Grandük "Muhârebe hâlâ bir devâmdır. Mürtareke, falan tanımam" diye cevâb-ı redd veriyor. Her gün ilerleyip yer kazanıyordu. Bu zamanda Osmanlı ordularının ahvâli ise esef-engîz bir sûrette idi.

Süleyman Paşa, kânûn-u evvelin yirmi sekizinci günü Rauf Paşa'nın ihbârı üzerine Ruslar, mütârekeyi dinlemeyip Şipka'yı zapt ve Veysel Paşa'yı esir etdiğini anladığı gibi Rauf Paşa'ya bu hâli ihbâr etdi. Ve ileride ne hareket yapılacağını telgrafla sordu. Cevâben: "Manevranızı serîan ve âcilen icrâ'ya me'zûnsunuz. Kâffe-i hareket-i askeriye icrâ'sı Zât-ı Müşirlerine munhasır olduğundan artık îzâhat ve istizâhata hâcet yoktur." diye bir telgraf alındı. Süleyman Paşa Rauf Paşa'nın bu telgrafına cevâben: "İcrâ olunacak olan hareket, çâresizlik îcâbındandır. Taburları cem'edebildiğim hâlde Cenâb-ı Hakk'ın tevfiik ve inâyetiyle dögüşe dögüşe Edirne'ye varılacağını ve son nefesde ihsân buyurulan şimdiki ruhsatın hiçbir netîce-i tâmme veremeyeceğini" beyân etdi.¹ Bunun üzerine askerinin bir kısmını Tatarpazarcığı'nda ve diğerini Yanbolu'da toplamaya başladı. Ve sonra Edirne'ye ric'at için lâzım gelenlere emirler gönderdi. Bu hareket icrâ' olunur iken Rauf Paşa'dan diğer bir telgraf gelerek: "Eski Serdâr Mehmed Ali Paşa size yardım etmek üzere Edirne'ye gönderilmiştir. Müşârün-ileyhi bir kolordusu kumandanlığına ta'yînle birlikte iş görünüz." tarzında emirler var idi. Bu telgraf Süleyman Paşa'yı fevkalâde ürkütdü. Çünkü Mehmed Ali Paşa Süleyman Paşa'nın en büyük düşmanlarından olup ahvâli sâbıkada aralarında cereyân eden mâcerayı evvelce söylemişdik. Hakikat-i hâlde Mehmed Ali Paşa'nın şu sırada Edirne'ye gönderilmesi boş olmayıp sonraları anlaşıldığı vechile bu zât, Süleyman Paşa Edirne'ye gelir gelmez, Başkumandanlıktan azl ve derhâl tevkîf edilerek Dersâdet'e gönderilmesine memur olup kendisi de Başkumandanlığa ta'yîn olunur fermânı dahî yanında idi.

Süleyman Paşa kânûn-u evvelin otuzuncu günü mevcûd kuvvetini Pazarcığa topladı. O günlerde de Rauf Paşa'dan: "Edirne'ye çabuk geliniz." mealinde telgraf geldi. Süleyman Paşa bu kuvvetle Filibe'ye hareket etdi. Ve kânûn-u sâninin üçünde

¹ "Süleyman Paşa'nın evrakı " ve kezâ "Hercümerc Rumeli" nâmındaki esere müracaat.

oraya vâsıl oldu. Bu esnâda Süleyman Paşa'nın ordusu sözde yüz on üç taburdan ibâret idi. Gurko'nun ordusu, hakîki mevcûdu yirmi beş binden ziyâde değildi.

Rumeli kıt'asına mensûb redîf ve mustahfiz taburları savuşup gitmiş, yalnız zâbitleri kalmıştır. Süleyman Paşa Filibe'de iken Ceneral (Eskubelef) (30000) kuvvetinde bir ordu ile (Sekbanlı) yı zabt edip Süleyman Paşa ordusu için Edirne'ye ric'at yolunu kesdi. Şu sırada Rusların başka orduları dahî Süleyman Paşa'nın her tarafını sarmakda idi. Diğer Osmanlı firkaları Ruslarla muhârebe ediyor ve mağlûben geriye firâr ediyorlardı. Süleyman Paşa'nın önünde Ceneral (Eskubelef), arkasında yetmiş bin mikdârında bir kuvvetle Ceneral (Gurko) bulunduğu ve binâen-aleyh (Edirne) ye gitmek mümkün olmayacağı zâhiren aşîkar olduğundan Süleyman Paşa kendi ordusuyla Kal'a-i Sultâniye Boğazi'na ve Dersaâdet'e hareket için Balkanlara doğru yürüdü. Kânûn-u sânînin yedisine bu ordu pek perîşân bir hâlde (Gümülcine) ye vâsıl oldu. Fuad, Şâkir ve Sâbit Paşaların firkaları (Eskice) ye indiler.

Muhtasaran verdiğimiz şu îzâhatdan dahî pek güzel anlaşılıyor ki muhârebenin son devrinde dârülharbde bulunan orduların idâreleri pek fenâ bir devir geçirdi. Merkez hükûmetin münâsebetsiz müdahalesiyle mikdârı oldukça külliyetli bulunan bu ordunun bir mevki'de tecemmu'una müsâade olunmadı. Birbirini cerh eder emirler, ve hareket-i askeriyeden bir şey anlamaz vükelâmızın ve Saray'ın müdahalesiyle bu ordu beyhûde yere mahvedildi. Kasden gibi düşmana mukavemet edilemeyecek bir hâle getirildi. Ruslar (Edirne) ye ve sonra (İstanbul) a doğru hareket ettiği zaman, bu ordunun bir kısmı (Süleyman Paşa ordusu) Gelibolu civârında diğeri de Rumelinin mütenevvi' mevâki'inde ric'at ediyordu. Bundan mâadâ elli bine yakın olan ve Devlet-i Âliyye'nin en güzîde askeri bulunan diğeri bir ordusu da Balkan'ın öte tarafında Kâin, (Şumnu), (Ruşçuk), (Silistre), (Varna) da bulunuyor, Balkan'ın cenûbunda vukû'a gelen ahvâl-i müessefeyi uzakdan seyrediyordu.

Süleyman Paşa'nın sâlifü'z-zikr ric'ati esnâsında Devlet-i Âliyye'nin mütâreke ve akd-i sulh mes'elesine dâir Rus ordu kumandanı Grandük (Nikola) ile olan muhâberâtı şu yolda cereyân ediyordu. Kânûn-u sânînin birinci günü (Rauf) Paşa Grandük'e bir telgraf takdîm ederek Devlet-i Âliyye tarafından murahhas ta'yîn olunan (Nâmık) ve (Server) Paşaların o gün hareket ettiğini bildirdi. Grandük bu

murahasları sûret-i lâyıkada kabûl etmek için pîş-dârda bulunan kol kumandanlarına emir verdi. Bu esnâda Rus ümerâsı Edirne'yi zabt etmek için lâzım olan tertîbâtla uğraşıyorlardı. Osmanlı murahasları kânûn-u sâninin yedisinde Rus karagâhına vâsıl oldular. Bunların maiyyetlerindeki ketebe ve hademenin adedi seksene bâliğ oluyordu. Şu hâl Rus karargâhının epeyi istihzâsını mûcib oldu. Çünkü vatanlarının böyle gâyet tehlikeli bulunduğu bir zamanda Osmanlı murahasları tarafından azâmet ve haşmet göstermek münâsib olmadığı muhakkak idi.¹

Devlet-i Âliyye ile ne sûretle sulh yapılacağına dâir Hâriciye Nâzırı Prens (Gorçakof) tarafından tanzîm olunup İmparator'un kendi mührüyle mühürlenmiş olan mazbata, Grandük'ün sefer çantasında idi. Bu mazbatanın muhteviyâtını Grandük biliyordu. Çünkü bir kopyası kendisinde var idi. Osmanlı murahaslarına takdîm olunacak mazbata, Grandük'ün mührüyle mühürlenmişti. Grandük (Nikola), bu mazbatayı kânûn-u sâninin dokuzunda Osmanlı murahaslarına takdîm etmek üzere iken o gün İmparator'dan bir telgraf gelerek bu telgrafda: Mazbata-i mezkûreyi takdîm etmezden evvel Osmanlı murahaslarının sulh hakkında ne gibi teklifleri olup olmadığını bilmek lâzım olduğunu bildiriyordu. Grandük bu telgrafdan memnûn olmadı. Çünkü bu telgrafdan Petersburg Hükûmeti'nin sulh muhâberâtını te'hîr ettirmek istediğini zannetti. Grandük'ün fikrince bu fikir doğru ise bu fikri İmparator'a ilkâ eden mutlaka Dersâdet sâbık Rus sefiri Ceneral (İgnatıyef) olacaktı. Zîrâ bu zât (Plevne) Muhârebeleri zamanında İmparator'un tevcihlerinden düşmüş ise de o günlerde yine göze girmek üzere bulunduğu dâir mektub almıştı. Hâlbuki Grandük kendi işine kimsenin karıştığını istemiyordu.

Grandük, Osmanlı murahaslarını kânûn-u sâninin sekizinde Kazanlık'da kabûl etdi. Bunlara bir teklifiniz var mıdır? Diye sordu. Yok cevâbını alınca ondan bundan bahsederek o gün sulha dâir bir şey açmadı. Yevm-i mezkûrda murahaslar kendileri için ta'yîn olunan konağa 'avdet etdiler. Yine o gün Grandük'ün maiyyetinde bulunan siyâsi memuru Mösyö (Nelidof) Paşaları ziyâret edip sulhun neden ibâret olacağını şifâhen beyân ve yarın Grandük'ün kendilerine sulh şerâitini takdîm edeceğini işâret etdi.

¹ "Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı."

O günün akşamı Rus ordusu pîş-dârlarından gelen haberlerden (Edirne) de bulunan Osmanlı askerinin bu şehri tahliye ederek ric'at ve Ceneral (Gurko) nun, umûm ordusuyla oraya doğru hareket ettikleri anlaşıldı. İkinci günü Grandük, (Nâmık) ve (Server) Paşaları karargâhında kabûl ederek sulh şerâitini hâvî mazbatayı bunlara takdîm etdi. Murahhaslar sulh şerâitini bir kere gözden geçirdiler.¹ Yevm-i mezkûrda Grandük'ün odasında umûm Erkân-ı Harb Reîsi ile (Nelidof) dan başka kimse yoktu. Müzakere iki saatden fazla devâm etdi. (Nâmık) Paşa esnâ-yı mezkûrede Grandük'e hitâben: "Makedonyalı Aleksander birçok hükümdarları mağlûb ettiği zaman bile bunların şân ve azîmetine tecâvüz etmemişdir. Biz Türkler, şimdiki hâlde mağlûb olduk. Bu ciheti tasdîk ederiz. Fakat Rus İmparator'u ikinci Aleksander'in âlî cenâblığı dahî bî-hadd-ü pâyândır. Teklif ettiğiniz şerâit ağırdır. Bizim sulh için salâhiyetimiz pek vâsi'dir. Fakat bu şerâitin tarafımızdan kabûlü imkân hâricindedir. Biraz tağyîr edilmesini zât-ı haşmetpenâhîlerinden hâssaten ricâ ederim." Diye bir ifâdede bulundu. Grandük, cevâben: "Hiçbir maddesini tağyîri mümkün olmadığı ve husûsiyle müzakere için murahhaslara iki saatlik bir müddet verdiğini ve bu müddet zarfında murahhaslar takdîm olunan sulh şerâitini kabûl edemezlerse ordusuyla derhâl taarruza başlayacağını bildirdi. Murahhaslar bu söz üzerine konaklarına döndüler. Öğleden sonra alafranga saat dörtte murahhas Paşalar yine Grandük'ün konağına gelerek "evet sizin böyle bir şerâit vâz' etmeye hakkınız vardır. Burasını tasdîk ederiz. Fakat bu şerâitin kabûlü bizim dâire-i salâhiyet ve iktidârımızın hâricindedir. Eğer buradan (İstanbul) a doğru telgraf münkatı' olmasa idi otuz saatde cevâb alabilirdik. Fakat şimdi dört beş gün beklemekliğimiz îcâb ediyor. Bunun için bizim İstanbul'a gidip doğrudan doğruya ta'lîmât almaklığımız daha iyidir." Diye söylediler. Grandük, "Sözlerinize bir diyecek yok. Fakat musâlaha akdetmek için hukuk-u salâhiyetinizin pek mahdûd bulunduğuna teessüf ederim. Bundan sonra bence müzâkerat ve muhâberat-ı sulh kesilmiş addolunacaktır. Bu mealde şimdi İmparator'a telgraf dahî vereceğim. Şu kadar ki ben bundan sonra İmparator'a danışmaksızın sizinle muhâbereye girişmem. Şu hâl şübhesiz sizin için iyi değildir. Çünkü ordumuz her gün yer kazanıyor. İleri gidiyor, pâyitahtınıza

¹ Kitabın nihâyetinde San istifano muahedesine nazar buyurula.

yanaşıyor. Bunlar ilerledikçe elbette sulh şerâitinin dahî sizin için daha ağır olacağı bî-iştibâhtır.” Diye cevâb verdi.¹

Bunun üzerine muhâberat kesildi. Grandük (Nikola) karargâhının (Edirne) ye nakli için emir verdi. Murahhas Paşalar da (İstanbul) a gitmek için hazırlık gördüler. (Nâmık) ve (Server) Paşalar, Rus ordugâhında bulunduğu müddetçe bunlardan birincisi Vükelâ-yı Osmanıyye’ye yakışır bir vakarla kendisini muhâfaza ettiği hâlde (Server) Paşa da Rusların nezdinde o kadar itibâr kazanmamıştır. (Server) Paşa öteden beri ma’hûd (Mahmûd Nedim) Paşa takımından olup bir müddet Ceneral (İgnatıyef) in perverdelerinden iken tağyîr-i ahvâl ile fırka-i ahrâra iltihak etmek istemiş idiyse de Zât-ı Şâhâne’nin cülûsunda yine Saray’a intisâb kesbetmeye muvaffak olmuştur. Düşman ordugâhında bulunduğu müddetçe Rus ümerâsına: “Bizi bu hâle getiren İngiltere’nin desâisidir. Ben dâima Rus siyâsetini illtizâm edenlerden idim. Ceneral (İgnatıyef) benim nâmımı lekeledi. İkide bir, münâsebetli münâsebitsiz “(Server) Paşa benim cebimdedir. Bu zât benim adamımdır. Diye diye beni (İstanbul) efkâr-ı umûmiyyesinde rezîl-ü rüsvây etdi.” Diye Grandük’e Ceneral (İgnatıyef) den şikâyet etmiştir.

Her ne ise: Musâlaha hakkında birinci müzâkere şu yolda netîcesiz kaldı. Fakat sonra gelen ahvâli lâyıkı vechile anlamak için bu esnâda Avrupa hükûmetlerinden her birinin Rusya ve Devlet-i Âliyye’ye karşı buldukları vaz’iyyeti anlamak lâzımdır.

Muhârebe devâm ettiği müddetçe Avrupa’daki efkâr-ı umûmiyyenin kısm-ı a’zâmı (İslav âleminde gayrisi) Türklere meyyâl idi. Bunlardan hâsseten İngiliz ve Macar Milletleri Türk ordusunun her muvaffakiyetini fevkalâde alkışlardı. Şu esnâda bu iki millet dahî nukden epeyi muâvenetde dahî bulundular. Bil-hassa (Plevne) Muzafferiyetleri zamanında bunlar Ruslara karşı taarruzda dahî bulunarak Rusların Avrupa büyük merkezlerinde itibâr ve haysiyetlerini düşürmek için epeyi çalışdılar.

Hükûmetlerine gelince: Avusturya Hükûmeti muhârebe i’lânından evvel Ruslarla gâyet gizli bir muâhede-i ittifâkiyye akdedip şâyet Ruslar şu muhârebede

¹ “Ceneral Hazenkamf’ın Hâtıratı” ve kezâ Nelidofun bu muhârebe hakkında yazdığı hâtırate müracaat.

gâlib gelirlerse (Tuna) nın beri tarafında kendileri için bir arâzî almayacakları ve (İstanbul) a hiçbir vakit girmeyecekleri gibi mevâdı bu mukâveleye derc ettirmişlerdi. Bunun için muhârebe devâm ettikçe Avusturya hükûmeti telâşsızca vakâyi'-i âtiyeyi bekliyordu. Fakat Rusların Balkanları aşır Edirne'ye doğru harekete başladığı zaman gerek hükûmet ve gerekse ora efkâr-ı umûmiyyesi rahatsız olmaya başlamış idi.

(İngiltere) Hükûmeti tâ muhârebenin ibtidâsından evvel Türkleri açıktan açığa iltizâm ediyordu. Bu hükûmetin İstanbul'da bulunan seffri Sir Lyard İstanbul Hükûmeti'nin kemâl-i gayretle harbe devâm etmesini teşvîk eder idi. İstanbul'da bulunan İngiliz Ataşemiliteri harbin plan ve sûret-i icrâ'sına dahî karışır ve hareket-i askeriyede bir dereceye kadar nüfuz ve te'sîr sâhibi idi. O günlerde İngiliz Hükûmeti Bâb-ı Âliye: Harbe kemâl-i gayretle devâm ediniz. Tehlikeye dûçâr olduğunuz zaman size imdâd edeceğimizden emîn olununuz." Mealinde sözler söyleyip Bâb-ı Âli'ye büyük ümîd vermekdeydi. Şübhesiz o vakit İngiltere'nin idâresi elinde bulunan (Lord Bikonsfeled) ve hükûmet heyeti, bu va'adi icrâ' edeceklerdi. Fakat Meclis-i Mebûsân'da gâyet kuvvetli bulunan Liberal Fırkası İngiltere'nin şu sırada Türkiye için harb etmesini tecvîz etmiyor, iktidârda bulunan Muhafazakâr Fırkası'na şiddetle muhâlefet ediyordu. Bundan dolayı Lord (Bikonsfeled) hareketinde serbest değil idi. Fakat müşârün-ileyh Lord Türkiye'nin menâfi'i için mümkün olan muâvenetin deriğ edilmesine kat'iiyen karar vermişdi. Hatta bu maksad için Ruslar Balkanları aşır (Edirne) ye doğru yürüdükleri zaman Bahr-i seffid donanmasını (Çanak Kal'a) garbına yanaşdırmışdı.

(Almanya) Hükûmeti zâhiren Rusya tarafdârı idi. Fakat şu şark mes'elesinde (Prens Bismarck) ın diğerk maksad ta'kîb etmekde olduğunu evvelki eserlerimizde söylemişdik. Fransa, yetmiş senesi muhârebe-i vahîmesinden dolayı şu sırada her hareketden âciz, müstakil bir siyasete mâlik değildi. İtalya'nın dahî bu işlerde zerre kadar alâkası yokdu. İşte Kazanlık'da Osmanlı murahhaslarıyla Rus ordusu kumandanı Grandük (Nikola) ile musâlaha müzâkeresi kat'i olunduğu zaman hükûmet-i muazzamanın vaz'iiyetleri bu merkezde idi.

Muhâbere münkatı' olur olmaz Grandük, bir tafsîl-i vukû'âtı (Petersburg) a arz etdi. Ve hareket-i atıye için de İmparator ve Hâriciye Nâzırı'ndan ta'limât-ı mahsûsa istedi. İsteddiği ta'limât-ı mahsûsa şu mevâda âit idi.¹

“Evvelen bugünlerde (Edirne) yi zabt edip ordumuzun pîş-dârlarını İstanbul'a doğru sevk ve bu şehre yanaştığımız hâlde (Çanak Kal'a) nin garbında bulunan İngiliz donanması (Marmara) ya girerse ne yolda hareket eylemek sâniyen eğer İngilizler (İstanbul) a asker indirirlerse yâhud bugünlerde (İstanbul) da bulunan Hıristiyanları Türkler katletmeye başlarsa ne gibi tedâbîr ittihâz eylemek. Sâlisen Gelibolu'yu zabt etmek câ'iz olup bu mühim mevki'i zabt etmek için gönderilecek askerde orada İngilizleri bulurlarsa bunlara karşı ne yolda muâmele olunacak yollu kat'i ta'limâtı hâvî maruzâtdan ibâret idi.

Grandük, bu mevâdı hâvî telgrafı Petersburg'a gönderdiği gün ya'nî kânûn-u sâninin dokuzunda orada bulunan Harbiyye Nâzırı'ndan bir telgraf aldı. Bu telgrafda “İmparator'un emriyle size arz ediyorum. Bura İngiliz Sefiri Hâriciye Nâzırımıza (Ordunuz Gelibolu'ya doğru hareket ediyor. Size ihtâr ederim ki bu Kal'ayı zabt edecek olursanız aramızda mevcûd musâlaha ihlâl olunabilir.” diye söyledi. Biz de cevâben: “Eğer Türkler oraya ordularını cem'etmezlerse biz de Gelibolu'yu zabt etmek niyetinde bulunmadığımızı” söyledik. “Bu hususa bil-hassa nazar-ı dikkatinizi celb ederim.” Gibi mühim bir teblîgat var idi.

Kânûn-u sâninin onuncu günü Rusların (Edirne) yi zabt ettiği haberi Rus karargâhına geldi. Bunun üzerine Grandük (Edirne) ye doğru hareket etmeye karar verdi. Ma'ahâzâ o günlerde Grandük, (Edirne) nin zabtından sonra (Çatalca) ya doğru hareket eden ordularının ba'zı aksâmını (İstanbul) a doğru sevk etmek ve mümkün ise bu şehri zabt eylemeye karar veriyse de bu işde mes'uliyeti dahî üzerine almakdan çekinerek kemâl-i tehâlikle Petersburg'la muhâbereye girişti. Grandük (Edirne) ye doğru hareketinde (Nâmık) ve (Server) Paşaları dahî berâberinde götürmek istiyordu. Kânûn-u sâninin on birinde (İstanbul) dan murahhaslara yeni ta'limât götürmeye memur bulunan ve ismini yukarıda zikr ettiğimiz merhûm Sadrazam Fuad Paşa hafidi İzzet Bey Rus karargâhına geldi. Murahhaslara bir mektub getirdi.

¹ “Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı”

Grandük, kânûn-u sâninin on ikisinde (Kazanlık) dan (Edirne) ye doğru hareket etdi. Yol Rumeli muhâcirleriyle dolu idi. Kışın en şiddetli mevsiminde bunlar berâberlerinde çoluk çocuk olduğu hâlde Merkez Hükûmet-i Osmaniyye'nin sû-i tedbiriyle hicret ediyor. Yollarda soğuktan, açlıktan, Bulgarların taarruzlarından binlerce nüfus telef olup gidiyordu. Bu hengâmede Rumeli ahâlî-i müslimesinin çektiği eziyyet ve cefâ kalemle yazılacak şeylerden değildir. (Şipka) da tâ (İstanbul) a kadar yollar bu muhâcirlerle dolu idi. Burada çocuklar, analarının memeleri üzerinde donmuş kalmış, orada umûm âile açlıktan, soğuktan can çekişiyordu. Bu hâl Moskofları dahî ağlatmakta idi. Yalnız Bulgarlar bu hâl-i perîşâniyyede bulunan ehl-i islâmın üzerine hücumdan geri durmuyor, rast gelen muhâciri soyup soğana çeviriyorlardı. O sene en az iki yüz bin ahâlî-i islam telef olup gitdiği muhakkaktır. Bunların çektiği cefâ (İstanbul) Merkez Hükûmeti'nin sû-i tedbirinden ileri gelmiş olduğunu söylemişdik. Eğer Hükûmet Rusların birinci taarruzu zamanlarından itibâren Rumeli ahâlîsine, hicreti kabûl etmeyeceğini ve ora ahâlîsinin yerlerinde sebât etmeleri lâzım olduğunu sûret-i kat'iyede i'lân etmiş olsa idi bu fenâlığa meydân verilmeyeceği muhakkak idi. Vâkıa yerlerinde kaldıkları zaman bunların üzerine Bulgar ve Ruslardan ba'zı taarruzların vukû'u melhûz idiye de yavaş yavaş bunun önü alınır, hicretde çektiği cefânın binde birisi çekilmezdi. Rumeli ve sonra Bulgaristan ve Şarkî Rumeli nâmını alan vilâyetlerde külliyetli mikdârda unsur-u islâm kalır ve bundan da sonraki ahvâlde pek çok istifâde etmek mümkün idi. Hâlbuki böyle olmadı. Kim bilir ne fikre mebnî hükûmet bunların hicretlerine müsâade etdikten sarf-ı nazar hatta hicrete teşvîk etmekden dahî geri durmuyordu. Bozgunluktan dolayı ordu-yu Osmanî bir taraftan meselâ (Filibe) den çekildiği gibi orada binlerce mikdârda bulunan ahâlî-i islâmiyye dahî onlarla berâber çekilir, yollarda binlerce insan telef olup giderdi.

Grandük Nikola (Eski Zağra) tarîkiyle (Harmanlı) ya geldi. Orada şimendüferle kânûn-u sâninin on dördünde (Edirne) ye vâsıl oldu. Bulgar ve Rum sınıf-ı rûhânî ve bir de bu esnâda orada bulunan ümerâ-yı askeriyeye tarafından fevkalâde bir sûretle karşılandı. O günlerde Grandük'ün fikrini işgâl eden mesâilden en birincisi (İstanbul) a doğru yürüyerek bu meşhûr şehri zabt etmek ve beş yüz seneden beri Rusya'nın matmah nazarı bulunan (İstanbul) u ve (Ayasofya) yı elde

etmek idi. Fakat bu fikir ve maksadının icrâ'sına İmparator ve bil-hassa Hâriciye Nâzırı Prens (Gorçakof) mümanaat gösterir fikriyle ziyâdesiyle telâş ediyordu. Kânûn-u sâninin on yedisinde Osmanlı mrahhasları (İstanbul) dan gâyet mühim bir telgraf aldılar. Bunun üzerine (Nâmık) Paşa Grandük'den ikinci gün bir mülâkat istedi. Yevm-i mezkûrda kabûl buyurulduğunda Ruslar tarafından takdîm olunan musâlahanın esâsını kabûl ettiğini ve bu sulhu ileride imzalamak üzere bir mütâreke akdini imzalamaya râzı olduğunu beyân ve netîcede kânûn-u sâninin on dokuzuncu günü mütâreke ve mukaddime-i musâlaha imzalandı. Bununla iş bitmedi ise de muhârebeye nihâyet verildi.

[341] On Beşinci Fasl

Mütâreke ile Sulh Arasını

Mütârekeden sonra ahvâl-i umûmiyye. – Ordular ve muhâcirler. – Rus İmparatoru'na yine bir telgraf. – Rusları akd-i musâlahaya mecbûr eden ahvâl. – İngiliz donanmasının (Çanak Kal'a) Boğazı'nı geçip (İstanbul) a gelmesi. – Rusların telâşi. – Rus ümerâ-yı askeriyyesinin (İstanbul) a hücum hakkındaki ihtilâf-ı efkârı. – Grandük (Nikola) ve (Safvet) Paşa. – Grandük'ün (Ayastefanos) a hareketi. – Meclis-i mebûsânın ahvâli ve Ahmed Vefik Paşa'nın sadâreti. – Meclis-i mebûsânın kapatılması. – (Ayastefanos) daki müzâkerât. – Şubat'ın on dokuzunda (Ayastefanos) Muahedesi'nin akdi. – Bu muahedenin mündericâtı.

Bin iki yüz doksan beş kânûn-u sâninin on dokuzunda (Edirne) de Rusya Devletiyle akd olunacak musâlahaya esâs olmak üzere tanzîm olunan şartnâme ile mütâreke mükâvelenâmesinde şu mevâd var idi: Devlet-i Âliyye Sırbıyye, Romanya, Karadağ'ın istiklâliyetini tasdîk ve bu emâretin hudûdlarını dahî tashîh edecek. Bundan mâadâ Devlet-i Âliyye, hudûdu maîn bir Bulgaristan Beyliği'ni tanıyacak, muhârebe için Rusya'ya külliyetli tazmînât verecek, ve bu tazmînâtın bir kısmına mukâbil Ardahan, Kars, Batum, Bayezid ile Soğanlı'ya kadar olan yerleri Ruslara terk edecektir. Ve sonralar (Ayastefanos) Muahedesinde münderic diğer mevâd dahî var idi. Mütâreke devlet için pek ağır idi. Bu mütâreke imzâ olunduktan sonra o vakte kadar Türklerin ellerinde kalan (Erzurum), (Vidin), (Rusçuk), (Şumnu), (Silistre), (Razgrad) Kal'aları derhâl Rus ve Romanyalılara teslîm olunacaktı.

Devlet-i Âliyye böyle bir mütârekeyi çâresiz kaldığı ve pek büyük tehlikede bulunduğu zamanın gayrisinde kabûl etmeyeceği muhakkak idi. O günlerde böyle bir tehlikenin mevcûd olduğu şübhesizdi. Mukâvele-i mezkûre (Edirne) de imzalandığı zaman Rus pîş-dârları (Çorlu) yu geçip (Çatalca) ya doğru ilerlemekde idi. Bu son mevki‘ (İstanbul) müdâfaa hattının birincisini teşkil ettiği hâlde Hükûmet’in şaşkınlığından burası dahî kâfi kuvvetle işgâl edilmemişti. Süleyman Paşa’nın ordusu (Gelibolu) tarafına ric‘at ettiği söylemişdik. Bu ordu oraya vâsıl olur olmaz (İstanbul) a alındı. Paşa taht-ül hıfz (İstanbul) a getirildi. Diğer aksâm-ı askeriyye ise Rumeli’nin mütenevvi‘ mevki‘inde perîşân bir hâlde gezip duruyor, her birisi başka başka taraflara dağılmıştı. Yalnız Balkanların öte tarafındaki Kal‘alarında bulunan asker intizâmını gâib etmeyerek lüzûmunda iş görecekları muhakkak idiyse de onların dahî karşılarında külliyetli Rus ordusu var idi.

Bu esnâda Osmanlı Hükûmeti’nin ne sûretle olursa olsun serîan sulha icbâr eden ahvâlin başlıcası da Merkez Hükûmet’deki ahvâl idi. Muhârebe devâm ettiği zaman bura ahâlîsi pek büyük fedâkarlık edip duruyor idiyse de Rumeli Bozgunluğu’ndan sonra Pâyitaht’a gelen iki yüz binden fazla Rumeli muhâciri (İstanbul) ahvâlini pek fenâ bir renge koymakda idi. Bunları yerleştirmeye hâneler bulunamayıp hemen kısm-ı a‘zamı mevsim-i şitâda sokaklarda, camilerde yerleşmiş ve bunlara i‘tâ olunan zehâirin killetinden vesâir ahvâlden içlerinde türlü hastalıklar dahî hükm-fermâ olmuş idi. Bu hâl (İstanbul) ahâlîsini dahî dehşetler içinde bırakmakda idi.

Şu ahvâl-i müessefe o vakit Makam-ı Bâlâ’da bulunan vükelâyâ dahî pek ziyâde dehşetler vermekde ve bil-hassa Zât-ı Şâhâne o günlerde pek büyük havf ve heyecân içinde bulunuyordu. Zîrâ bu hâl yakında büyük bir fitnenin zuhûruna sebep olmak ihtimâlini gösteriyordu. O günlerde (İstanbul) da idâreden memnûn olmayan zevât pek çok var idi. Zât-ı Şâhâne cülûsundan beri her ahvâle karşı tedâbîr-i lâzime almakdan geri durmuyorsa da bir kere (İstanbul) da isyân zuhûr ederse bu fitnenin neye müncer olacağını kimse kestiremiyordu. Husûsan ahâlînin kısm-ı a‘zamı ve bil-hassa Rumeli muhâcirları dârülharbde bulduklarından esnâ-yı harbde Merkez Hükûmet’in yaptığı cinâyetleri pek a‘lâ bilir idi. Bu muhâcirların cümlesi Hükûmet’in ve bil-hassa Saray’ın aleyhinde idiler.

Zât-ı Şâhâne buralarını bilmez değildi. Kendisince en muvâfık çâre bir an evvel düşmanla sulh edip ne vâsıta ile olursa olsun fenâlığın günden güne teşdîdine meydân vermemek idi. Bu maksad için Rus karargâhına gönderilen (Nâmık) ve (Server) Paşalara mütârekeyi imzalamak için verilen salâhiyet ve iktidârlar pek vâsi' idi. Ruslar ne tekâlîf ederlerse etsinler derhâl onu kabûl etmek için me'zûniyetleri var idi.

(Nâmık) Paşa merhûm Kazanlık'da kendisine takdîm olunan sulh şerâitini ağır görüp biraz teennî ile hareket olunursa daha iyi olur fikriyle Grandük'e redd cevâbını vermişti. Bu esnâda Kazanlık'la (İstanbul) un muvâsalâtı münkati' olduğundan birkaç gün etrâfindan sıkışdırılmıyordu. Fakat Zât-ı Şâhâne pek büyük telâş içinde idi. Çünkü Rus her gün ilerliyor, (İstanbul) a yaklaşıyordu. O günlerde Zât-ı Şâhâne bu te'hîri Rus Hükûmeti'nden bilerek sâlifü'z-zikr mütâreke (Edirne) de imzalandığı günden bir gün evvel ya'nî kânûn-u sâninin on sekizinde (Petersburg) da bulunan İmparator'a şu mealde bir telgraf daha gönderdi.¹ (Petersburg) da Rus İmparator'una:

Benim hükûmetim Kazanlık'da bulunan murahhaslara bir telgraf göndererek Grandük (Nikola) tarafından tekâlîf olunan sulh şerâitini ve mütârekeyi kabûl için emir verdi. O günden bu âna kadar altı gün geçti. Hükûmetim hâlâ bir cevâb alamadı. Bir kere tekâlîf olunan şerâit kabûl olunduktan sonra hareket-i askeriyye raiyyemin ızdırâbını tezyîd etmekden başka bir hizmet edemeyeceği derkâr olduğundan Zât-ı Şevketmeâblarının insâniyetine müracaat ederek hareket-i askeriyyeyi durdurdmak için lâzım gelenlere emir verilmesini ricâ ederim.

Rus İmparatoru bu telgrafa böyle bir cevâb verdi.

İstanbul Zât-ı Şevketpenâhîlerine.

Murahhaslarınız vaz'olunan şerâiti kabûl ettiklerine dâir karargâhdan bir haber almadım. Kardeşim bu işlerin kâffesinde vekil-i mutlakdır. Emîn olmalısınız. Ben de bir an evvel sulh etmek istiyorum. Fakat sağlam ve metîn sulh istediğimi dahî beyân ederim.

¹ "Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı." Zât-ı Şâhânenin Rus İmparatoruna 18 kânûn-u sâni târihli telgrafi. İmparatorun cevâbı.

Aleksander

Matlûb olan mütâreke mukâvelesi kânûn-u sâninin on dokuzunda (Edirne) de tarafeynden imzalandığını yukarıda söylemişdik. Tarafeyn dedik. Çünkü Devlet-i Âliyye'nin sulha mecbûriyeti ma'lûm ise de âlem-i siyâsetde o günlerde vukû'a gelen ba'zı ahvâl Rusları dahî bir an evvel akd-i musâlahaya mecbûr ediyordu.

Grandük bu esnâda Osmanlı ordularının perîşânlığını ve bil-hassa (İstanbul) a hücum edecek olursa orada kendisine mukâvemet gösterebilecek bir kuvvet olmadığını ve binâen-aleyh şu hâlden bi-l-istifâde beş yüz seneden beri Rusya'nın aksâ-yı maksadı olan İstanbul'u o günlerde elde etmek mümkün olacağını biliyorsa da (Petersburg) Merkez Hükûmeti'nin sâlifü'z-zikr Gelibolu Mes'elesi'nde gösterdiği müşkîlâtı nazar-ı mütâlaaya alarak (İstanbul) a hücum etmek için kendisinde cesâret bulamıyordu. Çünkü (İstanbul) ân-ı vâhidde alınmadığı hâlde (Çanak Kal'a) dan İngilizlerin serîan Pâyitaht-ı Osmanîyye imdâd verebilmeleri ve bundan dolayı Rus askerinin perîşân bir hâle geleceği muhakkak idi. Çünkü bu esnâda (Malta) adasında yirmi beş taburdan ziyâde asker bulunduğuna ve o askerle Anadolu ve sâir taraftan (İstanbul) a birkaç gün zarfında ictimâ'i mümkün olan Osmanlı askeri bir yere geldiği hâlde bunları mağlûb etmek güç olduğuna tamâmiyle aklı yatmışdı. Bundan dolayı Grandük (İstanbul) a hücum etmek mes'uliyetini üzerine almakdan korkuyordu.¹

Rus Merkez Hükûmeti'nin bir an evvel sulhe râzî olması ise bu esnâda ahvâl-i siyâsiyenin kendileri için korkunç bir hâl kesbetmesi idi. Nemse Hükûmeti, Rusların evvelce yapılan muahedeye muğayyer (İstanbul) a doğru yürümeleklerinden tevhiş ederek ordularının bir kısmını o günlerde sefer bir hâline koymuş idi. Fazla olarak Romanya'nın Rusların ittifâklarından müteneffir olarak Ruslara karşı bir adâvet beslemeleri. İngiltere'nin (Beşik) İskelesi'nde donanmasına toplayıp Rus ordusunu tehdîd etmeleri Rus Hâriciye Nâzırı Prens (Gorçakof) u fenâ hâlde ürkütmekte idi.

Her ne ise şu ahvâl-i mücbireden dolayı (Edirne) de mukaddime-i sulh şerâiti imzalandı. Mukâvele imzalandığı günün ikinci günü Grandük (Nikola) Osmanlı

¹ "Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı."

murahaslarına bir ziyâfet verdi. Bunlar birkaç gün sonra yeni ta‘lîmât almak üzere (İstanbul) a girdiler. Bu esnâda Tuna’da bulunan Osmanlı Kal‘aları peyderpey tahliye olunarak oradaki asker (İstanbul) a gitti.

O günlerde asıl musâlahanın müzâkeresine İmparator tarafından memur olan Rusya’nın sâbık (İstanbul) sefiri Ceneral (İgnatıyef) Rus karargâhına gelip vazîfesini ifâya başlamak üzere iken şu sırada çıkıveren bir vak‘a o günlerde ortalığı alt üst etdi ve bir müddet Memâlik-i Mahrûse ahvâlini pek büyük tehlike içinde bıraktı. Bu vak‘a-i müdhişe şudur:

İngilizler, tâ muhârebenin ibtidâsından beri Rusların hareketini pek büyük ehemmiyetle tarassud etmekte idi. Bil-hassa muhârebenin son devrinde Rusların Devlet-i Âliyye’ye sulh için teklîf edeceği şerâiti pek büyük telâşla beklemekte idi. Bu şerâit müzâkere ve imza olununcaya kadar bunun ne gibi mevâddan olduğunu bilmiyorlardı. Ba‘de-l-imza mütârekenin muhteviyatını anlar anlamaz Devlet-i Âliyye’ye muâvenet edecek zamanın hulûl etdiğini derk etdiler. Derhâl lâzım gelen tedâbîre karar verdiler. Şöyle ki: (Edirne) Mütârekesi Türklerin şu zamanda Ruslara mukâvemetden âciz bulunduğundan ileri gelip zâhiren bu mütârekeden sonra Türkiye’ye istedikleri muâmeleyi yaptırabilmesi zannolunuyordu. İngilizler her hâlde bu fikrde idi. Şu zannın yanlış olduğunu bir kere Ruslara anlatmak İngilizlerce gâyet mühim bir mes’ele idi ki asıl musâlahâ için vukû‘a gelecek müzâkerede Ruslar birçok teklîflerinden vazgeçsin. Bu maksadın icrâ’sı için o vakit İngiliz Vükelâsı’nın ve bil-hassa Lord (Bikonsfed) in fikrinde (İstanbul) civârında bulunan Rus ordusuna Türklerin yalnız olmadığını isbât etmek zımnında (Beşik) de bulunan İngiliz donanmasını Marmara’ya sevk edip Rusların karşısında durdurmak lâzım idi. Binâen-aleyh İngiiliz Vükelâsı müttefikken buna karar verip şu sırada (Çanak Kal‘a) civârında bulunan Bahr-ı Sefid donanmasının (İstanbul) a doğru hareketi için emir verdi. Bu donanma Şubatın birinde (Çanak Kal‘a) yı geçip (İstanbul) a doğru ilerledi.

Donanmanın şu hareketinden İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord (Derby) (Londra) da bulunan Rus sefiri Kont (Şuvalof) a şu yolda bir ifâdede bulundu: (İstanbul) da bulunan sefirimiz (Sir Lyard) Rus ordusunun (İstanbul) a “takrîbinden dolayı Pâyitaht ahâlîsi pek büyük galeyân içinde bulunuyor diye bildiriyor, Hıristiyanlara melhûz bulunan hücumdan korkuluyor imiş. Bunları muhafaza etmek üzere İngiltere

Bahr-ı Sefid donanmasının şu sırada (İstanbul) da bulunması dahî sefir Hazretleri münâsib görüyor. Binâen-aleyh dünki gün Bahr-ı Sefid donanmasının oraya hareketi için emir verdik.” Diye ihbâr etdi.¹

Bu haber, (Petresburg) Hükûmeti’ni ve ora efkâr-ı umûmiyyesini alt üst etdi. Ruslar hiddetlerinden ne yapacaklarını şaşırılmışlardı. İmparator derhâl Grandük’e bir telgraf göndererek “Eğer İngilizler (İstanbul) a yanaşırlarsa umûm ordu ile (İstanbul) u zabt ediniz”. Diye emir verdi. Grandük İngilizlerin bu hareketini Hâriciye Nâzırı Server Paşa tarafından çekilen bir telgrafdan anlamışdı. İmparator’un emri üzerine Grandük etrafta bulunan aksâm-ı askeriyeyi toplamaya başladı. Fakat bu esnâda ordu ümerâsı arasında vukû’a gelen ba’zı ihtilaf ordunun hareketini pek ziyâde te’hîr etmekte idi. Bu ihtilaf şu idi: Grandük’ün bu iş için ya’nî (İstanbul) a hücum etmek müzâkeresiçün akdetdiği Meclis-i Harbde yukarıda ismini def’atle zikrettiğimiz Ceneral (Gurko) “Şimdiki hâlde (İstanbul) a hücum etmek tehlikelidir. Eğer bu hareketi bundan iki hafta evvel ya’nî mütâreke imzalandığı günlerde icrâ’ etmiş olsa idik o vakit mümkün idi. Bugün (İstanbul) da lâ-akall elli bin asker bulunduğu muhakkaktır. (Tuna) Kal’alarının tahliyesinden boş kalan asker oraya geliyor. Her gün kuvveti ziyâdeleşiyor. Türkler bugün arkalarında İngilizlerin bulunduğunu biliyorlar. Müdâfaa ve mukâvemetleri tasvîrden hâriç şiddetli bulunacaktır. Bizim asker ise yorgun, muhârebeden usanmışdır. Zâten kâfî derecede cebhâne dahî yoktur. O hâlde (İstanbul) a nasıl hücum edileceğini bilemiyorum.” Diye söylüyordu.

Erkân-ı Harb Reîs-i Sânisi Ceneral (Liveski): “İstanbul’a yürümek vakti geçdi. Eğer yürürsek bu hareketle İngiltere ile muhârebeye tutuşmuş olacağız. Arkamızda bize pek ziyâde adâveti bulunan (Romanya) ve (Avusturya) Hükûmetleri vardır. Karadeniz’e Osmanlı donanması hâkimdir. Biz bugünde âdeta kapan içindeyiz. Bu hâlde (İstanbul) a taarruz etmek mecnûnluktur.” Diye kendi fikrini beyân etdi.²

Grandük bu fikirlerin doğruluğunu tasdîk ediyorsa da yine İmparator’un emrini başka sûretle dahî olsun icrâ’ya karar vermişdi.

¹ “Şark meselesi” Rusça yazılmış bir eser. Rusya’nın Londra sefiri bulunan Kont “Şuvalofun” Prens Gorçakofa 27 kânûn-u sâni târihli telgrafi.

² “Ceneral Hazenkamf’ın Hâtrâtı.”

Mütâreke imzalandıktan sonra Osmanlı murahhasları bulunan (Nâmık) ve (Server) Paşaların (İstanbul) a gitdiklerini söylemişdik. Oraya vâsıl olur olmaz (Server) Paşa azlolundu. Bunun sebab-i azli Paşa'nın Kazanlık'da bulunduğu müddet ikide bir de müşârün-ileyhin Ruslara: "Bu muhârebeye bizi İngilizler teşvîk etdi. Hep başımıza gelen bu fenâlık onların yüzünden geldi." Demesi ve bu da İngiltere Hükûmeti tarafından duyulup (Server) Paşa'nın azlini Bâb-ı Âli'den istemesi üzerine idi.

Server Paşa'nın yerine (Safvet) Paşa ta'yîn olundu. (Safvet) Paşa (Edirne) ye gelip birinci def'a olarak Grandük'le görüştüğü zaman Grandük (sâlifü'z-zikr mes'eleyi bildiğinden) (Server) Paşa'nın İngilizlerin ısrarıyla azli kendisi için tahkîr olduğunu Paşa'ya anlattı. İngiliz donanmasının (Çanak Kal'a) ya gelmesi mes'elesi ortaya çıktığı gibi Grandük Rus ordugâhında bulunan Safvet Paşa'yı sıkışdırmaya başladı. Şubat'ın beşinde Grandük, Paşa'ya: "İngiliz donanmasının bu günde (İstanbul) civârında bulunmasından dolayı Rus karagâhının burada kalmasını münâsib görmüyorum. Diğer taraftan (İstanbul) un işgâl edilmesini dahî Devlet-i Âliyye Hükûmeti'ne riâyeten istemiyorum. Şimdi ârzû ettiğim madde (Çatalca) müdâfaa hattının ortasında buluna Rus işgâllerine (Ayastefanos) Köyü'nün işgâli için Devlet-i Âliyye'den müsâade istiyorum. Bu müsâade verildiği zaman bizzat mevki'-i mezkûre hareket ve karargâhımı oraya nakledeceğim. Bu mevki'in (İstanbul) a olan garbiyyeti münâsebetiyle musâlaha müzâkeresi dahî çabuk icrâ olunacaktır." Gibi teklîfde bulundu.¹

Safvet Paşa bi-z-zarûr bu teklîfi (İstanbul) a bâ-telgraf arz etdi. Bu hengâmede hemen her gün Safvet Paşa ile Ceneral (İgnatıyef) sulh muahedesinin teferruâtını müzakere ediyorlardı. Safvet Paşa gayûrâne bir sûretde menâfi'-i vatani müdâfaa ediyordu. Her ne kadar (Edirne) Mukâbelesi'nde Kars, Bayezid ve Batum'un Rusya'ya terki mûnderic idiyse de Safvet Paşa bu terki kabûl etmeyip şiddetle reddediyordu. Bu sûretle musâlaha müzakerât ve muhâberâtı, günden güne te'hîr olunuyordu.

Ayastefanos Mes'elesi için dahî Bâb-ı Âli hiçbir cevâb göndermiyordu. Bâb-ı Âli bu esnâda müzâkerâtı daha ziyâde te'hîr etmek ve mümkün ise İmparator'dan

¹ Nelidofun bu muhârebeye âid hâtırâtı. Kezâ Ceneral Hazenkamf'ın h3atırâtına dahî müracaat oluna.

daha muvâfık bir musâlaha almak niyetiyle (Nâmık) Paşa'yı (Petersburg) a gönderdi. Grandük, bunu duyar duymaz Odessa Vâlisi'ne bir telgraf çekerek (Namık) Paşa'nın ileriye hareket etmemesi için emir verdi. İmparator'a dahî bu işi bildirerek (Nâmık) Paşa'yı kabûl etmemesini talep etdi.

Şubat'ın dokuzunda Grandük (Safvet) Paşa'yı bulunduğu konağa davet ederek İngiliz sefiri (Sir Lyard) ın sözüyle (Server) Paşa'nın azlinden ve (Nâmık) Paşa'nın (Petersburg) a gönderilmesinden pek çok bahsetdikden sonra Şubat'ın on birinde (Ayastefanos) a doğru hareket edeceğini ve Safvet Paşa'yı beraberinde alacağını ve eğer Osmanlılar bu harekete mümanaat edecek olurlarsa askere ateş etmek için emir vereceğini ve aksi hâlde hiçbir vukû'at olmayacağını beyân etdi.

Safvet Paşa cevâben: "Bizim askerimiz size ateş etmez." demesi üzerine Grandük "Peki! Öyle ise bizim kollarımızın başında burada bulunan Osmanlı zâbitânı bulunacaktır. Siz benimle ata süvâr olarak hareket edeceksiniz." Dedi. Şubat'ın on birinde Grandük maiyyetiyle şimendüfere binerek Ayastefanos'a hareket etdi. Yolda Osmanlılar hiçbir mümanaat göstermediler. Hatta Ayastefanos şimendüfer istasyonunda kendisine Harbiyye Nâzırı Rauf, Serdâr sâbık Mehmed Ali Paşalar karşıladılar. Firdâsi günü Osmanlı murahhasları Ceneral (İgnatiyef) ve (Nelidof) la musâlaha müzâkeresine başladılar.¹

Biz bu muhâberâtın netîcesini mahall-i mahsûsunda söyleyeceğiz. Fakat bundan evvel İstanbul'da o günlerde vukû'a gelen ahvâl-i müessefeden ya'nî Devlet-i Âliyye'de mevki' tatbîk ve icrâ'ya vaz' olunan Kânûn-u Esâsi ahkâmına tevfiiken in'ikâd eden ve o zamana kadar devâm eyleyen Meclis-i Mebûsân'ın nasıl dağıldığını muhtasaran şurada beyân etmeyi münâsib görüyoruz.

Ruslar (İstanbul) a yaklaştığı zaman Pâyitaht ahâlîsinin ne sûretle galeyânda bulunduğunu yukarıda söylemişdik. Filhakîka o günlerde muhâcirlerin İstanbul'a kesretle gelmesi, muhârebedeki mağlûbiyyet, esnâ-yı muhârebede Merkez Hükûmet'in yaptığı cinâyetler bura efkâr-ı umûmiyyesini fevkalâde dilgîr etmekteydi. O günlerde Meclis-i Mebûsân Vekillerinin Hükûmet'e karşı aldığı vaz'ıyyet hakîkaten tehdidkârâne idi. Kânûn-u sâninin yirmisinde millet vekilleri

¹ "Ceneral Hazenkamf'ın Hâtrâtı."

meclisde toplanıp evvel emirde Heyet-i Vükelâ'nın azlini ve sâniyen Sultân Abdülazîz'in mahûd Sadrazâmı Mahmûd Nedim Paşa'nın taht-ı muhâkemeye alınmasını istemeye karar verdiler. Bil-hassa Meclis, Sadrazam Hamdi, Tophâne Nâzırı Dâmâd Mahmûd, Sâbık Mâbeyn Başkâtibi Saîd, vaktiyle Başmâbeynci ve bu anda Bahriyye Nâzırı bulunan Saîd ve Harbiyye Nâzırı Rauf Paşaların şiddetle aleyhinde idiler.¹

Saray, Meclis-i Mebûsân'ın bu kararını duyar duymaz Heyet-i Vükelâ'yı azl ile yerine Sâbık Meclis-i Mebûsân Reîsi Ahmed Vefik Paşa'yı getirdi. Fakat Paşa-yı müşârün-ileyh Sadrazam ta'biri yerine Başvekil unvânı verilmiş ve Sadaret fermânına bu yolda yazılmış idi.

Bunun üzerine Meclis-i Mebûsân vükelânın şikâyetinden vazgeçti. Fakat gerek Mahmûd Nedim ve gerekse esnâ-yı muhârebede sû-i idâresi meşhûd olan diğer Paşalarla bil-hassa Macar Mehmed Ali Paşa'nın taht-ı muhâkemeye alınmasını talep etmeye karar verdi.

Kânûn-u sâninin yirmi beşinde Başvekil Ahmed Vefik Paşa Meclis-i Mebûsân'a gidip orada bir nutk söyledi. Bu nutkda: "Zât-ı Şâhâne Kânûn-u Esâsi'nin mürûcu olup mücerred bundan dolayı Makam-ı Sadâreti Başvekilliğe tahvîl etmişdir. Yeni Heyet-i Vükelâ'nın âmâl ve ârzûsu millet ve devlete hâlisâne hizmet etmekden başka bir şey değildir. Bu fikre mebnî devlet umûrunun müzâkeresi için Mebûs Efendilerden beş zâtın Heyet-i Vükelâ müzâkeresinde bulunmasına karar verilmişdir." gibi fıkralar var idi. Bundan sonra da Meclis'de çok gürültü oldu. Bil-hassa Meclis-i Mebûsân, Harbiyye Nâzırı Rauf Paşa'nın üzerine yükleniyordu ki Paşa-yı müşârün-ileyh o zamanlarda Zât-ı Şâhâne'nin en ziyâde emniyetini kazanmış bir zât idi.²

Sadrazam'ın ihtârı üzerine Meclis-i Mebûsân'dan beş vekil intihâb olunup Yıldız Saray-ı Hümâyûnu'na gönderildi. Yevm-i mezkûrda Saray'da Zât-ı Şâhâne'nin taht-ı riyâsetinde bir meclis akdolanmış idi. Bu meclisde Devlet-i Âliyye'nin o günlerde dûçâr olduğu ahvâl müzâkere olunup mebûs vekillerinin dahî fikrleri soruldukda bunlardan Astacılar Kahyâsı Ahmed Efendi meclise hitâben: "

¹ Le Temps 15 Fevrier 1878

² Le Temps Fevrier 1878 ve diğer gazeteler.

Bizden şimdi efkârımızı mı soruyorsunuz? Evvelce bize hiç de ehemmiyet verdiğiniz yoktu. Ve size derim ki bu gün ortada mevcûd fenâlıktan Meclis-i Mebûsân mes'ul değildir.” Demesi üzerine Hünkâr fenâ hâlde kızdı. Bunu gören Ahmed Efendi kendisine mahsûs bir kaba sözle: “Sözüm size değildir Efendim. Bunlaradır.” Demesi üzerine Hünkâr daha ziyâde kızarak yerinden kalkıp dışarıya çıkar ve yanında bulunan zevâta: “Bu edepsiz herif benden ne istiyor. Ben bir hata etdim ise o da Babam Sultân Abdülmecîd gibi milleti mülâyimetle idâre etmek istediğimdir. Meğer ki büyük dedem Sultân Mahmûd’un tavsiyesi üzerine bunlara karşı şiddet göstermek lâzım imiş.” Diye buyurur. Hemen o gün Meclis-i Mebûsân’ın kapanmasına karar verir. Bu bâbda Hükûmet’in neşrettiği bir i'lânda güya hâl-i hâzırın, Meclis-i Âyân ve Mebûsân’ın icrâ-yı vazîfelerine müsâade olmadığı gösteriliyordu. Meclis kapanır kapanmaz milletvekillerinin en ziyâde sâhib-i nüfuz bulunanlardan bir kaç irâde ile yirmi dört saat zarfında dışarıya nefy olunurlar.

O günlerde (Ayastefanos) da vukû'a gelen sulh muhâberâtı ise ağır ağır gidiyor fakat hitâm bulmakda idi. Ruslar mutlaka Osmanlılara sulh muahedelerini Şubat’ın on dokuzunda imzalatdırmak istiyorlardı. Çünkü İmparator Aleksander’in devr-i hükûmetinde meydana getirdiği vakâyi’-i azîme târih akd ve neşrini hep o güne tesâdüf etdiriyordu. Meselâ Rusya’da ahâlînin esâretten kurtulması, adliyenin ıslâhına âid ıslahat fermânları hep o gün ya'nî Şubat’ın on dokuzuna tesâdüf etdirilmişdir. Bunun için (Ayastefanos) Muahedesi’nin akdini dahî o güne yetiştirmek istiyorlardı.

Osmanlı murahhasları muâhede-i kat'iyede münderic ve Devlet-i Âliyye için muzır ba'zı husûsâtın lağvi için fevkalâde bir gayretle çalışıyorlardı. Muhakkaktır ki (Safvet) Paşa bu bâbda bir zaîflik göstermediler. Bil-hassa bunların tahfîfi için çalışdıkları madde tazminat-ı harbiyye mes'elesi idi. Fakat ne fâidesi var ki Ruslar (İtanbul) a kadar dayanmış ve burada bulunan Merkez Hükûmet-i Osmaniyye ise ne sûretle olursa olsun bir sulh akdededip düşmanı bir an evvel Pâyitaht’ın garbindan defetmek istiyordu. Grandük, Ceneral (İgnatıyef) in tavsiyesi ile o günlerde (İstanbul) civârında birkaç nümâyişler dahî yaptı. Umûm askerini bir yerde toplayıp zâhir hâlde bunlarla derhâl (İstanbul) a hücum edeceğini gösteriyor

idiyse de hakikat-i hâlde bu nümâyişler yoklama ve resmî geçid maksadıyla yapılmış askerî manevralardan ibâret idi.¹

Nihâyet Şubat'ın on sekizinde umûm muhâberât tamâm oldu. Tebyîz edildi. O gün Grandük Osmanlı murahhaslarına eğer yârın Osmanlı murahhasları bu muahedeyi imzalamazlarsa meydâna gelecek vakâyi'den mes'ul olmayacağını sûret-i kat'iyede beyân etdi. Osmanlı murahhasları mutlaka yarın iş bitirmek üzere gayret edeceğini va'ad ederek (İstanbul) a döndüler. Şubat'ın on dokuzunda Grandük sabahdan askerini (Ayastefanos) civârına topladı. Osmanlı murahhasları dahî geldiler. Rus murahhaslarıyla muhâberâta mahsûs olan odaya çekildiler. Bir kere umûm muahedeyi (Nelidof) hâzirûna okudu. Bu esnâda (Safvet) Paşa'nın gözleri dolmuş ve zor ile cebr-i nefis ediyordu. Ba'de herkes sırasıyla imzalamaya başladığı zaman, sıra Paşa'ya geldiğinde müşârün-ileyh dayanamayarak odanın bir köşesinde uzun bir müddet hüngür hüngür ağladı. Bu esnâda odaya giren Grandük Nikola müteessiren kendisine nasihatâmiz birkaç söz söyledi. Paşa biraz kendisini toplayarak masaya gelip muahedeyi imzaladı. Bununla son Rus Muhârebesi'ne resmen hitâm verilmiş oldu.

[359] Ayastefanos Muahedesi

Zât-ı Şevketsimât-ı Hazret-i Pâdişâhî ve haşmetlü Rusya İmparatoru Hazretleri memleket ve ahâlîlerine na'm-ı sulh ve esâyîşi iâde ve temîn etmek ve yeniden zuhûr edebilecek her güne karışıklıkların vukû'unu men'eylemek ârzûsunda bulduklarından mukaddemât-ı sulhiyyeyi kararlaştırmaya ve akd ve imza eylemeye taraf-ı eşref-i Pâdişâhîden murassa Nişân-ı Osmanîyi ve birinci rütbeden Mecîdî Nişânını ve sâir ecnebî nişânlarını hâmil olan Hariciye Nâzırı Safvet Paşa ile birinci rütbeden mecîdî nişânını ve ikinci rütbeden nişân-ı Osmanîyi ve sâir ecnebî nişânlarını hâmil olan Berlin Sefiri Sadah Bey ve İmparator Hazretleri cânibinden dahî murassa Aleksander Neviski nişânını ve daha sâir Rusya ve ecnebî nişânlarını hâmil olan Yaverân-ı harb-i İmparatorîden ve ferîkândan ve Şûrâ-yı Devlet a'zâsından Kont Nikola İgnatiyef ile sent anet nişânının birinci rütbesini ve dahasâir Rusya ve ecnebî nişânlarını hâiz olan Mösyö Aleksander Nelidof ta'yîn olunmuşdur.

¹ Nelidof ve Ceneral Hazenkamf'ın eserlerine müracaat.

Meşar ve Mumâ-ileyhim yolunda muntazam görülen itimâdnâmelerini ba'detteâtî mevâd-ı âtiyeye karar vermişlerdir.

Birinci Madde – Devlet-i Âliyye ile Karadağ beyninde alettevâli zuhûra gelen münazeata nihâyet vermek için Karadağ hudûdu zîrde muharrer kayd-ı ihtirâzi ile merbut harita mûcibince berveç-i âtî tashih edilecektir şöyle ki Karadağ hudûdu (Dobrustica) Dağı'ndan bed'ile Dersaadet Konferansı tarafından gösterilen hat üzerinde (Bilek) den geçerek (Korito) ya kadar mümted olacak ve oradan (Gaçka) ya (Metokya Gaçka) Karadağ'a âid olacaktır ve (Piva) ve (Tara) nehirlerinin nokta-i telâkisine doğru giderek (Drina) Nehri'nin (Lim) Çayı ile mülâki olduğu noktaya kadar şimâlen yukarıya çıkacaktır emâretin hudûd-i şarkiyyesi dahî "Lim" Çayı'ndan (Priyepolye) ye kadar giderek "Rozay"dan "Bihor Rozay" Karadağ'a bırakılacak "Sukaplanina"ya doğru mümted olacaktır. Hatt-ı mezkûr "Rugrovo" ve "Plava" ve "Gursiniye"yi içeriye doğru alıp (İşliyeb) ve "Paklen" silsilesi boyuna doğru ve "Kopriyobnik ve Banadra" ve "Purura" dağlarının tepelerinden dahî Arnavudluk hudûdu boyuna giderek tâ "Prokleti" dağının en yüksek tepesine kadar mümted olacak ve bu mahalden dahî (Biskaşik) Dağı tepesinden doğruca (İjiseni Hoti) Gölü'ne giderek ve (İjiseni Hoti) ve (İjiseni Kastrati) yi ikiye bölerek İşkodra Gölü'nden geçip (Boyana) ya müntehi olacak ve (Boyana) Nehri tâ kökünden ya'nî en derin mahalden denize kadar gidecektir. (Nikşik) ve (Gaçka) ve (İşpoz) ve (Podgorice) ve (Jabliak) ve (Bar) Karadağ'da kalacaktır.

Devlet-i Âliyye ile Karadağ emâreti tarafından dahî a'zâ bulundurmak üzere teşekkül edecek bir Avrupa Komisyonu harita-i umûmiyyeye iki memleketin menafi' ve emniyet-i mütekâbilesince muhik ve lâzım addeyleyeceği ta'dîlâtı mahallinde bi-l-icrâ emâretin hudûd-i kat'iyyesini ta'yîn eyleyecek ve iki memlekete dahî bu ta'dîlâtdan dolayı arâzîce lüzûmu tasdik olunacak bedelleri i'tâ edecektir. (Boyana) Nehri'nin seyrisefâyin maddesi dâima Devlet-i Âliyye ile Karadağ beyninde bir takım ihtilâfata sebebiyet vermiş olduğundan sâlifü'z-zikr komisyon bu madde hakkında mahsûs bir nizamnâme kaleme alacaktır.

İkinci madde – Devlet-i Âliyye emâretin istiklâlini kat'iyyen tasdik eyleyecektir. Ale'l-husûs Dersaadet'te ve Memâlik-i Mahrûse-i şâhânenin lüzûm görülecek ba'zı mahallerinde Karadağ memurlarının bulundurulması ve tarafeyn

memâlikine ilticâ eden mücrimînin iâdesi ve Memâlik-i Mahrûse-i şâhânedede seyahat veya ikâmet eden Dağluların hukuk-i milel kavâidince ve Dağlular hakkında mevzu olan usûle göre kavânin ve memurin-i saltanât-ı seniyyeye tebeyyet etmesi husûslarında Devlet-i Âliyye ile emâret beyninde cereyân edecek münâsebâtın şekli ve mâhiyeti ilerüde Rusya devleti ile Devlet-i Âliyye ve Karadağ emâreti beyninde bi-l-ittifâk ta'yîn olunacaktır. Devlet-i Âliyye ile Karadağ hudûdunda bulunan ahâlînin münâsebâtına ve hudûd-i mezkûre üzerindeki mevâki'-i müstahkemeye müteallik mesâilî hâl ve tesviye için Devlet-i Âliyye ile emâret beyninde bir mukâvelenâme akdolunacaktır. İttifâk hâsıl olamayan maddeler Rusya ve Avusturya devletleri tarafından hakem sıfatile hal olunacaktır. Devlet-i Âliyye ile Karadağ bundan böyle terki arâzîye müteallik meâlib-i cedîde müstesnâ olarak kendi beyinlerinde bir güne ihtilâf ve münâzea zuhûr eder ise ihtilâfat-ı vâkıalarının fasl ve tesviyesi husûsunu Rusya ile Avusturya devletlerine havâle edecekler ve devleteyn-i müşârün-ileyhima dahî hakem sıfatile müttedikan işe bir karar vereceklerdir.

Karadağ askeri balâda muharrer dâire dâhilinde olmayab arâzîyi mukddemât-ı sulhiyenin imzası tarihinden itibâren on gün zarfında tahliye etmeğe mecbûr olacaklardır.

Üçüncü madde – Sırbistanın istiklâli tasdîk olunmuşdur. Hududu merbut harita mûcibince (Drina) nin tâ kökünden ya'nî en derin mahallinden başlayarak (Küçük İzvornik) i ve (Zakar) ı Sırbistana bırakacak ve ((İstoylak) kurbinde (Dezevo) Çayı'nın menbâna kadar eski hudûd boyunca gidecektir ve oradan yeni hudûd mezkûr çayın hatt-ı cereyânı üzerinden (Raska) çayına gidüp oradan dahî mezkûr (Raska) çayını hatt-ı cereyânı üzerinden (Yenipazar) a kadar mümted olacaktır. "Yenipazar" dan "Mekinci" ve "Tergovişt" karyeleri kurbinden cereyân eden çayın menbâna kadar gidecektir ve "Bozüplanina" çayından "İbar" vadisine yürüyüp "Ribnik" köyü civârında mezkûr çaya mensûb olan ırmak boyunca gidüp ba'de "İbar" ve "Sitihbar" ve "Lab" çayları ile "Batince" deresinin hatt-ı cereyânı üzerinden bu ırmağın "Grapasınca Planina" da bulunan menbâna kadar gidecektir. Oradan ""Kriva" ve "Terniça" sularını tefrîk eden tepeler üzerinden ve en kestirme yoldan mezkûr "Terniça" çayına "Miyovaçka" ırmağında mülâki olacak ve mezkûr "Miyovaçka" ırmağının yukarısına çıkıp ve "Miyovaçka Planina"yı geçip

(Kalimanki Köyü) civârında (Morava) ya doğru tekrar inecektir. Bu noktadan itibâren (Morava) boyunca (İstaykovçi) karyesi civârında (Vlosina) ve (Liyonberazda) çayları ile (Kukaviç) ırmağı boyunca çıkarak (Sukaplanina) dan geçip (Nişave) ye kadar (Vrelo) Çayı boyunca giderek ve mezkûr çaydan (Krupaç) Köyü'ne kadar inip oradan dahî en kestirme yol ile (Karaulbare) Nehri'nin cihet-i cenûb-i şarkiyyesinde kadim Sırb hudûduyla birleşip (Tuna) ya bu nehrin boyunca gidecektir. (Ada Kal'ası) bit-tahliye hedm ve tahrib edilecektir Devlet-i Âliyye ve Sırb memurlarından mürekkeb bir komisyon bir Rusya komiserinin inzimâm-ı muâvenetiyle üç ay zarfında hudûdun harita-i kat'iyyesini mahallerinde tanzîm ve (Drina) adalarına müteallik mesâili dahî sûret-i kat'iyyede fasl ve tesviye eyleyeceklerdir. İşbu komisyon Sırbistan ile Bulgaristan beynindeki hudûdun tahdidiyle meşgûl olduğu zaman bunda bir Bulgar memuru dahî bulundurulacaktır.

Dördüncü Madde – Sırbistana ilhâk olunacak arâzide emlâki olup da emâretin hudûdu hâricinde ikâmet etmek isteyen Müslümanların emlâki başkalarına idâre ve iltizâm ettirmek üzere uhhd-i tasarruflarında kalacaktır. A'zâsı İslâm ve Sırbılardan mürekkeb olmak ve bir Rusya komiseri dahî bulundurmak üzere teşkil olunacak komisyon Müslümanların alâkadar oldukları emlâkin muâyenesine dâir bilcümle mesâili iki sene zarfında kat'iyyen ve bilâ-istinâf hâl edeceği gibi emlâki mîrîyede ve mevkûfenin sûret-i terkinini ve bu emlâlce alâkadar olanların menâfi'ne müteallik mesâili dahî üç sene zarfında tesviye eyleyecektir.

Devlet-i Âliyye emâret kendi beyinlerinde cereyân edecek münâsebâtın teşkil ve mâhiyetini ta'yînen doğrudan doğruya bir muâhedenâme akdedinceyedeğin memâlik-i şâhânedede ikâmet ve seyahat edecek Sırb tebeası hakkında hukuk-i milel kavâid-i umûmiyyesi mûcibince muâmele olunacaktır.

Sırb askeri balâda muharrer dâire dâhilinde olmayan arâzîyi mukaddemât-ı sulhiyenin akdi târihinden itibâren on beş gün zarfında tahliye etmeye mecbûr olacaktır.

Beşinci madde – Devlet-i Âliyye Romanya'nın istiklâlini tasdik eder. Romanya ba'demâ tarafeyn beyninde kararlaştırılacak tazminâta hakkını dermeyân eyleyecektir.

Devlet-i Âliyye ile Romanyanın beyninde doğrudan doğruya akd-ı muahede olununcaya değin Romanya tebeası memâlik-i şâhânedede Avrupa devletleri tebeasına temîn olunan bil-cümle hukuka nâil olacaklardır.

Altıncı madde – Bulgaristan Devlet-i Âliyye'ye vergi verir idâresi Hıristiyan bir emâret-i mümtâze heyetine vaz'olunacaktır Bulgaristan emâretinin hudûd-u kat'ıyyesi Rumeli'nin Rusya ordusu tarafından tahliyesinden evvel Rusya ve Osmanlı a'zâsından mürekkebe bir komisyon mârifetiyle ta'yîn ve tahdîd olunacaktır. Bu komisyon ta'yîn-i hudûd emrinde hudûd-i umûmiyyece mahallinde icrâ' olunacak ta'dîlât husûsunda esâs musâlaha mûcibince ekseriyyet-i ahâlînin milliyeti kâidesine dikkat tahtitâ-i arâzîce olan mukteziyâta ve oralarda mütemekkin ahâlînin menâfi'-i filiyesine ve amed ve şüdlere iktizâsına riâyet eyleyecektir.

Bulgaristan emâretine vüsâti merbût haritada sûret-i umûmiyyede ta'yîn olunmuş olduğundan bu harita tahdîd-i kat'ıyyede esâs ittihâz olunacaktır. Bulgaristan hudûdu Sırbistanın hudûd-u cedîdesinden ayrılarak “Karadağ” denilen silsile-i cibâle değin “İvranya” kazâsının hudûd-ı garbiyesi boyunca gidecek ve garb tarafına çevrildiğinde “Komanova” ve “Koçana” ve “Kalkandelen” kazâlarının hudûd-u garbiyesi boyunca “Korab” dağına kadar ve oradan “Velezçiça” çayı üzerinden bunun “Karadirina” nehriyle telâki, eylediği noktaya kadar gidecektir. “Drina”dan ve ba'de “Ohri” kazâsının “Lina” Dağı'na doğru olan hudûd-u garbiyesinden cenûba doğru yürüyüp “Görice” ve “İstarova” kazâlarının “Gramos” dağına kadar giden hudûd-u garbiyesi boyunca gidecek ve andan sonra “Kesriye” Gölü'nden Moğleniçe ya'nî “Karaçaova” Çayı'na varacak ve bu çayın hatt-ı cereyânı üzerinde gittikten ve (Yenice) nin cenûb tarafında (Vardar Yenicesi) ni geçtikten sonra (Vardar) mansabından ve (Galiko) dan (Parga) ve (Sarayköy) nâm karelere doğru ve oradan (Beşik) Gölü'nün ortasından ve (Truma) ve (Karasu) çaylarının mensabına gidecek ve sâhil-i deryâdan (Burugöl) e ve daha ötede şimâl-i garbi istikâmetince (Rodop) ki silsile-i cibâlinden (Çaltepe) Dağı'na doğru gidecek ve (Karabalkan) dan (Kuruşovo) Dağı'na kadar ve (Eşekkulağı) ve (Çepelyon) ve (Karakolas) ve (Işıklar) dağlarından (Arda) Suyu'na kadar gidecek ve yine Bulgaristan hudûdu ve oradan (Çirmen) Şehri istikâmetince tahdîd olunarak (Edirne) Şehri'ni cenûbda bırakarak (Sukutlu) ve (Karahamza) ve (Arnavudköyü) ve (Akarci)

ve (İsterci) köylerinden (Tekederesi) ne ve (Çorlu Deresi) boyunca (Lüleburgası) na ve oradan (Sıçandere) tarikile (Sergen) Köyü'ne kadar gidecek ve tepelerden doğruca "Hâkimtabyası"na doğru gidip orada Karadeniz'e muntehi olacaktır ve sâhil-i deryâdan (Mangalya) kurbinde ayrılıp ve "Tulca" sancağının hudûd-u cenûbiyesi boyunca gidip "Rasova" üzerinden Tuna'ya muntehi olacaktır.

Yedinci madde – Bulgaristan beyi ahâlî tarafından serbestce antihâb ve Düvel-i Muazzamanın muvaffakatiyle cânib-i Devlet-i Âliyye'den tasdik kılınacaktır. Düvel-i Muazzama hânedânı hükümrânisi a'zâsından hiçbirisi Bulgaristan beyi intihâb olunamayacaktır.

Bulgaristan Beyliği münhal olduğu zaman yeni beyin intihâbı yine o usûl ve şerâit üzere icrâ' olunacaktır. Bulgar muteberânından mürekkeb Filibe veya Tırnova'da tecemmü edecek bir meclis beyin intihâbından on bir Rusya Devleti komiserinin taht-ı nezâretinde ve Devlet-i Âliyye komiseri huzûrunda bin sekiz yüz otuz târihinde Edirne Muahedesi'nden sonra Tuna emâretlerinde vaz' olunan emsâle tevfi'kan Bulgar idâre-i müstakbele nizâm-nâmesi tertîb ve tanzîm eyleyecektir.

Bulgar ile İslâm ve Rum ve Ulah vesâire karışık olan mahallerde intihâbatda ve nizamnâme-i dâhilinin emr-i tanzîminde ahâlî-i merkûmenin menâfi'-i hukuku bihakkın nazar-ı itibâre alınacaktır.

Bulgaristanda usûl-ü cedîdenin vaz' ve tesisiyle bunun icrâ'sına nezâret etmek husûsu iki sene müddetle bir Rusya devleti komiserine havâle olunacaktır usûl-ü idâre-i cedîdenin tesisi târihinden itibâren bir sene hitâmında Rusya devletiyle Devlet-i Âliyye ve Avrupa kabinetoları beyninde ittifâk hâsıl olduğu takdîrde Avrupa kabinetoları indelicab marezzikir Rusya devleti komiseri refâkatinde taraflarından dahî bir memur-i mahsûs ta'yîn edebileceklerdir.

Sekizinci Madde – Asâkir-i şâhâne artık Bulgaristan'da ikâmet etmeyecek ve eski Kal'aların cümlesi mesârifi mahal hükûmeti tarafından tesviye olunmak üzere hedm edilecektir Devlet-i Âliyye kendusunin mâlî olup alafranga kânûn-u sâninin otuz birinci günü akd olunan mütâreke mûcibince tahliye edilmiş Tuna Kal'alarile Şumnu ve Varna Kal'alarında mühimmat-ı harbiyye ve eşya-yı sâireyi istediği gibi istimâle salâhiyeti olacaktır.

İntizâm ve emniyet ve esâyîş-i mahalliye muhafazaya kâfi olmak üzere mikdârı muhaheren Devlet-i Âliyye ve Rusya devleti beyinde bil-ittifâk ta'yîn olunacak olan bir millet askeri kâmilen teşkil olununcaya kadar Rusya askeri dâhil-i memleketde ikâmet ve indelicab komisere muâvenet eyleyecektir askerin ikâmeti için dahî takrîben iki sene müddet ta'yîn olunacaktır. Rusya ordusu memâlik-i şâhâneyi tahliye eyledikten sonra Bulgaristanda ikâme edilecek olan on altı piyâde fırkası ve iki süvârî fırkasından mürekkeb Rusya asâkir-i mukîmesi elli bin kişiyi mütecâviz olmayacak ve emr-i iâşeleri ve idâreleri bulunduğu memlekete âid olacaktır Bulgaristan asâkir-i mukîmesi Rusya memâliki ile yalnız Romanya'dan değil eğer müddet-i ikâmetde lâzım gelen deboyları tertîb edebilirler ise Karadeniz limanlarından ve Varna ve Burgaz'dan dahî ihtilât eyleyeceklerdir.

Dokuzuncu madde – Bulgaristanın muhaheren Devlet-i Âliyye'nin göstereceği banka vâsıtasıyla Devlet-i Âliyye ye i'tâ eyleyeceği vergisinin mikdârı idâre-i cedîdenin işe başladığı birinci senenin nihâyetinde Devlet-i Âliyye ile Rusya ve düzel-i sâire beyinlerinde bil-ittifâk kararlaştırılacak ve bu vergi dahî emâreti teşkil edecek bil-cümle memâlikin birkaç senelik varidâtının mütevassıtı üzerine vaz' ve ta'yîn olunacaktır. Bulgaristan Devlet-i Âliyye'nin Varna ve Rusçuk demiryol kumpanyasına karşı olan tekâlif ve teahhüdâtını yine kendisiyle Devlet-i Âliyye ve mezkûr kumoanya beyinlerinde işi kararlaştırarak deruhde edecektir. Emâretin dâhilinden geçen sâir demiryollara müteallik mesâilin tesviyesi kezâlik Devlet-i Âliyye ile Bulgaristan'da teşekkül edecek hükûmet ve dâhili demiryol kumpanyaları beyinlerinde bil-ittifâk hâsıl olacak karara ta'lik olunacaktır.

Onuncu madde – Devlet-i Âliyye ile emâretin öte tarafında vâki vilâyetlere göndereceği veyâhud oralardan celbeyeyeceği asâkir ve mühimmat ve zâhireyi Bulgaristanın ta'yîn olunacak yollarından geçürmeğe hak ve salâhiyeti olacaktır. Fakat ihtiyâcat-ı harbiyesini temîn ile beraber bu salâhiyetin istimâlince her güne müşkilât ve yanlışlıkların men'-i zuhûru için şu mukâvelenâmenin târih-i tasdîkenden üç aya kadar Devlet-i Âliyye ile Bulgaristan idâresi beyinde mahsûs bir nizâmname kaleme alınarak salâhiyet-i mezkûrenin şerâit-i icrâ'sı ta'yîn olunacaktır. Bunun hükmü yalnız asâkir-i muntazame-i Osmaniyye'ye şâmil olub asâkir-i gayri muntazame ile Başibozuklar ve Çerkeslerin külliye hâric tutulacağı mukarrerdir.

Devlet-i Âliyye emâret dâhilinden postasını geçirmek ve bir telgraf hattı dahî kullanmak hakkını muhafaza edecek ve şu iki madde dahî balâda muharrer müddet içinde ve yine o sûretle tesviye edilecektir.

On birinci Madde – Emlâk sâhibi olub da emâretin hudûdu hâricinde ikâmet edecek İslâm ve sâirenin emlâki başkalarına iltizâm ettirmek üzere uhde-i tasarruflarında kalacaktır. A‘zâsı islâm ve Bulgar olarak Rusya komiserinin taht-ı nezâretinde ve başlıca mecma-ı nas olan merkezlerde teşkil olunacak komisyonlar İslâm ve sâirenin alâkadar oldukları emlâkin muayenesine dâir bil-cümle mesâili iki sene zarfında kat‘iyyen ve lâyetegayyer sûretde hallededecektir. Buna mümâsil komisyonlar emlâk-i miriye ve mevkûfenin sûret-i ferağ ve idâre ve istimâline müteallik bil-cümle husûsâtı Devlet-i Âliyye’nin hesâbına olarak iki sene zarfında kat‘iyyen ve lâyetegayyer tesviyeye memur olacaktır. Balâda muharrer iki sene müddetin inkızâsına değin aranılmayan bil-cümle emlâk bi-l-müzâyede fûruht olunarak esmân-ı hâsılası vukû‘ât-ı âhirede musab olan gerek İslâm ve gerek Hıristiyan eytam ve erâmilinin emr ve idâre ve iâşesine tasîs olunacaktır.

On ikinci madde – Tuna üzerinde bulunan Kal‘aların cümlesi hedm edilecek ve ba‘demâ bu nehrin sevâhilinde mevâki‘-i müstahkeme ve Romanya ve Sırbistan ve Bulgaristan sularında dahî sefâyin-i harbiyye bulunamayacaktır. Şu kadar ki mutad olan karakol vapurile zâbita-i nehriyeyi muhafazaya ve gümrük işlerinde memur olan ufak gemiler bundan müstesnâdır. Tuna Muhtelif Komisyonu’nun hukuk ve vezâif ve imtiyazâtı hâliyle ibka olunacaktır.

On üçüncü Madde – Devlet-i Âliyye Sünne Boğazı’nı tekrar açıp gerek ahvâl-i harbiyyeden ve gerek Tunaca seyr-i sefâinin tâtilinden dolayı dûçâr-ı hasar olan eşhasa tazmînat itâ etmekliğı deruhde ederek iki nevi mesârife karşılık Tuna Komisyonu’nun kendisine vereceğı paradan beş yüz bin frank tahsîs edecektir.

On dördüncü Madde – Dersaâdet Konferansı’nın ilk içtimâ’nda Devlet-i Âliyye murahhaslarına tebliğ olunan Avrupa teklifâtı Devlet-i Âliyye ile Rusya ve Avusturya devletleri beyinlerinde bil-ittifâk kararlaştırılacak ta‘dîlât ile birlikte derhâl Bosna ve Hersekde icrâ‘ olunacak ve vergi bekâyesi talep olunmayarak meskûr vilâyetlerin varidât-ı hâzırası bin sekiz yüz seksen senesi martı ibtidâsına

kadar mezheb ve milliyete bakılmayarak vukû'ât-ı âhireden dûcârı felâket olan ahâlî ile mülteci familyalarına verilecek tazminâtın tesviyesine ve memleketin ihtiyacât-ı mahalliyesine hasr ve tahsîs kılınacaktır. Müddet-i mezkûre inkizâsından sonra senevî hükümet-i seniyye âid olacak meblağın mikdârı ileride Devlet-i Âliyye ile Rusya ve Avusturya devletleri beyninde ayrıca ve bil-ittifâk ta'yîn edilecektir.

On beşinci Madde – Devlet-i Âliyye Girid cezîresi ahâlîsi tarafından dermiyân olunan ârzûyu nazar-ı ehemmiyete almakla beraber cezîre-i mezkûrenin bin sekiz yüz almış sekiz senesi nizamnâme-i dâhilisini müdekkikâne icrâ' etmecliği teahhüd eder şu mukâvelenâmede kendileriçün bir idâre-i mahsûsa ta'yîn olunmayan Arnavudluk ve Tırhala ile Rumeli'nin sâir yerleriçün dahî ana mûmâsil ve ihtiyacât-ı mahalliyeye muvâfık bir nizamnâme-i dâhili yapılacaktır. Ekserî a'zâsı yerli ahâlîden mürekkeb olmak üzere teşkil olunacak mahsûs-i komisyonlar her vilâyette yeni nizamnâmenin teferruâtını müzâkere ederek netîcesini Devlet-i Âliyye'ye arz eyleyeceklerdir. Devlet-i Âliyye dahî bunları mevki'-i icrâ'ya vaz' etmezden evvel Rusya devletile bir kere istişâre edecektir.

On altıncı Madde – Ermenistan'da Rusya askerinin taht-ı istilâsında bulunup Devlet-i Âliyye'ye iâdesi lâzım gelen mahallerin tahliyesi oralarca devleteynin münâsebât-ı hasenesine muzır karışıklıklara mahal verebileceğinden Devlet-i Âliyye Ermenilerin mütemekkin olduğu eyâletlerde menâfî'-i mahalliyenin icâb ettiği ıslahat ve tensîkâtı bilâ-ifâte-i vakit icrâ' etmecliği ve Ermenilerin Kürdlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini istihsâl etmecliği teahhüd eder.

On yedinci Madde – Devlet-i Âliyye vukû'ât-ı âhirede medhali olan tebeasına kâmilen ve tamâmen afv-ı umûmî itâ eder. Bundan dolayı hapis ve nefy edilen eşhasın cümlesi derhâl salıverilecektir.

On sekizinci Madde – Devlet-i Âliyye devletyni mutavassiteyn komiserlerinin (Kotur) Şehri'nin tasarruduna müteallik beyân eyledikleri mütâleayı cidden piş-i nazar-ı itinâyâ alarak İran hudûdunun emr-i tahdîd-i kat'isini icrâ' etdirmeği teahhüd eder.

On dokuzuncu Madde – Rusya İmparatoru Hazretlerinin taleb ve Devlet-i Âliyye'nin tediyesini teahhüd eylediği tazminât-ı harbiyye ile Rusya'nın uğradığı zayi'ât âtide muharrer hesâblardan mürekkebirdir

Evvelâ dokuz yüz milyon ruble (ordunun idâresi mühimmatın nakli ve edevât-ı harbiyye siparişâtı) gibi vukû' bulan muhârebe mesârifine mahsûsdur.

Sâniyen dört yüz milyon ruble memleketin sevâhil-i cenûbiyesine ve ihrâcat ticaretine ve sanâyie ve demiryollara ikâ olunan hasarate mahsûsdur.

Sâlisen yüz milyon ruble bihasbetistilâ Kafkasya'da edilen zararlara mahsûsdur.

Râbian on milyon ruble memâlik-i Osmaniyye'de bulunan Rusya tebeasının ve tesisâtının uğradığı zarar ve ziyâna mukâbildir ki cümlesi bir milyar dört yüz on milyon ruble eder.

Rusya İmparatoru Devlet-i Âliyye'nin müşkilât-ı mâliyesini pîş-i nazar-ı dikkate alarak ve ârzû-yu cenâb-ı Pâdişâhiye imtisâl eyleyerek yukarıki fıkra da münderic mebâliğin kısm-ı a'zamını âtide muharrer arâzînin terki sûretiyle tesviyeye muvâfakat eyler.

Evvelâ Tulcu Sancağı ya'nî (Kili) ve (Sünne) (Mahmûdiye) ve (İsakçı) ve (Tulcu) ve (Maçın) ve (Babadağı) ve (Hırsova) ve (Köstence) ve (Mecidiye) kazalarile (Deltanın) adaları ve (Yılan adası) terk olunacaktır. Rusya Devleti bu ülkeyi ve (Deltanın) adalarını kendi memleketine ilhak ârzûsunda bulunmadığı cihetle bunları (Besarabya) kıt'asının kendisinden bin sekiz yüz elli altı muahedesile ifrâz edilen ve cenûb tarafından (Kili) Kanalı'nın tâ kökü ya'nî en derin yeri ve (Eski İstanbul) mansabiyle mahdûd bulunan parçasıyla mübâdele eylemek salâhiyetini muhafaza eder. Suların taksîmi ve saydgâhlar mes'elesi Rusyalı ve Romanyalı a'zâdan mürekkebirdir bir komisyon marifetiyle musâlaha muahedenâmesinin tasdik târihinden itibâren bir sene zarfında tesviye olunacaktır.

Sâniyen (Ardahan) ve (Kars) ve (Batum) ve (Bayezid) ile (Soğanlı) ya kadar olan yerler terk edilecektir. Umûmiyyet itibâriyle hatt-ı hudûd Karadeniz sâhilinden ayrılarak (Hopa) Çayı ile (Çoruh) Çayı'nı tefrik eden dağların tepesinden ve (Artvin) Şehri'nin cihet-i cenûbiyesinden silsile-i cibalden geçerek (Alat) ve (Beşecat)

karyeleri kurbinde vâki (Çoruh) Çayı'na kadar gidecek be ba'dehu (Dervenigeki) ve (Horçezor) ve (Piçkindağ) nâm cebellerin tepelerinden ve (Tortum) ve (Çoruh) nâm çayların mensablarını tefrîk eden en yüksek tepeden ve (Yayla) (Vibin) kurbindeki tepelerden geçerek (Tortum) Çayı üzerinde vâki (Vihin Kilisâ) nâm karyeye müntehi olacaktır ve oradan (Sivridağ) cibâl-i müteselsliesinden (Nariman) Köyü'nün cihet-i cenûbiyesinden geçerek (Sivridağ) nâm geçide kadar gidecektir. Ba'dehu cenûb-i şarkî cihetine çevrilerek (Zivin) e gidecek ve oradan (Zivin) den (Ardost) ve (Horasan) köylerine giden tarîkin garb tarafına meyledecek ve ba'dehu (Şaryan) Dağı'nın tepesinden geçip (Murad Çayı) geçidindeki (Hamar) nâm mevki'in cihet-i cenûbiyesine on verst kalarak vâsıl olacaktır. Ba'dehu (Allah) Dağı'nın tepesinden ve (Hori) ve (Tendürek) tepelerinden (Bayezid) Vadisi'nin cihet-i cenûbiyesinden geçerek (Kazlıgöl) ün cihet-i cenûbiyesinden (Eski İran) hudûduna iltisâk eyleyecektir.

Rusya memâlikine ilhâk ve merbut haritada işâret olunan arâzînin hudûd-i kat'iyyesi Rusyalı ve Osmanlı a'zâdan mürekkeb bir komisyon mârifetiyle ta'yîn olunacaktır. Bu komisyon îfâ-yı umur-i memuresinde gerek vaziyet-i mevki'yesine ve gerek hüsn-i idâreye müteallik mülâhazata ve memleketin istirahatini temîne sâlih serâite riâyet eyleyecektir.

Sâlisen birinci ve ikinci fıkralarda zikrolunan mahaller Rusyaya bir milyar yüz milyon ruble mukâbilinde terk edilecektir ve memâlik-i Osmaniyye'deki Rusya tebea ve tesisâtına tahsîs edilen on milyon ruble müstesnâ olduğu halde tazminâtdan kusur kalan üç yüz milyon rublenin sûret-i tediyesi ve gösterilecek temînâtı Devlet-i Âliyye ile Rusya Devleti beyninde bil-ittifâk tanzîm olunacaktır.

Râbian Memâlik-i Şâhânedeki Rusya tebea ve tesisâtına mahsûs talep olunan on milyon Ruble tazminât alâkadarın tarafından vukû' bulacak istidâlar Dersaâdet'deki Rusya sefreti tarafından tedkîk olunarak Bâb-ı Âliye havâle edildikçe tediye olunacaktır.

Yirminci Madde – Devlet-i Âliyye Rusya tebeasının birkaç seneden beri muallakda kalan bil-cümle dâvalarını dostane fasl ve tesviye etmek ve kendilerine

indelicâb tazminât-ı lâzime i'tâ ve haklarında verilen ilâmat-ı bilâ-tehir icrâ ettirmek üzere tedâbîr-i müessire ittihâz eyleyecektir.

Yirmi birinci Madde – Rusya'ya terk olunan mahaller ahâlisi başka mahalle gidip ikâmet etmek isterler ise emlaklerini satıp çekilmekte serbest ve muhtar olacaklardır ve bu bâbda kendilerine işbu mukâvelenâmenin tasdîki târihinden itibâren üç sene mühlet verilmiştir. Mühlet-i mezkûrenin inkizâsında emlaklerini satub memleketden çıkmamış olanlar Rusya tebeiyetinde kalacaklardır.

Mirîye âid olan emlak-i gayr-i menkûle veyâhud mahal-i mezkûre hâricinde kâin miran-ı mahsûsa ve emlak-i mevkûfe dahî a'zâsı islâm ve Rusyalıdan mürekkeb teşkil olunacak bir komisyon mârifetiyle kararlaştırılacağı vechile kezâlik üç sene müddet zarfında furuht olunacaktır. Bu komisyon Rusya'ya terk olunub da el-yevm Rusya askeri elinde olmayan Kal'a ve şehir ve sâire mahallerde bulunan edevât-ı harbiyye ile mühimmat ve devlete âid zâhire ve eşya-yı sâirenin hükûmet-i seniye cânibinden ne sûretle kaldırılacağını dahî ta'yîn eyleyecektir.

Yirmi ikinci Madde – Rumeli ve Anadolu'da ikâmet veya seyahat eden Rusyalı züvvar ve ruhban milel-i sâireye mensub papazların nâil oldukları aynı hukuk ve muâfiyat ve imtiyâzattan müstefid olacaklardır.

Dersâadet Rusya sefaretiyle memâlik-i şâhânedede bulunan Rusya konsolosları züvvar ve ruhban-ı merkume ile kendülerinin mahal-i mübâreke ve sâirede kâin müstemlekâtını ve tesisât-ı rûhâniye ve hayriyelerini resmen himâye etmek hak ve selâhiyetini hâiz olacaklardır.

Anasıl Rusyalı olup (Aynaroz) da ikâmet eden râhiblere müstemlikât ve muâfiyat-ı kadîmeleri iâde olunacak ve kendilerine âid olan üç manastır ile müştemilâtında Ayranoz'daki sâir tesisât-ı rûhâniye ve manastırlara temîn olunan hukuk ve imtiyâzattan kemâfissabık müstefid olacaklardır.

Yirmi üçüncü Madde – Memâlik-i şâhânedede Rusya tebeasının ticaret ve hukuk-i deaviye ve hal ve mevki'lerine dâir tarafeyn-i müteâhideyn beyninde mukaddema akd olunub muhârebeden dolayı fesh ve ilgâ edilmiş olan bil-cümle muâhedat ve mukâvelat ve teahhüdat işbu mukâvelenâme ile nakzedilen ahkâmı müstesnâ olmak üzere yine mevki'-i icrâ'ya vaz' olunacaktır. Devleteyn-i

müteâhideyn bil-cümle teahhüdat ve münâsebat-ı ticariyelerince ve sâirece i'lân-ı harbden evvel yekdiğerine karşı bulundukalrı hâle rucû'edileceklerdir.

Yirmi dördüncü Madde – Kal'a-i Sultâniye ile Halic-i Dersaâdet hal-i sefer ve hazarde Rusya limanlarından gelen veyâhud Rusya limanlarına giden bî-taraf devletler sefâyin-i ticariyesine açık kalacaktır. Binâen-aleyh Devlet-i Âliyye bin sekiz yüz elli altı senesi nisanının onaltısında Paris'de imza olunan beyannâmenin ahkâmını hilâfına olarak ba'demâ Karadeniz ve Azak Denizi limanları önünde itibarî bir abluka vaz'etmemeği teahhüd eder.

Yirmi beşinci Madde – Rusya ordusu zât-ı şevketsemat hazret-i pâdişâhî ile Rusya İmparatoru beyninde musaleha-i kat'iyenin akdi târihinden itibâren üç mah zarfında Bulgaristan müstesnâ olmak üzere Rumeli kıt'asını kâmilen tahliye eyleyecektir vakit kazanmak ve Rus askeri müddet-i medide memâlik-i şâhâne ve Romanyada kalmamak için askerin bir mikdârı Rusya vapurlarına veyâhud isticar olunacak diğere vapurlara irkâben nakl olunmak üzere Karadeniz ve Marmara Denizi limanlarına gönderilebilecektir Anadolu kıt'ası ise musâlaha-i kat'iyenin akdi târihinden itibâren altı mah müddet zarfında tahliye olunacak ve Rus askeri Kafkasya ve Kırım tarîkiyle 'avdet etmek üzere Trabzon'dan vapura binmeye me'zûn olacaklardır. Tasdîknâmelerin teatisini müteâkib emr-i tahliyeye mübâderet olunmak lâzım gelecektir.

Yirmi altıncı Madde – İşbu mukâvelenâme mûcibince Devlet-i Âliyye'ye terk olunacak mahallerde Rusya askeri ikâmet etdiği müddetce emr-i idâre oraların istilâsından beri ne hâlde ise yine o hâlde kalacak ve Rusya askeri kâmilen çekilinceye kadar Bâb-ı Âli idâreye aslâ müdahale etmeyecektir. Devlet-i Âliyye'ye iâde olunacak mahallere asâkir-i şâhânenin duhûli Devlet-i Âliyye'nin icrâ'-yı hükûmete mubâşeretini ancak her bir memleket ve Kal'a Rusya askeri tarafından tahliye olunduktan ve kumandan keyfiyeti Devlet-i Âliyye'nin bunun için ta'yîn edeceği zâbite haber verdikten sonra vukû' bulacaktır.

Yirmi yedinci Madde – Devlet-i Âliyye esnâ-yı muhârebede Rusya ordusu ile münâsebatından dolayı müttehem bulunan tebeası hakkında hiçbir sûretle mücazât etmemek ve etdirmemekliği teahhüd eder Rusya askerinin arkasından familyaları ile

beraber terk-i vatan etmek isteyecek ba'zı kimselerin azimetine memurîn-i Devlet-i Âliyye tarafından muhâlefet olunmayacaktır.

Yirmi sekizinci Madde – Mukaddemât-ı sulhiyenin tasdîkini müteâkib üserâ-yı harbiyye tarafeynden nasb ve ta'yîn olunarak Hocabey ve Sivastopol'a azimet edecek memurîn-i mahsûsa mârifetiyle karşılıklı îade olunacaktır. Devlet-i Âliyye kendisine teslim olunacak üserâ-yı harbiyyenin mesârifini memurîn-i mumaileyhim tarafından ta'yîn olunacak hesâb mûcibince ale-t-tesavi on sekiz taksit ile altı sene zarfında tesviye edecektir. Devlet-i Âliyye ile memleketeyn ve Sırb ve Karadağ beyinde üserâ-yı harbiyyenin îadesi yine esas üzere icrâ' olunacak ve fakat Devlet-i Âliyye'nin îade edeceği üserânın mikdârından ledelhesâb tenzil kılınacaktır.

Yirmi dokuzuncu Madde – İşbu mukâvelenâme zât-ı şevketsemaat hazret-i pâdişâhî ve haşmetlû Rusya İmparatoru taraflarından tasdîk olunacak ve tasdîknâmeleri on beş gün zarfında ve mümkün olur ise daha evvel Petersburg'da teâtî olunacak ve işbu mukâvelenâmenin hâvi olduğu şerâit musalih muâhedatında müstamel olansuver-i resmiyyeye ne vakit ve nerede idhâl olunacağı dahî orada kararlaştırılacaktır. Ancak şurası mukarrerdir ki tarafeyn-i müteahideyn işbu mukâvelenâmenin tasdîk olduğu zamandan itibâren kendilerini resmen mukayyed ve mükellefadederler.

Tasdîkanlilmekal tarafeyn murahhasları işbu mukâvelenâmeyi imza ve temhîr etmişlerdir.

İşbu sened bin sekiz yüz yetmiş sekiz senesi şubatının on dokuzuncu ve martı efrencinin üçüncü günü Ayastefanos'da tanzîm olunmuşdur.

Mahal-i İmza

Mahal-i İmza

Safvet Sadullah

İgnatiyef Nelidof

Bugün ya'nî bin sekiz yüz yetmiş sekiz senesi şubatının on dokuzuncu ve martı efrencinin üçüncü günü imza olunan mukaddemât-ı sulhiye mukâvelenâmesinin on birinci maddesinde unutulmuş ve madde-i mezkûrenin mütemmimi olan fıkradır.

Bulgaristan emâreti ahâlîsinden olubda Memâlik-i Mahrûsenin sâir cihetlerinde seyahat veya ikâmet edecek olanlar kavânîn ve memurîn saltanat-ı seniyyeye tâbi olacaklardır.

Mahal-i İmza

Mahal-i İmza

Safvet Sadullah

İgnatıyef Nelidof

Zât-ı hazret-i pâdişâhî ile haşmetlû Rusya İmparatoru hazretlerinin murahhasları bulunan muharririni imza bugün ya'nî bin sekiz yüz yetmiş sekiz senesi şubat-ı rûmînin on dokuuzu ve mart-ı frenginin beşi târihinde saat beşi çeyrek geçerek Ayastefanos'da asâletlû Kont İgnatıyef cenâblarının ikâmetgâhlarında bit-tecemmu iki nüsha üzre tanzîm olunan mukaddemât-ı sulhiye mazbataları kıraat ve tatbîk ederek zirine imzalarını vaz' ve armalarını hâvi mühür ile temhîr etmişlerdir. Tasdikanılmekal işbu protokol iki nüsha-i asliye olarak tanzîm ve imza olunmuştur.

Mahal-i İmza

Mahal-i İmza

Safvet Sadullah

Kont N. İgnatıyef Nelidof

Biz işbu mukaddemât-ı sulhiyeyi kemâyenbağî tedkîk ve mutâlaa etdikden sonra kabûl ve tasdîk etdik ve binâen-aleyh işbu varaka-i mahsûsa tarafımızdan imza olunarak devlet mühriyle dahî temhîr kılınmıştır. İşbu bin sekiz yüz yetmiş sekiz sene-i milâdiyesi martı rûmîsinin dördü ve cülûsumuzun yirmi dördüncü senesi târihiyle Petersburg'da tahrîr edilmiştir.

Mahal-i İmza

Mahal-i İmza

Aleksander

Başvekil Gorçakof

SON

SONUÇ

Rusya, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyıl boyunca sıcak denizlere ulaşma ülküsünü gerçekleştirmek ve Osmanlı Devleti'ne son vermek amacıyla yoğun saldırı faaliyetinde bulunmuştur. Rusya, Çar I. Petro'nun başlattığı bu siyaseti takip ederken Avrupa güçler dengesini de göz önünde bulundurmıştır. Özellikle İngiltere, bu süreçte Hindistan sömürge yollarının güvenliği açısından Rusya'nın Osmanlı topraklarını parçalama ve bu coğrafyada güçlü bir ülke olmasını istememiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki münasebetlerin 93 Harbi'ne giden süreçte ikili ilişkilerden çıkarak bir Avrupa meselesi haline geldiğini söylemek mümkündür.

Avrupa devletleri, Akdeniz'de etkin bir ülke olmak isteyen Rusya'ya karşı Osmanlı topraklarını koruma siyasetini menfaatleri açısından daha uygun bulmuş ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ne destek olmuşlardır. Özellikle Yunan İsyanı (1821) ve Mısır İsyanı (1831) sırasında Rusya'ya karşı etkin bir tavır alamayan İngiltere, bu hareketiyle Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın eline düşürdüğünü fark etmiştir. Mısır İsyanı'nın ikinci safhasında ise meselenin çözüme kavuşturulmasında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan İngiltere'nin bu durumdan ders çıkardığı anlaşılmıştır. Bunun yanında kaynaklardan edinilen bilgilere göre Londra Boğazlar Sözleşmesi (1841) ile boğazların kapalılığını diğer büyük güçlere de kabul ettiren İngiltere'nin, Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla (1833) Rusya'nın elde ettiği kazanımların önüne geçmek ve hatasını bu şekilde telafi etme yoluna gittiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yaptığımız araştırmadan, 1843 yılından itibaren Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda İngiltere'ye yaklaşma gayretinde olan Rusya'nın Doğu Sorunu'nu çözebilmek için İngiltere'nin onayına ihtiyaç duyduğu anlaşılmıştır. 1853 yılına kadar İngiltere'yi bu konuda ikna edemeyen Rusya'nın, bu meseleyi kendi başına halletme yoluna gitmesi ise Kırım Savaşı'na (1853–1856) sebep olmuştur. Avrupa devletlerinin Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni desteklemeleri Rusya'nın hem sahada hem de antlaşma masasında kaybetmesi sonucunu doğurmuştur. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti'ni ortak garantisi altına alan Avrupa ülkelerinin bu girişiminden Rus yayılcılığına karşı Osmanlı'yı tampon olarak gördükleri tespit edilmiştir.

Araştırmalarımızın neticesinde Rusya'nın 1870'lerden itibaren Avrupa'daki güçler dengesinin değişmesiyle birlikte Osmanlı topraklarını ele geçirme stratejisini genişlettiği ve dini-etnik unsurları kullanarak Doğu Sorunu'nu kendi çıkarları doğrultusunda çözmeye çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. İngiltere'nin 93 Harbi öncesi politika değişikliğine giderek Osmanlı topraklarını koruma siyasetinden vazgeçmesi, Osmanlı Devleti'ni içeriden parçalamaya yönelik faaliyetlerde bulunan Rusya'nın elini güçlendirdiği anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nin sonucunda toprak kaybetmenin yanı sıra 1881'de Duyun-u Umumiye İdaresi'nin denetimi altına alınması devleti ekonomik çöküşün eşiğine getirmiştir. Savaşın kaybedilmesinin ardından Kafkasya ve Balkan topraklarından Anadolu üzerine başlayan yoğun göç hareketi ise yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte 1876'da ilan edilen Meşrutiyet yönetiminin 93 Harbi gerekçe gösterilerek askıya alınması, bu savaştan Osmanlı demokratik ilerleme sürecinin de olumsuz etkilendiği görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde önemli bir yeri olan 93 Harbi'ni konu edinen *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* adlı eser, Osmanlı'nın son dönem tarihçilerinden Ahmed Saib Bey tarafından yazılmıştır. Yapılan incelemede Ahmed Saib Bey'in, 93 Harbi üzerine yazılmış derli toplu bir çalışmanın bulunmadığını ve mevcut eserlerden 93 Harbi'nin kolayca anlaşılamayacağını düşündüğü tespit edilmiştir. Okuyucularına bu savaşı baştan sona kadar tek kitapta izah etmek isteyen Ahmed Saib Bey'in, *Son Osmanlı-Rus Muharebesi*'ni bu gerekçeyle kaleme aldığı ve gördüğü açığı bu eserle kapatmak istediği bilgisine ulaşılmıştır.

Tez çalışmamızın inceleme ve değerlendirme bölümünde de değinildiği gibi Ahmed Saib Bey, eserinde 93 Harbi'ni çok yönlü ele almış ve savaşın fazla bilinmeyen detaylarına ışık tutmuştur. Eserinde sadece 93 Harbi'nde meydana gelen olayları anlatmamış, savaşta yer alan ordu komutanlarının kişilik özellikleri, askeri kabiliyetleri ve kısa özgeçmişlerine de yer vermiştir. Eserde yer alan bu verilerden savaş coğrafyasının özellikleri, komutanların karakterleri ve orduların sahip olduğu donanımın savaşın gidişatına etkisi ortaya çıkarılmıştır. Harbiye Nezareti'nin yanlış direktifleri ve komutanların kendi aralarındaki çekişmeleri de savaşın kaybedilmesinde önemli bir faktör olarak değerlendirilmiştir.

Eserden, Rusya'nın 93 Harbi öncesinde yürürlüğe koyduğu Panslavizm projesini gerçekleştirmek için Balkanlarda yürüttüğü faaliyetlere ilişkin orijinal bilgiler elde edilmiştir. Ruslar, Balkan toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için Bulgar ajanları vasıtasıyla yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüştür. Bu faaliyetlerle Rusya'nın Balkan milletlerinin açlık, sefalet ve yoksulluk içerisinde yaşadıkları algısını oluşturmak istediği kanaatine varılmıştır.

Eserde, Ahmed Saib Bey'in General Mihail Gazenkampf'ın hatıratından tercüme ettiği bir bölümden yola çıkarak Rusya'nın Balkan milletleri hakkında ortaya attığı baskı ve sözde zulüm propagandalarının gerçeği yansıtmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu hatıratın, 93 Harbi'nde Rus askerlerinin Bulgar köylerindeki zenginlik ve refahı görünce orduda hükümet aleyhine söylemlerin başladığı ve Bulgarlara karşı nefret duygusunun baş gösterdiğine dair bilgiye ulaşılmıştır.

Ahmed Saib Bey, *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* eserinde verdiği birçok bilgiye ek olarak anlatılan olaylarla ilgili detaylı bilgi isteyenlere çok sayıda kaynak tavsiye etmiştir. Bu çalışma ile eserde zikredilen çeşitli arşiv belgeleri, telgraf yazışmaları, günlük gazeteler ve matbu eser isimleri ortaya çıkarılmıştır.

Tüm bu veriler ışığında *Son Osmanlı-Rus Muharebesi* kitabı, 93 Harbi hakkında genel bilgi edinilmesine ve bu savaşla ilgili yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlayacak önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Tez çalışması ile kitapta yer alan orijinal bilgiler açığa çıkarılmış ve bu bilgilerle savaşın fazla bilinmeyen yönleri aydınlatılmıştır. Ayrıca 93 Harbi'ni araştırmak isteyenlere alternatif bir kaynak gösterilmesi yanında eserin transkribe edilmiş tam metni ile günümüz tarihçilerinin bu nadir eserden istifade etmeleri mümkün hale getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA), İstanbul

- a. Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO): 4306/322905, 4297/322207
- b. Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemi (DH. MKT): 631/31
- c. Hatt-ı Hümayun (HAT): 20602, 20238, 37504.
- d. İrade Hariciye (İ. HR): 129/6537.
- e. Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı (Y. PRK. MK): 21/14.
- f. Zabtiye Nezareti Belgeleri (ZB): 333/25.

II. Kitaplar

AHMED SAİB, *Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı*, Hındiyye Matbaası, İkinci Tab', Kahire 1326.

_____, *Son Osmanlı-Rus Muharebesi*, Hındiyye Matbaası, Kahire 1327.

_____, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası*, (Yay. haz. Şennur Şenel), Berikan Yayınları, Ankara 2010.

ALTUNDAĞ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831–1841 I. Kısım*, TTK Yayınları, Ankara 1945.

_____, *Rehnümâ-yı İnkılâb*, Hındiyye Matbaası, Kahire 1327.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2010.

BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçok), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, Meral Yayınları, İstanbul 1975.

ÇAKAL, Hüsnâ Olga, *"Ahmed Saib Bey, Yaşadığı Dönem ve Eserleri"*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi SBE, Kırıkkale 2004.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.

DÖNMEZ, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833–1841)*, Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2014.

DRİAULT, Eduart, *Şark Meselesi (Bidayet-i zuhurundan zamanımıza kadar)*, (çev. Nafiz), (Yay. haz. Emine Erdoğan), Berikan Yayınları, Ankara 2005.

ERİM, Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1953.

FURNEAUX, Rupert, *Tuna Nehri Akmam Diyor*, (çev. Şeniz Türkömer/Deniz Türkömer), Doğan Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1999.

KANAR, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2011.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yayınları, Ankara 1999.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, TTK Yayınları, Ankara 1995.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, TTK Yayınları, Ankara 2000.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

KELEŞ, Erdoğan, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2009.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya-XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara 2011.

_____, *Rusya Tarihi-Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yayınları, Ankara 2010.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, TTK Yayınları, Ankara 2011.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınları, Ankara 2011.

MEHMED ARİF, *Başımıza Gelenler*, (Yay. haz. Yahya Kemal Taştan), Akçağ Yayınları, Ankara 2014.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun Son Nefesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

POTYEMKİN, Vladimir, *Uluslararası İlişkiler-Diplomasi Tarihi*, C. I, (çev. Atilla Tokatlı), Evrensel Yayınları, İstanbul 2009.

SALİH MÜNİR PAŞA, *Diplomasi: Ma'lûmât-ı Esâsiyye*, (haz. Ahmet Dönmez, Refika Kart), Palet Yayınları, Konya 2018.

SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014.

_____, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

ŞİROKORAD, A. B, *Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

TUKİN, Cemal, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayınları, İstanbul 1999.

III. Makaleler

AYDIN, Mithat, "19. yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 15, Denizli 2004, s. 109–124.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. III, S. 2, Ankara 1945, 183–192.

BITIS, Alexander, “1828–1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması”, (çev. Nasuh Uslu), *Türkler*, C. XII, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 703–720.

DÖRDÜNCÜ, Muharrem, “1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 1, Afyonkarahisar 2001, s. 73–89.

ERCOŞKUN, Tülay, “Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Kaplan[zade] Ahmed Saib (1860–1918)”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXVI, S. 61, Ankara 2017, s. 95–138.

_____, “Ahmed Saib ve Sancak Gazetesi”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Ankara 2008, s. 97–150.

ERTUĞRUL, Ali, “Rehber-i Müverrihin: Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmani Nasıl Yazılır?”, *İstem Dergisi*, S. 1, Konya 2003, s. 201–221.

HANİOĞLU, M. Şükrü, Şûrâ-yı Ümmet, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIX, Ankara 2010, s. 240–242.

KELEŞ, Erdoğan, “Kırım Savaşı’nda (1853–1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, *OTAM*, S. 23, Ankara 2008, s. 149–194.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, “Teşkilât-ı Mahsûsa, Yusuf Akçura ve 1916 Lozan Milliyetler Konferansı” *Türkler*, C. XVIII, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 460–463.

KOCAOĞLU, Mehmet, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831–1841)”, *OTAM*, C. VI, S. 6, Ankara 1995, s. 195–210.

KURAT, Yuluğ, Tekin, “1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi’nin Sebepleri”, *Bellekten*, C. XXVI, S. 103, TTK Yayınları, Ankara 1962, s. 567–592.

ORTAYLI, İlber, “18. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, *Türk – Rus ilişkilerinde 500 yıl (1491–1992)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 125–135.

ŞAHİN, Hasan, “Kaynarca’dan (1774) Paris Barışı’na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, C. XII, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 531–544.

_____, “Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri (Başlangıcından Paris Barışına)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum 2009, s. 277–315.

ŞAHSUVAROĞLU, Haluk Y., “Tarihten Sayfalar: Ahmed Saib Bey”, *Akşam Gazetesi*, 4 Mart 1950.

ŞENER, Bülent, “Türk Boğazları’nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 26, İzmir 2014, s. 467–493.

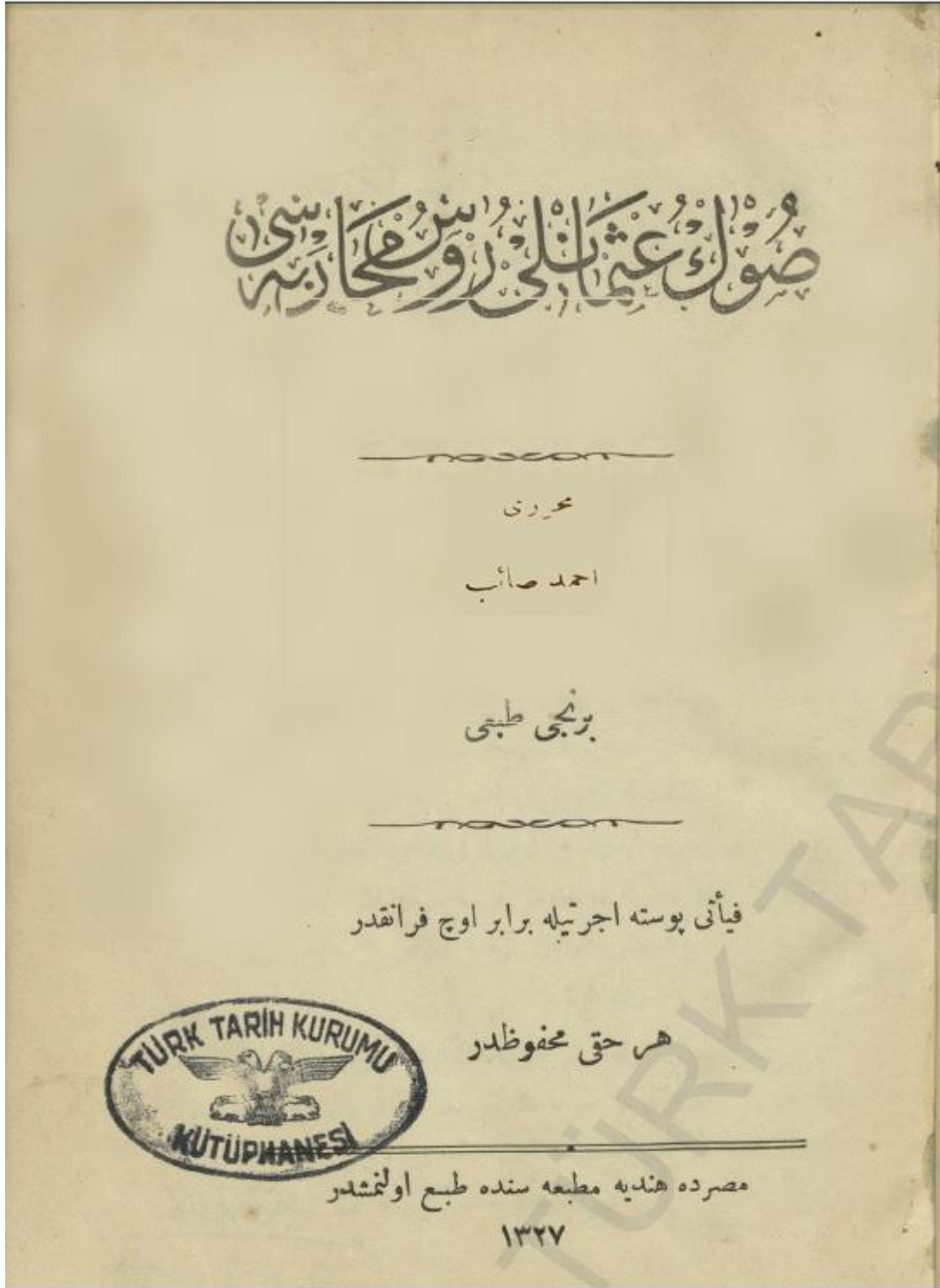
TEMEL, Mehmet, “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Milli Mücadeleye Bakışı”, *Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi*, C. I, S. 1, Balıkesir 1998, s. 120–134.

YALÇINKAYA, Alaaddin, “III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası”, *Türkler*, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, C. XII, Ankara 2002, s. 629–659.

YENİÇERİ, Özcan “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması”, *Türkler*, C. XII, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 840–858.



EKLER



Ek 1: Son Osmanlı-Rus Muhârebesi Kitabı Kapak Sayfası



Ek 2: Bir Grup Jön Türk Lideri, (Soldan Sağa) Ahmed Rıza Bey, Nazım Efendi, M. Ali Paşa, Sezayi Bey, Ahmed Saib Bey.

(http://vizyon21y.com/documan/Genel_Konular/Kuzey_Kafkasya/Onemli_Insanlar/A_Saib/Ahmed_Saib.html, 2019)

بشمی سله نومبر ۱۲۲ - ۹۸

ومدر :
مصطفی عصم

فرزیه مطلق بلبله عمرات مدر نامه
کوندر لیلدره
عل انداره : نور عینده شرف سوغتی
پوسته قوطوسی : نومبر ۶۲
تغراف آدرسه : امت استانبول

شورای امت

وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ

۱۰ سشمی ۱۰ باره

CHOURAI-UMMETT
«Assemblée Nationale»

Organe officiel du Comité Ottoman
UNION ET PROGRÈS

استانبول و ولایت ایچون پوسته اجرنیه برسته لک
۱۰۸۰ آئی آلی ۹۰ غروشدر
اخضر - ندر ایله بن آلم و اوراق امله اولماز

بازاری سى ۹۸ ذى الحجه ۱۳۲۶

عشائی اتحاد ورقى جمعیتك واسطه نشر افكار بادر

۲۹ قانون اول ۱۳۲۴ و ۱۱ قانون ثانى ۱۹۰۸

<p>بوتدن بوله ناپاتی ، سیاسیات داخلیده نعل بر وغر ا تطبیق اینگ تصور اولدی کورته چکدر . سیاسیات خارجه حقتده قاینه لک وردیکی ایضاحات ایله کتفا ایچک ضرور بیدر . چونکه بویضاحات کئی کورلرده دها زیاده معلومات طلب اولنورسه بومعلومات در دست مذا کره وحول اولان سابه تأییراتی حساب ایدیک ومستولیتی در عهده ایلدیک اعطای ایدلمسی ممکندر . سیاسیات داخلیه کلنجه بویاده برچوق سؤال اراد ایلر ا کر ایضاحات ، سیاسیات داخلیه لک نعل برجراتی تعقیب ایدیک کوستر برسه ، همومینه مجلس مبعوثانه امنیت بخش اولنورسه بالطبع تفصیلات وقرمات کیرشک ایجاب کوره هر نظر ایدن آری آری ایضاحات طلب ایدلمسه تلیق اولنور ، یاخود بودجه لک مذا کرسی سره سنه بر اقلیر . ا کر وده کی ایضاحات احوال داخلیه حقتده یک مهم معلوماتی احتوا ایدرک مبعوثانه این واعتمادیش ایدیک درجه کورولرسه اقتضا ایدن قطع لک استیضاحیه بوکا کوره بر حکم ورمک قایلدر .</p> <p>شعات مختلفه اداره کلنجه قوای عسکره و بحره مزک ترتیبات و نسبیاتی حقتده بریرلجک ایضاحاتده قاینه لک ویا</p>	<p>دوتنکی نسخهنده (تملک نقره) عنوانیه مندرج اولان قالده محترم مبعوثانمن حقتده بسط ایدیش اولان انکارک الحاج مقاله لک مطالعات خصوصیه سنه من عبارت اولدی و شورای لک بوکا اشتراک ایدیک بیان اولنور . اساساً فرزه مزه ایضا حقتده درج اولان مقالانک مسئولیتی ایضا صاحب برسته قاندر . د شورای امت ،</p> <p>مقاله مذ کوره حقتده مجلس مبعوثان ریاست جلیه سنندن همینز رده بی بروجه آتی درج ایدیبوروز :</p> <p>« فرزه لک دوتنکی نسخهنده مندرج « تملک نقره » سر لوهالی مقالهده مبعوثان ملت حقتده استعمال اولان لسان بیر مناسی قطعاً وشدیداً رد ایدر و وکلای امتک مشترکاً و متحداً طاقم همومیه عثمانیه خادم اولدق قریب بیان ایلرم . »</p> <p>جلس مبعوثان دئیس احمد رضا</p> <p>تلیق</p>
---	---

Ek 3: Ahmed Saib Bey tarafından Mısır'da çıkarılan Şûra-yı Ümmet Gazetesi. (1908), (M. Şükrü Hanioglu, "Şûrâ-yı Ümmet", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XXXIX, Ankara 2010, s. 240.)



Ek 4: 93 Harbi sırasında Tuna Nehri'nde Osmanlı askerleri (1877), (Mustafa Öztürk, "93 Harbi'nde Rus Gazeteciler ve Faaliyetleri" *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, Isparta 2012, s. 35.)



Ek 5: 93 Harbi Sonunda Rusya'nın İstanbul elçisi İgnatiyev'in Ayastefanos Antlaşması (1878) metin hazırlıkları (Öztürk, *agm.*, s. 37.)



Ek 6: Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa (A.B. Şirokorad, Osmanlı-Rus Savaşları, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 422.)

ÖZGEÇMİŞ

Tez çalışmasının sahibi Huzeyfe ŞEKER, 24.08.1988 tarihinde Konya Hadim’de doğdu. İlköğrenimini Hadim Merkez İlköğretim Okulu’nda, Ortaöğrenimini de Korualan Lisesi’nde tamamlayan ŞEKER, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği’nden 2009 yılında mezun oldu. Aynı yıl Giresun İli Çamoluk Gazi Yatılı İlköğretim Bölge Okulu’nda Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak ilk memuriyetine başladı. 2010 yılında Konya Taşkent Çetmi İlköğretim Okulu’na atandıktan sonra 4 yıl bu okulda çalıştı. 2014-2016 yılları arasında Taşkent Çetmi Ortaokulu’nda Müdür Yardımcılığı görevinde bulundu. 2016 yılında Çetmi Bakdem Emin Yusuf İmam Hatip Ortaokulu Müdür Yardımcılığı’na atanmış olup halen aynı ünvanla bu kurumda görevine devam etmektedir. Huzeyfe ŞEKER evli ve iki çocuk babasıdır.